

VOLFGANG JETKE
Kći stepe

istorijski roman o Skitima

Za Nikol

Sadržaj

Severne sume
Suma
Manjino selo
Breg duhova
(Planina Ural)
(Privolško pobrde)
Crna reka
Sporna zemlja
(Ural)
SARMATI
SKITI
(Volga)
(Don)
Sarmatski zimovnik
(Kuban)
(Kaspijsko more)
(Aralsko jezero)
(Kavkaz)
(Crno more)
Evroazijska stepa
(U zagradama, savremeni geografski nazivi)

RUSIJA, OKO 700. GODINE PRE HRISTA

PRVI DEO
VUČICA

NA PAŠNJAKU

„Budi dobra, inače će te odneti čovek-vuk”, rekla je tetka Durka.

Manja je ovu pretnju čula vrlo retko i dopuštala je sebi da naknadno razmišlja o težini svojih prestupa. Tetka Durka, koja u stvari nije ni bila njena tetka, obično je pretila samo starešinom sela. Manja se nije plašila starešine jer je znala da će je majka zaštititi. Osim toga, tetka Durka ovu pretnju nikada nije ostvarila, jer nije bilo potrebno uznemiravati starešine ako je dvanaestogodišnja devojčica zaspala na pašnjaku dok je čuvala koze ili ako je razbila glineni krčag.

Čovek-vuk je dolazio na red tek kada bi Manja postala neposlušna, na primer ako bi stajala u bašti blejeći u nebo umesto da radi nešto korisno u kući. Ta pretnja je Manji izgledala posebno strašno, iako zapravo nije htela da poveruje kako neko dlakavo čudovište iz šume, pola čovek pola vuk, vodi računa o dečjim gresima.

„Obuci tuniku!”, zapovedila je tetka Durka i time zaustavila Manju baš kad je pošla do pašnjaka da pomuze koze.

Manja je oklevala; ispitivala je Durkino strogo lice jer nije shvatala smisao ove naredbe. Mogla je da razume kada bi je prekorili zato što je prolila mleko ili pustila da se vatra ugasi, jer mleko su pili, a vatra ih je grejala. Ali zašto dvanaestogodišnja devojčica ne može da izađe pred kuću gola do pojasa ako napolju sija sunce? Na kraju krajeva, bilo je lepo prolećno popodne, toplo za ovo godišnje doba.

„Nije mi hladno”, odgovorila je tvrdoglavo.

Tetka Durka je nepomičnog lica zurila u nju. Zatim je munjevitom brzinom zamahnula, tako iznenada da Manja nije mogla ni da uzmakne, i ošamarila je da je sve zvonilo.

Manja nije zaplakala. Bilo je bolje tetka-Durki ne pokazivati nikakve slabosti. Samo je, dakle, stegla zube, a krv joj je udarila u lice.

„Nisi više dete”, rekla je tetka Durka oštro. „Tako, sad idi!”

Manja posluša. Iznutra se tresla od gneva, ali je spolja izgledala mirno. Polako je obukla tuniku i uvezala je oko bedara u čvor kao kecelju. Poslušno je udenula ruke u rukave, podigla okovratnik na ramenima i poklopila trouglasti izrez. Kada ju je tkanina pokrila od vrata do čukljeva, okrenula se, ponovo podigla glineni ćup za mleko i otišla prema pašnjaku, kozama.

Put je vodio preko brežuljka odakle se moglo videti celo selo, koje je ležalo na jednom prostranom proplanku usred gustih šuma, a činile su ga niske kuće bez prozora, s teškim trščanim krovovima što su sezali gotovo do tla. Dimnjaci od lomljenog kamena i ilovače izdizali su se visoko i slali uzane stubove dima ka nebu bez oblačka. Svaku kuću je okruživao ograđeni povrtnjak. Obrađeno zemljište i malo selo potpuno je okruživao zemljani nasip. Napolju, s one strane nasipa, na zasejanim oranicama u raskrčenoj ravnici rasli su ječam, proso i

pšenica. Iza je počinjala šuma, i tamni zid od jela i smreka zaklanjao je čitav horizont.

Manja je slutila da tetka Durka gleda za njom i svesno se držala pravo. Obradovala se kada je prešla brežuljak i spustila se preko peskovitog proplanka do pašnjaka, jer tada je bila sigurna da je nestala iz Durkinog vidokruga.

Ona je prava nevolja, mislila je Manja dok je mrzovoljno išla dalje. Nevolja. Kazna božja.

Naravno, nije se nikada usudila da izgovori takav sud glasno. Tetka Durka je bila žena njihovog suseda Korzaka, koji je Manjinoj majci često pomagao u teškim radovima. Cepao je drva, održavao pletenu ogradu i opravljao kuću kada je bilo potrebno. Korzak je bio tih i ljubazan, i prema Manji i prema njenoj majci. Durka je, u stvari, na ispomoć svog muža u kući obudovele komšinice gledala s podozrenjem. Možda je ne jednom bila u pravu kada je uporedila sebe – rošavu, unakaženu seljanku teške kategorije, u godinama – s Manjinom majkom, koja je uprkos svojih trideset šest godina bila lepa žena.

Postojao je i jedan drugi razlog zašto Durka nije volela Manjinu majku: ona je došla u selo pre mnogo godina kao strankinja i niko nije tačno znao gde je pre toga živela. Kad je Manja odlazila do seoskog trga da zahvati vode sa bunara, pogledi druge dece bi je ponekad podsetili na to kako njena porodica nije starosedelačka. Ali prema drugoj deci je bila ravnodušna – sve dok je uz nju bio Vilufar, Durkin najmlađi sin, s kojim je pre više godina sklopila prijateljstvo.

Vilufar je čekao na ivici pašnjaka koji je Manjina majka delila sa svojim susedom. Kao i obično, sedeo je na plotu, s prutom u jednoj ruci, i namigivao joj još izdaleka. Manja je zaboravila na tetka-Durku čim je videla da je skliznuo niz plot i pošao prema njoj.

„Pozdrav, sestro.” Poljubio ju je u obraz.

Manja se nasmejala i odmakla ćup za mleko. Volela je kada ju je zvao sestrom – isto onoliko koliko se gnušala što mora njegovu majku zvati tetkom.

„Zašto si tako ljuta?”

Manja se namršti.

„Tvoja majka”, rekla je. „Grdila me je što nisam htela da obučem tuniku.”

Vilufar se kezio. Prema njemu je mogla da bude iskrena, to je znala. Ni on sam nije bio u najboljim odnosima sa svojom majkom i gledao je da joj se izmakne kad god su mu to obaveze dozvoljavale.

„Kako je toplo...” Manja je pošla do majčine koze i potapšala je po vratu. Životinja je tiho zablejala i uzvratila nežnost malo je gurnuvši bradatom njuškom.

„Ovde te ionako ne može videti”, rekao je Vilufar dok je išao za njom i u dokolici puštao prut da klizi po travi.

Manja ga je pogledala i primetila njegov vragolast osmeh.

„Tačno”, rekla je i uhvatila okovratnik, svukla tuniku preko glave i bacila je u travu. Potom je gurnula ćup kozi pod vime i uvežbanim, opreznim

pokretima počela da muze. Vilufar ju je posmatrao – i, ako se Manja nije mnogo varala, pogled mu je počivao više na njenim golim leđima nego na životinji.

Vilufar je imao trinaest godina i ličio je na oca; bio je snažan i velik za svoje godine. Manji, koja je bila mlađa od njega jednu godinu, više je bio kao stariji brat... Igrali su se zajedno još kao mala deca i gotovo svaki slobodan tren provodili zajedno. Otkada su oboje dovoljno odrasli da pomažu roditeljima, obično su udešavali susrete na pašnjaku ili kod bunara. U ovom trenutku Vilufar, osim što je čuvao pet očevih koza, nije imao mnogo posla jer žito još nije dospelo za žetvu, a za leje povrća Durka se brinula sama jer je bila mišljenja da njen sin nema osećaj za bavljenje krtolama, paprikom i salatom. Manji je to odgovaralo jer je značilo da će se svakodnevno viđati.

„Tako, to je dovoljno."

Stavila je pun ćup mleka na stranu i videla da se Vilufar udobno smestio na njenu tuniku, koju je raširio po travi kao asuru.

„Dođi, sestro, lezi pored mene!"

Oklevala je. Ranije bi se često ispružila pored njega na travi i posmatrala nebo, ali otkad su se oboje približili odraslom dobu, sva detinjasta prostodušnost se bez svake sumnje preobratila u stidljivost.

„Dobro", kreveljio se Vilufar, „onda ćeš dobiti sopstveni ležaj."

Bez ustručavanja je skinuo tuniku preko glave, raširio je po travi pored sebe i pljesnuo po njoj.

Manja je morala da se nasmeje i, zbog njegove otvorenosti, da prihvati ponudu i unatraške dođe i sedne pored njega.

„Šta ima novo u selu?" upitala je kao i obično. Kako je živela na samom kraju naselja, i pošto njena majka osim prvih suseda nije imala nikakvih drugih prijatelja, novosti je saznavala najviše od njega. Njegova porodica je bila starosedelačka i poznavao je mnoge dečake, svoje vršnjake, a među njima i sina seoskog starešine.

„Ah, nikakvih posebnih novosti", odgovorio je Vilufar gledajući, poput nje, ka vedrom nebu. „Žito napreduje, starešine su zadovoljne. Vreme je dobro, a ljude-konje niko nije video ni izdaleka."

Manja se naježila. Divlji ljudi-konji su bili pretnja koje se plašila više nego čoveka-vuka. Ta čudovišta iz šume niko još nije video licem u lice; ipak, svi su znali da taj nemilosrdni narod pustoši zemlje na zapadu. Govorilo se da su to zločinci koji su se nekada iselili u prostranstvo stepe da bi se parili s divljim konjima. Manja je znala da je i njena rođena majka dospela ovamo bežeći od ljudi-konja, iako nikada o tome nije govorila, i Manja je bila dovoljno pametna da majku o tome ništa ne pita. Jedino su glasine o njima dopirale do nje, ponekad od Vilufara, ponekad kroz primedbe njegovih roditelja.

„Je li tačno da su oni srasli s konjima?", upita ona uznemireno.

„Moj stric Balba kaže da nisu", odgovori Vilufar. „On ima rođake u jednom selu na zapadu i oni su jednom videli izdaleka ljude-konje kako prolaze stepom. Jahali su i silazili s konja samo da bi spavali i jeli."

To je malo umirilo Manju jer je te strance zamišljala kako je zamišljala i čoveka-vuka: kao užasna polubića iz čijeg ljudskog dela tela izrastaju konjska

kopita. Ništa manje užasna predstava bila i je ta da su ovi ljudi jahali konje. U selu su postojali samo zdepasti mali tarpani[1], koji su služili za vuču, kao i za mužu, i niko se pre toga nije popeo konju na leđa da bi ga ovaj nosio.

„Ali je tačno da napadaju ratarska sela”, nastavio je Vilufar. „U svakom slučaju, priča Balba, ubijaju sve: ljude, čak i žene i stoku, a kuće i žitna polja pale. Govori se takođe da svojim neprijateljima odsecaju kosu zajedno s kožom glave i da to kače sebi na konje. Decu love i porobljavaju ih. Neku žrtvuju svojim bogovima, drugu ostave u životu da im kuvaju i šiju odeću.”

Manja se ponovo naježila. Ako je nameravao da je uplaši, onda mu je to uspelo.

„Sebe nazivaju Skitima[2]. Naši stari govore da su prava nevolja koju su bogovi poslali”, pričao je Vilufar dalje. „Kao skakavce ili komarce u jesen.”

Okrenuo se i primetio njen zabrinuti izraz lica.

„Ali naše selo leži dobro zaštićeno u šumi”, konačno ju je umirio, očigledno željan da joj kaže nešto utešno. „I ako bi ikad i došli”, šibnuo je prutom kroz vazduh, „onda bih ih ja sve poubijao!”

Manja se smejala, zahvalna zbog te šale.

„Starešine sada govore o sasvim drugim prilikama”, rekao je Vilufar i promenio temu. „Za četiri nedelje, kada mesec ponovo bude pun, treba da započne obred.”

Govorio je upadljivo bezbrižno, ali je Manja znala da ga taj događaj veoma zanima. Vilufar je trebalo da ovoga leta učestvuje u obredu inicijacije, kad su se mladići iz sela primali u krug odraslih. Bila je tajna u čemu se obred sastojao i nijedan posvećenik nije smeo o tome da govori. Vilufar je sigurno bio mnogo uzbuđeniji nego što je pokazivao, jer je u ovoj jedinstvenoj ceremoniji preko noći trebalo da postane muškarac.

„I ti si sigurno uskoro na redu”, smatrao je Vilufar.

„Odakle to znaš?”, upitala je i neobično se zastidela zbog njegovih pogleda.

„Ti već imaš grudi”, rekao je smejući se.

Manja se pogleda. Zaista je bilo tako: bradavice su joj se poslednjih meseci uvećale i popunile, a meso oko njih lagano ispupčilo. Bilo joj je pomalo nelagodno zbog njegovog znatiželjnog merkanja.

„A *ti* dobijaš dlake!”, viknula je želeći da skrene pažnju sa sebe i mahnula prema onome što su muškarci zvali *balboj.*

Sada je Vilufar pogledao nadole – i to tako zapanjeno da je Manja morala da se nasmeje. Očigledno dosad nije zapažao nežno paperje koje mu je odnedavno nicalo na butinama.

---

[1] Mali divlji konj ruskih stepa. (Prim, prev.)

[2] Skiti su bili nomadski narod iranskog porekla. Na područje današnje Ukrajine, gde su osnovali Skitsko kraljevstvo, došli su u VIII i VII veku p.n.e. iz srednje Azije. Skitija se protezala sve do Dunava na zapadu i do Kine na istoku. Bili su vešti nomadski jahači bez pisma. Njihovu veštinu jahanja prihvatili su susedni narodi s kojima su dolazili u dodir, a razvili su i kulturu sa umetnošću koja je cvetala od IV do I veka p.n.e. u zaleđu Crnog mora. Skitska umetnost svedoči o bogatstvu nomadskog života. (Prim, prev.)

„Sigurno ćeš postati velik, snažan muškarac”, našalila se Manja i ponovo se okrenula na leđa.

„Ako budem takav”, oslonio se Vilufar opet na svoju stranu i ponovo žmirkao ka nebu, „postaću najbogatiji seljak u plemenu. Imaću desetak koza i dva puta toliko svinja i dvaput...”

„...dvaput više zemlje nego moj otac”, završila je rečenicu smejući se, jer je već dovoljno često to slušala od njega.

Neko vreme su ćutali.

„A ja...” reče Manja više za sebe. „Šta ću ja postati?”

„Žena nekog seljaka”, odvratio je Vilufar uzgredno, a zatim je hitro pogledao iskosa. „Žena nekog bogatog seljaka, ako hoćeš.”

Ćutala je. Nije bila sigurna je li ispravno shvatila njegove reči.

„Kako bih uopšte mogla da se udam za nekog ovdašnjeg seljaka?” kolebala se. „Ja sam ipak samo strankinja.”

„Nisi”, protivrečio joj je Vilufar. „Starešine će dopustiti venčanje ako roditelji ne budu prigovorili. Tvoja majka bi bila srećna kada bi ti dobila nekog dobrog muža.”

Manja je tiho klimnula glavom. Da, verovatno bi njena majka bila srećna. Sumnjala je, međutim, da bi ona sama bila zadovoljna da ceo život muze koze, priprema jelo i prebira žito. Nikada nije ni s kim razgovarala o tome – ni s Vilufarom – ali pomisao na to da živi životom tetka-Durke, i na kraju možda čak postane ista takva grozna starica, ispunjavao ju je gnušanjem. Oduvek je bila tiho, zamišljeno dete, koje se više zanimalo za čuda u svom okruženju nego za svakodnevni rad. Mogla je satima da sedi i posmatra kruženje grabljivice na nebu, strujanje vode u potoku ili da osluškuje vetar koji je uveče zviždao nad badžom. Podrazumeva se da je pomagala majci. Pomagala je strpljivo pri pranju posuđa, džaranju vatre, u zbrinjavanju životinja, čak i u cepkanju drva, ali mnogo toga je radila odsutno, jer su joj se misli nalazile negde drugde. Pitala se zašto se sunce uvek diže iznad istog planinskog lanca na istoku, zašto žaba može da diše u vodi isto kao i na kopnu, zašto se tele ne rađa s rogovima – i zašto je volja bogova takva da ljudi žive od žitarica koje seju, žanju i čuvaju s velikom mukom.

Vrlo često je mislila da krišom možda žudi za nečim drugim – ali za čim, to nije znala. Negde duboko u njenoj duši kao da je postojalo nekakvo skriveno mesto gde su živele neke čudne slike koje je katkad viđala u snovima: slike nepoznatih predela, visokih planina i prostranih ravnica, let sokola nad nepoznatom zemljom. Ponekad, dok je noću ležala budna, u mraku su joj šaputali glasovi – glasovi kojih se plašila, a koji su je ipak magijski privlačili kao duhovi prošlosti i ostajala je preplavljena njima još dugo pošto bi se razbudila.

„Tvoj bi otac sigurno bio isto srećan”, započe Vilufar ponovo. „Svaki seljak želi da mu kći ostane seljanka.”

Manja je uznemireno ćutala.

„Ili on nije bio seljak?” upita je Vilufar. „Šta je bio? Korpar? Štavilac? Kovač?”

„Ne znam”, odgovori Manja tiho.
„Zar tvoja majka nikada nije pričala o njemu?”
„Nije.”
Bila je to istina: Manja ništa nije znala o svom ocu. Majka joj je samo objasnila da je umro pre nego što se ona rodila.
„Šta ti je, sestro?” Vilufar joj letimice pogladi obraz.
„Ništa”, odgovorila je, nategnuto odobrovoljena. „Samo je... Samo je još pomalo hladno bez tunike.”
Uspravila se i molećivo ga pogledala.
Vilufar je trgnuo ramenima, izmigoljio se iz njene tunike i sa izvesnim žaljenjem gledao kako je ona navlači.
Manjina majka je iza kuće u lejama povrća sakupljala glavice kupusa, kada je izdaleka videla kćer kako se penje putem. Uspravila se s bolom u leđima, oslonila se rukom na niski plot i osmotrila visoku mršavu priliku koja se zamišljeno, spuštenog pogleda približavala noseći u ruci pun ćup mleka.
Moja mala devojčica, pomislila je s mešavinom uzbuđenja i neke lagane nesigurnosti, što je povremeno osećala otkad joj je kći napunila dvanaestu.
Manjina majka je bila došljakinja među seljacima starosedeocima. Kada je s tek rođenim detetom stigla u selo, bilo joj je dvadeset i sedam godina. Gospodarica sela, kako su zvali najstariju i najmudriju ženu u plemenu, postavila joj je mnoga pitanja i majka je odgovarala na njih smireno i tačno. Rekla je da je otac deteta ubijen u napadu Skita na njeno rodno selo. Odonda je bila u bekstvu. Ljudi u severnim šumama su se plašili nemilosrdnih konjanika; zato je gospodarica sela pokazala saosećajnost prema mladoj majci i stavila joj jednu kuću na raspolaganje.
Otada se o samici brinuo Korzak, njen prvi sused: obavljao je grube poslove u domaćinstvu i ustupao joj posle svake žetve nekoliko korpi pšenice, jer bez muža i sinova nije bila u prilici da obrađuje zemlju. Osim od toga, živela je od povrća koje je sama uzgajala, nekoliko pripitomljenih gusaka i od pletenja korpi, koje je razmenjivala za hranu na pijaci u susednom selu. Na pijacu u svom sopstvenom selu nerado je odlazila.
Iako je Arinaj – tako se zvala – govorila jezikom domaćih seljaka i pripadala nekom srodnom plemenu, ipak je ostala samo došljakinja. Konačno, za to se pobrinula i Durka, koja nije propuštala nijednu priliku da je ocrni kod seljana. Arinaj je to vrlo dobro znala, jer je bila britke pameti i imala budna čula. Durkino klevetanje da je zavodila muževe tuđih žena bilo je, srećom, tako nespretna laž da u to niko nije ozbiljno verovao. Verovatno su i najnaivniji seljani shvatili da se Durka jedino brine zbog sopstvenog muža, koji se opet suviše revnosno brinuo o komšinici. Što se tiče Arinajinog načina života, svako je mogao veoma lako shvatiti da je svoje dane provodila u teškom radu i da nije imala ni volje ni potrebe da se upušta u veze s muškarcima. To je važilo i za Korzaka, prema kome je pokazivala prijateljstvo, ali mu je svakom prilikom davala do znanja da su je bogovi neopozivo odredili za udovištvo.
Naravno, postojala je okolnost koja se pobrinula da govorkanja ne prestaju: Arinaj je bila lepa. Približavala se četrdesetoj i time stizala u doba kad se sve

žene – osim ako prethodno nisu umrle još kraj dečje postelje – pogrbe i smežuraju. Arinaj je donela na svet samo jedno dete, a na njenom telu se ni to nije videlo, iako joj je trudnoća bila tegobna. Jedino su se u uvojcima njene guste crne kose pokazivale osedele vlasi, a one su joj više davale dostojanstvo nego što su otkrivale njene godine. Zato nije bilo čudo što su žene poput Durke, koja je rodila devetoro dece i podizala ih sve dok ne bi otišli iz roditeljske kuće, gledale na Arinaj sa određenom ljubomorom.

Dok je posmatrala Manju, koja je upravo skretala puteljkom ka kući i otvarala kapiju od pletenog pruća, Arinaj se pitala hoće li i njena kći doživotno ostati došljakinja. Čak se i ona visokim stasom i bujnom kosom, crnom kao greh, jasno razlikovala od ostalih devojčica u selu. Osim toga, tako se činilo Arinaji, zajednička crta im je bila i to što su obe govorile vrlo malo i često su, svaka za sebe, bile udubljene u svoje misli.

„Pozdrav, majko", rekla je Manja, odložila ćup i poljubila majku u obraz.

Arinaj je bacila pogled na površinu mleka, već zgrušanu.

„Ali, dete", reče ona s blagonaklonim prekorom, „zar si mleko ostavila na suncu?"

Manja je sledila majčin pogled i kad je otkrila štetu, ugrizla se za usnu.

Ona nije seljanka, pomisli Arinaj. Popustljivo je kćerki pogladila kosu.

„Dođi! Napraviću nam umesto toga kašu od prosa."

Nešto kasnije su sedele na podu ispred ognjišta, jele svoju kašu i ćutale. Manja je spuštenog pogleda uporno gledala u činiju. Žvakala je odsutno. Pune usne joj se gotovo nisu ni micale, a kosa joj je zaklanjala lice kao zastor. Ima kosu na mene, pomisli Arinaj i zamišljeno osmotri kćer. Ali ima *njegove* oči.

To se nije moglo opovrgnuti. Arinaj je imala krupne svetlosmeđe oči, dok su nasuprot tome oči njene kćerke bile uske i hladnosive kao uzburkano nebo. Ništa drugo na njoj nije toliko podsećalo Arinaj na muškarca kojeg je dvanaest godina pokušavala da zaboravi. U nekim trenucima gotovo kao da je i on bio tu: posmatrao ju je iz očiju njene kćerke ponekad prisno, ponekad znatiželjno, ponekad sa izrazom uzdržanosti – pogledom koji je budio u njoj bojažljivu strepnju.

„Majko", upita Manja sklanjajući činiju u stranu i gledajući u Arinaj, „zašto me tetka Durka psuje kada tuniku spustim i vežem je oko pojasa?"

„Ah, psuje te?" zapita Arinaj; ona je prema mračnom licu svoje kćerke očekivala nešto ozbiljnije.

„Da", potvrdi Manja i među obrvama joj se pojavi gnevna bora. „Uz to je još i napolju tako toplo. Šta je u tome loše?"

Arinaj je posmatrala kćer. Bič kose joj je drhtavo plesao nad čelom, kao i uvek kada se ljutila, a nežni nosić se mrštio. Iznenada joj je postalo jasno koliko voli ovo dete, i morala je ozbiljno da razmisli pre nego što je odgovorila na njeno pitanje.

„Polako postaješ mlada žena", objasnila je blago. „Pretpostavljam da znaš šta to znači."

Manja je razmišljala. Bilo je tačno da u selu bez odeće trče samo deca, a da odrasli, nasuprot njima, pokrivaju telo. Setila se čudnovatog osećaja kada je Vilufar na pašnjaku legao pored nje i mahnuo prema njenim grudima koje su pupele.

„To znači da ćeš u dogledno vreme biti dovoljno odrasla da imaš decu", nastavila je Arinaj.

Manja je zurila u majku sa čuđenjem. Arinaji se učinilo da može svojoj kćeri odgonetnuti misli: ona, zapravo još dete, mogla bi da zanese?

„Kada?" upita Manja uznemireno.

„Ako budeš tako brzo rasla, onda nećeš na to još dugo čekati", odgovorila je Arinaj smejući se. „Primetićeš to po krvarenju o kojem sam ti pričala. Nemoj se zabrinjavati ako se to desi – bogovi su to tako uredili. Znaš li kako žena ostaje noseća?"

Manja je klimnula glavom. Većina dece je znala činjenice iz sopstvenog života, jer su u seoskim kućama mnogočlane porodice živele danonoćno u istoj prostoriji. Manja je živela sama sa svojom obudovelom majkom, ali se budnih čula kretala po svetu i bila je pažljiv posmatrač. Tako su joj primer bile životinje, jer je na pašnjaku često viđala jarca da zaskače koze.

„Znam da muškarci za to koriste svoj ud, a nazivaju ga balboj", odgovorila je, ne bez srama zbog svoje starmalosti. „Ali ne znam kako time prave decu."

„Onda ću ti odati jednu tajnu" rekla je Arinaj. „Sigurno znaš zašto slavimo Veliko venčanje."

„Naravno!" rekla je Manja. „Praznik počinje uvek za vreme prve proletnje kiše. Kiša padne na zemlju, usev proklija i pšenica počne da buja. To znači da se nebo venčava sa zemljom."

„Tako je", potvrdila je Arinaj ozbiljno. „Velika Majka Zemlja, naše najviše božanstvo, rađa pšenicu. Ali ona ne može da zanese ako je nebo pre toga nije oplodilo kišom. To nazivamo Velikim venčanjem, a malo venčanje između muškarca i žene jeste njegova slika i prilika. Kada prodire u telo žene, muškarac takođe navodnjava usev."

„Svojim balbojem?"

„Da."

„Da li i on ispušta vodu?"

„Ne, nije voda. To je seme. Iz toga nastaje dete."

Manja je nakratko zaćutala, a nametljivi pramen kose štrčao joj je nad čelom kao i uvek kada je napeto razmišljala.

„Ako se jednom udam i dobijem decu", pitala je istežući se, „da li ću postati kao tetka Durka?"

Arinaj se iskreno nasmejala.

„Kako ti je to palo na pamet?"

„Ne znam", rekla je Manja ostavši pri tom potpuno ozbiljna. „Durka ima devetoro dece i uvek izgleda tako... tako zlovoljno. Nikada se ne smeje."

„U pravu si", složila se Arinaj zamišljeno. „Durka je ceo život proživela u velikim brigama i imala mnogo muka. To je teško razumeti kad je čovek tako

mlad kao što si ti. Nije lako doneti na svet devetoro dece, sve ih podizati i obrađivati zemlju da bi se nahranila tolika usta."

„Ali ti imaš samo jedno dete", rekla je Manja. „I ti si još uvek srećna – i lepa."

Arinaj se ganuto smejala svojoj kćerki. Prvi put sad je rekla tako nešto.

„Nisam toliko srećna kao što možda izgleda", odgovorila je. „Doživela sam rđave stvari, o čemu pak ne želim da razgovaram – ni s tobom. A to što imam samo jedno dete, odluka je bogova i njen smisao nam ostaje skriven. Volela bih da sam imala veliku porodicu i mnogo dece kao Durka."

„Zaista?", upitala je Manja iznenađeno. „Iako se na porođaju može umreti?"

„Da, zaista", klimnula je Arinaj. „Imati decu jeste nešto najdivnije. Ti isto ne treba toga da se plašiš."

Manja se ugrizla za usnu. Neko vreme su obe ćutale i Arinaj nije htela da pogađa o čemu njena kćerka razmišlja.

„Vilufar je pitao ko mi je bio otac", rekla je konačno Manja, očigledno kao uzgred.

Arinaj je spustila pogled. Znala je da će joj kćerka jednoga dana postaviti to pitanje, razmišljala ponekad o tome šta bi trebalo da odgovori – ali na kraju bi uvek sve odbacila. Sada je došao trenutak kojeg se plašila. Htela je da olakša bol koji je rastao u njoj, da ga sažme u reči, ali umesto toga se zatvorila i poprimila izraz strogosti.

„Pojedi kašu!", rekla je hladno i primetila kako joj glas podrhtava.

SPOZNAJA

Među njima je do kraja ostalo napeto i nelagodno. Manja nije dalje ništa pitala i pomagala je majci ne progovarajući ni reči. Prala je posuđe, džarala vatru, čak je i povrće za sledeći dan očistila. Zatim je provela nemirnu noć na svojoj klupi u zidu, osluškivala vetar koji je tiho duvao nad badžom i prevrtala se pod pokrivačem s jedne strane na drugu. U nekom trenutku joj se učinilo da negde u daljini, negde napolju u šumama čuje kako zavija vuk.

Kada je na kraju zaspala, sanjala je neki čudesni, gotovo zastrašujući san. Videla je sebe kako stoji na rubu šume i gleda napolje na prostrano polje travnate stepe, koja je počinjala tek nekih sat hoda južno od sela i koju u stvarnosti još nikad nije videla jer joj je majka zabranila da ide tamo. U svom snu je ipak napustila senke drveća i kročila u more trave koju je vetar nežno talasao, a dosezala joj je do bedara. Mesec je stajao visoko iznad polja, a iz trave su tu i tamo štrčale glavice čičkova i srebrnkasto blistale.

U daljini je Manja otkrila tamne obrise brežuljka koji se izdizao u beskrajnoj ravnici. Na vrhu tog brežuljka stajala je visoka prilika, nepokretna kao kamen stanac. Mora da je bio čovek, ali je njegovo lice bilo u senci. Tek kada je pažljivije pogledala, zapazila je pokret: prilika je sasvim polako podigla ruku, ispružila crnu šaku i savila dugačke prste.

Stranac joj je dao znak.

Sledećeg jutra se Manja probudila kasno i zatekla majku zaposlenu hranjenjem gusaka, koje je držala u ogradi iza kuće. Arinaj ju je odmah poslala s ćupom za mleko na pašnjak, i Manja je bila radosna što može da ode od kuće i bašte, i što može da pobegne od hladnog raspoloženja koje se prethodne večeri rodilo između majke i kćerke.

Na putu do pašnjaka prolazila je pored susedove kuće i primetila Korzaka kako upravo postavlja lestve uz jabukovo drvo u bašti. Ljubazno joj je klimnuo glavom, kao što je to običavao, i ona je, pošto se uverila da tetka-Durke nema na vidiku, ostala da stoji kod baštenskog plota.

„Pozdrav, Korzače!” doviknula je. „Da li je Vilufar na pašnjaku?”

Korzak, koji se sad penjao uz lestve i kačio korpu od pruća na jednu granu, s naporom se okrenuo prema njoj.

„Nije. Kod starešina je.”

„Ah!” Manja je razrogačila oči. „Znaš li kada će se vratiti?”

Ubrao je nekoliko jabuka i pustio ih da padnu u korpu. Noge su mu se tresle na prečki – nije više bio toliko mlad i Manja je znala da pati od bolova u zglobovima.

„Ne”, jednostavno je progunđao, ispružio prste prema jednoj jabuci koja je stajala malo dalje i zateturao se.

„Mogu li da pomognem?”, ponudila se Manja i pošla odmah da preskoči plot da bi mu pridržala lestve.

„Ne”, ponovo reče Korzak i otkinu jabuku s grane uspevši da povrati ravnotežu.

„Samo ti idi na pašnjak, dete!” Pokazao je na glineni ćup koji je stajao ispred plota. „Ako hoćeš da pomogneš, možeš da pomuzeš našu Finku.”

„Vrlo rado!” doviknula je Manja, podigla i drugi ćup za mleko i nastavila put.

Bila je usamljena na pašnjaku bez Vilufara. Navikla je da ga još izdaleka vidi kako sedi na plotu i drži prut. Danas su je pozdravile samo koze, koje su je odmah žalosno opkolile tresući prepunim vimenima.

Strpljivo je pomuzla prvo Finku, Korzakovu najbolju kozu, zatim dve njene sestre i konačno životinju koja je pripadala njenoj majci. Trajalo je dugo jer njene ruke nisu bile naviknute na Korzakove koze, i morala je dobro da ih ubeđuje i više puta da počinje ispočetka, jer su neprestano uznemireno skakale tamo-amo.

Kada je završila, ugledala je konačno kako se Vilufar spušta putem ka pašnjaku. Davao je znak još izdaleka i pustio prut da mu nemarno visi u ruci, tako da je vrhom parao zemlju.

„Pozdrav, sestro!” rekao je, stigavši do kapije sav ozaren.

Pružila mu je obraz, prihvatila uobičajeni poljubac i osetila da je uzbuđen i zagrejan.

„Šta si radio kod starešina?” pitala ga je.

Vilufar je visoko podigao obrvu.

„Odakle ti znaš...?”

„Tvoj otac mi je rekao.”

„A...” Preskočio je plot i, kao i obično, seo na njega i pustio noge da mu se klate.

„Bilo je reči o obredu. Svi mladići koji su ove godine na redu, morali su da odu starešini.”

„I šta ste tamo radili?”, upita Manja i sede pored njega. Bila je donekle znatiželjna, jer je sedmoricu starijih muškaraca koji su u to vreme činili Savet poznavala samo iz viđenja. Koliba gospodarice sela, gde su se uvek sretali, stajala je nedaleko od bunara, ali je pristup u nju bio zapravo zabranjen.

„Ne smem to da ti otkrijem”, odgovorio je Vilufar. Možda je trebalo da zvuči tužno, ali Manja je jasno spoznala ponos u njegovom glasu. „Sigurno znaš da su obredi tajni.”

„I ti nećeš ni svojoj sestri to da otkriješ?” pitala je i pokušala da sakrije svoje razočarenje.

Zatresao je glavom dostojanstveno. „Ni reč.”

„Sigurno?”

„Neću.”

„*Sasvim* sigurno?”, zadirkivala ga je.

Nakreveljio se i skočio s plota.

„Uhvati me, pa ću ti kazati!”

I otrča.

„Baš si prost!” vikala je Manja ushićeno, klateći se tamo-amo između ljutnje i zabave.

Znala je da trči brže od nje. Ipak je i sama skočila s plota i potrčala za njim.

„Uhvati me, uhvati me!” vikao je Vilufar i trčao ukrug oko pašnjaka. Manja mu je pak presecala put, a pri tom se gurkajući preplašene koze probijala između njih i tako ga na kraju saterala u tesnac da je morao da se spase skočivši preko plota.

„Uhvati me! Uhvati...”

Ali nije računao na Manjinu smelost. Trčala je pravo prema plotu, izjednačila se s njim i prebacila se preko pridržavajući se rukama za jednu uspravnu pritku. Vilufar je bio previše iznenađen da bi odstupio, a ishod je bio takav da se Manja izvrnula tačno njemu u naručje i oborila ga na tlo.

„Uhvatila sam te!”, uzviknu Manja slavodobitno, prevali se preko njega i pogleda ga iz neposredne blizine u lice. Vilufar se slabo branio i snažno se smejao jer mu nije uspevalo da je se otrese.

Napokon je njegov smeh splasnuo, lice mu se smirilo i pogledao ju je u oči. Manja, koja ga je prekrila čitavom dužinom, oseti njegovu toplotu i pravilno dizanje i spuštanje njegovih grudi. Odjednom oseti vrtoglavicu i nemoć.

„Vilufare!” Udaljeni glas preseče tišinu.

Manja skoči, a Vilufaru glava pade u stranu. S one strane plota stajala je Durka, s vilama za seno u rukama, i zurila na ovu stranu u njih.

Manja se preplašeno podiže na noge. Čak se i Vilufar podigao, a tlo zapucketa pod njim; on pogleda prema majci sa osećanjem krivice. Lice mu je plamtelo.

Durka je samo nepomično stajala; u jednoj ruci je držala vile, drugom se podbočila. Lice joj je bilo kao skamenjeno. Nije više ispustila ni glasa, već je čekala čvrsto stegnutih usana.

„A, da”, mrmljao je Vilufar tako tiho da ga je samo Manja mogla čuti. „Treba da pomognem da se prevrne seno...”

Hitro razmeniše poglede i Manja mu na licu primeti postiđenost i tugu. Klimnula je glavom.

Vilufar se pogureno odšunjao na drugu stranu do majke, koja mu bez reči dade znak da je sledi. Pre no što se okrenula, ona prostreli Manju još jednim pogledom, poražavajućim kao nikad pre.

Manja je prkosno zabacila kosu i pošla do ćupova s mlekom.

Primetila je, na svoju muku, da je gornji sloj mleka bio već namreškan – ponovo ga je, dakle, ostavila predugo na suncu. Šta će reći njena majka na to? A Korzak?

Uzdisala je i skidala žitku masu golim rukama i gledala onamo na Finku, koja je mirno ležala na suncu. Ništa drugo joj nije preostalo osim da sirotu životinju još jednom pomuze.

Na povratku je Manja jednostavno ostavila Korzakov ćup ispred baštenskog plota, pošto se uverila da Durke nema u blizini, a zatim se vratila kući. Majka ju je dočekala ljubazno, ali vidno rasejana, i zamolila je da oplevi korov u bašti dok ona u kući bude plela korpu. Manja je znala da majka uskoro ide na pijacu u susedno selo i da će tamo pokušati da proda korpe. Tako je radila svakog meseca; prihvatala je uvek teži put samo da bi izbegla razmenu na ovdašnjoj pijaci.

Dan se otegao, a kada su posle sele da večeraju, raspoloženje je još uvek bilo potišteno. Manja je nevoljko prebirala po svojoj kaši, dok je Arinaj pojela samo dva zalogaja i konačno sklonila činiju u stranu.

„Manja?"

Zbog neočekivane nežnosti u njenom glasu devojčica iznenađeno podiže pogled.

„Juče si me nešto pitala..." polako poče Arinaj i moglo se na njoj primetiti da teško nalazi reči.

Manja je gledala otvorenih usta.

„Pitala si me ko je bio tvoj otac", reče Arinaj. „Ceo dan sam se borila sama sa sobom i mislim da imaš pravo da znaš." Pokušala je da ostane čvrsta, ali nije mogla da sakrije drhtaj u uglovima usana.

Ta iznenadna slabost je Manju naročito dirnula: osetila je kako se u njoj mešaju bes i gorčina. Neočekivano skoči, spusti se pored majke i zagrli je.

Arinaj je bila beskrajno zahvalna. Kako neobično što sada plače kao dete u rukama svoje kćerčice, koju je ranije ona sama tako često tešila kada se povredi ili kada je tužna! Kao da je godinama gomilana tuga izbila iz nje u silovitoj struji. U Arinajinom životu nikada nije postojao čovek pored kojeg je mogla da pronađe zaštitu i i utehu. Sada je napokon razumela da njena kćerka nije više dete: bila je dovoljno odrasla da razume tugu svoje majke i da joj pruži oslonac.

„Bio je Skit", objasnila je Arinaj dok su kasnije pri sjaju vatre sedele na svojim klupama za spavanje.

„*Čovek-konj*?", užasnuto se podigla Manja.

Arinaj je pogledom pratila dim koji je sebi krčio put ka badži na krovu.

„Jedan od njihovih starešina", promrmljala je konačno. „Njegovi ljudi napali su moje rodno selo i ubili sve žitelje, sve do moje sestre i moje majke. Moraš znati da je moja majka bila gospodarica tog sela i sveštenica Velike Majke Zemlje."

Prekinula je priču, jer su joj pri sećanju na krvoproliće ponovo pošle suze.

„Zašto su to uradili?" šaputala je Manja, koja je zbunjeno slušala.

„Gledaju na seljake kao na nevažnije od stoke", odgovorila je Arinaj. „Love ih isto kao što naši ljudi love divljač po šumama ili dimom teraju bezazlene zečeve iz jazbina. Veruju da je bog neba i munje, kome se mole, jači od Velike Majke i da im je dao vlast nad svima koji obrađuju zemlju i žive od njenih plodova. Oni sami nemaju ni zemlje ni kuće, nego jašu na konjima i vuku kola za sobom kroz stepu. Žive od svog stada, od lova i pljačke."

Kao da hoće da se zaštiti pred neshvatljivim, Manja je čvrsto povukla pokrivač od jagnjeće kože preko kolena.

„A ti... ti...” Očajnički je tražila reči.

Arinaj je ponovo pogledala prema badži u krovu.

„Potražila sam njihovog starešinu i molila milost za svoju majku i sestre. Razgovarala sam s njim. Preklinjala sam ga da poštedi moju porodicu...”

„Da li te je... povredio?”, prošaputa Manja. Čula je za tako nešto, ali je to zvučalo tako grozno da su o tome čak i odrasli govorili samo šapatom.

„Nije”, odgovorila je Arinaj. „To je bilo nešto drugo... Ni sama ne znam kako je do toga došlo... Upoznala sam ga i shvatila da nije zao čovek. Gledao me je kao muškarac ženu, ako razumeš... A ja...”

Prestravljeno je gledala Manja u svoju majku.

„Ali nismo mogli da ostanemo zajedno”, rekla je Arinaj nakon neugodne stanke. „Na kraju su Skiti otišli dalje, a on me je ostavio.”

„Onda ipak nije umro?” pitala je Manja s iznenadnom hladnoćom. „Dakle lagala si me?”

„Ne znam šta se s njim desilo. Nisam ga nikada više videla, niti sam išta čula o njemu.”

Neko vreme su ćutale i, premda Arinaj nije mogla da ovlada sobom i pogleda kćerki u lice, jasno je osećala koliko je ovim priznanjem duboko povredila Manju.

„Šta se posle toga desilo?” upita je Manja napokon.

„Ostali smo u svom razorenom selu”, rekla je. „Ali nije postojalo ništa više od čega bismo mogli da živimo, i tako smo se dali u potragu za svojim narodom na istoku, idući što smo dalje mogli.”

„Šta je bilo s tvojom porodicom?”

„Oterali su me. Nisu hteli da žive sa mnom u istom mestu i naselili su se u nekom drugom plemenu, severnije. Rekli su da sam... naložnica ubice naših rođaka...”

Konačno je Arinaj okrenula glavu i pogledala kćerku. Uzaludno je tražila znak razumevanja ili čak saosećanja; Manjine oči su bile ukočene na razbuktaloj vatri. I Arinaji beše jasno da ju je kćerka osudila – morala je – kao nekada davno i njene sestre.

Bilo bi pravo čudo kad bi bilo drugačije, pomislila je očajno. Nema praštanja; niko je ne može razrešiti. S tom nemom osudom moraće da živi sve do poslednjeg dana svog života.

Ali kako se tek Manja oseća? Arinaj joj je otkrila da je kćerka čoveka kojeg se plašila i kojeg je morala da mrzi. Je li postojao svirepiji način da se rani srce jednog deteta?

Te večeri nije više bilo suza i nijedna od njih se nije se približila onoj drugoj da bi je zagrlila. Umesto toga su ležale bez sna na svojim klupama, suviše obuzete zbunjenošću i tugom da bi jedna drugu utešile. Negde posle ponoći Arinaj je čula kako se Manjino disanje izmenilo i njena je kćerka konačno zaspala.

Dobro, pomislila je, to je dobro. Ona je mlada i potreban joj je san.

Ali Manjini snovi su bili nemirni; valjala se na ležaju i stenjala – a svaki hropot bio je za Arinaj bolni ubod u grudi.

Narednih dana se u Manjinom životu ništa nije promenilo. Ustajala je kada je sunce izlazilo, hranila guske, prala posuđe, išla na bunar po vodu, na ivicu šume da skuplja drva za potpalu, na pašnjak da muze koze. Za nekoliko nedelja treba da počne žetva, i ona će raditi zajedno s majkom na Korzakovim poljima – sused prepušta deo svoje pšenice njima, pa se samo po sebi podrazumeva da će mu pomogati. Povrće u njihovoj bašti zahtevalo je veću brigu jer je bilo vruće, a poslednja kiša je davno pala. Biljke su morale više puta dnevno da se zalivaju i, ako bi ostalo još vremena, našlo bi se uvek i poneko mesto na glinenoj oplati kuće kuda je prokišnjavalo, a to je trebalo popraviti.

Manja je radila svoj posao, ali je bila odsutnija nego ikad ranije. Bila je dovoljno pametna da se ne vraća više na one tajne koje joj je majka poverila, delom iz obzira, delom zbog stida. Arinaj isto nije pominjala sve to ponovo i tako su obe mogle u svakodnevici opet biti isto onako mirne kao ranije... Razumljivo je da među njima više nije bilo prostodušne prisnosti već više prećutnog slaganja da se ne dira u ono što bi za obe bilo bolno i uznemirujuće.

Kao što je Arinaj već ranije otkrila određen smisao u neobičnom Manjinom pogledu, tako je i Manja sada gledala svoju majku drugim očima. Dosad je Arinaj bila tiha ali ljubazna sredovečna žena, osuđena na udovištvo zbog ljubomorne ćudi bogova. Sada je, međutim, Manja slutila nepoznate crte iza mirne spoljašnosti i često pokušavala sebi da predstavi mladu Arinaj dok još nije bila majka: žena čarobne lepote na rukama nekog nemilosrdnog ratnika varvarina.

Manja je zamislila tog čoveka kao ogromnog, tamnoputog gorostasa divlje kose i tršave brade, i ježila se pri pomisli kakve neizrecive stvari su se desile između njih dvoje. Majka joj je objasnila šta se dešava prilikom vođenja ljubavi – ali sada je povezala tu predstavu sa onim razbojnicima i ubicama iz stepe što su odvlačili u svoje logore seljačke kćerke i polagali u njih svoje seme, verovatno crno kao što su i njihove duše bile. Očajnički se vrtela između predstave da je divljak nasilnički povredio njenu majku, i još neverovatnije pomisli da mu se ona prepustila slobodnom voljom. Nije mogla da se odluči šta je od to dvoje bilo užasnije.

A Manja, devojčica koja je hranila guske, muzla koze i donosila vodu s bunara, treba da je plod tog sjedinjenja? Koliko je znala, bikovi su stvarali samo telad, jarčevi koze, psi psiće. Tako su bogovi uredili. Ali kako je mogla divlja zver stvoriti ovakvu malu devojčicu?

Takva i slična pitanja postavljala je ranije svojoj majci, koja je znala zaprepašćujuće mnogo o prirodi... o ustrojstvu sveta, i katkad pričala o udaljenim krajevima, tuđinima, delima bogova, junacima ranijih vremena. Sada pak nije više dolazilo u obzir da se obraća Arinaji, jer je poverenje u nju uzdrmano.

Arinaj se zaista potrudila da ublaži posledice ovog udarca. Iako se povratila i očigledno bavila sopstvenom tugom, prema Manji se ponašala izuzetno popustljivo i davala joj je dovoljno vremena da se viđa s Vilufarom na pašnjaku – verovatno u nadi da će imati prilike da u sebi presloži što je doživela. Volela je Vilufara i znala da vreme provedeno s njim blagotvorno deluje na njenu kćerku.

„Nemoj žuriti”, rekla je tri dana kasnije Arinaj kada je Manja krenula na put s ćupom za mleko. „Ionako moram da ispletem još celu korpu i sigurno neću s tim biti gotova do večeri.”

Manja je klimnula glavom. „Ideš li sutra na pijacu u susedno selo?”

„Da, moram.” Arinaj uzdahnu. „Brzo će nam trebati postojanije namirnice ako ostane ovako toplo. Krećem sutra ujutru čim se sunce digne i verovatno se vraćam tek za dva dana.”

Manja ponovo klimnu.

„Blagoslov bogova neka je s tobom na putu”, rekla je, kako je pristajalo.

„I s tobom isto, dete”, izgovorila je Arinaj obredni obrazac do kraja. Zatim je poljubila kćerku i vratila se u kuću.

Vilufar je čekao Manju, kao i obično, na pašnjaku. Bio je primetno dobre volje, baš razuzdan, i Manja je neko vreme zaboravila na svoje brige. Nije ispričala Vilufaru ono što joj je majka otkrila, niti je nameravala da ubuduće o tome govori, pre svega zato što ju je zarazio svojom veselošću.

Prvo su se igrali lova. Zbunjene koze je zahvatio njihov nemir i uzbuđeno su skakale tamo-amo. Posle su seli na niski plot i pričali, da bi na kraju završili ponovo rame uz rame na travi gledajući u svetio nebo.

„Za dve nedelje počinje obred”, rekao je Vilufar.

Manja je klimnula glavom, jer je već odgonetnula uzrok njegove razuzdanosti.

„Ali treba da ispunim jedan zadatak pre nego što budem zreo za to”, nastavio je.

„Hoćeš li mi otkriti koji?” pitala je. „Na kraju krajeva, izgubio si u lovu. Obećao si da ćeš mi otkriti ako...”

„No, dobro, reći ću ti.” Vilufar se tajanstveno smejao. „Zamisli: moram celu noć da provedem udaljen najmanje hiljadu stopa od sela, sam, i ne smem da zaspim sve dok se sunce ne digne. Svi momci to moraju da urade, inače ne mogu učestvovati u obredu.”

Manja je slušala sa strahopoštovanjem. Ona još nikada nije otišla tako daleko od nasipa koji je okruživao selo.

„Smem da ponesem sa sobom samo ognjilo i kremen za vatru, i nož”, objasnio je Vilufar ponosno, kao da ne može da dočeka zadatak. „Mesto mogu sam da odaberem. Mislim da ću otići do Borovih stena.”

„Ali to je mnogo više nego hiljadu stopa”, reče Manja. Čula je od Korzaka da su Borove stene na obodu travnate stepe na jugu. „Ne plašiš se?”

„Ne plašim se ničega.” Vilufar je mahao prutom kroz vazduh. „Šta bi moglo da se desi?”

„Ako naiđe neka divlja svinja ili medved?”

„Ah...” Omalovažavajući odmahnu rukom. „Onda ću se popeti na neko drvo. Osim toga životinje se plaše vatre.”

„A čovek-vuk?”

Vilufar se smejao.

„Znaš li, sestro, da nekada pomislim da nam odrasli pričaju o čoveku-vuku samo da nas zaplaše kada smo neposlusni.

Manja je ćutala.

„Slušaj, sestro...” Vilufar se kao slučajno igrao raspuštenim pramenom njene kose. „Zar tvoja majka ne ide uskoro u susedno selo da razmeni korpe?”

„Ide, već ujutru.”

„Onda je sigurno neće biti dva dana, zar ne?”

Manja je nemo potvrdila, ali nije razumela šta je time hteo da kaže.

„Znaš šta? Krenuću odmah sutra do Borovih stena”, odlučio je iznenada, zatim joj dobaci jedan hitar pogled iskosa. „Ali će mi biti vrlo dosadno da budem tako sam u šumi... i ti ćeš se osećati usamljeno u praznoj kući.”

Malo poćutaše.

„Hoćeš li da pođeš sa mnom?”, upita je Vilufar konačno. „Biću tamo čim sunce zađe. Pođi putem koji uz potok vodi dalje do velike stene nasred šume, zatim idi samo pravo. Sigurno ćeš ugledati moju vatru.”

Manja ga je gledala ispitivački, nesigurna u to šta bi trebalo da misli o ovoj nameri.

„Zar ne treba noć da provedeš sam?” upitala je.

„Ne mora ovo niko da zna.”

NOĆNA STRAŽA

Sledećeg jutra je Arinaj još pre izlaska sunca udenula jednu u drugu pet pletenih korpi, okačila ih o desno rame i napustila kuću. Kada se Manja probudila, zatekla je klupu za spavanje naspram svoje već praznu. Na podu je bila zdela sveže napravljene prosene kaše, a pored nje dve sveže šargarepe. Manja oseti nekakvo nežno uzbuđenje što je majka spremila doručak ali nije htela da je prerano probudi.

Doručkovala je i posle posvetila vreme svojim svakodnevnim obavezama. Kad bi ranije majka otišla na pijacu, najčešće bi Durka bila u kući i pazila na nju. To je pak Manja još prošle godine uspela da preseče tako što je Arinaj komšinicu najučtivije zamolila da prestane s tim. Tako je Manja imala dosta toga da obavi, ali istovremeno i prilike da bude sama sa sobom i svojim mislima. Nahranila je guske, donela vode, zalila povrće, možda malo nebrižljivije nego obično, i otišla na kraju na pašnjak da pomuze koze. Vilufar nije bio tamo; očigledno se pripremao za obrednu noćnu stražu.

Manja još nije bila sigurna da li da prihvati njegovu ponudu i pridruži mu se. Sigurno bi bio uzbudljiv doživljaj provesti noć u divljini s njim, ali je morala priznati da se plaši – ne toliko zbog divljih svinja ili čoveka-vuka, već zato što je osetila da mladić takav poziv ne može devojci izreći bez dubljih pobuda.

Kada se vratila s pašnjaka i prošrvljala pred kućom Vilufarovih, čula je iznutra glasove i prepoznala tetka-Durku dok je nešto glasno govorila svom mužu. Nije to bilo ništa neobično, ali je Manja načula ime svoje majke, pa je zastala da oslušne.

„Sada je ponovo otišla, ona bludnica”, dopirao je Durkin glas napolje. „Čime se uopšte bavi u tom susednom selu? Svoje korpe bi mogla i ovde da rasproda.”

Korzak odbrunda u odgovor neku jednosložnu reč koju Manja nije mogla da razume.

„Samo je ti brani!” reče Durka. „Bleneš u njena bedra čim se sagne.”

Korzak je ćutao – verovatno ne iz osećanja krivice, nego zato što je s godinama naučio da nije pametno protivrečiti joj.

„A kćerka joj nije ništa bolja.” Sad je zvučalo kao da se Durka ozlojeđeno okrenula od svog muža i uputila prema vratima. Manja se hitro šćućuri iza jednog žbuna.

„A to što mala radi tamo preko kad je sama...” Očigledno je Durka motrila preko zavese na vratima prema susednoj kući. „Ne bi me začudilo da sve vreme dangubi ležeći s prstima među nogama...”

Pošto nije razumela ovu primedbu, Manja se namršti. O čemu priča ova opaka žena?

„A ti napokon treba da obratiš pažnju da ne zavede našeg dečka!” doviknu Durka mužu. „Čuješ li? Govorim ti već mesecima! Ona mala beštija zavrteće mu pamet.”

Zastor na vratima se rastvori i Manja šmugnu iz svog zaklona i odšunja se do majčine kuće. Dovoljno je čula i razumela da bi znala da je tetka Durka ozbiljno namerila da Vilufara drži podalje od nje.

Ali to joj neće poći za rukom, pomisli ona iznenada, i u naletu inata oseti rešenost, sazrelu u njoj preko dana.

Otići će do Borovih stena.

Ubrzo pošto je pao mrak, Manja se spremila. Za svaki slučaj ponese sa sobom ognjilo i kremen, stavi glavicu salate u tuniku da bi imala hrane za put i pođe. Da bi bila sigurnija nije pošla stazom, nego preskoči plot iza kuće.

Poznavala je put, iako nikad pre nije išla njime noću. Kuća njene majke bila je na kraju malog naselja, a odmah iza nasipa koji je okruživao selo počinjala je šipražjem obrubljena neobrađena zemlja. Prešla je preko tog zemljišta pod sjajem mesečine i na kraju ugledala kako pred njom izranja tamni zid šume četinara. Odatle, od ivice jednog malog potoka, počinjao je vrlo retko korišćen put, koji je vodio do mesta gde je Vilufar odabrao da drži noćnu stražu.

U šumi je bilo mračno, ali se Manja držala potoka. Omorike su tu bile manje zbijene i na površini vode je blistala mesečina. Primoravala je sebe da ne obraća pažnju na tihe šumove koje je s vremena na vreme čula pod žbunjem: tu i tamo kakvo krckanje, neko šuškanje ili škriputanje. Znala je da mnoge šumske životinje u ovo doba idu u lov i trudila se da misli na jazavce, kune i lasice, a ne na divlje mačke i medvede.

...Ili na čoveka-vuka.

Na potiljku iznenada oseti peckanje i potrča. Beše to dobra zamisao jer je šum njenih sopstvenih koraka nadjačao podmukle zvuke probuđene šume. Nije dugo trebalo da stigne do velikog kamena nasred šume, tamo gde je maleni potok izvirao. Nikad nije otišla dalje od tog mesta, ali je nastavila da sledi stazu sve dublje u šumu. U mraku nije bilo ničeg osim uskog ugaženog šumskog puteljka, jedva razaznatljivog pod sjajem mesečine. Vodio je kroz guste četinare, zatim kamenitim proplankom sve do luga drevnih borova, čiji su se vrhovi ljuljali na noćnom vetru visoko iznad ogoljenih stabala.

Manja se, teško dišući, zaustavi. Šuma se ovde završavala i s druge strane zaravnjenog stenovitog ispusta, nekoliko koraka od njenih stopala, počinjala je stepa. Naravno da je znala za ovaj predeo u južnoj ravnici, ali ga još nikada nije videla, a vrlo malo je i čula o tome. Seljani izbegavaju da idu ovim putem i prilikom neizbežnih putešestvija najčešće idu na sever ili zapad, prema daljim naseljima njihovih plemena. Ivica stepe je granica kakva je nekom opasnom moru obala. Manja pogleda ka horizontu i pomisli kako u stvari gleda u jednu neprekidno ustalasalu površinu: beskrajno polje trave, uzburkano bešumnim naletima vetra. Sve je izgledalo baš kao u njenom snu.

„Pozdrav, sestro."

Ona zadrhta kada Vilufar istupi iz senke bora izraslog na najudaljenijem rubu litice.

„Lepo je što si došla."

Udisala je i izdisala ujednačeno, duboko, da bi prigušila strah. Vilufar joj se približio i smeškajući se sklonio joj pramen kose sa oznojenog čela.

„Trčala si?”

„Mislila sam da sigurno već dugo čekaš”, uspravi se Manja i, iznenada se setivši hrane za put, izvuče glavicu salate iz nabora suknje. „Vidi, donela sam nešto da pojedemo.”

Vilufar se smejao. „Onda dođi! Založićemo vatru.”

Kad je Vilufar naslagao gomilu suvaraka, ćutke su potpalili vatru, seli pod senku bora na krajičak stepenaste stene i u istom dahu pojeli salatu. Vilufar je bio u boljem raspoloženju, a čak je i Manja sad smatrala, pošto je podnela samotni put, da je ovo zajedničko noćno stražarenje dobra ideja. Osećala se bliže Vilufaru nego ikad ranije, tako daleko od tetka-Durke, daleko od Arinaj i svih domaćih obaveza. Bilo je lepo sedeti ovde s njim i gledati napolje u stepu, nad čijim je prostranstvima sijala mesečina. Bila je to malena tajna koju su delili samo njih dvoje.

„Odavde može da se vidi Breg duhova”, rekao je Vilufar i neodređeno pokazao prema jugu.

Manja se prepala. Čula je za taj breg, ali nije tačno znala gde se nalazi. Sada je sledila Vilufarov pogled i otkrila na obzoru jednu kupastu senku pod noćnim nebom. Delovala je neobično u travnatoj dolini, kao da je nekakva četvrtasta stena pala s neba. Kosine su mu bile obrasle travom, a spljošteni vrh pust kao staračka lobanja, slabašno sjajkast na mesečini.

„Znaš li zašto ga tako zovu?” upita Manja setivši se da su seljani ovaj brežuljak držali za neprijatno mesto.

Vilufar klimnu.

„U unutrašnjosti takvog brega ljudi-konji sahranjuju svoje mrtve. Naši stari veruju da je nastanjeno duhovima. Kažu da se povremeno odatle mogu čuti žalosni glasovi.”

Manja se naježi i pažljivo oslušnu noć.

„Čuješ li nešto?”

Vilufar je zatresao glavom i granom prodžarao vatru.

„Verovatno je i to samo neka priča, kao što je ta o čoveku-vuku.”

„Ali ljudi-konji zaista žive negde tamo napolju”, prigovori Manja sad sasvim uznemirena, dok je pogledom pratila dim koji se u tamnim spiralama izvijao iz njihovog logora ka noćnom nebu. „Šta ako vide našu vatru?”

„Ah...” Vilufar je slegnuo ramenima. „Pre svega, sada je duboka noć. A drugo, ljudi u selu kažu da breg leži tu napušten već godinama.”

„Zašto onda niko iz sela ne dolazi ovamo?” istrajavala je Manja, jer je često slušala kako odrasli strogo naređuju deci da ne prelaze šumski pojas.

„Zato što nije svako tako hrabar kao ja”, objasni Vilufar ponosno. „Ja se ne plašim ljudi-konja.”

„To ne verujem”, prošaputa Manja setivši se užasne priče svoje majke.

Vilufar pusti da mu grana padne i pogleda onamo ka bregu, kao da mu je upravo nešto iskrslo u pameti.

„Znaš šta?” On ustade. „Dokazaću ti.”

Manja nije razumela na šta je mislio.
„Šta nameravaš?"
„Poći ću tamo, popeću se na breg i mahnuću ti odatle."
„Nemoj!" uzviknu Manja, preplašena. „Molim te nemoj! Ostani ovde sa mnom!"
Nije bila sigurna šta ju je više uznemiravalo: to što je Vilufar hteo da se popne na Breg duhova ili to što će ostati sama pored vatre i možda izgubiti njega iz vida.
„Uskoro ću postati muškarac", rekao je Vilufar ozbiljno. „A jedan muškarac mora da bude snažan i hrabar. Čemu bi ova noć u šumi služila ako ne bi bilo nimalo uzbuđenja?"
Manja je htela da ga zadrži, ali se on već okrenuo, spustio se niz stenovitu terasu i stigao dole u travu.
„Vilufare!" Manja je pošla za njim, ali je ipak ostala na litici i uznemireno ga posmatrala kako istrčava u široku stepu, u susret horizontu, i približava se bregu. Njegov snažan i vitak lik s belom maramom bio je samo svetla mrlja na mesečini. Oko njega je šuštala trava, dosežući mu do bokova, kao valovita tamna prostirka pod nebom.
„Vilufare!"
Manja je postala svesna da je on verovatno odavno više ne može čuti. Uzlupanog srca, napregnuto ga je pratila pogledom. Ubrzo je stigao do brega; videla je izdaleka kako se popeo uz kosu i konačno stao na vrh, obasjan mesečinom. Bio je toliko daleko da ga ne bi mogla tačno ni prepoznati. Onda opazi pokret i shvati da je raširio ruke i da joj maše.

„Pa? Jesam li hrabar ili nisam?"
Kada se vratio, Vilufar je bio zagrejan i bez daha, ali je blistao.
Ljuta što ju je pustio da ostane sama, Manja napući usne.
„Sada više niko ne može reći da sam dete. Ja sam muškarac!
Spustio se pored nje u travu, očigledno krajnje zadovoljan sobom.
„Plašiš li se?"
„Ne", slaga Manja ne želeći da pokaže nikakve slabosti i uporno gledajući u vatru.
„Sigurno si se uplašila", zadirkivao ju je pogladivši je po obrazu. „Ali nije to ništa. Devojke ne moraju da budu hrabre. One mogu da se plaše."
„Ne plašim se", ostajala je Manja pri svome.
„Dakle ne?" Vilufar se privi uz nju. „A šta je s čovekom-vukom?"
Tvrdoglavo je slegla ramenima.
„Dolazi!" Vilufar je u odglumljenom strahu naglo raširio oči i podigao prst. „Čuješ li ga? U ovom trenutku se prikrada našoj logorskoj vatri..."
Manja je prozrela igru i štipnula ga sa strane. Ali Vilufar se samo smejao.
„Kažu da je zao, pola čovek pola vuk, i živi u šumama", šaptao joj je na uvo. „Divljač hvata golim rukama i kida je zubima, tako da mu krv kaplje niz njušku. Kažu još i da proždire i ljude..."

„Prestani!” Odgurnula ga je od sebe, napola ljutito a napola veselo. Dohvatio ju je za ruke i čvrsto ih stegao. Na trenutak su se borili, zatim se konačno iz njih prolomio smeh.

Manja je pala na leđa, a Vilufar se nadvio nad nju.

Podigao se tako što se podupro dlanovima i iznenada je veoma ozbiljno pogledao u lice. Odsjaj žara vatre blistao mu je u smeđim očima.

Manja je osećala kako joj srce snažno lupa. Sagnuo se ka njoj, oklevajući, pri čemu mu je pogled lutao između njenih očiju i usana. Olakšala mu je tako što je pridigla glavu i pošla mu u susret.

Prvi poljubac je bio nevešt i kratak. Vilufar je zahtevao i drugi, a ona mu je dopustila. Treći put je ona tražila, i dala sebi vremena da oseti toplinu njegovih usana i mekotu obraza.

Onda su se razdvojili, zaprepašćeni sopstvenom smelošću.

Vilufar se podigao, seo i pogledao mimo nje, ka vatri.

„Hoćeš li nešto da mi obećaš?” upita je.

Čekala je i ćutala, dok joj je srce tuklo. Glas mu je iznenada zazvučao tako strano i svečano kao da se radilo o životu i smrti.

„Hoćeš li da mi obećaš da ćemo zauvek ostati prijatelji?”

„Da”, šaputala je Manja.

„Da se nikada nećemo rastati, osim ako bogovi budu drugačije želeli?”

„Da.”

Okrenuo se ka njoj.

„Hoćeš li mi obećati da ćeš biti moja žena kada oboje obavimo obrede?”

Manja se zagrcnu. U prvom trenutku je htela i na ovo pitanje odgovoriti potvrdno, ali iznenada je pomislila na tetka-Durku.

„Ona mala beštija zavrteće mu pamet”, rekla je.

Nelagodno se izmigoljila Vilufarovom pogledu punom nade. Ako je zbog njenog kolebanja i osetio poniženje, nije dopustio da se to primeti, nego ju je umesto toga zagrlio.

„Sirota mala devojčica”, reče nežno. „Neću da te zbunim. Pričaćemo o tome drugi put.”

Manja je smeteno gledala u zemlju. Bila mu je zahvalna što ne navaljuje. Ćutke je posmatrala kako džara vatru i konačno polaže skrštene ruke pod glavu – na prikladnu udaljenost od nje. Manja je gledala nekud tamo u stepu. U glavi su joj dobovale misli koje su se često pojavljivale i ranije: osećala je da je Vilufar nevino privlači, ali kada je pomislila na život koji bi trebalo da ima s njim, nije više bila sigurna u sebe. Potpuno jasno je videla svoj životni put: udaće se za Vilufara, osnovaće dom s njim, dobiće desetoro ili dvanaestoro dece, i obrađivaće zemlju iz dana u dan. Možda će biti srećna... ali možda će nakon dve decenije biti ojađena sredovečna žena oštrog jezika kao Durka, koja je ogovarala susede i svog ćutljivog muža ćuškala kao psa.

Vilufarovo disanje pored nje čujno se promeni. Izgledalo je kao da je zaspao.

Devojke ne moraju da budu hrabre.

Iznenada se Manja ponovo setila ove rečenice, koju je izgovorio kada se vratio sa zloslutne grobne humke. Nekako je skrivao suštinsku zabrinutost, koja je i nju opsedala.

Devojka se uda za seljaka, podari mu decu i obrađuje njegovo imanje, pomisli ona. Da li su bogovi to namenili ženama?

Iznenada nadahnuta, ustala je i krenula ka ivici stene. Zemlja sa one strane ležala je nekih tri stope niže – mali skok bi istovremeno bio i korak u jedan drugi svet. Ispitivački je pogledala Vilufara. Spavao je mirno i čvrsto.

Sada ćemo videti koliko hrabrosti ima devojka!, pomisli Manja.

Odvažno je prebacila nogu preko ruba i skliznula dole. Stajala je sada na obodu ustalasalog travnatog mora, koje je do tada videla samo izdaleka: protezalo se sve do obzora, gde je usamljeni vrh brega blistao na mesečini.

Nepromišljeno je istrčala u stepu. Stabljike trave uvijale su joj se oko nogu a na golim rukama osećala je vetar. Svladao ju je opojan osećaj slobode; nekoliko puta se ispruženih ruku okrenula oko sebe i podigla oči put neba.

Onda se približila brežuljku, dosegla obruč rastresitijeg kamena i popela se na blagu kosinu obronka. Trava je uzmakla i napravila mesta goloj zemlji. Kada je stigla gore i pogledala oko sebe, imala je osećaj kao da stoji na ostrvu usred pučine. Sa one strane, sasvim mala u daljini, ugasila se i ona jedna tačka svetlosti koja je predstavljala logorsku vatru.

„Vilufare!”

Pobedonosno je Manja ispružila ruke i mahala.

„Vilufare! Pogledaj gde sam!”

Ali pošto je nekoliko puta pozvala, Manja shvati da se suviše udaljila da bi je on mogao čuti. Sigurno je i on nju dozivao kada je pre nekoliko sati stajao ovde, a ona nije čula ništa osim šuštanja vetra. Verovatno je sada mirne duše spavao.

Manja spusti ruke. Iz nekog razloga njeno osećanje uzvišenosti odjednom uminu, i ona se navrh brežuljka zabrinuto osvrtala. Vetar je duvao sa istoka, trava je šumela, a skuti njene suknje lepršali. Onda je okrenula lice ka nebu, gde je narasli mesec gonio iskrzane oblake. Koraknula je unazad – i iznenada izgubila tlo pod nogama.

POGREBENE

Prestravljeno je kriknula i mlatarajući rukama strmoglavila se kroz procep na vrhu brežuljka u mračni tunel. Nije osećala ništa osim udara sopstvenog srca, a to je trajalo beskonačno: pored nje su proletali mokri sivi zidovi, telo joj se okretalo i zabolelo ju je kad je udarila u nešto sa strane. Ruke je izgrebala na nekom ispustu, okliznula se, pala, a zatim se u potpunoj tami odbila o nevidljivo, oštro tlo.

U prvom trenutku se uplašila da je slomila kičmu. Stenjući se oslonila na šake i odigla od zemlje, sela i sa olakšanjem osetila da je zadobila tek nekoliko ogrebotina i možda nagnječila rebra.

Na trenutak je bila gotovo slepa jer ju je tama iznenada obavila poput ogrtača, crna kao greh. Ipak, najčudniji je bio osećaj pod dlanovima. Površina nije bila ravna; prsti su joj klizili po neravnim, krtim predmetima, kao da pipa po gomili suvog drveta.

Uplašeno je ustala i skrstila ruke na grudima. Grozan smrad joj je prodirao u nozdrve i spustio se na nepca i jezik kao crni oblak. Bio je to miris smrti, isti onaj koji su nosili otpaci od klanja, miris strvine i pokvarenog mesa, truleži i raspadanja.

Pod nogama joj je nešto krckalo. Manja je zurila u mrak, a koliko je već mogla pod bledim sjajem meseca da raspozna obrise, to nisu bili suvarci. Bile su to kosti. Sve je bilo prekriveno ćilimom od razasutih pršljenova, laktova, pljuvačke, butnih kostiju, komada karlica i vilica, čak i članaka prstiju i zuba. Manja je razabrala da su ovi ostaci potekli od različitih bića, jer su se videli mnogi oblici raznih veličina. Učinilo joj se da je pred nogama prepoznala maleni kostur nekakvog miša, pored toga nekoliko rebara jazavca ili lasice, nedaleko od njih lobanju koja je verovatno pripadala nekoj divljoj mački, a sasvim na kraju svog ograničenog vidokruga široku plećku, dovoljno veliku za nekog ovna.

Bogovi, pomisli Manja, budite uz mene!

Da li se našla u jami neke divlje životinje koja je svoju lovinu dovlačila ovamo da bi je proždrala? Pokušala je da ne misli o tome kolika je ta životinja morala biti, i koliko gladna, da bi mogla ubiti jagnje i razvlačiti ga po ovoj jazbini. Ris? Medved? Šta god da je, izbirljiv sigurno nije bio, jer je lovio i proždirao šta god da ulovi.

Čovek-vuk?

Koža joj se naježi kao u guske, od potiljka sve do prstiju na nogama.

Kažu da je zao, pola čovek pola vuk, i da živi u šumi. Lovi divljač golim rukama i kida ih zubima, tako da mu krv kaplje niz njušku. Kažu da proždire i ljude...

Manja je osetila kako joj se noge oduzimaju i drhte, i ona okrenu pogled nagore. Slabašni mesec bio je tek okrugla, bleda mrlja visoko nad njom. Strmoglavila se pravo u okno koje je vodilo od vrha brežuljka u ovu pećinu. Nadzemni svet se nalazio najmanje dvanaest stopa iznad njene glave, a okno koje je počinjalo na svodu ove jazbine nije bilo protkano ni korenjem drveća ni

kamenjem – ničim po čemu bi mogla da se uspne. Odrastao čovek bi možda mogao jednim snažnim skokom dosegnuti gornju ivicu... ali ona...

Manja natera sebe da se umiri; rukama je opipala zidove okna koje se kupasto širilo nadole. Vlažna zemlja beše protkana snopovima suvih stabljika. Vrhunac užasa.

Obema rukama se uhvatila zida i pokušala da se izvuče gore, ali je skliznula s mokre površine i ponovo potonula na dno. Onda je nekoliko puta skočila, uvek ruku ispruženih nagore, i uvek iznova pokušavala da prečuje suvoparno pucketanje kostiju kad god bi joj stopala dodirnula tlo. Ali šake su joj i u najvišem skoku dosezale samo do polovine okna.

Teško dišući, Manja iscrpljena prestade i spusti se na zemlju. Mišji kostur krenu pod njenim desnim kolenom, a majušna rebra odskakutaše u različitim pravcima kao vrcave koštice trešnje.

Zarobljena sam, shvati ona.

S početka oklevajući, ona poče da doziva, ali kada začu neobično tuđe odjeke svog sopstvenog glasa u mraku, oglasi se još jače. Vikala je promuklo, vikala Vilufara, svoju majku, bilo kojeg čoveka.

Vlažna jazbina u kojoj je bila zarobljena nije još sasvim progutala zvuk njenog glasa kad ona začu nekakav drugačiji šum: tiho, duboko dahtanje usred crnila, izvan sopstvenog prstena polumraka čije je središte zaposela.

Ona podiže glavu i razrogačeno se upilji u senku. Dve svetlucave tačke tinjale su u tami, udaljene možda dva koraka od nje, blede kao svetio mesečine, žućkaste i sablasne. Tačke su se lagano pomerale. Onda se ukočiše – uvek podjednako razmaknute.

Behu to oči.

Manja je mislila da je čula kad joj se srce s trzajem zaustavilo u grudima. Celo telo joj se ukočilo, a svaka dlačica na koži uspravila.

To je to.

Čovek-vuk.

Nije mogla da vrišti, nije mogla da se makne, nijedan mišić da pokrene – umesto toga, osetila je kako joj se niz noge sliva mlaz i kako to ne može da spreči.

Zaklinjem se... pomisli ona. Zaklinjem se... biću hrabra devojka i učiniću sve što tetka Durka kaže...

Oči se pomakoše u mraku; možda je biće osetilo miris mokraće. Sad, sad će iskočiti iz mraka i dohvatiće je. Svojom težinom će je odbaciti unazad, dlakavo krzno će se nadviti nad njeno telo, i onda će joj se njegove kandže zariti u grkljan. Čvrsto je verovala da već oseća vreli dah koji vonja na trulež.

Velika Majko Zemljo, majko svih ljudi i životinja, molila se Manja nemo, daj da sve ovo brzo prođe!

Mesec je krenuo dalje i bledi krug svetlosti na dnu jame odluta s njim. Prolazili su sati, a napolju je vetar zavijao nad stepom. Ali tek kada je crvenkasti polusjaj smenio mesečinu, Manja je shvatila da se ništa nije desilo. Užas i strah

su je ošamutili i izgubila je osećaj za vreme; dugo je trebalo da joj grč pusti ramena i da se stisnuta pesnica otvori. Da li je napolju, u svetu iznad, već svanulo? Zvezde su tkale sebi put, kao i uvek, otkad je sveta i veka. Mora da je dosta prošlo otkako ukočeno čuči i čeka smrt.

Tek sada je primetila da su se žućkaste oči povukle dublje u senku, baš kao da su se uplašile odsjaja koji je postepeno tvorio krug svetlosti na tlu.

Manja je napregnuto zurila na suprotnu stranu. Stvorenje, koje god vrste bilo, nije se kretalo. Vreme je prolazilo, svetli krug se kretao dalje, i kada je otvor okna nad jamom zaplamteo u bleštavom sjaju prepodnevnog sunca, Manja je spoznala s kim deli svoju mračnu podzemnu tamnicu.

Beše to vuk, velik gotovo kao Manja i krzna sivog i slepljenog od blata. Životinja se šćućurila uz jedan zid jame, ispružila prednje noge i spustila njušku, a sjaj njegovih očiju lagano je gasnuo. Kapci su mu se zatvarali i izgledalo je kao da će zaspati.

„Jesi li ti čovek-vuk?”, prošapta Manja.

Šiljate uši životinje zadrhtaše na zvuk ljudskog glasa, a oči joj ponovo planuše. Na trenutak se devojčica i životinja pogledaše: jedna stajaše u užarenom krugu svetlosti, druga ležaše u senci zida.

„Ne”, reče Manja tiho i spusti glavu, „nisi.”

Vuk sklopi oči kao da odobrava, a zatvorenu njušku spusti na šape.

Pod uobičajenim okolnostima Manja bi još uvek osećala smrtni strah, sama u ovom vlažnom mraku, u društvu neke divlje zveri koja je mogla da rastrgne jagnje i jarca, i koja nije prezirala ni ljudsko meso kad god bi se za to pružila prilika. Ali čim je videla vuka kako leži u senci zida, očigledno spavajući, odjednom je osetila kako je sav strah napušta. Pogledala je oko sebe ispitujući mesto i u rastućem svetlu sve više shvatala pojedinosti svog zatočeništva.

Okno se strmoglavljivalo od vrha brežuljka nadole i širilo se u jednu malu jamu, gde je tlo od ilovače bilo gotovo potpuno pokriveno kostima. Bilo joj je jasno da su ovu šuplju prostoriju stvorili ljudi, jer je sada shvatila da je natkrivena drvenim balvanima, koji su raspadnuti stršili na mestu gde se okno otvaralo.

Razumela je i otkud tu hrpa životinjskih kostiju. U rastućem svetlu bilo je lako odgonetnuti da je rascep na vrhu brežuljka bio skriven u visokoj travi, i sigurno su mnogi stvorovi već upali ovamo ništa ne sluteći, skliznuli dole u tunel i iskrcali se u podzemnoj odaji gde je i ona sedela u klopci. Nije ih usmrtilo neko čudovište, nego su jednostavno umrli od gladi. Vonj strvine uvek je nanovo mamio grabljivice – kune, jazavce i divlje mačke – koji su posle isto tako dospevali u jamu i umirali na isti način kao i njihov plen. To je dakle bila tajna Brega duhova: zavijanje koje su retki putnici čuli kod ovoga mesta nije bilo ništa drugo do jadikovka svih očajnih životinja što su vremenom dospevale ovamo.

Vuk mora da je prošao isto. Nanjušio je meso, popeo se na brežuljak i strmoglavio u jamu, možda uveren da je to ulaz u zečju jazbinu. Manja je posmatrala vuka. Sada je primetila da je mršav; rebra su mu se jasno isticala pod tršavim krznom. Najverovatnije da je ovde dole već nekoliko dana i da je sasvim

izgladneo. Uprkos tome nije je napadao. Manja je slutila razlog: životinja je bila slaba i izmučena kao i ona sama. Životinja je sve vreme sedela u mraku i gledala u nju želeći da sazna je li neočekivani uljez za nju opasnost – tek tada je spustila glavu da zaspi.

Saznanje da su „duhovi” ipak bezazleni omogućilo je Manji da oštrije misli, a njenom duhu pružilo novu hrabrost. Brižljivo je ispitala zidove jame. Ranije u mraku nije raspoznala drvene daske, pažljivo oblepljene ilovačom. Prostorija je imala nepravilnu četvorougaonu osnovu. Tri zida behu čvrsta i zatvorena, a u četvrtom se pak otvarao uzani prolaz do nekakve susedne odaje, očigledno nekada zatvorene pregradom od pletenog pruća, čiji su istruleli ostaci sada ležali među kostima na tlu.

Manja je oprezno otpuzala preko na drugu stranu i provirila kroz otvor. Ali, pošto je tom prilikom napustila krug svetlosti na tlu, izvan te osvetljene oblasti nije mogla da vidi ništa osim bezobličnog crnila.

Bila joj je potrebna svetlost.

Ognjilo i kremen je imala kod sebe, a svojom veštinom paljenja vatre izmamljivala je i kod majke i kod Vilufara neprestano divljenje. Kada su izbile prve varnice, vuk se prepao; usne mu se preteći zadigoše i ukazaše se žućkasti zubi. Čim je suvarak uhvatio vatru, životinja strašljivo odstupi i zavuče se u najdublju senku prostorije.

Manja je dohvatila drvenu granu, nekada deo pregrade među prostorijama, i držala jedan kraj u vatri dok se grana nije zažarila. Mala buktinja je samo slabo tinjala i nije davala mnogo svetla, ali osvetlila je nešto što je Manji dotad bilo skriveno: među rasutim kostima na zemlji nešto je svetlucalo kao zvezda u noći. Mogao je to da bude samo neki pršljen ili zub, ali je stvarčica bleštala kao da je u njoj zatvoren neki zalutali zrak sunca. Manja dohvati predmet i prinese ga očima.

Bio je to prsten. Zaobljeni otvor u sredini beše obima njenog prsta. Bio je od metala koji je Manja već videla. Pre nekoliko godina došao je u selo neki trgovac i nudio komade nakita od ovog materijala, ali niko od seljana to sebi nije mogao da priušti. Blistao je kao popodnevno sunce.

„Zlato...” Sa strahopoštovanjem prošapta reči čoveka s pijace.

Oprezno je navukla prsten na kažiprst leve ruke da bi ga mogla bolje osmotriti – odgovarao je, kao da je bio napravljen za nju. Oblik mu je bio nepravilan i tek nakon nekoliko okretaja tamo-amo primetila je na njemu prikaz neke životinje: vuk otvorenih čeljusti, ispružen u skoku. Slika vuka je obuhvatala ceo prsten tako da je njuška dodirivala rep. Iznutra je površina bila ravna, a na najdebljem delu, nasuprot vučjoj glavi, videla je grube ureze, kao da je metal bio izgreban ili oštećen.

„Bogovi”, prošaputa Manja i nehotice pogleda onamo na pravog vuka, koji se pred svetlom povukao u najtamniji deo prostorije. To je bio znak, iako nije razumela njegovo značenje.

Manja je pretražila okolno tlo, ali nije našla ništa osim kostiju. Je li prsten pripadao nekom čoveku koji je upao ovamo i umro? Tada se tek setila

Vilufarovih reči da je Breg duhova bila grobnica. Na takvim mestima su ljudi-konji sahranjivali svoje mrtve.

Otpuzala je do prolaza u zidu, pri čemu su kosti pod njenim golim kolenima zapinjale i pucketale. Tamni svod promače iznad njene glave, i kada je bila sigurna da je stigla u susednu prostoriju, podigla se i izvukla i privremenu buktinju.

Prizor joj oduze dah.

Čitava prostorija, mnogo veća od onog malog okna pored, beše brižljivo obložena drvenim gredama, gdegde istrulelim i polomljenim. U svakom od četiri ugla prostorije stajao je po jedan ogroman drveni kolski točak, visok kao Manja, srezanih paoka dugačkih koliko njena ruka. Na zidovima između visili su požuteli ćilimi, delom raspadnuti, u dronjcima. Čak je i pod bio pokriven uzanom prostirkom, nekada verovatno od vatrenocrvenog pusta. Ponegde su se mogli prepoznati ostaci šarenih ukrasnih pervaza i poruba kakve Manja još nikada nije videla: zmijolika obličja i šare okružene prizorima životinja u trku ili borbi.

Napred, na kraju uzane prostirke, izdizala se silna gomila kostiju. Potrajalo je dok je Manja u treperavom svetlu buktinje otkrila lobanju i shvatila da to moraju biti ostaci konja – većeg od zdepastih konja za vuču kakve je znala iz svog sela. Preko ogromnih rebara bio je prebačen pokrovac od vezene pustene tkanine, a na ostacima uzdi svetlucale su kopče od čistog zlata.

Manja je, zinuvši od divljenja, polagano pregledala okolnu hrpu kostiju sve do zadnjeg zida prostorije. Svetlost ustinjalog drvenog štapa neprestano je klizila preko novih čuda: behu tu izrezbaren drveni sto, s nogama u obliku šapa, na kojem su stajale zlatne zdele, zatim jedan štap sa izrezbarenim obličjem orla na prestolu na vrhu, i tronožac, pod kojim je gomilica pepela predstavljala vatru ugašenu pre mnogo godina. Onda se približila nečemu masivnom i tamnom pri zadnjem zidu. Manja je stigla do kraja uzane prostirke i iznenada ustala i poduprla se rukama o zid. Zaprepašćeno je podigla buktinju i shvatila da pred njom leži glomazno izdubljeno deblo. Oprezno je napipala rubove šupljine u dubini senke i pod prstima osetila hladno drvo, tvrdo kao kamen. Konačno se naslonila na njega i osvetlila ga.

Jeza joj se pope uz kičmu i ona promuca molitvu Velikoj Majci.

U izdubljenom deblu ležao je ljudski kostur, delimično raspadnut. Kosti mu se već behu rastočile i ležale su raštrkane, kao i one životinjske u prednjoj prostoriji. Manja još nikada nije videla posmrtne ostatke nekog čoveka, ali je nagonski prepoznala lobanju; ona beše neoštećena i počivala je na ostacima nekakvog uzglavlja. Prazne očne duplje šuplje su zurile, a razgolićeni zubi bez mesa behu neprirodno dugi. Na temenu se još držao tanušan sloj tamne kože, a oko glave se širila lepršava griva crvenkastih uvojaka. O vratne pršljenove zakačio se nakit, zlatni obruč, čiji su uvrnuti krajevi zajedno obrazovali glavu divlje mačke.

Žena, shvati Manja. Gusta, duga kosa za života bi mogla odlikovati i muškarca, ali to što nije bilo brade dokazivalo je da je telo pripadalo kćerki Zemlje, što je i Manja bila.

Pustila je užarenu granu da klizne niže i osvetlila grudnu kost, naleglu preko upalih rebara, zatim ostatke jednog pojasa od kože koji je možda nekada ukrašavao neki komad odeće i, konačno, masivnu metalnu kopču za pojas sa ukrasima u obliku ptičjeg kljuna. Pokraj toga je, s balčakom pored karličnih kostiju, ležao raskošan mač u raspadnutim kožnim koricama, a oštrica beše obojena starošću i vlagom. Takvo oružje Manja još nikada nije videla. Neki muškarci u njenom selu imali su bodeže izlivene od bronze koje su nosili samo prilikom posebnih ceremonija, a inače ih nikada nisu upotrebljavali – jednostavne, grubo oblikovane oštrice behu udenute u drške od drveta ili kosti. Ovaj mač je, nasuprot njima, izranjao iz drške oblika ovnujske glave sa spiralnim rogovima, optočene dragim kamenjem. Na drugoj strani kostura, neposredno uz levu butinu, ležao je kraći bodež, a pored njega dvosekla sekira dugačke drvene drške.

Manja je znala da su mrtve čak i u njenom selu sahranjivali na posebnim mestima i da su predmete koji su im pripadali za života takođe polagali pored njih u grob: uz seljaka njegov srp i ašov, uz kovača čekić, uz štavioca nož. To se radilo, kako su stari govorili, da bi pokojnik čak i na onom svetu mogao da se bavi svojim zanatom. Nasuprot njima, žene su sahranjivane samo sa svojim nakitom: sa ogrlicom od ćilibara, na primer, s bronzanom narukvicom ili kopčom za pojas. Manja je imala samo jedan jedini komad nakita: tanki remen od crne kože koji joj je poklonila majka i koji je odonda nosila oko vrata.

Ova žena je pak počivala u grobnici velikoj kao kuća, okružena neizmernim blagom – i oružjem. Manja nije mogla da se seti je li ikad čula nešto o ženama ljudi-konja. Nakon Vilufarovog opisa pretpostavila je da su strašni jahači bili isključivo muškarci. Zamišljala ih je kao zversku hordu divljaka koji lutaju po jugu pustare i nasrću bez razlike i na ljude i na životinje, kao čudovišne dlakave muškarce koji jašu na čupavim konjima dok njihove suvonjave žene čuče pored logorske vatre i čekaju plen.

Sad je tek shvatila koliko su ove predstave bile daleko od stvarnosti. Ovi ljudi su mogli da budu užasni divljaci, ali su ipak nosili veličanstven nakit, rezbarili stolove, tkali ćilime i brinuli se za svoje mrtve. A njihove žene – da li su i one bile ratnice i borile se kao muškarci? Ta misao je za Manju bila sasvim neshvatljiva. Nije umela sebi da predstavi nijednu drugu sudbinu za ženu osim one da obrađuje muževljevo imanje i podiže decu. Slika žene koja jaše na konju i vitla mačem naročito ju je potresla: bilo je i užasno i izazovno istovremeno, protivno prirodi, a u isti mah i čudesno, kao da su se svi zakoni sveta iznenada okrenuli naglavačke.

Posle podne je u gornjem svetu počela kiša i teške kapi udarale su o ilovaču u jami pod otvorom.

Manja je privremeno prestala da istražuje i vratila se u prednju prostoriju. Zakratko su je njena uzbudljiva otkrića osvojila, čak i ohrabrila. Zatim je u međuvremenu osetila žeđ i nagrizajuću glad, i iznenada je ponovo obuze očaj zbog bezizlaznog položaja.

Ipak, taj izlet u grobnicu pomogao je da se reši najveća briga: Manja je ponela odatle jednu zlatnu zdelu, postavila je sada neposredno ispod otvora i tako skupljala kišnicu. Ispila je polovinu zdele u jednom dahu. Na trenutak joj se želudac pobunio, ali je nagnala sebe da zadrži tečnost.

„Hoćeš i ti?"

Pogledala je vuka sklupčanog u udubljenju u zidu. Mutnim očima sledio je svaki njen pokret.

„Evo."

Oprezno je odgurnula zdelu prema životinji.

Glava vuka se podignu; njuškao je. Žutim očima se zablenuo u zdelu, a onda ponovo pogledao Manju. Čeljusti su mu se grčevito iskrivile, ali to nije delovalo kao pretnja, nego pre kao proždrljivost prožeta strahom.

Bolestan je, pomisli Manja, koja je u međuvremenu svog neprijatnog sapatnika počela više da sažaljeva nego što se od njega bojala. Bolestan od gladi i žeđi... i samoće.

Znala je iz iskustva da životinje u nekoj bezizlaznoj situaciji osećaju blizinu smrti i odbijaju hranu. Ipak je ostavila zdelu tamo, premestila se što je dalje mogla u suprotni kutak prostorije i nepomično čekala. Pogled joj je leteo nagore, prema otvoru u svodu. Tamo iznad nje, na visini koju bi mogla doseći svega dva čoveka jedan drugom na ramenima, na stepsku travu padala je kiša – velika retkost leti. Ako se taj događaj ne ponovi, oboje će, i devojčica i životinja, umreti od žeđi u ovoj tamnoj grobnici.

Čak i ako opet padne kiša... Šta bi jeli? Je li bilo i najmanje verovatno da je neko slučajno otkrije ovde? Vilufar verovatno očajnički traga za njom po šumi i nikada ne bi došao na pomisao da je Manja pošla prema ovom brežuljku. Brzim pogledom s neke udaljenosti dosegao bi samo vrh brežuljka obraslog travom, jedno ogoljeno mesto među hiljadama takvih usred stepske pustoši.

„Vilufare!", uzviknu Manja očajnički, a poslednji slog se još jednom rastegnu u krik koji nije hteo da se završi.

Glas ju je izdavao, promukli kašalj joj je izbijao iz grla. Odjek još nije iščezao kada se iznenada podiže još jedan glas. Ali to nije bio odgovor – beše to vuk. Podigao je glavu, njušku napola otvorio i poslao potresan urlik prema svodu. Tri puta je vuk urliknuo, tri puta je njegovo neljudsko, žalostivo zavijanje ispunilo prostor i svaki put završilo u kreštavom zvuku koji bi zapljusnuo Manju. Njegova narav joj je možda bila strana, ali izraz očajanja u tom glasu bio je očevidan.

Oboje ćemo umreti ovde, shvati Manja. Možda ima dovoljno snage da se drži na nogama još dva dana, a možda i nema. Ako hoće nešto da preduzme u vezi sa svojim izbavljenjem, morala bi to uskoro da pokuša. Vrlo uskoro.

U ovom trenutku je pak bila previše iscpljena zbog doživljenih napora i kada se svetlosni krug zarumeneo na tlu, ona zadrema glave oslonjene na zid.

U neko doba probudiše je zvuci; u trenutku nije znala gde se nalazi i njome ovlada oduzetost.

„Majko”, šaputala je kao u danima detinjstva kad bi je probudio neki ružan san.

Otvorila je oči. Dnevno svetio nad otvorom okna bilo je gotovo sasvim iščilelo, i u grobnici beše mračno i neprijatno hladno. Slaba grmljavina iz gornjeg sveta prodirala je dole, šumela i tutnjala kao kakva udaljena oluja. Više nije padala kiša i Manja nije čula udarce kišnih kapi o tlo podzemne tamnice. Kao poremećena, skupila se, rukama obujmila kolena i osluškivala neugodne zvuke. Učinilo joj se da čuje udaljeni odjek glasova usred grmljavine kao da bestelesni duhovi jašu na noćnom vetru.

Tutnjava je splasnula i usledi savršena tišina. Onda novi zvuk, mnogo bliži i jasniji: tiho mljackanje. Manja prestravljeno skoči zverajući tamo-amo po crnilu, uzaludno tražeći izvor ovoga što ju je snašlo. Naterala je sebe da se umiri, jedno vreme osluškivala – i shvatila. Bio je to vuk. Laptao je vodu iz zdele.

Uzdahnuvši od olakšanja, oslonila je ponovo glavu na zid i zatvorila oči. Onda je osetila kretanje, začula mekano tapkanje šapa i osetila miris mokrog krzna – divlji, nepoznat miris. Ukočila se; nije ni prstom mrdala. Očigledno je vuk prešao na ovu stranu i onjušio njene ispružene noge. Osetila je frktavi dah na svojoj goloj koži.

Zašto to čini? Da li misli kako je ona već mrtva? Lešina koju bi mogao proždерati?

Ali onda se desilo nešto sasvim neočekivano: njuška se povukla, šape začeprkale po tlu i Manja je onda osetila kuštravo krzno na svojoj nozi, od kukova pa sve do nožnih prstiju. Krzno se lagano kretalo, u ritmu tela koje mirno diše. Vuk je seo i privio joj se uz nogu čitavom dužinom.

Manja je odolela porivu da istog trenutka skoči i pobegne. Umesto toga primorala je sebe da se nimalo ne pomera. U trenutku je nagonski shvatila da joj životinja ne želi učiniti ništa nažao. Tražila je samo blizinu toplog tela.

Kada se u sivo praskozorje probudila – doba dana odmerila je po bledom krugu svetlosti na tlu podzemne tamnice – vuk se ponovo bio povukao u drugi ugao. Ležao je kao veliki pas, postrance; jednom zadnjom nogom se podupro i lizao svoje grubo krzno. Kada se Manja pomerila, ukrutio je jezik i okrenuo oči prema njoj.

Morala je da se nasmeje jer je videla iznenađenu životinju kojoj je jezik visio iz usta kao da je zaboravljen.

„Jesi li dobro spavao?”, upita ona.

Vuk ju je trenutak ukočeno posmatrao, a onda nastavio da liže svoje bokove.

Ona, shvatila je Manja kada je otkrila dojke na stomaku životinje. Vučica, dakle.

„Dve devojke zajedno u klopci", mrmljala je sebi u bradu. Slab osmejak joj prelete preko lica. Zatim pogledom otplovi na drugu stranu, ka tamnom prolazu. Ne, ne dve – tri su žene ovde. Beše tu i mrtva ratnica u grobnici, s mačem o boku i sa sekirom.

Manju preplavi nadahnuće.

Dok ju je vučica posmatrala sa sigurne udaljenosti, Manja ponovo zapali slabašnu buktinju, otpuza nazad u grobnicu i stade pred drvenu mrtvačku postelju. Nedugo zatim naterala se da ispruži ruke i dohvati mač. Kad ga je opipala, bio je čvrst i leden, kao smrznuto parče drveta. Oprezno je povlačila teško oružje nagore po ivici izdubljenog debla, pazeći da ne dotakne posmrtne ostatke.

Je li ovo krađa?, upitala se kada je zgrabila plen i pošla da uzme čak i kratki bodež i sekiru. Seoske starešine su tvrdile da mrtvi nastavljaju da žive, u nekom drugom svetu, ali su starije žene ponekad mrmljale o onima koji se vraćaju da posete voljene što su ostali za njima ili da se osvete za neku nepravdu. Kada je Manja konačno sva tri komada oružja držala u rukama i okrenula leđa drvenom kovčegu, koža na potiljku joj se naježi. Trenutak ju je mučila pomisao da bi mrtva žena mogla ispružiti koščatu ruku i ščepati je za rame.

„Ne odnosim ih", šaputala je u mrak i primoravala sebe da mirno diše. „Hoću samo da odem odavde. Razumeš? Ti si umrla – ali ja hoću da živim."

Njene reči proprati savršena tišina; nikakav prasak, nikakvo šuškanje, niti pucketanje krtih kostiju na ostacima raspadnutog uzglavlja.

„Neka te Velika Majka blagoslovi", reče Manja ne osvrnuvši se. Lagano koračajući preko uzane crvene prostirke, ona napusti odaju.

Njen plan je bio tako jednostavan i razumljiv da nije shvatala zašto joj je pao na pamet tek sada. Vratila se u prednju prostoriju i podrobno ispitala otvor okna koje je silazilo od vrha brežuljka. Onda je iz grobnice donela mali drveni sto i podmetnula ga pod otvor. Na kraju je počela mačem da iskopava iz zida neke od prelomljenih debelih dasaka i da ih seče ratnom sekirom. To nije bilo ništa drugo osim cepanja drva za potpalu – posao koji je obavljala često i rado, iako je njena majka najčešće prepuštala Korzaku da se pobrine za to, jer je on imao više snage i bolji alat.

Vučica je mirno sedela u uglu prostorije i sve posmatrala. Svaki put kada bi se sekira spustila, šiljati vrhovi njenih ušiju bi zadrhtali, ali u njenim žućkastim očima nije se moglo pročitati je li razumela smisao ovog posla.

Manja se popela na sto, dohvatila kratki bodež i isekla oštricom jedan otvor u bočnom zidu okna. U taj otvor je uvukla jedan kraj debele daske, drugi kraj naslonila na suprotni zid, a drugu stranu sekire koristila za udar, da bi dasku čvrsto nabila u ilovaču. Sada je greda stajala u središtu okna kao prečaga na lestvicama.

Zadenula je bodež za pojas, obema rukama dohvatila prečagu i pokušala da se uzdigne na nju. Bilo je teško i ruke su joj drhtale od napora. Konačno joj je uspelo da jednim trzajem prebaci gornji deo tela preko grede i da se ispruženim rukama drži za nju u visini svojih prepona. Oprezno je prebacila preko jednu nogu, onda i drugu, naslonila oslobođene ruke na zid okna i uspravila se.

Kada se uverila da drvo može podneti njenu težinu, ponovo je izvukla bodež i izdubila u zidu okna nova dva otvora, široka kao dlan, iznad prečage na kojoj je stajala. Onda je ponovo vešto spuznula dole, zadenula drugu dasku preko leđa za pojas, ponovo se uspela i postavila i drugi stepenik, na isti način kao i prvi.

Bilo je naporno i povremeno je stajala bez daha, ali je slutila da joj nije preostalo vremena da se odmara. Ceo dan nije ništa jela i snaga joj ne bi rasla ako bi se sada odmarala. Dosad je samo ponekad vežbala penjanje, katkad je pratila Vilufara do nižih grana jabukovog drveta u bašti njegovog oca. Ali sada je radila sa snagom očajnika, znajući da ne može računati na pomoć spolja.

Uvek je iznova tovarila jednu dasku na leđa, uspinjala se na poslednji stepenik zabijen u okno, oprezno ustajala, kopala rupe da ugnezdi dasku u zid i nabijala nove stepenike. Pri tom je svaku dasku nameštala pod blagim uglom u odnosu na sledeću, tako da je stepenište postajalo nekako zavojito.

Kada se dahćući i crvenog lica popela na osmi stepenik, već je mogla vrhovima prstiju dohvatiti ivicu otvora. Bez ustručavanja je dohvatila bodež, jednim snažnim udarcem zarila ga u zid i pokušala da stane na dršku. U trenutku se zanjihala i gotovo da se strmoglavila, ali onda joj je ipak uspelo da se obema rukama osloni na zidove i polako uspravi.

Prstima je pronašla vrh, ispružila noge i oslonila se laktovima preko ruba jame. Svetlost jutarnjeg sunca je obujmi i zablesnu nakon dugog boravka u polumraku, i tlo joj se zaljulja ispod brzih oblaka.

Gore sam, grozničavo joj je prolazilo kroz glavu. Gore sam...

Penjala se dalje, ščepala busen trave pri korenu i još jednom uložila svu snagu svog mladog tela, povukla za sobom noge i konačno se otkotrljala preko ivice. Onda je neko vreme samo ležala, osluškivala sopstveno disanje i poleđuške uživala u prohladnoj svežini vetra.

Kada je prešla rukom preko lica i otrla prašinu i zemlju, nešto zasvetluca na suncu. Manja zatrepta i prepozna prsten na kažiprstu leve ruke – prsten sa urezanim vukom. Potpuno je zaboravila na njega. Iznenada se doseti i odreši kožnu traku koju je nosila oko vrata, skinu prsten, navuče ga na uzani remen i sakri ga u izrezu tunike.

U tom trenutku iz dubine do nje dopre žalosno zavijanje. Manja otpuza do ruba jame i pogleda dole. Vučica je bila skočila na drveni sto i ispružila jednu šapu prema prvom stepeniku lestvica, ali očigledno nije imala hrabrosti da se popne.

„Dođi!”, uzviknu Manja i ispruži ruku.

Uznemireno poskakujući u mestu, vučica je pogledala gore prema njoj, i konačno uplašeno zacvile.

„Veruj u sebe!”

Životinja je tapkala prednjim šapama po najnižem stepeniku, ali je ipak ostajala zadnjim nogama na stolu uspravivši njušku, zadihana od uzbuđenja.

„Dođi meni!” zvala je Manja.

Pritisnuta očajanjem da će biti ostavljena, vučica se ipak odluči da se popne. Umesto da se kao i Manja penjala stepenik po stepenik, pokušala je u svojoj panici da preskoči više prečaga odjednom i skliznula; žalosno je zavijala, zastajala i konačno se, izvijena, iskobeljala dogore sa sve četiri noge odjednom.

Manja nije mogla ništa više da učini osim da je gleda, i nemilo je grizla usne dok je posmatrala lomatanje svoje sapatnice. Kada je vučica konačno dosegla gornji stepenik, šćućurila se i očigledno skupljala snagu za poslednji skok.

„To je samo još malo!” doviknu joj Manja i ohrabrujuće mahnu rukom.

Vučica skoči. Glava joj neočekivano izroni nad jamom i ona preplete prednje noge na samom rubu. Naravno, nije joj uspelo da povuče za sobom i telo, te je umesto toga zadnjim nogama divlje grebala po zidu i očajnički cvilela.

Manja nije dugo razmišljala. Brzo je skočila, dohvatila prednje šape životinje i počela da je vuče prema sebi. U sledećem trenutku pala je na leđa; šake joj se otvoriše i jedna tamna senka prelete preko nje. Kada se podigla i obrisala zemlju s tunike, ona shvati da je vučica uspela.

Sedela je na ivici ponora podignute glave, drhtavo dahćući i žmirkajući ka suncu.

„Vidiš”, reče Manja i uzdahnu. „Nije to bilo tako teško.”

Onda se spusti u travu pored nje.

POŽAR

Vilufar... Manja se trže. Gde bi mogao biti? Provela je ceo dan i čitavu noć u jami, a njemu sigurno nije ni palo na pamet da bi se ona mogla približiti tom brežuljku. Verovatno je pretpostavio da se vratila u selo. Šta se desilo kada je, stigavši tamo, ustanovio da je Manja nestala? Da li ju je očajnički tražio? Možda je pozvao čak i svoje roditelje u pomoć, obavestio starešine sela i prečešljao okolnu šumu?

Manja pogleda prema visokim borovima blistavih vrhova u naraslom sunčevom sjaju. Mala logorska vatra koju je Vilufar zapalio još uvek je tinjala, kao da su je napustili u žurbi, i slala uzani stub dima prema nebu. Iznenada se Manji učini kao da u daljini nad šumom vidi neki drugi, mnogo veći odsjaj. Tamo se sve do oblaka uzdizalo ogromno zvono crnog dima.

Obuze je iznenadni nemir, kao predosećaj nadolazeće nesreće. Ona skoči, spusti se s brežuljka i potrča ka borovima pogleda prikovanog za usplamteli horizont. Zaustavila se dahćući na pola puta, gde se put ukrštao sa ugaženom šumskom stazom i pogledala oko sebe.

Užas je pogodi kao grom. Zemlja u okruženju bila je razrovana, trava polegla, a na tlu su zijali bezbrojni otisci kopita. Izgledalo je kao da je s jugozapada, ravno ka šumi, tuda protutnjalo stado goveda. Otisci, međutim, nisu bili rascepljeni, kakve je Manja viđala iza krava, nego okrugli.

Konji.

„Velika Majko!”, šapnu Manja. „Ne daj... da je to...”

Ona opazi neku senku u travi, možda pedesetak koraka iza nje: vučica. Išla je za njom i sada sedela tamo načuljenih ušiju, puna iščekivanja.

„Odlazi!”, doviknu joj Manja.

Životinja se ne pomeri. Jednostavno je sedela i gledala je.

Manja se okrenu i potrča dalje. Kretala se šumskom stazom sve do stepenaste stene na kojoj je tinjala vatra; ona naskoči gore i pronađe put do sela, prepun otisaka kopita. Da bi skratila put, probijala se kroz šumu; šiblje i granje četinara grebalo joj je lice i ruke. Nije ih uopšte osećala, jer joj je udove obuzela neobična utrnulost a srce lepršalo u grudima kao zarobljena ptica. Iznenada je izbila na ugar sa one strane nasipa i njene najužasnije bojazni se potvrdiše.

Maleno selo je gorelo. S trščanih krovova su se ka nebu uzdizali gusti stubovi dima, odasvud se čulo kako u vatri prašti drvo i ti zvuci se izmešaše s gromoglasnim pucketanjem vatre. Plamtela su i sama polja i bašte.

Manja se pope na zid, preskoči na drugu stranu i potrča prema majčinoj kući. Prošla je pri tom pored pašnjaka i videla kako na zemlji leže koze, mrtve. Osećala je kao da joj se u stomak zarivaju strele.

„Majko!” vikala je Manja i hitala dalje, a onda videla kuću, urušenu u bezobličnu hrpu užarenih crvenih greda između kojih je lizao plameni stub. Leje povrća bile su prekrivene pepelom, a neke od pitomih gusaka ugljenisane ležale na zemlji. Susedova kuća je takođe gorela, a bašta bila preplavljena zažarenim trskama s krova. Preko plota je visilo beživotno Korzakovo telo. Na potiljku mu

je, u smrskanoj lobanji, zjapila rupa. Krv mu je slepila kosu i pala preko lica. Čvrsto je stezao dršku slomljenog srpa.

Manji se smrači pred očima i noge joj zaklecaše. Ona pade na kolena u prašinu na putu i silan jecaj zatrese joj grudi. Gde je majka? Da li leži mrtva, izgorela u ruševinama? Ili je još u susednom selu, tamo kuda je otišla na pijacu? Manja nikada nije s njom bila tamo i nije poznavala put. Znala je samo da se do tamo putuje ceo dan.

Ubijaju sve, ljude, čak i žene i stoku, rekao je Vilufar. Love samo decu i porobljavaju ih.

Do Manjinih ušiju dopre prodoran urlik: vučica, koja je sve do sada na maloj udaljenosti išla za njom, ipak je ostala na ivici pašnjaka kada je videla vatru.

„Odlazi!”, uzviknu Manja i baci se kamenom na nju, kao da je ona odgovorna za ovo krvoproliće.

Šta da radi? U trenu je ostala sama na ovom svetu, i sve što je dotad činilo njen život raspalo se u jednoj jedinoj oluji vatre i dima.

„...Love samo decu i porobljavaju ih.”

Vilufar.

Ta pomisao munjevito joj povrati snagu. Odlučno je skočila, obrisala prašinu i suze s lica i osvrnula se. Selo nije zadesila nikakva natprirodna nesreća, nego ljudi – ljudi koji su došli iz stepe i tamo se i vratili, ljudi na konjima koji su ostavljali za sobom otiske kopita.

Hoćeš li mi obećati da se nikada nećemo rastati?

Manja potrča. Nije znala kuda i zašto. Bila je svesna samo toga da mora saznati šta se desilo s Vilufarom. Možda su bogovi poslali znak, možda bi mogla čitavu ovu katastrofu čudesno vratiti unazad ako ga pronađe. Osim toga, nešto mu je obećala pre dve noći uz vatru: da će zauvek ostati zajedno, osim ako bogovi ne budu drugačije hteli. Očajnički se uhvatila tih misli dok je opet prelazila nasip, izbijala na šumsku stazu i trčala natrag do stena kod borova.

Trčala je kao još nikada u životu; pronašla je ugaženu šumsku stazu i pošla njome u divljinu stepe. Obujmi je vetar neometan drvećem i žbunjem – šuškao je u travi i lepršao joj kroz odeću. Nebo je bilo široko i bez oblaka, a sunce se uspinjalo. Uskoro je daleka senka šume nestala iza nje, a more trave se protezalo nepregledno u svim pravcima. Uopšte nije primetila da je na rastojanju od nekih stotinak koraka sledi senka: vučica, izgleda, nije imala nameru da se od nje odvoji i išla je za njom kao veran pas.

Manja je bila ravnodušna. Bila je suviše obuzeta svojim strahom i očajanjem, uzbuđenjem koje joj je tinjalo u grudima. Postala je neodređeno svesna toga kako nikad ranije nije otrčala toliko daleko i kako gotovo dva dana ništa nije jela. Ako se ne zaustavi, srušiće se od iznemoglosti negde u divljini.

Šumska staza se pružala još uvek pravo kao strela prema jugozapadu, u susret suncu. Činilo joj se da je prošla čitava beskonačnost kad je tlo počelo da se spušta. Manja je preskočila više stenovitih terasa, prešla jedan plitak jaz – isušeno korito nekog potoka – i konačno stigla na rub doline, gde je mnogo

ranije verovatno bilo jezero. Popela se na sam obod, pogledala dole – i istog trena pala ničice i potražila zaklon u visokoj travi.

Bili su tamo.

Odmarali su se na kosini, na osušenom blatu, i pojili konje na bari. Stotinak odraslih muškaraca, s upletenim bradama i lica preplanulog od sunca, behu konjanici. Neki su bili sišli s konja i vodili ih za uzde da ih napoje, neki su sedeli u travi, dok je većina njih ipak ostala u sedlu.

Kako još nikada nije videla ljude na konjima, Manja je zurila kao opčinjena. Vođa je kao na prestolu sedeo na ogromnom bojnom konju čije je čelo bilo ukrašeno zlatnom maskom. Vođi je zašiljeni kalpak prekrivao i obraze, a kožni grudnjak mu beše opšiven gvozdenim tokama. Noge su mu bile u nogavicama – takvu odeću je Manja takođe sada prvi put videla. Glomazne čizme mu behu obavijene tankim metalnim vrpcama i isprskane krvlju sve do krznenog opšivka. Jednom rukom je držao uzde, a drugom prinosio ustima kožnu ratničku mešinu. S jedne strane mu je u bisagama bila zadenuta moćna toljaga, a s druge visio kožni tobolac, odakle je štrčao jedan rog savijenog luka. Pored njega je isto tako teško naoružan konjanik nosio steg sa zvončićima okićenim bronzanim orlom na vrhu. Njih je opkolilo više desetina ratnika, muškaraca sa šiljatim kapuljačama na sivim pustenim ogrtačima, u pletenim nogavicama, a svaki beše naoružan lukom i sekirom. S grudnog remena svakog konja visile su kožne kićanke, a među njima čitavi svežnjevi ljudske kose, odsečene sve s kožom glave.

Manji srce bolno poskoči kada je u senci pod sobom primetila skupinu mladih ljudi s kožnim remenjem oko vratova, međusobno povezanim. Prepoznala je dečake i devojčice iz sela, lica nagrđenih blatom, krvlju i suzama. Roditelje su im verovatno ubili i ostavili u plamtećim ruševinama. Savladani strahom i iznurenošću, oni se behu priljubili jedni uz druge. Neki su nepomično ležali u travi, drugi cvileli ili ljuljali glavama kao posednuti.

I Vilufar je tamo! Manja se morala savladati da ne krikne glasno i ne pozove ga. Sedeo je na samom kraju gomile, lica spuštenog ka zemlji. Laneni ogrtač mu je visio u dronjcima, a preko golih pleća protezao mu se krvav razrez.

Manja je posmatrala kako jedan od muškaraca kod bare puni krčag vodom i prelazi do dece. Prvo je pomislila da će im dati da piju, ali umesto toga čovek zamahnu i isprazni krčag u visokom luku nad gomilom, kao da prska cvetnu leju. Neka deca užasnuto frknuše, druga su prinosila ustima mokre ruke i očajnički pokušavala da poližu kapljice vode s prstiju. Vilufar je sedeo nepomično i nikako nije ni podigao glavu kad se voda mlazićem izlila i preko njega.

Manja je slutila da će ga ljudi-konji dotući nečim drugim, verovatno negde daleko u stepama, na nekom udaljenom mestu gde su logorovali. Život će provesti kao rob ovih nemilosrdnih ljudi i ona ga nikad više neće videti. Ta pomisao joj beše nepodnošljiva, ali s druge strane, i nju će sigurno snaći slična sudbina ako je primete. Ona beše samo devojčica – šta bi mogla protiv ove

skupine naoružanih konjanika, koji bi joj mogli naneti mnogo više zla od toga što bi je tek odveli sa sobom.

Velika Majko, pomisli ona, šta da radim?

Privremeno ostade da leži u travi, nastojeći da ne da ni glasa od sebe. Tek sada, nepomična u tišini, ona oseti olovnu težinu i iscrpljenost u grudima i nogama. Trčala je i više od sata, užasno ožeđala i u mukama da umiri žestoko udaranje svog srca. Osećala se tako usamljeno i izgubljeno kao nikada pre, i u svom očajanju nemo se molila svim bogovima koje je po imenu znala.

Prošlo je verovatno već pola dana kada su ratnici-konjanici završili odmaranje. Vođa je odremao u senci, zatim se podigao i pokazao prema jugu. Oni što su sedeli na zemlji uzjahaše, a jedan se približi zarobljenicima i dohvati kraj dugačke kožne uzde koja im je bila obmotana oko vratova. Onda je neko povikao nešto nepoznatim jezikom i muškarci okrenuše glave na tu stranu. Jedan konjanik je ustao iz hladovine i podigao ruku. Vođa sa zašiljenim kalpakom okrenu se prema rubu udoline, dok mu je konj rzao i propinjao se.

Manja se spusti niže u senku. Jesu li je ljudi-konji primetili? Ali ipak, gledali su ulevo, na suprotnu stranu, a neki su se mašili svojih lukova.

Iznenada se zaori usklik iz mnogih grla i kiša strela spusti se na kosinu. Povrh istočnog ruba doline jurili su konji, a muškarci na njima nisu se mnogo razlikovali od ovih u udolini: Manja je gledala u razbarušene muškarce na konjima pod krvavocrvenim pokrovcima, s kožnim oglavima i pozlaćenim uzdama. Napadači se obrušiše u dolinu u talasima i rasuše se udarivši na ljude koji su u žurbi pokušali da se okupe. Nekoliko desetina tetiva zazuja na lukovima i prava kiša kopalja spusti se na ljude koji su se branili u kakvom-takvom poretku. Mnogi su pali iz sedla ili ih je zbacio silovit udar strele, a nekima su iz vrata i grudi virila koplja. Čak je i stegonoša bio pogođen. Posrtao je na poplašenom konju i očajnički pokušavao da izvuče strelu iz bedra.

U sledećem trenutku prvi talas napadača stiže do iznenađenog neprijatelja i iz njihovih grla izbi zastrašujući ratni poklič. Stežući sekire i toljage, jurili su u napad na protivnika i na sve strane delili udarce skoro zastrašujućom glatkoćom. Stegonoša zadobi tako snažan udarac da je odleteo unazad na travu i srušio se na zemlju daleko od konja; između bočnih štitnika reckastog kalpaka tekla je krv. Njegov neprijatelj se podigao u sedlu i potegao sekiru s glasnim pobedonosnim pokličem – i tek je ovaj uzvik nagnao Manju da pažljivije pogleda: beše to žena duge crvenkaste kose, u kožnom oklopu i nogavicama za jahanje. Na levoj strani njenog tela priljubljeni oklop je jasno ocrtavao dojku, dok je s druge strane međutim bio ravan, upravo kao da desna dojka nedostaje. Tek sada je Manja shvatila da se među napadačima nalazi čitava skupina žena. Borile su se rame uz rame s muškarcima, vitlale mačevima i sekirama istom snagom i s istom lakoćom upravljale konjima.

Napadnuti se raspršiše. Poredak se raspade i neki još nepovređeni muškarci okrenuše konje i odgalopiraše odatle. Među njima je bio i vođa sa zašiljenim kalpakom; urlao je zapovesti i čizmama udarao pastuva u sapi. Drugi muškarac

dohvati kožni opasač kojim su robovi bili vezani i jednim trzajem povuče jadnike za sobom.

Ovaj prizor trgnu Manju iz obamrlosti.

„Vilufare!”, uzviknu zaboravivši na svaki oprez i iskoči iz zaklona.

On je posrtao, poslednji u nizu, ali ona se mogla zakleti da ju je prepoznao kada je okrenuo glavu. Čuđenje, zaprepašćenje i zbunjenost ocrtaše mu se na izmučenom licu. On ispruži ruke i zinu. U sledećem trenutku ga zakloni konjanik koji je vitlajući bičem terao gomilu u pokret.

Pri svemu tome borba prsa u prsa je jenjavala i poslednji među poraženima dadoše se u bekstvo. Napadači najpre krenuše za njima, no ovi su u žustrom galopu ciljali strelama ispod ruke tako da su mnogi progonitelji poispadali iz sedla. Crvenokosa nešto uzviknu na nepoznatom jeziku, posle čega njena pratnja obustavi poteru i okupi se oko nje.

Manja je teško dišući stajala na rubu doline, nesposobna da učini išta osim da zuri za uteklima, s kojima je otišao i Vilufar. Još nije shvatila da je vriskom privukla pažnju napadača. Suze su joj tekle niz obraze i prenula se iz obamrlosti tek kada je iza sebe začula topot.

Okrenula se i našla oči u oči s velikom belom kobilom, koja je lagano dokasala k njoj. Na moćnim grudima životinje blistao je zlatni privezak u obliku polumeseca. Manja se ukipila i gledala kako joj se meka njuška približava. Kada ju je konj onjušio, nozdrve su mu se čujno nadimale. Kobili je na čelu bila pričvršćena zlatna pločica, a ispod debelih zlatnih oboda znatiželjno su je gledale velike oči.

Onda metal zazvecka i teške kožne čizme spustiše se pored Manje u travu. Čak su i čizme bile opšivene zlatnim pločicama, a u sare su bile zadenute široke pustene nogavice, ukrašene obojenim šarama. Neko lice se saglo dole prema Manji: lice starice, čija je raskošna siva kosa bila obuhvaćena zlatnom trakom za čelo. Lice je bilo posivelo od sunca i vetra, zgužvano kao sasušena jabuka. Obrve nad tamnim očima ispitivački su se približile.

Manju obuze neki nestvaran osećaj i ona ostade da nepomično stoji. Čula je reči na tuđinskom jeziku; onda se približiše i druga kopita i čizme zašuštaše po travi. Neka bude šta mora da bude. Možda će je neznanci ubiti – ali ona pred tom mišlju ostade neobično ravnodušna. Izgubila je Vilufara i ta činjenica ju je onesposobila da sopstvenoj sudbini podari dovoljno pažnje. Nije uopšte osetila kada su je uhvatili pod miške i podigli. Kobila zarza i Manja odjednom među butinama oseti grubo platno, a pred očima joj zavijori gusta griva. Zatim oseti dodir na leđima: jedno drugo telo se priljubilo uz njeno, a ruka je obujmi oko pasa. Kada je konj konačno krenuo, svet se zaljulja. Manji glava bespomoćno zaklima gore-dole, obuze je vrtoglavica, i kad su joj se kapci spustili, više ništa nije znala.

DRUGI DEO
KRALJEVSKA KĆI

U KLOPCI

Kada se osvestila, Manju zablesnu svetlost: ležala je na leđima i žmirkala ka nebu. Sunce je stajalo nisko – mora da je bilo kasno po podne. Tamna senka grifona[3] promakla je visoko iznad razderanih plamenocrvenih oblaka.

Glava joj pade u stranu i sad je gledala u zemlju. U sledećem trenutku joj se sasvim razbistrilo i ona se užasnuto pridiže. Ležala je na debeloj pustenoj asuri u senci jurte. U blizini su se izdizale i druge jurte kružnih osnova i kupastih krovova. Bile su napravljene pomoću štapova i pustenih tkanina ukrašenih šarenim životinjama, jelenima u skoku, divljim govedima i kozorozima, bikovima i konjima. Između jurti je gorela logorska vatra. U pozadini je bilo postavljeno više većih bojnih kola: na ogromnim drvenim točkovima s paocima stajali su sanduci. Iznad velikih kola uzdizala se pritka sa stegom, a na vrhu beše izrezbareno obličje vuka, tela napregnutog za skok i s otvorenim čeljustima. Ispod figure visio je smotuljak krzna.

Manji srce snažno zalupa kada je primetila da se među jurtama kreću ljudi. Videla je muškarce, žene i decu; sedeli su za vatrom ili se bavili domaćim poslovima. Svi su bili u vezenim tunikama, čakširama i kožnim čizmama. Ali izgleda da se niko nije obazirao na nju. Sasvim blizu, jedna porodica je sedela oko tronošca na kojem je stajao bakrač za kuvanje, a desno je u senci pred jurtom sedeo starac i deljao luk. Kod nogu su mu ležali nož, štapovi od ariša i ovnujski rog. Dve devojčice s glinenim posudama u rukama prošvrljaše tuda ne dobacivši Manji ni letimičan pogled. Odnekud se čulo rzanje konja, a negde je lajao pas.

Velika Majko, budi uz mene – oteli su me ljudi-konji!, pomisli Manja.

Koliko god taj prizor bio miroljubiv, veoma jasno se sećala bitke kad su je uhvatili. Ovi ljudi su napali pljačkaše njenog sela i rasterali ih, ali su u svakom drugom pogledu veoma ličili na njih, jer su jahali na konjima, nosili nogavice i gađali lukom i strelom. Očigledno nisu nasrtali samo na ratarska sela, nego čak i na one sebi slične. Jesu li bili u ratu s njima?

Manja se trže iz misli kad se sa ulaza jurte u njenoj blizini podigla asura. Odatle izađe devojka gotovo istih godina kao i ona, s pozlaćenim čankom u rukama. Manji se učini da je to najlepša žena koju je dotad videla: nežnih zglobova i tanka, imala je preplanulo srcoliko lice, pravilan nos i velike tamne oči zasenčene dugim trepavicama. Beše odevena u bogato izvezenu plavu tuniku, a umeci od tirkiza svetlucali su joj na ukrasu u obliku polumeseca na grudima. Puštena tamna kosa padala joj je do ispod pojasa s kopčom u obliku ptičje glave.

„*Spaka?*”, upita je devojka i dođe do nje. Pošto ništa nije razumela, Manja ju je upitno gledala; zatim spazi čanak i ustanovi da je pun mleka. Kada se strankinja ohrabrujuće nasmejala, Manja dohvati čanak i poče da pije. Ukus

---

[3] Mitsko čudovište s telom lava i glavom orla. Prema Herodotu, grifon čuva bogata nalazišta zlata daleko na severu Azije. (Prim, prev.)

mleka je bio naročit, opor i žestok kao u kozjeg – Manja pomisli da je možda konjsko. Uprkos neobičnom mirisu, iskapila je zdelu jer je bila veoma žedna.

Devojka se opet nasmejala i nešto rekla nepoznatim jezikom.

„Ja... ništa te ne razumem”, odgovori Manja bojažljivo.

Izgledalo je kao da se njena domaćica nije zbog toga uznemirila. Uzela je čanak i nestala u jurti.

Uzdahnuvši, Manja ponovo utonu u pustenu postelju. Ko god bili ovi stranci, izgleda da nisu imali zlih namera prema njoj. Pod ovim okolnostima najbolje da bude smirena i da čeka.

Smrklo se i Manja je posmatrala komešanje u logoru. Više puta je poizdalje videla kako je prošao jahač na konju u galopu, čula blejanje ovaca i pretpostavila da su ovi ljudi imali stado na ispaši na okolnim livadama. Većina porodica se povukla u svoje jurte, a logorska vatra se zagasila. Samo je nekoliko pasa ostalo napolju i dremalo na ulazima u jurte.

Kada je sunce zašlo, još jednom se pojavila lepa devojka s čankom. Ovog puta je donela i komad ovčetine koja se pušila na drvenom pladnju.

„*Etama barami*”, reče devojka ljubazno, sede na ivicu ležaja i pruži Manji pladanj i čanak.

Manja je odmeravala hranu. Ceo život je živela na kaši od žitarica i povrća i tek je ponekad jela meso, kada njena majka zakolje neku gusku. Mirisalo je začinjeno i ukusno, i ona ispruži ruku.

„*Ami Gvendike*”, reče devojka kad je Manja oklevajući zagrizla meso od ovčijeg buta.

„Gvendike”, ponovila je i pokazala rukom na sebe. Onda je upitno mahnula prema Manji.

Manja je razumela, brzo progutala zalogaj i odgovorila: „Manja.”

„Manja.” Devojka se smejala. „Ami Gvendike.”

„Gvendike”, ponovila je Manja, a devojka se ponovo nasmeja. Očigledno, tako se zvala.

Sada je rekla neku dužu reč i pošto Manja nije razumela, podigla se i pozvala je mahnuvši prema ulazu jurte. Manja je ustala i pošla za njom s mesom i čankom u rukama.

Jurta je imala oblik kruga od nekih dvadeset koraka u obimu. U sredini gde su se ukrštale noseće pritke bio je ostavljen otvor za dim. Uzani pusteni crveni ćilim zastirao je golo travnato tlo. Uza samu ivicu stajala je oniža drvena škrinja, a uz nju bakrač za kuvanje, posuđe i razne druge naprave kojima Manja nije mogla da odgonetne namenu. U jednom kraju se nalazila hrpica šivenih jastuka s resama od konjske grive.

Devojka po imenu Gvendike opet je nešto govorila i pri tom pokazivala tamo-amo. Ali Manja je razumela samo toliko da ovde treba da provede noć.

„Ali gde se ja zapravo nalazim?” upita ona.

Gvendike zaćuta, bespomoćno je pogleda i konačno se nasmeja.

„*Drema*”, rekla je i pokazala na jastuk. Zatim je izašla i spustila zastor za sobom.

Manja je ostala u jurti, koja je bila prevelika za nju samu. Nesigurno se spustila na jastuk, osmišljen očigledno kao mesto za spavanje. U međuvremenu je zaključila da joj od ljudi koji su je doveli ovamo u logor ne preti neposredna opasnost. Ljubazna devojka je bila očigledna potvrda. Njena odeća je navodila na zaključak da ona ni u kom slučaju nije robinja, nego mlada žena visokog roda. Ovi neznanci su se pobrinuli da Manja ne oskudeva – pružili su joj hranu i zaklon za noć.

Ipak, na spavanje nije pomišljala jer su joj se po glavi rojile misli. Ponovo je zatočena; ovaj put ne u nekoj jami pod zemljom, no sad su je silom držali ljudi čije namere nije mogla da odgonetne. Da li čuvaju jurtu? Nakratko se poigravala mišlju da se iskrade i pobegne.

Ali kuda?, grubo se upita drugi deo njene svesti. Ovi ljudi žive usred stepe. Doneli su je na svojim brzim konjima na ovo veoma udaljeno mesto i izvesno je da na više dana hoda tu nema ničeg osim trave. Čak i kada bi joj uspelo da pobegne, nije više bilo zavičaja u koji bi mogla da se vrati. Selo gde je živela poslednjih dvanaest godina ležalo je u ruševinama i dimu, a kad bi njena majka ili Vilufar i bili tamo – lako je mogla zamisliti da su oboje već mrtvi. Manja je sad sasvim sama na svetu.

Tek se s ovom spoznajom taj dan pretočio u neopozivu stvarnost, koja je dotle lebdela nad njom kao u izmaglici. Manja se skupi na jednom jastuku, položi glavu na ruke i zaplaka.

Mora da je u neko doba ipak zaspala jer ju je ujutro devojka po imenu Gvendike probudila rano, ponovo donevši jelo i piće. Ovoga puta je mlada žena ostala pored Manje dok je ova jela; pokušavala je da joj na stranom jeziku nešto objasni. Očigledno se nešto spremalo, jer je Gvendike često pokazivala na ulaz i ponavljala uvek iste reči, koje je Manja razumela kao imena.

Koraci koje je čula ispred jurte to su i potvrdili. Asura na ulazu se podigla i Manju obuze strepnja. Začudila se i kad je Gvendike ustala od nje i žurno napustila jurtu. Šta god da predstoji, njeno prisustvo očigledno nije bilo dozvoljeno.

Na ulazu jurte pojavi se crvenokosa ratnica. Manja ju je juče videla kako se bori sekirom i lukom, visoka na bojnom konju. Ratnica letimice osmotri Manju; zatim je ušla, a sledila ju je sivokosa žena s trakom preko čela, na čijem su je belcu doneli u logor. Manja je samo sedela, ukočena kao štap, i uznemireno posmatrala kako čitav niz ljudi ulazi za njima i obrazuje polukrug uz rub jurte naspram nje. Pri tom su izgledali kao da se drže utvrđenog reda; u sredini je sivokosa žena sa trakom na čelu posednuta na krvavocrveni jastuk, koji je na zemlju pred nju položila devojka puna poštovanja. Nije bilo teško shvatiti da su sivokosu ovi ljudi poštovali kao mudru ženu ili čak kao vladarku. Pored nje je s jedne strane sedela crvenokosa ratnica od četrdesetak godina, u raskošnoj tunici s pletenim orukavljem i izrezom opšivenim zlatnim pločicama. Manja je tek

sada uočila nekakvu sličnost između dve žene; pretpostavila je da su one majka i kćerka. Vladarki je s druge strane sela tridesetogodišnjakinja, takođe u raskošnoj tunici. Njena lepota beše opora, a svetloplave oči prodorne. Žena ju je neprekidno gledala između blago suženih kapaka, a usne su joj bile nepoverljivo stisnute u tanku crtu i Manja oseti bockavu nelagodu.

Na strogom odstojanju od ove tri žene sedeli su ostali učesnici skupa: crnokosi osamnaestogodišnjak, više naoružanih ratnika i jedan sedokosi starac sa štapom vrha izrezbarenog u obličje vuka. Poslednji je ušao mladić koji je mogao biti tek nešto stariji od Manje, i očigledno sluga, pošto mu je tunika bila neukrašena, a nije imao ni nogavica. Ostao je na učtivom rastojanju od ostalih, nedaleko od Manje.

Manja se osećala krajnje nelagodno: nije bilo teško pogoditi da su se okupili zbog nje. Šta su ovi ljudi imali da joj kažu? Znala je iz svog zavičaja da se većanja starešina sazivaju kada treba izgladiti nesuglasicu ili kazniti prestupnika. Da li je ona u nekoj sličnoj situaciji? Hoće li postati robinja ili treba da je žrtvuju nekim neznanim bogovima koje su ovi nemilosrdni ljudi poštovali?

Ta misao joj se prekide kad je sedokosi starac dao znak slugi i izrekao nešto tuđim jezikom, na šta se mladić okrenu Manji. Ona iznenađeno podiže pogled kada joj se obratio na njenom sopstvenom jeziku.

„Razumeš li me?” pitao ju je.

Manja pogleda u pegavo lice, koje je delovalo ljubazno i budilo poverenje, i začuđeno klimnu glavom.

„Znaš li gde si?”

Nemo je porekla.

„Ovo je zavičaj plemenitih Sarmata[4]”, reče mladić. „Moje ime je Arbaj, i sluga sam plemenitog Balana.” Pokazao je na crnokosog mladića, kojeg Manja pažljivo odmeri. „Pozvali su me jer je moj gospodar pretpostavio da govoriš istim jezikom kao i ja.”

Sada je mladić pokazao glavom prema sedokosoj vladarki, koja je nepomično sedela na svom jastuku.

„Ovo je Emre, kraljica Sarmata”, objasnio je. „Njoj zdesna vidiš plemenitu Bik, njenu sestričinu” – on pokaza najpre na plavooku nepoverljivu ženu, a zatim na crvenokosu ratnicu – „a sleva je slavna Tamak, njena kći.”

Mladić se ponovo okrenu Manji.

„Ko si ti?”

„Zovem se Manja”, odgovori ona bojažljivo.

Mladić se odmah okrenu okupljenima i reče nekoliko reči na nepoznatom jeziku. Manja nije razumela ništa osim svog imena. Shvatila je da on prisutnima prevodi njene odgovore.

---

[4] Sarmati su bili plemenski savez iranskih konjaničkih naroda, a između VI i IV veka p.n.e. naseljavali su južnorusku i ukrajinsku stepsku oblast koju su Grci, a kasnije i Rimljani, nazivali Sarmatijom – oblast današnje Ukrajine, severnog Zakavkazja i dela Rusije do Kaspijskog jezera. U grčkim izvorima se pominju kao Sauromati, a u latinskim kao Sarmati. Prema Herodotu, oni su bili potomci očeva Skita i majki Amazonki, što jeste legenda, ali zasigurno vezana za neki istorijski događaj. (Prim, prev.)

Stara žena, koju je mladić predstavio kao Emre, podignu ruku i reče nešto, gospodski pokazavši prema mladiću.

Ovaj se opet obrati Manji: „Kraljica želi da vidi prsten koji nosiš oko vrata."

Prsten! Manja iznenada shvati, i ledeni strah joj minu niz kičmu, sve do vrhova nožnih prstiju. Usled poslednjih događaja sasvim je zaboravila na prsten sa urezanim likom vuka na kožnoj vrpci oko vrata. Uzela ga je iz grobnice, gde je bila zarobljena dan i dve noći, a to je bila grobnica ratnice koja je za života jahala konja i vitlala mačem. Je li pokojnica pripadala ovom narodu, koji je mladić nazvao Sarmatima?

Drhtavim rukama ona dohvati kožnu vrpcu iz izreza tunike, razveza je i smaknu prsten. Mladić je ispružio dlan, prihvatio komad nakita i stavio ga pred kraljičin jastuk, na udaljenosti koja je izražavala duboko poštovanje. Ova se nagnula napred, uzela prsten i osmotrila ga sa svih strana. Njena sestričina se prignula prema njoj i iskosa prostrelila Manju nedokučivim pogledom. Ostali prisutni su se došaptavali.

„Kraljica želi da zna odakle tebi ovaj prsten", rekao je mladić.

Šta sad? Šta da kaže? Ako kaže da je opljačkala grobnicu, to bi verovatno značilo njenu smrtnu presudu. Prstima je grčevito stezala kožnu vrpcu, majčin poklon.

„Od moje majke", konačno reče jer u strahu i žurbi joj ništa bolje nije palo na pamet.

Mladić prevede, a Emre, kraljica Sarmata, postavi i drugo pitanje.

„Gde je tvoja majka?" preveo je mladić.

„Umrla je", odgovori Manja. Možda to i jeste istina, pomisli s iznenadnom tugom.

„Odakle je bila?"

„To ne znam tačno."

„Kako se zvala?"

Manja je grozničavo razmišljala. Pošto je od straha već pobegla u poluistine, izgledalo joj je da ih je najbolje ostaviti što nejasnije.

„Nije mi rekla", odvratila je konačno.

„Je li davno umrla?"

„Da", odovori Manja u nadi da je ovo još produbilo njihove nedoumice.

„Ali dala ti je ovaj prsten pre nego što je umrla?"

„Da."

„Je li ti rekla zašto?"

„Nije. Ne znam zašto."

Okupljeni su se došaptavali, ali je kraljica jednim pokretom ruke prigušila komešanje i ponovo uzela reč.

„Kraljica kaže da su te uhvatili kad je ona sa svojom pratnjom rasterala skupinu skitskih konjanika", objasnio je mladić. „Treba da znaš da su Skiti naši neprijatelji. Osim toga, naša gospodarica kaže da su oni vodili robove sa sobom. Jesi li možda živela kod Skita kao robinja?"

Manji se iznenada ukaza najverodostojnije rešenje. Naravno, ovi ljudi su morali pretpostaviti da se u metežu bitke otrgla i pobegla.

„Da”, odvrati ona.

„Dugo?”

„Da.”

„Šta si morala da radiš?”

„Da šijem, kuvam, služim”, nabrajala je Manja onako kako se sećala Vilufarovih priča o skitskom robiju.

„A tvoja majka – je li i ona bila zarobljenica Skita? Rođena si u zarobljeništvu?”

„Jesam”, potvrdila je.

„Kako se desilo da su ti Skiti ostavili prsten?”

„Oni... nosila sam ga na kožnoj vrpci pod odećom”, lagala je Manja.

„Znaš li nešto o svom ocu?”

„Ispričala mi je...” Manja iznenada reši da se vrati istini: „...da je bio skitski ratnik.”

Sada su tri žene prignule glave u tihom razgovoru. Konačno je progovorila crvenokosa ratnica, a mladić je pažljivo slušao; i on je, izgleda, prvi put ovo čuo.

„Prsten koji nosiš jeste nasleđe sarmatske kraljevske kuće”, prevede on Manji. „Prikazuje vuka, jer je vuk životinjski predak roda naše kraljice. Tradicija je da prsten stalno pripadne najstarijoj kćeri. Emre ga je nekada predala svojoj kćerki Vardani. Vardana je, međutim, nestala kada su pre više od petnaest godina Skiti napali logor moje gospodarice kod Crne reke. Ni do današnjeg dana nismo dobili nikakve vesti o njenoj sudbini. Ali ti veoma ličiš na nju.”

Belokosi starac sa štapom ustade i sada su ga okupljeni gledali puni nade. Manja je pretpostavila da je to mudrac ili sveštenik od kojeg su očekivali presudu.

Starac progovori nešto oštrim, snažnim glasom. Njegov govor je trajao dugo, a prisutni su ga sa uvažavanjem slušali. Konačno je kraljica klimnula, tek koliko da mu nagovesti da se slaže s njegovim rečima, a on se okrenuo Manji.

„Ovo je Bazukan, tumač simbola naše gospodarice” objasnio je mladić. „Dobija poruke od bogova i kazuje istinu. Bazukan potvrđuje da je Vardana, najstarija kćer naše gospodarice, dospela u skitsko zarobljeništvo. Verovatno ju je neki skitski ratnik silovao, tako da je ostala u drugom stanju i rodila kćerku. Ovo objašnjava zašto si ti živela kao robinja kod Skita i nisi znala ništa o svom poreklu. Tvoje pravo ime je verovatno Manjana. Očigledno si odrasla s drugim robovima iz ratarskih sela na severu i naučila njihov jezik. Ali ako ti je majka predala ovaj prsten pre no što je umrla, onda mora da si ti Vardanina kćerka i unuka naše kraljice.”

Manja je s nevericom zurila u starca, a ovaj je pridodao još jednu reč na tom nepoznatom jeziku i seo.

„Bazukan još zahvaljuje bogovima što si nam se vratila”, prevede mladić.

Emre, kraljica Sarmata, pozva Manju rukom.

„Priđi!” reče mladić.

Stidljivo se podigla, prešla uzani crveni ćilim i napokon stala pred staru vladarku. Pogled njenih tamnih očiju kratko je mirovao na Manji, a onda ju je pogladila po obrazu. Ruka joj beše gruba i prošarana hiljadama sitnih bora, ali teška i topla, i Manja se pod njenim dodirom stresla. Starica joj drugom rukom pruži prsten, njen komad nakita s likom vuka. Manja proguta knedlu, oklevajući uze prsten i, pošto joj starica ohrabrujuće klimnu glavom, postavi ga na prst.

U tom trenutku se u krugu podigoše radosni uzvici i nemo dostojanstvo skupa pretoči se u sveopšte oduševljenje. Tamak, kraljičina kćerka, ustade i privuče Manju sebi. Našla se, ponovo pometena, u zagrljaju nepoznate žene, koja joj se samo dan ranije, kad se borila u sedlu, učinila tako nestvarna. Odsutno je zapazila kako joj stvarno nedostaje desna dojka.

Tamak je uzela Manju za ruku i odvela je do izlaza iz jurte, dok su se oni što su naokolo sedeli podizali s radosnim pljeskanjem. Napolju se Manja opet našla u zagrljaju: devojka po imenu Gvendike očigledno ju je sve vreme čekala. Neusiljeno je pritisla Manju na uzane grudi, nasmejala joj se i nešto izrekla nepoznatim jezikom. Manju zapahnu prijatan miris njene kose.

Šta sam uradila?, pomisli ona, nelagodno obuzeta osećanjem da nije zaslužila nežnost. Lagala je ove ljude, premda iz razumljivog straha. Sada su držali da je ona nestala rođaka koja se povratila iz tuđine, i ona nije mogla ni da pretpostavi kakve bi sve posledice ova opasna igra mogla imati. Na sreću, misli o budućnosti su joj bile daleke, jer je tog trenutka bila potpuno zaokupljena sadašnjošću.

Gvendike i Tamak su otpratile Manju kroz logor do brežuljka, gde su stajala troja kola, očigledno namenjena stanovanju. Manja je začuđeno gledala okolo jer je s vrha brežuljka prvi put tad mogla odmeriti koliki je bio sarmatski logor. Više stotina jurti i kola bilo je ovlaš raspoređeno po skupinama oko brežuljka i spuštalo se sve do obale rečice koja je presecala krajolik. Ravnica pokrivena ustalasalom travom protezala se dokle oko seže. Na širokim poljima Manja otkri udaljena stada goveda, konja, ovaca i koza, sasvim sitna, a čuvali su ih pripravni pastiri. Prizvala je u sećanje ono malo što je čula o ljudima-konjima. Pričalo se da ne obrađuju zemlju, nego da žive isključivo od uzgoja stoke. Takođe nemaju kuća, nego sa stadima lutaju po stepi i zato žive u jurtama i kolima.

U Manjinom zavičaju je bilo samo dvokolica, a koristile su se za ubiranje letine i prikupljanje drvne građe. Troja kola, kod kojih je sada stajala Manja, bila su moćne pokretne kuće s točkovima visine čoveka. Drveni okviri su im bili obloženi pustenim asurama i unutra je bez sumnje bilo dosta mesta. Tako raskošna oprema i veličanstveni višebojni motivi životinja na asurama ukazivali su da su to nastambe vladajuće porodice. Najveća kola bila su postavljena na sredini, očigledno namenjena kraljici. Na njima se izdizao steg sa izrezbarenim vukom na vrhu, što je Manja već izdaleka otkrila. Dvoja manja kola zdesna i sleva stajala su ukoso u odnosu na ona raskošna i gradila s njima oblik kopita.

Gvendike je odvela Manju do kola s leve strane, a Tamak se odvojila od njih i otišla udesno. Malim laganim lestvama uspele su se do ulaza i Gvendike ispruži ruku da pomogne Manji. Debele daske škripnuše dok su prelazile kratak hodnik, gde su uza zidove bile naslagane zalihe i posuđe. Jedan prolaz se otvarao udesno, ali je Gvendike povela Manju dalje; konačno je podigla zavesu s leve strane i uvela je u veličanstveno opremljenu prostoriju. Sva četiri zida su bila obložena skupocenim tapiserijama s konjima u trku, govedima na paši, kozorozima uvijenih rogova, divljim mačkama u skoku. Drveni pod je bio zastrt ćilimom. Gore se nalazio otvor za dim, a sad je tuda navirala sunčeva svetlost. Skraja su stajali mali stolovi, škrinje i svakakvo drugo pokućstvo, dok je uz najduži zid bila pustena asura s urešenim jastukom od kobilje grive i očigledno je služila kao postelja. Na stolu i na podu prostorije stajalo je posuđe – čančići, vrčevi i činije čiju namenu Manja nije mogla da odgonetne, a sve beše pozlaćeno.

Gvendike je zračila osmehom i rekla nešto što je Manja uspela da protumači: ovo je odsad trebalo da bude njihov zajednički dom.

DAN U TUĐINI

Prvi dan u svojoj novoj kući Manja je proživela kao u snu. Bila bi srećna da se može povući i osamiti da razmišlja o izlazu iz ove situacije, ali joj Gvendike nije za to ostavila vremena. Mlada žena se očigledno nije ni najmanje uznemiravala što je Manja ne razume i neumorno je pričala. Pri tom je pokazivala na ovaj ili onaj komad nameštaja, na pod, zidove, tepihe i stolove, verovatno s namerom da svoju gošću upozna s nameštajem u kolima.

Manja se spustila u jedan kutak i nemo je pratila pogledom; sad je imala priliku da je podrobnije osmotri. Danas je Gvendike bila odevena drugačije nego juče – odora joj beše krvavocrvena, od mekanog materijala sa uzanim krznenim orukavljem. Na nogama je imala kožne čizme, šareno izvezene i opervažene zlatnim pločicama. Kada je Gvendike zastala s pričom i prekrštenih nogu se spustila u sed, Manja je primetila da su joj čak i potplate čizama ukrašene zlatom. Mlada žena je ispitivala lice svoje nove sustanarke, a onda izreče nešto u čemu Manja tačno prepozna pitanje.

„Ništa”, odgovorila je snebivajući se. „Samo sam... isrcpljena.”

Okrenula se i bi joj neudobno; iznenada je ustanovila da odmah mora da mokri i očajnički se upitala kako će podneti naredne sate ako svojoj domaćici ne bude mogla da razjasni kako ima ovu svakodnevnu potrebu.

Gvendike je ipak bila daleko bolja u opažanju nego što se to dalo naslutiti po njenoj govorljivosti.

„*Mehaj*?”, pitala je poverljivo.

Manja se odvažila da neodlučno klimne glavom.

Istog trenutka se Gvendike podigla i pružila joj ruku. Manja se ponadala da su njene brige pravilno protumačene i pošla za njom.

Napustile su kola i Gvendike je odvela Manju na drugu stranu brežuljka, gde je raslo oniže žbunje. Nedaleko se sleva izdizala jedna neukrašena pustena jurta, a ispred ulaza je stajala nekakva mladež. Dva momka, ne starija od Manje, poslovala su oko čišćenja zeca, dok je devojčica mešala nešto u bakraču, odakle se dizala para. Manja je odmeravala neukrašenu odeću mladih i zaključila da su to sluge.

Gvendike je zastala, pokazala na onisko žbunje i dobacila svojoj drugarici ohrabrujući pogled. Manja se užasnula i pogledala onamo prema jurti, ali je izgledalo kao da je niko od prisutnih ne primećuje.

„*Mehaj*?”, ponovi Gvendike. Kako se Manja nije pomerala, Gvendike se nasmeja i bez ustručavanja zgrabi svoju krvavocrvenu haljinu, zadignu je i čučnu kraj žbuna. Manja, konačno izbavljena sred svoje pometenosti, sa olakšanjem čučnu pored nje.

Dan je prolazio i kada je sunce užarenim crvenilom obojilo zapadno nebo, devojke ponovo napustiše kola. Na travi pred ulazom beše raširena pustena prostirka i Gvendike jasno rukom pozva Manju da zauzme mesto. Ubrzo se

pojavila mlada žena i stavila pred njih krčag s mlekom i dve zdele mesa. Manja ju je pratila pogledom i primetila da ide prema jurti pred čijim je ulazom primetila sluge kako kuvaju. Činjenica da Gvendike dobija večeru od neke sluškinje uverila je Manju u to da njena domaćica pripada kraljevskoj porodici.

Dok su jele, Manja je posmatrala ko dolazi na trg i ko odatle odlazi. Pojaviše se i druge sluge, ali su skretale ka kraljičinim kolima i na određenoj udaljenosti od kola takođe postavile ćilim s krčazima i činijama. Ubrzo nakon toga se na vratima doma pojavila Emre, kraljica, u jednostavnoj odeći i bez zlatne trake na čelu. Neočekivano okretno, s obzirom na njene poodmakle godine, ona doskoči na travu i spusti se na užu stranu ćilima. Sledila ju je mlađa žena sa oštrim pogledom koju je Manja zapazila još na skupu. Kao kraljičina sestričina, očigledno je delila kuću s njom. Nekoliko trenutaka kasnije i crvenokosa ratnica bez desne dojke napusti svoja kola i pridruži se ovima dvema. Konačno dođe još i crnokosi mladić. Držao je za uzde raskošno ukrašenog konja i predao ga slugi, koga Manja prepozna kao mladića koji joj je jutros prevodio.

„*Balan*”, reče Gvendike, stavi na stranu zečji butić i pokaza prema muškarcu na drugoj strani.

Manja je upitno pogleda.

„*Brada*”, objasni Gvendike; ovu reč je Manja razumela jer je zvučala slično i na jeziku njenog zavičaja. Crnokosi muškarac je bio, dakle, Gvendikin stariji brat.

„Tamak”, nastavi Gvendike i pokaza na crvenokosu ratnicu koja je upravo prinosila usnama krčag s konjskim mlekom.

„*Ama.*”

Ovo je Manja takođe razumela i sada je konačno znala da je njena pričljiva domaćica kćerka žene po imenu Tamak. Dakle, bila je kraljičina unuka. To je pojašnjavalo zašto živi u raskošno opremljenim kolima, ima prekrasnu odeću i sopstvenu služavku.

„Bik”, šapnu konačno Gvendike i pokaza na kraljičinu sestričinu, koja im je baš tog trena uputila nepoverljivi pogled. Manja s nelagodom obori pogled. Kada se Bik ponovo okrenula svojoj činiji s mesom, Gvendike se zavereničke nagnu prema Manji i napravi grimasu. Manja je i protiv svoje volje morala da se nasmeje; shvatila je da ni Gvendike baš ne voli ovu rođaku.

Čudila se, naravno, što porodica ne jede zajedno. Ćilim na kom su sedele Emre, Tamak, Bik i Balan bio je na najmanje dvadeset koraka od njih i izgledalo je kao da niko od njih ne primećuje prisustvo dveju devojaka. Manja je pretpostavljala da to ima veze s Gvendikinom mladošću. Očigledno su se odrasli Sarmati, po nekom tajanstvenom običaju, držali prilikom obeda kao i pri savetovanju.

Kada se društvo okupljeno oko kraljice rastalo, Tamak je nakratko došla do njih i hitro razmenila nekoliko reči s Gvendike. Ova je klimnula prema Manji i odgovorila smejući se. Tamak se spustila na kolena, poljubila Gvendike u čelo i onda se okrenula ka Manji.

Bilo je neobično gledati u oči ženi koja je Manju smatrala kćerkom svoje nestale sestre. Lice joj beše preplanulo od vetra i sunca, svetlosive oči su joj bile naročito izražajne pod gotovo bezbojnim obrvama, a tanke usne otkrivahu da nije imala često povoda da se smeje. Ali se sada ipak smejala, podigla ruku i prošla njome Manji kroz kosu, a pod ovim iznenađujuće nežnim pokretom Manja zadrhta. Tamak je poljubi u čelo, okrenu se i zaputi na drugu stranu, ka svojim kolima.

Veče su devojke provele u svom domu. To nipošto nije značilo da su ostale same, jer je ubrzo nakon zalaska sunca u Gvendikina kola ušla služavka. Manja se preplašeno stisnu u jedan kutak, ali Gvendike pozdravi plavokosu mladu ženu, ne mnogo stariju od sebe, kao dobru poznanicu. Devojka je u naručju donela pokrivač i mnogo jastuka i raširila ih kraj dužeg zida, naspram Gvendikine postelje. Manja shvati da je to odsad njeno mesto za spavanje.

Zatim je plavokosa devojka sa stola uzela pozlaćenu posudu, otvorila je i spustila se prekrštenih nogu u sed. Gvendike bez ustručavanja uhvati svoju crvenu halju za krajeve, svuče je preko glave i sede pred služavku. Manja je zapanjeno zijala u njih; tek kada je služavka počela iz posude da izliva neku mlečnu tečnost na ruku i da trlja Gvendiki ruke i ramena, ona shvati smisao radnje. Tečnost je mirisala na nepoznate trave i Manja vide da je premazana koža sveža i da blista. Verovatno je to bio neki poseban oblik nege tela.

Gvendike se proceduri podvrgla s najvećim strpljenjem: pružala je ruke i noge, okretala se, ležala na stomaku i puštala da je, korak po korak, od glave do pete namaže. Pri tom je poverljivo brbljala s mladom ženom i ponašala se prema njoj više kao prema drugarici vršnjakinji nego kao prema služavki.

Manja nije mogla da prati razgovor i potajno je motrila svoju domaćicu. Gvendike, verovatno godinu ili dve starija od nje, beše predivna, tanka, tamnog tena i ljupkog stasa. Velike, pravilno usađene oči i prav nos koji se blago spajao sa čelom davali su joj plemenit, gotovo gord izgled, ali taj su utisak ublažavale usne neprekidno spremne na smeh. Telo joj je bilo još detinje, iako su se već videli obrisi propupelih grudi i nežno paperje pod pazuhom. Preko desne dojke joj beše uvezana kožna traka i Manja je mislila da razume čemu služi ta nesvakidašnja oprema. Primetila je da i Gvendikinoj majci nedostaje desna dojka. Očigledno je povez služio da sputava njen razvoj. Šta je mogao da bude razlog tako čudnovatom običaju?

Utom je služavka završila s negom Gvendikinog tela i u jednom trenutku Manja se prestrašeno zapitala da li je možda sad red došao i na nju. Užasnula se i pomisli da se svlači pred nepoznatim ljudima i dopusti da je dodiruju. Ali na sreću, nije izgledalo da je tako nešto bilo planirano, jer se plavokosa devojka pozdravila s njima i izašla iz kola. Gvendike je navukla jednostavnu belu tuniku, zabacila kosu i smelo zevnula.

„*Drema*”, reče jednostavno, spusti se na svoju postelju i stavi jastuk pod glavu.

Kada je Gvendike zaspala i Manja se konačno ponovo osetila slobodno, bez nadzora, u njoj iznenada planuše strah i zbunjenost. Ceo dan se pretvarala da je neko ko nije bila, uvek na oprezu i budna, a svoja je osećanja potiskivala. Sada se osećala usamljeno i napušteno kao nikada ranije. Svi nepoznati utisci koji su je obuzimali nestadoše pod krilom noći, a bliske slike istupiše iz senke: selo u šumi, koze na paši, Arinaj bere povrće u bašti, a Vilufar na plotu, na pašnjaku, njiše svoj prut.

Manja se prevrtala po postelji, a onda lica okrenutog ka zidu osećala kako joj naviru suze. Jecanje joj zatrese grudi i ona je očajnički pritiskala dlanove na usta da ne bi probudila Gvendike.

Zašto su bogovi odlučili da joj život tako svirepo preokrenu? Šta ih je nagnalo da sasvim mirno dopuste ovim ljudima da otmu jednu nevinu devojku, kako su dozvolili da se nađe u tom nepoznatom svetu čije zakone ne razume?

Setila se Vilufara. Je li i on negde zarobljen? Pokušala je da ne misli na njegove reči kako Skiti pojedine zarobljenike žrtvuju svojim nemilosrdnim bogovima. Možda to i nije prava istina, požele ona očajno, nego samo priča koju su uveličavali seljaci. Da li će Vilufar živeti životom roba? Setila se sarmatskog kuvara i one plave devojke, koja je očigledno bila Gvendikina sluškinja. Kako se Skiti odnose prema svojim robovima?

Zatim se setila majke. Gde je Arinaj sada? Da li leži, izgorela do neprepoznatljivosti, u ruševinama svoje nekadašnje kuće, između ugljenisanih tela pripitomljenih gusaka? Ili se još nije bila vratila odnekud iz susednog sela, gde je bila na pijaci kada su Skiti došli? Šta se u njoj dešavalo kada je stigla kući i našla selo u kršu i pepelu? Manja je zamišljala kako Arinaj luta među ruševinama sela i očajnički zaziva svoju kćer. Ova ju je slika ponovo nagnala na žestok plač, te je morala da zagrize jastuk punjen konjskom grivom da bi prigušila svaki zvuk. Gotovo joj se učinilo da čuje majčin glas.

Manja!

„Manjana?"

Trgla se i pogledala oko sebe. U polumraku je prepoznala lepo Gvendikino lice: nečujno je prišla Manjinoj postelji i zabrinuto je gledala. Manja preplašeno ustuknu, povuče pokrivač sve do brade i pokuša da neupadljivo obriše suze.

Gvendike se, međutim, spustila pored nje, prekrstila noge i privukla Manjinu glavu sebi u krilo.

Manja nije znala kako se to desilo. Nikada je pre niko nije ovako tešio, osim njene majke. Bila je zbunjena kad je osetila kako joj ruke ove devojke mrse kosu; osećala je toplu kožu golih butina pod svojim obrazima i udisala prijatan miris ulja od trava.

„Ti si tako dobra prema meni", rekla je znajući da je Gvendike ne razume. „To sigurno nisam zaslužila. Sve sam vas lagala..."

Gvendike je ćutala i gladila joj kosu.

„Ja nisam tvoja rođaka", šaputala je Manja, iznenada čeznući da izgovori istinu. „Uopšte ne bi trebalo da sam ovde... Moja majka je možda još živa. Tražiće me..."

Reći joj ponovo jenjahu u navali suza. Gvendike ništa nije razumela osim tuge u njenom glasu. Podigla je Manji glavu i poljubila je u čelo.

Manja zatvori oči, pokuša da se sabere i oseti kožni povez kako čvrsto steže Gvendikinu desnu dojku. Na trenutak joj misli odlutaše i ona iznenada shvati smisao neobične opreme koju njena sustanarka nije odlagala ni dok je spavala. Sarmatske žene su bile ratnice. Rast grudi nisu suzbijale zbog nekog čudnog shvatanja lepote, nego radi veće pokretljivosti u baratanju oružjem. Hoće li i Gvendike jednoga dana postati ratnica kao i njena majka Tamak?

Manja proguta knedlu i, iznenada, suze joj presahnuše. Nju pritisnu nova, uznemiravajuća i istovremeno izazovna misao. Možda je bogovi nisu napustili nego su je iz dobrih namera doveli Sarmatima. Sarmati su bili neprijatelji Skitima, tim nemilosrdnim ljudima koji su opustošili Manjino selo i odveli Vilufara. Hoće li ih neprijatelj ponovo napasti? Da li se može ostvariti to da se Skiti pobede i robovi oslobode? Treba li Manja da živi ovde da bi i sama bacala koplje i jedno zarila u grudi onom čoveku koji je odveoVilufara? Jesu li bogovi već odredili dan njene osvete?

Gvendike primeti da su Manji suze stale i nežno je pogura nazad brižno joj nameštajući jastuk. Zatim se podigla i nestala u tami na drugoj strani prostorije.

Manja je, bistra i budna, još dugo zurila u nevidljivu tavanicu, a misli su joj jedna drugu prestizale. Tek satima kasnije na nju se spusti nemiran san.

DVE DEVOJKE U OGLEDALU

Sedećeg jutra je Manji bilo potrebno vremena da shvati gde je. Iskušavali su je divlji snovi, a stvarnost je obujmi skoro isto tako neuverljivo kao i opsena igra slika u ponorma sna. Tek kad ju je Gvendike naterala da ustane, sabrala se i pošla sa svojom domaćicom napolje, gde ih je čekao doručak.

Ostali dani su prolazili a da ih Manja nije zaista bila svesna. Sve njene veze s ranijim životom bile su nasilno presečene, a nove veze još nije isplela i otuda se osećala neobično lagano, kao bačena u ništavilo. Ali dani su prerastali u nedelje i ti jednolični dani su doprineli da se Manja sve više oseća kao kod kuće, kao mladica koja bojažljivo širi prvo pravo korenje u okolnu zemlju i traži potporu.

Najviše vremena provodila je s Gvendike u kolima. Dva puta dnevno su napuštale kola i obedovale na ćilimu u travi; čak im se i nužnost odlaska do šipražja na drugoj strani brežuljka podudarala. Posle podne bi njena sustanarka nestajala na nekoliko sati; Manja nije odgonetnula zašto, ali se Gvendike uvek vraćala na vreme za večeru.

Gvendikina govorljivost je ispunjavala preostalo vreme i Manji olakšavala prilagođavanje. Kad god bi izašle, pričala je o onima koji prolaze, izgovarala njihova imena i nikada se nije umarala dok je objašnjavala, rečima i pokretima, čemu služi neki komad pokućstva, neka posuda ili pribor u domaćinstvu. Manja je pažljivo slušala i kad je Gvendike ćaskala s članovima svoje porodice ili sa sluškinjama, što je imalo za posledicu da je za nekolika nedelja sve bolje razumela jezik Sarmata. Najpre je prepoznavala samo pojedina imena i neke reči, a posle se osmelila da daje jednosložne odgovore, koje je Gvendike najčešće ispravljala s dobrodušnim smehom. Nije prošlo mnogo vremena i devojke su već mogle da razgovaraju, iako su ispočetka morale da se ograniče na jednostavnu svakodnevicu.

„Pogledaj!”, rekla je Gvendike i povukla Manju do stolića na kojem su stajale mnogobrojne bočice sa zlatnim poklopcima. „Objasnila sam ti već šta je ovo, jesam li?”

Manja je nemo porekla.

„To je ulje čempresa”, pojasni Gvendike, otvori jednu od duguljastih posuda i pusti da Manja udahne prijatan miris iz bočice. „A ono tamo je ulje kleke. Ono ulepšava kožu. Uveče se utrlja u lice.”

Manja je posmatrala kitnjaste posude i utvrdila da je na svakom poklopcu urezana spirala s produžetkom u obliku lista.

„Šta ovo znači?” pitala je.

„To je moja tamga”, objasni joj Gvendike, ne bez ponosa. „Svaki član kraljevske porodice ima jedan takav znak. Pokazuje kome koji predmet pripada.”

Manja je uzela bogato pozlaćenu kutiju, oprezno skinula poklopac i omirisala.

„Tamjan”, objasni joj Gvendike. „Mirišljava smola. Veoma je retka.”

„Odakle ti sve to?” upita Manja.

„Na jugu našeg zimovnika živi sedelački narod na čije pijace ponekad odemo”, spremno je izvesti Gvendike. „Tamo za ovakve stvari razmenjujemo mladu stoku i kože.”

Manja je posmatrala skupoceno blago trgovaca. Dotad je mislila da ljudi-konji nemaju nikakvog posla sa sedelačkim narodima, osim ako im nisu upravo opustošili sela. Iznenadilo ju je što su miroljubivo trgovali sa svojim susedima.

„Da li sam ti uopšte pokazala svu svoju odeću?”, pitala je Gvendike i povukla Manju do zavesom zaklonjene niše u zidu. Tamo su na ispletenom obrubu bile naslagane desetine halja najrazličitijih boja, sve jedna raskošnija od druge: neke od grubljeg materijala, neke od lepršave, nežne tkanine i opšivene ukrasima i zlatnim pločicama. Na najnižoj ploči gomilali su se komadi nakita; kopče, lančići, privesci, trake za čelo i povezi za grudi, sve bogato ukrašeno i opšiveno dragim kamenjem. Kakvo blago!, pomisli Manja. Sve te predmete je već videla pojedinačno kada bi ih Gvendike nosila. Ali je sve ovo ovako, u celosti, ipak bilo prosto neodoljivo.

„Hm...” Gvendike je izgledala kao da razmišlja, a onda dohvati jednu haljinu. „Ova bi ti mogla odgovarati. Hoćeš li da je obučeš?”

Manja smeteno obori pogled. U međuvremenu je naučila da tako raskošne haljine nose samo mlade žene svečano uvedene u obrede odraslih – jer takva je inicijacija postojala i kod Sarmata, iako je Manja sumnjala da je taj obred bio sličan onom u njenom zavičaju. Pravila odevanja postojala su i među pripadnicima vladarske porodice. Gvendike je bila godinu starija od nje i već inicirana, a Manja je, nasuprot njoj, dosad uvek nosila samo urednu ali jednostavnu tuniku.

„Ah, dođi!”, navaljivala je Gvendike. „Niko te neće videti. Možeš se opet preobući pre nego što izađemo.”

Manja se bojažljivo nasmeja i konačno klimnu glavom.

Gvendike joj je pomogla da skine grubu tuniku. Za Manju je to bio neobičan osećaj. Iz dana u dan je živela na najužem prostoru s mladom Sarmatkom, ali je tek sada prvi put stajala pred njom na dnevnom svetlu potpuno naga. Stidela se pomalo i prekrstila ruke ispred tela.

Gvendike ju je međutim odmeravala pogledom punim čuđenja.

„Ah”, uzviknula je značajno, dohvatila Manjine ručne zglobove i raširila joj ruke. „Ti već dobijaš grudi!”

Manja se pogledala. Istina jeste da su mali tamni pupoljci bivali poslednjih nedelja sve puniji, a meso oko njih se u međuvremenu tako ispupčilo da je od njih jedva mogla da vidi sopstveni stomak.

„Vidi, vidi! Moja drugarica je postala mala žena. Zapravo bi bilo vreme da počneš da nosiš traku za grudi.”

Gvendike ispruži ruku i stavi je Manji na desnu dojku. Manja oseti kako su joj bradavice na dojkama očvrsle.

„Moje nisu tako velike”, reče Gvendike. Bez oklevanja je skinula haljinu i postavila se bočno pored Manje da bi se uporedila s njom. „Volela bih da imam takve kukove kao ti! Uvek mi je potreban pojas da bi se uopšte videlo ono što imam ispod.”

Manja je ćutala. Dobro je znala da muškarci gledaju za ženom koja pokazuje neke obline, ali to iskustvo još nikad nije povezala sa sobom.

„A sada obuci haljinu!” zahtevala je Gvendike.

Potrajalo je dok su ujedinjenim snagama uspele da navuku plavu haljinu od veoma tankog, rastegljivog materijala preko Manjinih ramena. Bila je uzana i jedva da je odgovarala. Iako na kukovima tesan, tanki materijal je ipak bio prijatan za kožu. Preko leve dojke je svetlucavim zlatnim koncem bila izvezena Gvendikina tamga.

„Od čega je ovo?”, upita Manja i opipa rukav.

„Kažu da se zove svila”, objasni joj Gvendike. „To je isto s pijace. Redak materijal koji stiže izdaleka, sa istoka.”

Koraknula je unazad, odmerila Manju od glave do pete, a oči joj zasjaše.

„Predivno!” šaputala je.

Manja se zarumene i spusti glavu.

„Ne budi takva!”, uzviknu Gvendike smejući se i dohvati neki predmet sa stola. „Pogledaj se!”

Manja je već mnogo pre znala čemu služi visoki sjaj poliranog koluta s koštanom drškom: čudesno je pokazivao sliku onog ko bi u njega pogledao. Sada je uzela ogledalo od Gvendike i prvi put pogledala svoje lice.

Iz poliranog koluta gledala ju je neka nepoznata mlada žena. Manja je dotad videla sebe samo kao nejasan odraz na nepomičnoj površini vode, ali i to je bilo veoma davno. Sada je otkrila svoje bledo, zamišljeno lice, koje nije mogla da dovede u vezu sa sobom, jer je pokazivalo svojstvenu mešavinu dečjih crta i crta odraslih kakvu je ranije viđala samo kod drugih mladih ljudi. Imala je krupno lice kao i njena majka i istu tamnu, crnu kosu, a oči su joj bile svetlosive, prošarane senama, nalik burnom nebu. Svetlucava plava svilena haljina bila je slična tim očima – odraz zvezda u uzburkanoj vodi.

„Lepo, zar ne?” Gvendike je posmatrala Manju preko ramena. „Kao nevesta.”

Manja se zbunjeno nasmejala i vratila ogledalo.

„Zaista?” upita je začuđeno. Primetila je već ranije da Gvendike rado brblja o vrlinama ovog ili onog mladića; ozbiljna razmišljanja, međutim, nije nikada iznosila.

„Postoji li neko ko...?”

„Ne.” Gvendike nakrivi usne. „Zaista niko. Osim toga, ja još ne smem da se udam.”

Manja je upitno gledala u drugaricu. U njenom zavičaju su mladi ljudi mogli da se venčaju odmah posle inicijacije. Ona, a i Vilufar, bili bi ove godine na redu da nije sve pošlo drugačije.

„Kod nas postoji drevno pravilo”, objasni joj Gvendike, „da žena može da se uda i dobije decu tek pošto u borbi ubije jednog neprijatelja.”

„Kada *šta*?” Manja nije verovala svojim ušima.

„Sveštenici kažu da je to volja bogova”, razjasni joj Gvendike, „da se najpre moramo naći u situaciji da ugasimo jedan život pre nego što poklonimo jedan novi.”

Manja se još nije sasvim izveštila s jezikom Sarmata i morala je prvo utvrditi da je nešto dobro razumela da bi isključila svaki nesporazum.

„A koja ne ubije neprijatelja ne sme da se uda? Nikada?”

„Ne sme”, slegla je Gvendike ramenima. „Neke žene ostare i umru kao device jer nisu mogle da ispune taj zakon. Neke nisu imale mogućnosti da učestvuju u ratovima. Druge nisu mogle naučiti da rukuju oružjem. Pogledaj Bik! Ima trideset godina i neudata je.”

Manja pomisli na kraljičinu sestričinu i njenu strogu lepotu nasuprot onom nepoverljivom pogledu i usnama koje su izgledale naborano.

„Šta misliš, zašto je uvek tako namćorasta?”, izbavi je Gvendike iz tih razmišljanja. „Neke žene postaju takve kad žive same. Nadam se da ja neću tako proći.”

„Ti?” upita je Manja. „Kako ti je to palo na pamet?”

„Ah, ja sam veoma dobra u gađanju lukom i strelom, ali sam u borbi prsa u prsa zaista vrlo slaba”, požali se Gvendike. „U svakom slučaju tako kaže Skudan, moja učiteljica. Morala bih imati mnogo sreće da naiđem na neprijatelja kojeg mogu savladati.”

Manja ju je posmatrala. U suštini je bila zastrašujuća sama pomisao da ova devojka nežnih udova mora u borbu. Sada je barem shvatala kuda to Gvendike redovno nestaje: verovatno je vežbala rukovanje oružjem.

„Tek tada ću moći da jedem s mojom majkom i ostalima”, pojasni joj Gvendike. „Odrasli ratnici, naime, čine zajednicu za sebe. Zapravo, ni Bik ne bi smela da jede s njima, ali je nekako nagovorila moju baku da zarad nje malo taj običaj zaobiđe.”

„Moram li i ja naučiti da gađam lukom i strelom?” uznemireno upita Manja.

„Naravno. I da rukuješ kopljem i sekirom”, odgovori Gvendike.

Manja se ugrize za usnu.

„Da li napadamo i ratarska sela?” upita, trudeći se da to zvuči kao uzgredno.

Gvendike odmahnu rukom.

„Ne – sedelački narodi nas se ne tiču, a to bi se desilo samo ako bismo imali neku svađu s njima ili kad bi se oni stavili na stranu naših neprijatelja. Za vreme moje prabake ratovali smo s Horezmijcima[5] jer su ušli u savez sa Sakima[6]

---

[5] Horezmijci su bili drevni iranski narod u Srednjoj Aziji. Horezam ili Hvarizmija, oblast koja se po njima tako zvala, područje u današnjem Uzbekistanu južno od Aralskog jezera, bila je nekadašnja satrapija Persijskog carstva. (Prim, prev.)

[6] Saki su bili indoiranski nomadski narod u Srednjoj Aziji. Živeli su u današnjim kazahstanskim stepama, u oblasti Aralskog jezera, Tjenšana (planine u Kini), uključujući Kirgistan i Tadžikistan. Pretežno su ih ubrajali u Skite, a Persijanci su Sake zvali Skitima kao i sve ostale stepske nomadske narode. (Prim, prev.)

protiv nas. Ali to je bilo davno. Sa Arimaspima[7] na istoku sklopili smo mir. Naši današnji neprijatelji su Skiti." Gvendike zabrinuto uzdahnu. „U prvom ili onom sledećem ratnom pohodu možda ću već morati da jašem s ratnicima... Ali za tebe je to još daleko."

„Koliko daleko?" upita Manja.

Gvendike joj se tajanstveno osmehnu.

„Videćeš sama."

Manji je najviše trebalo da sagleda rodbinske odnose u samoj kraljevskoj porodici – za to se Gvendike hvatala u svakoj prilici i neumorno joj ih objašnjavala.

Manja je razumela da Gvendike ima trinaest godina i još od detinjstva živi ovako, u jednoj polovini kola koja su po sredini bila podeljena hodnikom. U drugom delu je živeo njen brat Balan. Retko su se, uostalom, i viđali jer je on dane provodio kao i većina Sarmata – u sedlu. Manja ga je često čula kako se vraća kući kada ona i Gvendike već legnu da spavaju.

I Balan je, kao i Gvendike, imao jednog poslužitelja. Zvao se Arbaj i bio niko drugi do onaj pegavi momak koji je na skupu plemića prevodio. Manja je i njega retko viđala, a kada ga je jednom opazila da protrčava putem, uputio joj je samo stidljiv osmeh i odmah oborio pogled. To je zabolelo, jer je taj mladić jedini govorio njen maternji jezik i možda čak i poticao iz istog kraja odakle je bila ona, ali se nije usudila da ga oslovi. Tek kasnije je od Gvendike saznala da je bio nahoče.

O kraljevskoj porodici brinula se zapravo cela svita slugu, a svi su stanovali u istoj jurti na zaravni iza brežuljka. Kad god bi Manja ugledala mladiće ili devojke da neumorno kuvaju, šiju ili služe gospodare, u njoj bi narasla nelagoda, čak osećaj krivice, jer je bila primorana da misli na Vilufara. Možda i on negde obavlja slične dužnosti, dok njoj jelo donose sluškinje. Shvatila je tek kasnije da se posluga samo delimično sastojala od ratnih zarobljenika, a da su je drugim delom činili Sarmati, najčešće mladići i devojke čiji su roditelji umrli. Utešno je bilo gledati ih, jer su i jedni i drugi bili dobro zbrinuti i prema njima se ophodilo ljubazno.

Gvendike i Balan su bili jedina deca Tamake, kraljičine kćeri. Manja je nalazila da nijedno od njih dvoje ne liči na majku – ona je bila mnogo snažnije građe i crvenokosa – te je pretpostavila da više liče na oca, o kojem još nije ništa čula. Jedne večeri kada su sedele za večerom pred kolima, a odrasli kao i obično raširili svoj ćilim podaleko od njih, Gvendike joj je pričala o tome.

---

[7] Arimaspi se u antičkim grčkim izvorima navode kao mitski jednooki narod na severu Isedonije, zemlje koju pominje Herodot u svojoj *Istoriji.* Herodot izvodi poreklo njihovog imena iz skitskih reči „arima" (jedan) i „spu" (oko). Naučnici smeštaju Arimaspe, ukoliko se oni posmatraju istorijski, u Kazahstan, ili u stepe severno od Bajkalskog jezera. (Prim, prev.)

„Moj otac je rano umro”, objasnila je dok je u malim gutljajima otpijala kozje mleko iz zdele. „Ja sam imala samo tri godine... Zapravo ga se i ne sećam.”

Manja je zamišljeno klimnula glavom i osetila veliku bliskost sa svojom mladom prijateljicom, jer ni sama nije poznavala oca.

„Poginuo je u borbi sa Skitima”, nastavi Gvendike. „Moja majka se odonda veoma promenila. Zaklela se da će se osvetiti Skitima i ako nije u sedlu, onda je s mojom bakom i savetuje se s njom o ratu i miru ili o upravljanju plemenom. Za mene, nažalost, nema mnogo vremena. Otkad sam inicirana i nisam više dete, uopšte se više ne brine za mene.”

Gvendike uzdahnu i obe pogledaše prema Tamaki, udubljenoj u ozbiljan razgovor s kraljicom.

„Postala je velika ratnica”, reče Gvendike, a u glasu joj beše ponosa koliko i bola. „Kada jednoga dana moje bake više ne bude i Tamak postane kraljica, Skiti više neće imati razloga da se smeju.”

Manjin pogled odluta prema Emre, kraljici Sarmata. Sa šezdeset godina već je dostigla starost u kojoj bi seljanka iz Manjinog zavičaja bila iskrivljena i požutela. Ova moćna žena pak nikada nije sejala žito niti orala njive. Telo joj beše divno. Dok je u skromnoj halji koračala tamo-amo po logoru, čovek bi i mogao za tu masu mesa pretpostaviti da je troma. Ipak, ruke joj behu snažne kao u medvedice, pleća kao istesana od debla, a čvrsto telo je pokretala s uglađenošću stare lavice.

„Koliko dece ima Emre – osim tvoje majke?”, zapita Manja.

„Sedmoro”, odgovori Gvendike. „Udavala se dvaput, ali oba muža su već odavno mrtva. Od njihove dece živo je samo dvoje. Tvoja majka Vardana umrla je u skitskom zarobljeništvu. Bile su još dve starije sestre, kojih se ne sećam. One su pale u bitkama kada sam ja bila još veoma mala. Dvojica Emrinih sinova su se brakom orodili sa susednim plemenima. Oni više ne pripadaju našoj porodici jer kod nas je običaj da se muškarac priključi rodu svoje žene i da živi kod nje. Ostali su, dakle, samo moja majka i Sajan.”

„Sajan?” upita Manja, prvi put čuvši ovo ime.

„A, da...” Gvendike se nasmeja i udari po čelu. „Naravno, njega još nisi upoznala. Najmlađi brat moje majke živi u kolima s njom. Zamisli: on ima tek dvadeset godina! Moja baka je imala četrdeset kada ga je dobila... Vidari su se bili zabrinuli za njen život.”

„Nikada ga još nisam videla”, reče Manja i pogleda plaho prema Tamakinim kolima.

„U ovom trenutku je s konjanicima na putu, izviđaju šta rade Skiti”, objasni joj Gvendike. „Moja baka se, naime, plaši da hoće da nas napadnu. Od prošlog punog meseca Sajan je sa svojim ljudima na putu i nadam se da će se uskoro vratiti.”

JAHANJE

Nekoliko dana kasnije Gvendiki se želja ispunila. Sajan, najmlađi Emrin sin, vratio se kući sa svojim ratnicima. Gvendike je bila uzbuđena i Manja je slutila da se krišom brinula za ujaka. Muškarci su se očigledno zadržali u osmatranju neprijatelja na zapadnim granicama sarmatskih pašnjaka duže nego što su namislili.

Manja i Gvendike izađoše da vide dolazak stotine konjanika, koje su stanovnici logora dočekali radosnim uzvicima. Posmatrači su se nizali u zbijenim redovima od reke sve do brežuljka s kolima kraljevske porodice. Kada su konajnici pristigli na breg, sama Emre je dočekala sina, zagrlila ga i dala mu zdelu prokuvanog konjskog mleka, ritualno piće dobrodošlice. Sajan je zagrlio svoju sestru Tamak, zatim sestrića Balana i konačno Bik, koja je znake privrženosti primila hladno.

Zatim on primeti Gvendike i Manju.

„Sestrice!” doviknuo je sav ozaren. Dok je išao gore njoj, raspasao se i pružio pojas jednom slugi.

„Sajane!” Gvendike pojuri ujaku u susret, a on je dočeka i zavrte kao devojčicu. „Jesi li pobio mnogo Skita?”

„Nisam, nijednog”, smejao se Sajan i spustio je na noge. „Ti psi ne smeju ni da privire na naše pašnjake. Bolje je tako, i za njih i za nas.” Odmerio ju je. „Tako mi svih bogova, ti si opet porasla!”

Gvendike se ponosito nasmejala.

„Čula sam od glasnika da smo pronašli rođaku. Gde je ona?”

„Eno je.”

Gvendike uze Sajana za ruku i odvede ga do Manje, koja stajala malo po strani.

„Tako – to je dakle moja druga sestričina”, reče on.

Manja nije znala šta da odgovori i samo ga je nemo gledala, Sajan je ličio na svoju sestru Tamak. Snažan i vitak, imao je crvenkastosmeđu kosu do ramena i isto takvu bradu. Lice mu je delovalo otvoreno i prijatno, ali oštre sive oči su ipak odavale da je on ratnik i da je u borbama znao biti neumoljiv. Manja oseti u grudima neobičnu privlačnost prema ovom lepom muškarcu kada ju je on bez ustručavanja poljubio u obraze.

„Nažalost, nisam poznavao tvoju majku”, reče on toplo. „Kada je nestala, bio sam još dečak. Boli me što čujem da je umrla. Ali hvala bogovima da si nam se ti vratila. Da sam znao da Vardanina kćerka živi kao robinja kod Skita, sam bih odjahao da je oslobodim.”

Manja proguta knedlu nastojeći da odoli pogledu ovog ratnika.

„Ali sada moram do majke, da je izvestim o svemu”, reče Sajan; delovao je pomalo smeteno zbog njene nemosti. „Vidimo se kasnije.”

Uveče joj Gvendike reče da ju je Sajan pozvao na jahanje. Predlog je prihvatila oduševljeno jer je svog ujaka viđala vrlo retko i bila je željna novosti.

„Hoćeš li s nama?", upita ona Manju pošto su večerale, ovog puta pečenu teletinu i kozji sir.

„Jahanje?" Manja preplašeno podiže pogled. „Na konju?

„Nemoj mi reći da ne znaš da jašeš!" Gvendike je izgledala kao da ne veruje svojim ušima. „Onda je došlo vreme! Sarmatka nauči da jaše čim može da stoji."

Na kraju je Manja pošla, mada s napetošću u stomaku. Zaista nije htela da ispadne smešna u očima jednog iskusnog ratnika dok uzaludno pokušava da se popne na strma leđa jahaćeg konja. Ali se i sada oslonila na Gvendike, i ona je sama, bez ustručavanja pokrenula razgovor o tome čim su se našle sa Sajanom, koji ih je već čekao u podnožju brežuljka. Mladić se, izgleda, obradovao što su obe došle i predložio da na pašnjaku potraže konja za Manju.

„Možemo da uzmemo tovarnog konja", rekao je Manji. „Njime je lako upravljati, a kada se budeš uvežbala, naći ćemo ti nekog boljeg."

Manja, koja dotad nije rekla nijednu reč, nemo klimnu glavom. Drage volje bi mu zahvalila, ali se još uvek osećala suviše nesigurno da se odvaži i zvanično odgovori na stranom jeziku. Opet joj je u pomoć priskočila Gvendike: zapitkivala je Sajana o njegovim doživljajima i posle mu podrobno pričala o svemu što se dešavalo dok nije bio tu. Kao što se moglo i očekivati, priča o Manji je zauzela važno mesto. Sajan je začuđeno slušao. Očigledno je smatrao da nije moguće da još jednom čuje nešto o svojoj sestri Vardani, ženi koja je važila za Manjinu majku.

„Ti si dakle ceo svoj život provela kod Skita kao robinja?" obratio se konačno Manji. „Kod kog plemena?"

Manja se ugrize za usnu. Na ovo pitanje je zapravo morala da računa, jer mladi ratnik koji se borio protiv Skita bio je, razumljivo, željan da čuje izveštaj iz prve ruke.

„Ne znam." Pred njegovim ispitivačkim pogledom, Manja se skupi.

„Koliko su kola imali?" pitao je Sajan. „ A koliko ratnika? Možeš li da proceniš?"

„Teško", izbegla je odgovor.

„Možeš li da mi opišeš vođu?"

Manja se setila čoveka koji je vodio skitske pljačkaše.

„Nosi zašiljeni kalpak s gvozdenim krljuštima", rekla je. „A pored njega jaše stegonoša s velikim bronzanim orlom."

Sajan skupi usne. „Onda je to Asma Ksajatorsa. Koliko mi znamo, on upravlja malim plemenom čiji se letnji logor nalazi negde zapadno od Crne reke. Njegovi ljudi već više godina napadaju pašnjake u našim oblastima. Dobro je da znamo da to nije njihov kralj Toksa, jer bi njegovo prisustvo na granici značilo da Skiti nameravaju da počnu veliki rat protiv nas."

„Odakle znaš da nije on?" upita Gvendike.

„Toksa ima na svom stegu jelena", objasni joj Sajan. „Voleo bih da znam je li napade naredio on ili Asma radi na svoju ruku..."

Prekinuo je priču jer su stigli do pašnjaka s konjima pri obali. Sajan zazvižda i jedan od čuvara konja skoči s travnate padine gde su sedeli i dovede veličanstvenog crvenkastosmeđeg pastuva. Životinji su sa izvezenog pokrovca visile krznene kićanke, a oglav joj beše prekriven zlatom. Na sapima joj je s desne strane bio utisnut žig: trougao okrenut na vrh, s dva uvijena roga. Manja pretpostavi da je to Sajanova tamga, znak svojine koji je imao svaki član kraljevske porodice.

Gvendikina vitka bela kobila priđe i bez poziva i prisno joj položi njušku na rame.

Sajan razmeni nekoliko reci s čuvarom, koji onda nakratko nestade s one strane padine i vrati se s jednom malom smeđom kobilom.

„Ova je odgovarajuća”, smatrao je Sajan. „Tovarni konj?”

„Ne, gospodaru”, obavesti ga mladić. „Njeno ime je Dane i ona je kćerka bojnog konja. Samo je još veoma mlada.”

„Dobro uvežbana?”

„Da, gospodaru.”

Sajan pruži Manji uzde.

Kobila je bila niža nego sarmatski vitkonogi bojni konji, ali je Manji ipak izgledala ogromna. Nikada ranije nije prišla životinji kojoj je glava bila toliko visoko, a moćne slabine velike kao krila orla. Stidljivo je uhvatila uzde i pogledala konju u crne treptave oči.

„Hajde! Nije uopšte teško”, reče Sajan, podupre Manju ispod bokova i s neverovatnom lakoćom podiže je uvis. Užasno se trudila da prebaci jednu nogu konju preko leđa i pronađe oslonac. Kada je konačno donekle sigurno sedela u sedlu, uspravila se, a kolena joj zadrhtaše.

„Ne plaši se!” doviknu joj Gvendike i uvežbanim pokretom uzlete na leđa svoje bele kobile. „Pored tebe sam i vodim tvoju kobilu za uzde.”

Dodala je kožne uzde Manji, a zatim se malo povila nadole, potapšala nesigurnu životinju po vratu i pokrenula je. Bio je to krajnje čudesan osećaj: Manja je sedela pravo u sedlu na skliskim konjskim leđima, osećajući pod bedrima pokrete moćnih mišića i trudeći se da održi ravnotežu kad su konji lagano pošli. I Sajan se uspeo na svog raskošnog zauzdanog ata i pošao uz Manju.

* * *

Jahali su laganim kasom uz obalu do kraja logora, ostavili za sobom jurte, zatim skrenuli i zaobišli pašnjake za stoku. Unaokolo je na beskrajnom travnatom polju u smiraj dana dremalo na hiljade krava, ovaca i koza. Sreli bi ponekog mladića koji je obavljao dužnost pastira, a svakog je pratio pas. Širina predela je oduzimala dah. Manja se propinjala u sedlu, ali ipak nije uspela da vidi ni u jednom pravcu sve do obzora ni jedan jedini breg, čak ni drvo.

„Dobar je ovo pašnjak”, reče Sajan. „Stoka će napredovati.”

„Kada ćemo krenuti u zimovnik?” upita Gvendike.

„Majka još nije odlučila", odgovori Sajan. „Najviše bih voleo da ostanemo ovde što duže možemo, da bismo držali Skite na oku. Ali uskoro će biti suviše hladno."

„Znaš li mnogo o Skitima?", odvaži se Manja prvi put da mu se obrati.

Sajan slegnu ramenima. „Koliko se može znati o neprijatelju protiv koga se često boriš. Mnogo šta sam samo čuo od naših starešina."

„Ispričaj, molim te!" molila je sada Gvendike. „Ja znam isto malo – samo to da su Skiti naši neprijatelji."

„Nisu uvek bili", reče Sajan. „U vreme tvoje prabake živeli su još u oblasti oko velike vode koju zovu Tamno more[8]. Naši preci su trgovali s njima i ponekad smo čak delili letnji pašnjak nedaleko od Zelenih brda. Starešine kažu da mi i oni potičemo od istih predaka, jer je njihov jezik veoma sličan našem. Kao i mi, žive od stoke, bore se na konjima i hrabri su ratnici."

„Zašto su onda postali naši neprijatelji?", upita Gvendike.

„O tome postoje mnoge priče, a ja sam ne znam šta je od toga istina", odgovori Sajan. „Kažu da su se odselili pre nekih tridesetak godina na zapad i osvojili zemlje između šumskog pojasa i kimerskog[9] primorja. U međuvremenu su postali brojni i moćni, potčinili mnoge narode koji ih odonda prate i štite. Kaže se i da tlače ljude nastanjene na jugu, stanovnike Urartua[10] i Asirce. Njihovo carstvo je najveće od svih koja su ikada postojala u stepama. Danas je zemlja istočno od Crne reke međa između njih i nas. Tamo se već godinama čarkamo – nekad oni napadnu nas, nekad mi njih."

„Ali zašto?" upita Manja. „Zar stepa nije dovoljno velika za sve?"

Sajan se nasmeja. „Stepa možda izgleda velika, ali dobrih pašnjaka i vode ima samo ponegde. Zamisli da se vratimo u zimovnik posle više punih meseci i nađemo ga u rukama nekog nepoznatog naroda. Stoka bi nam pomrla od gladi. Zato moramo da se borimo."

„Čula sam da skitske žene nikada ne izlaze iz kola", dobaci Gvendike. „Kažu da se ne bore i ne jašu."

„To je tačno", potvrdi Sajan. „Doduše, žive kao i mi, poštuju slične bogove, ali ipak postoji važna razlika, jer kod Skita samo muškarci idu u borbu i samo oni upravljaju plemenom. Njihove žene kuvaju, šiju i podižu decu. Kažu čak i da jedan skitski poglavar ima više žena, a kada umre, žene mu ubiju jer moraju za njim u grob."

Manja se zgrozila. Čula je i ona mnoge zastrašujuće priče o Skitima, ali iz Sajanovih usta to je zvučalo daleko verovatnije nego iz usta seljaka koji su stanovnike stepe poznavali samo kao užasne sablasti.

---

[8] *Pontos Axeinos* (skitsko–iranski *axšaina* – taman, neosvetljen) – prema nekim tumačenjima, osnova za današnji naziv Crnog mora. (Prim, prev.)

[9] Po Kimerijcima, drevnim nomadima konjanicima koji su, prema Herodotu, u VIII i VII veku p.n.e. nastanjivali krajeve severno od Kavkaza i Crnog mora – oblast današnje Rusije i Ukrajine. (Prim, prev.)

[10] Antička kraljevina Urartu nalazila se na planinskoj visoravni između Male Azije, Mesopotamije i Kavkaza, u današnjoj istočnoj Turskoj, (oko) 860-565. pre naše ere. (Prim, prev.)

„To je zaista uvreda bogova!”, zadrhta Gvendike.

„Može biti.” Sajan je slegao ramenima. „Ne znam šta bogovi hoće ili neće; nisam sveštenik. Skitima naš način života u svakom slučaju izgleda isto tako stran kao i nama njihov. Kod njih se kaže da naš narod potiče od Ojorpata[11] – grupe žena ratnika koje su pre mnogo vremena zavele skitske mladiće i s njima pobegle na istok.”

„Je li to istina?” upita Manja.

„Kao što rekoh: to moraš pitati mudraca, a ne ratnika”, reče Sajan jednostavno.

Iznenada on zauzda pastuva, zastade i pridiže se u sedlu.

„Šta je?” obrati mu se Gvendike.

„Tamo iza – pogledaj!”

Čak je i Manja pogledala u naznačenom pravcu i na rubu vidokruga otkrila tamnu tačku u travi. Spočetka je držala da je to ovca, izdvojena od stada. Sajan potera pastuva u kas i približiše se nejasnim obrisima u sumraku.

„Može biti da neka grabljivica vreba naše stado”, prošaputa Sajan i izvuče luk zadenut u tobolac na sedlu.

Bio je u pravu. Na nekih stotinu koraka ispred sivkasta prilika se tesno priljubila uz tlo. Manja je istog trenutka prepozna. Dugačka njuška se podigla i životinja poče oprezno da njuši u njihovom pravcu. Onda munjevito skoči i uteče u mrak – baš kada je Sajan stavio strelu na žilu.

„Vuk.” On spusti luk.

„Čudno”, promrmlja Gvendike. „Majka mi je pričala da je neki vuk išao za konjima kada su se ratnici vraćali iz borbe sa Skitima onog dana kad su doveli Manjanu.”

Manji sinu.

Je li to *moja vučica*?, upita se ona. Vučica koju sam oslobodila iz grobnice?

„Možda neka skitnica”, pretpostavio je Sajan. „Vukovi koji se izdvoje iz svog čopora vrlo često borave blizu ljudi. Verovatno se nada da će zdipiti nešto iz naših zaliha ili da će naići na zalutalu kozu.”

„Hoćeš li ga loviti?” upita Gvendike.

Sajan zatrese glavom. „On čini samo što i mi: seli se s jednog mesta na drugo i hrani se mesom iz stada. Da bih lovio vuka, morao bih da dobijem dozvolu nekog sveštenika. Vuk je u našem plemenu sveta životinja; na kraju krajeva, on je životinjski predak našeg roda.”

Sajan vrati luk u tobolac.

„Kasno je. Hajde da odjašemo nazad u logor. Moje lepe sestričine treba da spavaju.”

Manja te večeri dugo nije mogla da zaspi. Gvendike je već spokojno dremala, a ona se još uvek nemirno prevrtala po ležaju i razmišljala o događajima tog dana. Misli su joj odlutale vučici. Nije sumnjala da je to ista ona

[11] Skitski naziv za Amazonke. (Prim, prev.)

životinja s kojom je provela mnoge tužne sate u dubini grobnice u brežuljku. Zašto prati Sarmate? Je li prešla tako dug put samo da bi Manju držala na oku? Da li je to preteća senka prošlosti, koja se vraćala i lepila za nju? Ili je bila zahvalna što ju je oslobodila iz mračne rake? Mogu li životinje biti zahvalne?

Manja nije došla ni do kakvog zaključka, ali je odlučila da obrati pažnju na vučicu. Misli su joj lutale u pustoši oko logora, u stepskim prostranstvima gde je jedini zvuk bilo šuštanje vetra u travi. Mora da je tamo negde napolju, sama pod zvezdanim nebom, i žućkastim očima posmatra ljudske logorske vatre. Vukovi koji se izdvoje iz čopora vrlo često borave blizu ljudi, rekao je Sajan. Manja je osećala nedokučivu bliskost s vučicom, jer je i sama izgubila dom i sve ljude važne u svom pređašnjem životu. Doduše iz nužde i u nedostatku drugog utočišta, ali se ipak prijučila Sarmatima.

Možda ćeš i ti pronaći nove prijatelje, u mislima reče životinji.

Prijatelje...

Manji se zbrkane misli konačno pretočiše u san. Ali u u nije videla vučicu, nego Sajana kako je hvata za bokove podiže na konja. Čudno, pomislila je u snu, mora da je voma snažan čim može ovako lako da je podigne. Onda se ponovo spustila u sedlo i zajahala pored njega, osetivši pri tom napete konjske mišiće pod svojim golim bedrima.

OBRED

Kada se Manja sutradan probudila, bilo je već kasno; najpre je postala svesna rastržućeg bola u trbuhu. Gvendike je bila već otišla, verovatno na gađanje lukom i strelom, i nije htela da budi drugaricu. Manja se stenjući osloni na noge i pritisnu rukama stomak; kada je pogledala niza se, otkrila je smeđe krvave mrlje na unutrašnjoj strani bedara. Tamne mrlje su se videle čak i na jastucima.

Velika Majko!, pomislila je prestrašeno.

Ali već u sledećem trenutku je shvatila šta je to. Znala je u grubim crtama šta se radi kad žena ima mesečnicu, jer joj je majka nekada to objašnjavala. Primetila je da i Gvendike povremeno nosi ispod haljine poseban pusteni pojas. Sve je to samo površno znala, i nije to nikako mogla dovesti u vezu sa sopstvenim telom.

Da bi se umirila, obukla se i izašla, naterala sebe da pojede nešto od doručka koji je Gvendike ostavila za nju na ćilimu gde su jele. Zatim se vratila u kola i pokušala da očisti jastuke, što je ispalo nemoguće jer nije imala ni vode ni drvenu prakljaču za pranje.

Kada se oko podneva Gvendike vratila, odmah je shvatila zašto se Manja tako revnosno posvetila čišćenju svog ležaja.

„Je li tako obilato?"

Manja je izbegla drugaričin pogled i stidljivo klimnula glavom. Gvendike je pak veselo graknula i zagrlila je.

„Žene će ti sada pripremiti obred!", viknula je ozarena.

„Kakav obred?", prestrašeno upita Manja. „Koje žene?"

„Mudre žene našeg plemena", odgovori Gvendike. „One koje sprovode obred nad svim devojkama, bez obzira na to jesu li plemićkog roda ili nisu. Pred njima smo sve iste. Idem da kažem majci..."

I ona izađe iz kola bez daljeg objašnjavanja.

Manja nije ni slutila šta je čeka. Bilo joj je neprijatno da nekog drugog upoznaje sa stanjem svoga tela. Gvendike se ubrzo vratila, ali nije htela ništa pobliže da joj objasni; rekla je samo da će obred početi ujutro. Nije smela da otkrije u čemu se obred sastoji, ali je Manja na osnovu Gvendikinog radosnog uzbuđenja smelo zaključila da sve to ne bi trebalo da bude ništa ružno niti bolno.

Ostatak dana devojke su provele uobičajeno. Manja je bila ćutljiva i povukla se u sebe, dok je Gvendike očigledno odlučila da se više ne izjašnjava o tom Manjinom škakljivom stanju. Umesto toga je brbljala o koječemu i dirljivo brinula da kroz svakidašnje ponašanje rođaki razveje strahove.

Te noći je Manja loše spavala; probudila se mnogo pre zore i iskrala se napolje da nakratko bude sama. Bolovi su iščezli i ona je duboko udisala prijatno prohladan vazduh. Nad logorom je još počivala duboka tišina. Čak su i psi spavali, i ne jednom se začulo mukanje ponekog govečeta s pašnjaka.

Dosta je prošlo dok blede zrake sunca nisu izmilele nad obzorom i dok se stanovnici kraljevskog kolskog dvora nisu pokrenuli. Stara kraljica je, u pratnji svoje sluškinje, prva napustila svoj bivak, očigledno pošavši ka pašnjaku za konje pored reke. Kad je videla Manju, Emre stade i pođe ka njoj. Manja je pred pogledom ove dostojanstvene žene stidljivo spustila pogled. Emre nije rekla ni reč, ali je ispružila grube ruke okićene hiljadama bora i nakratko ih položila na Manjinu pognutu glavu. Dodir je bio kao blagoslov i, kada se Emre udaljila, Manja se osetila naročito ohrabreno.

Malo kasnije se i Gvendike konačno probudila i izašla da doručkuje.

„I? Jesi li uzbuđena?"

Nežna zabrinutost u drugaričinom glasu dirnula je Manju i ona ponosno klimnu glavom. Gvendike je čvrsto zagrli i pogladi po potiljku.

„Bićeš i ti tamo?" prošaputa Manja.

Gvendike se pokunji. „Ne smem... Ali moja majka će te pratiti. Ne plaši se!"

Kratko nakon toga se pojavila Tamak, poslala Gvendike nazad u kola i bez reči naznačila Manji da je sledi. Popele su se na brežuljak, prešle preko logora koji još nije bio oživeo i konačno skrenule prema reci. Nedaleko od reke beše podignuta jurta koju Manja dotad još nije videla. Pusteno platno koje je tvorilo četiri zida nije bilo obojeno niti izvezeno, kao obično, nego jednostavno belo. Iz otvora na krovu izlazili su oblaci dima.

„Poslednji deo puta moraš sama", reče Tamak.

Manja je htela da se okrene ka njoj, ali je ratnica čvrsto odasla od sebe držeći je obema rukama za ramena i primoravajući je da gleda preda se.

„Idi!" rekla je.

Manja je oprezno koračala, nogu pred nogu, pogleda usmerenog ka ulazu zastrvenom asurom od jelenske kože. Ona neodlučno zastade; nije znala treba li da kroči unutra. Kako se ništa nije dešavalo, konačno je zadigla jelensku kožu.

Prostorija je bila ispunjena oblacima dima, koji je mirisao neobično, začinjeno. U prvom trenutku Manja nije ništa raspoznala osim slabe, treperave vatre ispod tronošca; na njemu je bilo više okruglih kamenova. Gornja površina svakog kamena je svetlucala i plamsala, i na njima kao da su se žarila majušna zrna nekog tajanstvenog praha što se pretvarao u dim. Miris je bio živ i istovremeno omamljujući.

Iznenada je neko dohvati za ruke i povuče nasred prostoije. Tek sada je kroz kovitlac dima spazila žene, koje su je u senci čekale i sada oko nje stezale obruč. Bilo je zastrašujuće, jer Manja nije prepoznala nijedno lice. Sve su bile nage, obojene živahnim bojama od temena do nožnih prstiju, tako da su im lica delovala kao groteskne maske. Manji je srce snažno tuklo kada je žene opkoliše i pokidaše tuniku s nje. Sada je stajala nasred kruga, i sama naga, i ništa nije videla osim svetlucavih, lelujavih lica u izmaglici – plavih, žutih, crvenih kao krv.

Kada su je ponovo dohvatile, teško se savladala da glasno ne krikne i ne počne grčevito da se brani. Dve žene joj raširiše ruke, a neka treća joj otpozadi

baci povez preko očiju i čvrsto ga veza. Niko nije rekao ni reč, niti je čula ijedan glas; beše to skoro nemi čin nasilja.

Onda grube ruke počeše da joj uzduž i popreko klize preko tela, lica i ramena, preko leđa i grudi, stomaka i butina. Nije mogla da ih spreči, i drhtala je celim telom. Tek tada joj postade jasno da ruke, gladeći je, nanose boju na njeno telo, od glave do pete.

Naposletku odjeknu potmula tutnjava: neko je istovetnim, laganim ritmom udarao u bubanj. Zatim Manja oseti kako je pomeraju: dve žene su je držale za ruke, vukle i pri svakom udarcu trzale gore-dole, napred ili nazad, u stranu. Onda je neki drugi par ruku uhvati za kukove i pokrenu joj bokove prema ritmu.

Manja se predade. Primećivala je, gotovo sasvim odsutna, kako se ritam i kretnje ponavljaju i kako joj se telo tome prilagođava. Uskoro joj udovi zaigraše i pokretala se sama od sebe; gore-dole, napred–nazad, u stranu i opet nazad. Bubanj je udarao sve jače i Manja je imala osećaj kao da zapada u trans. U jednom trenutku više nije osećala ruke koje su je vodile, a njeni udovi su se sve bolje prilagođavali obrascu kretnji tako da nije osećala nikakav otpor. Kada je konačno pustiše, telo joj se klatilo u ritmu kao list na površini uzburkane vode. Beše kao da su se preko nje prelamali talasi pokrećući joj ruke da se talasaju, ramena da kruže i bokove da se uvijaju. Prožimala ju je sreća, jača od ijednog osećanja u njenom dotadašnjem životu.

Iznenada se bezbroj glasova prolomi u pobedonosni krik koji je postepeno prelazio u kazivanje, u početku prividno haotično, zatim skladno s ritmom bubnja. Žene su pevale, a Manji se činilo kao da joj visoki i niski glasovi nose udove i pojačavaju pokrete. Primetila je, napola svesna, kako su joj gurnule neki predmet u desnu ruku, a potom i u levu. Uhvatila je i zanjihala dve hladne metalne drške u ritmu, a da nije ni zastala. Očigledno su joj stavili u ruke bodeže – ruke su ih prepoznale brže od uma. Sada je vitlala s dva sečiva i igrala uz pesmu žena i prigušene udarce bubnja. Lelujava energija, osećaj koji joj je oduzimao dah, prostruja njenim udovima, kroz grudi, stomak, slabine.

Nakon čitave večnosti, koja je mogla trajati trenutak ili sat, pesma je splasla. Udarci bubnja usporiše i zamreše. Manja je teško disala. Telo je htelo i dalje da se uvija i gubilo je ritam, a srce joj je snažno tuklo. Iznenada joj s očiju strgoše povez i neko joj sasu vodu preko glave. Frknula je i stresla se, a neočekivana vlaga na njenoj ugrejanoj koži kao da je isparavala, ne ostavljajući za sobom ništa osim bistrine u glavi.

Manja pogleda u svoje ruke. Stvarno je u njima stezala dva bronzana bodeža. Sečiva su bila duga koliko i njene podlaktice i svetlucala su tamnim vatrenim sjajem. Iz oblaka dima ponovo se polako promoliše žene. Sele su ukrug uza zid jurte, dodajući jedna drugoj zdelu i nož. Svaka je sebi napravila po jedan mali rez na prstu i kanula kap krvi tu zdelu. Posuda je kružila, a na kraju dve žene ustadoše i prineše je Manji. Uopšte nije bila svesna da zdela izbliza izgleda kao sastrugana ljudska lobanja. Poslušno je uzela ponuđenu posudu, prislonila usne i otpila iz nje. Žene ponovo podvrisnuše i zapljeskaše, a Manja je gutala i mrštila se – kvr je imala topao metalni ukus tečnog bakra.

Najzad žene otvoriše jurtu i svež vazduh rastera žućkaste oblake dima. Manjino telo su poprskale vodom i uklonile tragove boja prebrisavši je pustenim platnima. Jedna od njih je široko izmahnula da bi bacila Manjinu staru tuniku u vatru, dok joj je neka druga stavljala pojas – pusteni ovoj kakav je i Gvendike nosila dok je krvarila. Zatim su joj navukle čistu haljinu. Bila je od rastegljivog materijala, a porubi i izrez behu izvezeni i obloženi zlatnim četvrtastim pločicama iskošenih stranica. Pojasom od goveđe kože opasale su joj kukove i na kraju joj stavile oko vrata ukras: nakit od teškog zlata na kojem su prikazana dva grifona koji se dodiruju kljunovima.

Jedna žena je odmeravala kako joj stoji haljina, a Manja ju je na sve bistrijem vazduhu prepoznala čak i ispod drečećih boja. Žena, veoma stara, povremeno je boravila u kraljičinim kolima. Gvendike je pomenula da se zove Batan i da je vidarka i vidovnjak.

„Idi!”, reče žena i pokaza prema otvorenom ulazu. „Dete koje si bila umrlo je i izgorelo, kao tvoja stara halja u vatri. Sad kad izađeš na ova vrata, bićeš ponovo rođena kao žena.”

Kada se Manja vratila do kola, Gvendike ju je već čekala. Manja u nekom novom uzbuđenju primeti kako njena drugarica deli s njom olakšanje isto kao i prethodno uzbuđenje. Nasmejala se, bučno zagrlila Manju i poljubila je u oba obraza.

„Haljinu je moja majka dala da ti sašiju”, reče ponosito, a Manja beše prilično iznenađena zbog tolikih priprema koje su se morale sprovesti, očigledno bez njenog znanja. „Orukavlje sam sama odabrala.”

Manja nije mogla da sakrije suze koje joj krenuše na oči. Gvendike je to primetila i pogladila joj obraze.

„Tako sam radosna što te imam”, reče. „Znaš, moj brat je već odrastao, majka nema mnogo vremena za mene... a plemenitima ne dolikuje da se zanimaju za ostale mlade ljude.”

Manja je zaprepašćeno gledala u svoju drugaricu i zaključila da ova samo što se nije rasplakala.

„Ali sada si ti ovde.”

Gvendike je ponovo privuče sebi i ovoga puta joj Manja odgovori zagrljajem. Bila je veoma, veoma srećna.

Ples i preoblačenje nisu bili jedini obredi kojima je Manja podvrgnuta. Po podne se pred kolima pojavio Bazukan, visoki sveštenik Sarmata. Manja ga je videla još na plemenskom skupu. Beše veoma star, verovatno stariji od kraljice, i mršav, sa snežnobelom bradom. Sada je došao u ceremonijalnoj krznenoj odori, sa štapom na čijem se vrhu šepurila bronzana ovnujska glava.

Bazukan je ćutke odveo Manju na posebno mesto s druge strane stočnog pašnjaka, udaljeno ali još uvek vidljivo iz logora. Površno gledano, bila je to obična livada na kojoj su četiri ubodena štapa gradila prostor od nekih dvadeset

koraka u širinu i u dužinu. Na svakom štapu nalazio se po jedan bronzani privesak – zvonce s vrhom u obliku kljuna ptice grabljivice. Kako je Manja kasnije saznala, Sarmati su tako obeležavali sveta mesta. Kako su se stalno selili s jednog mesta na drugo, nisu mogli da naprave trajan hram ili oltar i zato bi tim ceremonijalnim pritkama na određenom mestu obeležili svetilište.

Bazukan je odveo Manju na izdvojeno polje i lagano, oštrim i snažnim glasom podučio je imenima bogova koje su Sarmati poštovali. Izvor svih stvari, objasnio je Bazukan, jeste Tabiti, gospodarica svete vatre iz koje je nekada nastao svet. Najviša božanstva nakon nje jesu Api, Zeemlja i Papaj – Nebeski otac. Osim njih postoji bog sunca, istovremeno gospodar bogatstva i zlata, i boginja meseca, s nogama u obliku dveju zmija. Pored Tabiti, najviše žrtava se prinosi bogu rata, čije se ime ne sme izgovoriti i poznato je samo sveštenicima. Sarmati ga obožavaju u obličju drevnog zavetnog mača udenutog u hrpu granja i poprskanog krvlju zaklanih koza i goveda. Postojale su i svete životinje, među kojima su prednost imali konj, jelen i vuk.

„Zašto vuk?” upita Manja, zanimajući se za ovo iz razumljivih razloga.

„Naši preci su nekada pripadali sedelačkim narodima” objasni joj Bazukan. „Živeli su na istoku, na obodima stepe, gradili kolibe u dolinama reka, sejali žito i povrće, pripitomljavali divlja goveda i konje. Ali jednoga dana, tako kažu, došao je vuk, potražio starešine našeg plemena i poveo razgovor s njima. Naložio im je da napuste kolibe i polja, izgrade sebi kola i sa svojim stadom pođu u stepu. Oni su to i učinili, a vuk je trčao pred njima i odveo ih do najlepših pašnjaka.”

Manja je slušala kao opčinjena.

„Vuk je među svim životinjama najsličniji nama ljudima”, nastavio je Bazukan. „On je lutalica, skita od jednog mesta do drugog i hrani se mesom stoke. Lovi istu divljač kao i mi, bira iste predele. Čak živi u plemenskoj zajednici kao i mi. On je i predak pasa, koji nam služe i čuvaju naša stada. Vuk je sveta životinja i mi ga nikad ne ubijamo.”

Manja se setila Sajanovih reči i klimnula glavom.

„Jedna vučica me prati”, započe oklevajući, jer tu tajnu dotad nikom nije otkrila. „U najmanju ruku. Ja sam... jednom zgodom sam joj spasla život i odonda ide za mnom. Otkad sam ovde, ostaje negde izvan logora.”

Bazukan podiže bele obrve.

„Kažeš da te prati?”

Manja klimnu glavom.

„Otkud znaš da je vučica?”

„Videla sam joj dojke.”

„Gde si je poslednji put videla?”

„Na obodu pašnjaka, dok smo jahali.”

Stari sveštenik se osloni na štap i ispitivački odmeri Manju.

„Ako je to istina, onda bi to mogao biti znak.”

„Kakav znak?”

Bazukan okrenu Manji leđa i pogleda napolje prema stepi.

„Svaki čovek, Manjana, ima pored svoje ljudske prirode još jednu drugu, koja potiče iz životinjskog carstva”, reče on. „To je životinja koja u svakom od nas živi, sledi nas kao naša senka. Obično je nevidljiva; povremeno, međutim, istupa i usmerava naša dela, štiti nas ili nam pokazuje put. Tu životinju svaki čovek mora da prepozna u sebi, da je neguje i čuva. Mora je hraniti, pripitomljavati, a istovremeno sačuvati ono divlje u njoj – onako kako to radimo s konjima kada ih obučavamo za jahanje, ali svakako ne tako da im iscrpemo snagu, nego tako da mogu da nas nose.”

Ponovo se okrenuo ka Manji.

„Sada si odrasla. Kada čovek odrasta, i životinja sazreva do svoje potpune veličine i snage. Zahteva od tebe da joj stvoriš mesta u svom srcu. Možda su tu vučicu o kojoj pričaš poslali bogovi da bi te na to podsetili.”

Manja se zamisli.

„Šta treba da činim?”

„Sprijatelji se s tom vučicom!” posavetova je Bazukan.

„Možda je došla tebi jer je osetila srodnu dušu. Zbliži se s njom i možda ćeš tako pronaći vučicu u sebi.”

LUK I SEKIRA

Sledećeg jutra na vratima kola se pojavila Tamak da odvede Manju na prvu poduku u ratničkim veštinama. Manja se obradovala kada je saznala da će se obučavati zajedno s Gvendikom. Kraljevska porodica je imala sopstvenu učiteljicu, nadležnu za sve pripadnike roda, kojeg god da su pola. Gvendike je nekom ranijom prilikom pričala o Skudani, učesnici mnogih ratova, koja zbog povređene noge nije više mogla da jaše i zato je svoje znanje predavala mladima. Manja je bila uzbuđena jer je Gvendike o učiteljici stalno govorila s nekom mešavinom oduševljenja i dubokog strahopoštovanja.

Skudan nije imala dece i živela je sama u jurti na kraju logora. Nije bila viša od Manje, ali je njeno zategnuto telo izgledalo kao da se sastoji samo od mišića i žila. Uprkos tome što je levu nogu vukla, pokreti su joj bili puni snage i gipki kao u divlje mačke. Stara možda nekih trideset godina, imala je oštre crte lica i sitne svetlosive oči, a kestenjastu kosu je vezala ispod vrata u kratak repić. Manja primeti da ni ona nema desnu dojku.

Tamak je predstavila Manju i posle se sklonila u stranu zajedno s Gvendikom, dok je Skudan odmeravala novu učenicu.

„Skini haljinu!" naredila je Skudan kratko.

Manja je posluša, ali se ipak osećala pomalo neprijatno dok je stajala tamo naga, a Skudan je obilazila stisnutih usana i ispitivačkog pogleda.

„Moraš da jedeš mnogo i dobro", presudila je i malo pritisla Manjinu levu mišicu. Manja se pod snagom ovog zahvata stresla. Osećala je kao da bi joj ova sitna ženica mogla golim rukama polomiti sve kosti. „Pre svega govedinu i ovčetinu." Zatim je mlitavo pljesnula Manju preko butine i stražnjice.

Manja se ugrizla za usnu i nastojala da se ne mršti.

„Ali dobro si porasla" kaza Skudan konačno. „Jednoga dana postaćeš lepa žena."

Glas joj je zvučao preteći, iako je bilo očigledno da ne misli tako. Potom je uhvatila Manjinu desnu dojku i znatiželjno je odmerila stiskom.

„Grudi su joj prevelike", skoro prekorno je rekla Tamaki.

„Znam, prerano je sazrela", potvrdi Tamak. „I s njenom majkom je bilo tako."

Skudan iskrivi usne.

„Onda je vreme da nosi povez."

Otvorila je nekakav zavežljaj, izvukla četvrtast komad tamne goveđe kože kosih ivica i stala iza Manje.

„Može zaboleti", rekla je neosetljivo i prebacila jedan kraj pojasa preko Manjinog levog ramena, namestila ga preko grudi i provukla ispod desne miške. Naprava se pričvršćivala nekom vrstom kopče za pojas i Skudan je to uradila snažno i ne preterano nežno. Manja je prestrašeno zaustavila dah jer ju je povez toliko stegao da joj je spljoštio desnu dojku.

Skudan obiđe Manju proveravajući kako je pojas nalegao. Onda joj nagovesti da će ga ponovo pritegnuti.

„Znaš da jašeš?” upita ona Manju, koja je, premda sva sapeta, pokušavala da navuče tuniku.

„Upravo počinjemo s tim”, dobaci Gvendike pre nego što je zbunjena Manja mogla išta da kaže.

Skudan uzdahnu.

„No, dobro. Počnimo onda s lukom.”

Tamak je ostavila Manju i Gvendike same s neprijatnom učiteljicom. Manja se u početku nije osećala posebno dobro u svojoj koži, ali bi joj se Gvendike potajno uvek iznova nasmešila dajući joj do znanja da mora imati strpljenja.

„Sad dođite!”

Skudan je dala znak učenicama da dođu do nje i izvadila dva luka iz zavežljaja od jagnjeće kože. Takve lukove su imali samo ljudi-konji i njihova je izrada bila tajna. Sastojali su se od više slojeva drveta i rogoza, a bili su učvršćeni koštanim umecima. Svaki luk je imao po dva ispupčenja, jedno iznad rukohvata i jedno ispod. Tetiva je bila ispletena od dlaka iz konjske grive. Luk nije bio velik, ali je Manja čula da se takvim oružjem može ustreliti ptica u letu na udaljenosti od preko stotinu koraka.

„Zategni!” škrto zapovedi Skudan i dodade Manji luk; Gvendike je već uzela svoj i pritisla ga levim kolenom da bi savila drvo i opuštenu tetivu pritegla na gornjem kraju. Manja je pokušala da podražava Gvendike, ali joj nije uspevalo da dovoljno savije luk.

„Klekni, to je za početak lakše!” naredi Skudan. Kada je Manja posluša, opet se uzalud mučeći, Skudan je dohvati za ramena i usmeri joj ruku. Konačno, uhvativši tetivu, Manja se teško dišući ponovo postavi na noge.

„Gvendike – pokaži joj!”

Gvendike je uzela strelu iz tobolca koji joj je učiteljica pružala, uvežbanim zahvatom položila urez na tetivu, zadigla luk i povukla zategnutu žilu. Strela zazvižda kroz vazduh i odlete dvadesetak lakata daleko; ostala je zabijena u panj visine čoveka, čija je raskomadana kora odavala da već godinama služi kao meta.

„Dobro”, reče Skudan s mlakim oduševljenjem. „Sada ti.”

Manja takođe uze strelu, položi je na tetivu i pokuša da nategne luk.

„Ne tako – nasred tetive! Dva prsta ispod strele, pod palac!” Skudan popravi Manjino držanje. „Polako vuci!”

Manja je vukla. Drveni luk je škripao. Iznenađeno je zaključila kako se krila luka naočigled povijaju više nego kad ga je Gvendike zategla.

„Gledaj niz strelu prema panju! Obrati pažnju na disanje. Pusti je tek pri izdisaju!”

Manja tako i učini. Strela je, na njeno ponovno iznenađenje, čujno škripnula i zazujala kad je poletela; zarila se u panj tako čvrsto da je odbila komad kore i on pade na tlo. Bila je čista sreća što je uopšte pogodila cilj. Njena

strela se zarila bolje, ali i znatno dalje od Gvendikine, koja je pogodila tačno u sredinu debla.

„Snažna si”, priznade Skudan podižući tanke obrve. „Ako budeš vredno vežbala, nešto ćeš i postići. Pokušaj još jednom!

Manja uze drugu strelu, nacilja kao i pre i povuče. Ovoga puta je hitac probio rupu na samoj sredini panja, strela se zabi i ostade da drhturi.

„Još jednom.”

Polete i treća strela – i pogodi u isto mesto takvom snagom da je raznela u komade držalje prethodne strele do samog vrha.

Skudan napući usne.

„Gle! Mislim da ti moram naći veći luk.”

Manja uglom oka primeti da joj se Gvendike nasmešila.

„Sada borba prsa u prsa”, reče Skudan i iz zavežljaja izvuče ratnu sekiru tanke drške. „Luk koristiš kada je neprijatelj daleko od tebe.”

Ona pruži Manji oružje. Sekira je očigledno bila od teške bronze, iako joj oštrica nije bila veća od šake.

„Sekira ti treba kad ti je protivnik nadohvat ruke. To znači da i on tebe može dohvatiti isto tako lako kao i ti njega. A to će reći da ne možeš umaći ili odjahati kao nakon streljanja iz luka. Moraš da zauzmeš stav prema protivniku i ubiješ ga – inače će on ubiti tebe.”

Skudan nakratko nestade u svojoj jurti; vratila se s prljavim zamotuljkom. Manja preplašeno zadrža dah kada je učiteljica razmotala maramu, a u rukama joj ostade ljudska lobanja, odakle je visila samo pobelela kosa, koja kao da je bila dugo izložena suncu. Sada je Skudan dohvatila koplje, zabila ga u zemlju i na njega kroz ždrelo natakla lobanju bez donje vilice. Zatim uze reckasti kalpak i postavi ga na lobanju tako da su se videle samo prazne očne duplje i iskežena gornja vilica.

„Udari!”

Manja je odugovlačila.

„Snažno, koliko god možeš. Čvrsto stani i zamahni!”

Manja oklevajući koraknu prema zastrašujućoj lobanji i pokuša da zamahne sekirom.

„Ne tako...” Skudan uhvati sekiru u vazduhu i čvrsto je zadrža. „Zamahni u širem luku, iznad ramena!”

Manja je pokušala, ali je sam pokret zahtevao od nje takav napor da je uspela samo slučajno da okrzne lobanju po rubu.

„Još jednom.”

Ovoga puta je sečivo sekire tresnulo po kalpaku postrance i ostavilo za sobom mali urez.

„Dobro. Gvendike, sada ti.”

Sirota Gvendike, koja je tako nevešto rukovala lukom, ovde se pokaza još nesigurnija: konačno je posle tri udarca uspela da ostavi u kalpaku jedno malo ulegnuće. Četvrtog puta je zamahnuta sekirom previše, izgubila ravnotežu i spotakla se.

„Au...” Ona ispusti oružje i uhvati se za desno rame. Skudan uzdišući priđe i ispita joj zglob čvrstim rukama.

„Ne plaši se, neće se rame tako lako iščašiti”, konačno reče i pljusnu Gvendike po licu. „Istegla si tetivu. Idi u stranu i pusti da Manjana još jednom pokuša.”

Manja uze sekiru, izmahnu u novi napad i ovog puta pogodi kalpak iznad čela. Gvožde zazveča, skoro kao zvono, a u njenoj ruci se drška osetno zatrese.

„Nije loše”, presudi Skudan milostivo. „Tvoj protivnik bi sada verovatno obamro. Ali ga nisi ubila.”

Manja zamahnu još jednom i pokuša da pogodi u isto mesto. Ponovo se začu šupalj metalni zvon kad sekira odskoči, a ulegnuće na sredini kalpaka se udubilo.

Skudan je stala pored, tako blizu da je Manja mogla osetiti njen dah pored uveta.

„Ubij ga!” promrmljala je.

Ove reči su čudnovato delovale na Manju. Kao da se iznenada neka dotad nepoznata sila u njoj oslobodila i telo joj se zateglo. Ona pogleda u prazne očne duplje lobanje i zamisli da je to živ čovek.

Skit, pomisli ona. Jedan od onih koji su spalili moje selo i odveli Vilufara.

Uzela je korak zaleta, zavitlala sekiru u širokom luku i pogodila. Ovoga puta je kalpak sleteo i koplje na koje je lobanja bila zadenuta zadrhta kao jasika na vetru.

„Hajde!” grmela je Skudan nestrpljivo.

Manja nije mogla da se savlada: ona pusti promukli krik i sekira polete u vazduh kao natprirodni produžetak njene ruke. Sudar se desio, s praskom i treskom, a ona se od zamaha sopstvenog udarca zateturala. Skudan ju je dočekala kad je izgubila ravnotežu i pre no što je stigla da se sruši na tlo. Sekira odlete u travu i ostade tamo okrnjenog sečiva.

„Hmmm.” Skudan je obazrivo klimnula i tanke usne joj se iskriviše u nagoveštaj osmeha – beše to posebna retkost na njenom licu.

Manja ustade i proceni rezultat. Reckasti kalpak je bio probijen posred čela; ležao je nekoliko koraka dalje od koplja zabodenog u travu. Lobanja beše razmrskana na temenu. Sleva joj je nedostajao očni luk, a iverja od kostiju beše svuda.

„Sad *jeste* mrtav”, reče Skudan zadovoljno. „Snažna si i gnevna – to su važni preduslovi. Ali mi nismo ratnici sami od sebe. U lov ide samo onaj ko je gladan, ali ko dozvoli da ga glad nadvlada, neoprezan je i plen će mu izmaći. Razmisli o tome.”

Od toga dana se Manjin život u osnovi izmenio. Sama njena spoljašnost nije više bila kao pre, a ponekad kada bi pogledala u Gvendikino ogledalo, nije se više uopšte mogla prepoznati. Sada joj je haljina bila raskošna i otkrivala je njene odlike mlade žene, te je jasno osećala da joj ljudi u logoru pri susretima pridaju veću pažnju. U narednim nedeljama joj se izbor odeće proširio jer je

Tamak naredila kraljevskoj posluzi, čitavoj vojsci švalja, da joj sašiju još haljina, jahaćih čakšira i par kožnih čizama opervaženih zlatnim i kalajnim ukrasima, sličnim onima koje je na obući imala Gvendike. U kola su joj doneli i komade nakita, i Gvendike objasni Manji da ih je naručila Tamak, a izradio sarmatski kovač: više ogrlica od masivnog zlata s prikazima različitih životinja koje su se proždirale ili se preplitale telima, prstenje ukrašeno obličjem lavlje glave, kopče i igle s osnovom od tirkiza, za haljine, kao i lančiće za kukove, čije su alke izgledale kao jelenski parošci. U svakom komadu bio je utisnut znak: obris duguljaste glave sa zašiljenim, trouglastim ušima.

„Tvoja tamga”, objasni joj Gvendike. „Pokazuje da ove stvari pripadaju tebi.”

„Ko određuje kako mora da izgleda znak?” upita je Manja i osmotri otisak na poleđini jedne zlatne kopče za pojas.

„Sveštenik”, reče Gvendike.

Manja zamišljeno klimnu glavom. Bazukan očigledno nije zaboravio priču o vučici, jer je znak upadljivo ličio na vučju glavu.

U početku je Manji bilo neprijatno da taj nakit nosi, ali kako joj je Gvendike pomagala da zakopča majušne kopče i tako se prostodušno i otvoreno oduševljavala veličanstvenom izradom zlata, Manju je stidljivost napustila. U stvari, trajala je tek nekoliko dana, dok se navikla na težinu nakita. Čak su joj i nove haljine i jahaće čakšire postale kao druga koža.

Uprkos svemu tome Manja nije mogla da se navikne na steznik za grudi. Iako ju je Gvendike podsticala da ga nosi, otarasila bi se tog neudobnog dela odeće kad god bi osetila da je ne nadgledaju, pre svega pred spavanje. Verovatno je Skudan imala pravo da su joj grudi bile suviše porasle, jer joj je tvrdi kožni trougao nanosio bol. Manja je resila da povez nosi samo kada izlazi iz kola.

Druga novost je bilo ulepšavanje. Gvendike je zahtevala da se njena mlada sluškinja, koja je svako veče dolazila da je maže mlekom od mirišljavih trava, pobrine i za Manju. U početku se osećala zaista neprijatno, ali joj je to olakšala mlada sluškinja. Imala je prijatno nežne ruke i dok ju je mazala, neusiljeno je ćaskala s njom. I Manja je zaključila da je dejstvo ovog lekovitog mazanja iznenađujuće, jer sledećeg jutra joj je koža bila rumena i meka kao svila i odisala je prijatnim mirisom.

Osim odlazaka kod Skudan, u svakodnevne vežbe se ubrajalo i jahanje. Svako veče je Manja sat vremena jahala Dane, svoju malu kobilu, i postepeno su se jedna na drugu navikle. Najčešće je izlazila na jahanje s Gvendikom, koja je Manju pazila i podučavala je ritmu kasa, skretanju, a konačno i galopu. Pri tom bi obišle ceo logor i Manja bi kradom zagledala gde se mogla denuti vučica, koja se najverovatnije sakrivala negde u blizini. Ugledavši nekoliko puta senku kako promiče u žbunje ili videvši je u daljini da se spušta u travu, pomislila bi da ju je otkrila, ali se vučica nikada nije približavala, pa Manja nije ni mogla biti sigurna.

Jednoga dana se Manji pružila prilika da izjaše sama. Neprimetno je spremila ostatke ovčijeg buta u pustenu krpu i krenula ka pašnjaku za konje.

Mladi čuvari su je u međuvremenu upoznali i bez pitanja doveli osedlanu kobilu, koja je već čekala na svoje večernje istrčavanje i radosno dahtala. Manja je obišla logor, udaljila se od pašnjaka malo više nego obično i odjahala nekoliko stotina koraka dalje u stepu. Tu se zaustavila, sjahala i sela u travu.

Bila je mlaka noć kasnog leta. Pun mesec je stajao visoko iznad tamnog polja, a logorske vatre Sarmata mogle su se uočiti još samo kao svetle tačkice u daljini. Prostranstvo i tišina pustoši izazivali su u Manji nekakvu čudnovatu čežnju. Široki obzor pod bezbrojnim zvezdama, kao more bez obale, nije zaklanjalo grmlje ni drveće, dok je vetar lagano gladio vrhove stabljika trave.

Kada bih htela, pomislila je iznenada, moglo bi mi pasti na pamet i da odjašem.

Prvi put otkad su je Sarmati prihvatili bila je sasvim sama, i svesna toga da je njeno rodno selo samo na dan jahanja prema severozapadu.

Ali čak i kad bi pobegla... Šta bi postigla? Selo u kojem je provela detinjstvo beše spaljeno, pepeo se odavno ohladio, a meso mrtvih prožderale su divlje zveri.

Majku su joj ubili, ili je nekud otišla. Vilufara su odveli Skiti. Znala je da malo dalje, s druge strane šume, ima drugih naselja gde žive narodi njenog zavičaja, ali tamo još nikad nije bila.

Odjednom je postala svesna toga da je pomisao na povratak kući poslednjih nedelja izgubio draž. Čak i kad bi joj stvarno uspelo da ponovo pronađe zemlju svog detinjstva, bila bi tamo strankinja, beskućnica i izbeglica, i samo bi sreći mogla da zahvali kad bi je u nekom selu prihvatili kao nekada davno njenu majku. Kome ona ima da se vrati?

„Obećaj mi da se nikada nećemo rastati...”, začula je ponovo.

Vilufarovo lice joj ispliva u svesti. Kako li je njemu? Negde sigurno obavlja poslove roba, dok je Manja kod Sarmata živela kao da je od plemenita roda, prebivala je u kolima i delila sluškinju s Gvendikom. Na ovu pomisao oči joj se napuniše suzama.

Videćemo se ponovo, ona u mislima obeća svom drugaru iz detinjstva. Ali nije imala ni najmanjeg pojma o tome kako bi se to moglo desiti. Nije mogla samo da odjaše i da ga potraži, jer nije znala gde su ga oni nemilosrdni ljudi mogli odvesti. Zaključak je bio mučan, ali konačan: pod ovim okolnostima ne postoji ništa što bi mogla učiniti da pomogne Vilufaru.

Neki zvuci je trgoše iz misli. Začula je šuškanje u travi s leve strane, možda nekih pedeset koraka dalje. Dane, koja je dotle nepomično stajala pored nje, uznemireno se prope i zapeni.

„Mir!”, reče Manja, ispruži ruku i potapša konja po vratu. Pogledima je klizila preko tamnog mora ustalasale trave. Nakratko bi joj se učinilo kao da se ne miče ništa osim vetra, a onda bi ponovo zašuštalo, uvek nešto bliže zdesna.

Uhvatila je spuštene uzde da spreči kobilu da pobegne. Dobro obučena životinja se umirila, ali su joj sapi drhtale i uznemireno je odmahivala glavom.

Konačno je iz trave, vrlo blizu Manje, izronila tamna senka i tu zastala. Obrisi joj se nisu mogli naslutiti i Manja se naježi: šta ako je to leopard ili neka druga grabljivica koju je privukao miris lakog plena?

Ali onda iz oblaka isplovi pun mesec i dva kosa žućkasta oka zasvetleše. Te oči je Manja poznavala. Brzo je izvukla ostatke ovčijeg buta i ispružila ruku s mesom prema senci koja je oprezno ostajala na rastojanju.

Na slaboj svetlosti se moglo nazreti sivo prošarano krzno. Manja nije sumnjala da je to njena vučica.

„Dođi!", prošaputa ona.

Senka se pokrenu, kliznu kroz travu i ponovo stade, tela tesno pripijenog uz tlo.

„Dođi meni!" mahala je Manja komadom mesa.

Senka se ponovo pomače i izdvoji se iz trave, a na svetlost izroni duguljasta vučja glava. Dok je njušila, šiljate uši su joj drhturile.

„Ne plaši se!" Ovo umirivanje je bilo namenjeno podjednako vučici i konju, koji je nervozno okretao glavu i nije oka skidao s neprijatelja. „Evo! Ovo je za tebe!"

Manja još više ispruži ruku, ali se vučica nije odvažila da se približi. Umesto toga ustuknu i nepomično ostade u travi, očigledno na oštrici između proždrljivosti i straha, pri čemu joj je pogled lutao ovamo-onamo od komada mesa do Manjinog lica.

Manja otkinu komadić od buta i baci ga prema njoj. Vučica odmah skoči prema parčetu, dohvati ga zubima i gladno proguta.

„Ostalo ćeš morati da uzmeš sama."

Manja joj nije dodala ostatak, nego se vučica konačno približila pognuto ispitujući šta će biti, šapu pred šapu, a onda iznenada škljocnula, zgrabila butku na najudaljenijem kraju i istog trena pobegla nazad u travu. Manja je zadovoljno slušala tiho krckanje dok je životinja gutala svoj plen.

„Manjana?"

Do njih dopre zvuk kopita koja su se približavala, a vučica već nestade. Manja se trgnu i pogleda u pravcu odakle je dopirao glas. Beše to Sajan na svom pastuvu: dolazio joj u susret preko pašnjaka.

„Dakle tu si!" Sjahao je, s vidljivim olakšanjem, i prišao joj vodeći konja za uzde; stao je pred nju i pogledao je u lice na svetlu mesečine. Delovao je zabrinuto. „Nije trebalo da se sama toliko udaljavaš od logora, pogotovo ne noću."

Manja nije imala čime da se opravda, pa je zbunjeno ćutala.

„Gvendike se zabrinula i molila me da te potražim", objasni joj Sajan. „Šta radiš ovde?"

„Ja... volim da sedim pod slobodnim nebom i posmatram zvezde", rekla je ne setivši se ničeg boljeg.

Protivno očekivanju, Sajan se nasmeja. „I? Da li bi moja mala sestričina imala nešto protiv kad bih joj se pridružio i posmatrao zvezde s njom?"

Nije čekao da mu odgovori, nego ostavi pastuva pored Manjine kobile i spusti se pored nje na travu.

Bila je veoma zbunjena i nije znala šta da kaže. Pomalo se stidela zato što je Gvendiki priredila brigu i što ju je uhvatio ovde na otvorenom polju – i to baš Sajan. Izgledalo je da mu ne smeta što je morao da je traži, a ovo je bilo prvi put da je ostala s njim nasamo. Gotovo bi joj bilo draže kad bi on nastojao da je smesta povede u logor.

„Šta vidiš kada posmatraš zvezde?”, upita je Sajan.

Manja sleže ramenima. „Ne znam. Jednostavno volim da ih gledam.”

Na njeno iznenađenje, Sajan klimnu s razumevanjem.

„I ja”, reče on. „Kada gledam zvezde, uvek mislim na to kako je svet velik i prostran, i kako bih voleo da ga čitavog upoznam, s kraja na kraj. Mora da postoje mnoge daleke zemlje koje još nismo videli... Zemlje za koje smo možda ne jednom čuli.”

Manja nabra čelo, jer je o tome često i sama već razmišljala.

„Vidiš li onu severnu zvezdu?” On ispruži ruku. „Sveštenici kažu da se oko nje okreće ceo nebeski svod. To je osa sveta.”

„Bilo bi sigurno lepo posetiti daleke zemlje”, rekla je Manja tiho i nekako više za sebe. „Ali takođe je lepo znati i da postoji jedna utvrđena tačka oko koje se sve okreće.”

Sajan spusti pogled i osmotri je iskosa.

„I ja tako mislim.”

Zatim su zaćutali.

„Ali kako može postojati neka utvrđena tačka”, upita Manja, „ako neprestano prelazimo stepu sa stadom i stalno lutamo od mesta do mesta?”

Sajan se nasmeja. „Za sedelačke narode utvrđena tačka jeste mesto gde oni provode ceo svoj život. Za mene su to pak ljudi s kojima živim. Kud god da se selimo, oni su pored mene – kao i severna zvezda, koja je uvek na istom mestu na nebu, bilo da smo na Crnoj reci, na zapadu, ili smo ulogoreni u podnožju Zlatnog brega na istoku.”

„Ljudi?”, upita Manja. „Misliš – tvoja porodica?”

„Naše pleme”, reče Sajan. „Naravno, ne poznajem svako lice, jer nas je više od šest hiljada – muškaraca, žena i dece. Ali moji ratni drugovi su uvek pored mene; tu su moja majka, Tamak, Gvendike... tu si ti...”

Manja se postiđeno nasmeja. „Ja? Mene poznaješ tek tri nedelje.”

„Zaista?” Sada je i on morao da se nasmeje. „Čini mi se kao mnogo duže.”

Oni ponovo zaćutaše i Manja pokuša da se krišom otrese nekakvog nespokoja koji su u njoj izazvale njegove poslednje reči.

„Možda se radi o tome da je tvoja majka bila moja sestra”, konačno reče. „Iako je nikada nisam upoznao. Bio sam dečak kada je nestala, a ona tada već beše odrasla žena. Ne bih znao da kažem ličiš li na nju.”

Manja u nelagodi okrenu lice od njega, ali joj on stavi svoj prst pod bradu i ponovo joj okrenu glavu prema sebi. Zbunjeno je gledala u njegove sive oči, u kojima se prelamala svetlost punog meseca.

„Neobično. Sećam se da je Vardana bila ponosita ratnica... ali da je bila lepa, nikada mi nije palo na pamet.” Sajan se od srca nasmeja. „Verovatno sam bio previše mali.”

Manja se odmače od njega i pogleda postrance u travu.

„Gvendike je lepša”, odvrati ona smeteno. „Sigurno će se jednoga dana udati za nekog plemenita roda.”

„U to sam siguran”, složi se on. „Razume se da za to treba više od lepote. Nijedna naša žena ne može da se uda dok ne ubije neprijatelja u boju.”

Manja klimnu glavom jer je za taj običaj u međuvremenu već saznala.

„Sudbina ponekad zna biti nepravedna”, reče Sajan i jedva primetno uzdahnu. „Lepe žene ne mogu da se udaju jer još nisu bile u ratu – a neki muškarci se ne žene jer su stalno u ratu i nemaju prilike da pronađu ženu.”

On se nasmeja kao da to poslednje nije mislio ozbiljno.

Manja nasluti da on govori o sebi i okrenu se, u nelagodi pokušavši da usmeri razgovor ka nečem bezazlenijem.

„Kod sedelačkih naroda je drugačije”, objasni ona. „Ljudi obrađuju polja i žanju žito, a žene smeju da se udaju čim imaju dovoljno godina.”

„Odakle toliko znaš o sedelačkim narodima?”

Manja se ugrize za usnu. U potrebi da ga skrene s teme, malo se više izbrbljala.

„A, da!” udari se Sajan po čelu. „Ti si odrasla s robovima iz ratarskih sela na severu, zar ne?”

Manja sa olakšanjem klimnu glavom.

„Nećeš valjda reći kako takav život smatraš boljim?”, upita je Sajan iznenađeno. „Možeš li možda zamisliti da živiš u kući i ceo život provodiš na istom mestu?”

„Ja... ne znam”, izbeže Manja odgovor.

Sajan se ponovo nalakti i pogleda gore prema zvezdama.

„Mi Sarmati ne znamo za kuće”, reče. „Tek kada umremo, izgradi nam se čvrsto boravište – grobnica u zemlji. Zauvek ostati na jednom mestu isto je kao i biti mrtav.”

Manja klimnu glavom. Primetila je ionako da reč kuća na sarmatskom označava istovremeno i grobnicu.

„Pri svemu tome život sedelačkih naroda je miroljubiv” dobaci ona. „Nijedan seljak ne uči kako da rukuje oružjem.”

Sajan sleže ramenima. „Zato Skiti lako izlaze s njima na kraj. Sedelački narodi uopšte ne umeju da se brane, a kada im unište polja, umiru od gladi.”

Manja zaćuta; u ovome je morala da se složi s njim.

„Borba i rat su deo života”, reče Sajan uzgredno. „Životinje se takođe bore i jedna proždire drugu. Sveštenici kažu da nijedan život ne može nastati a da se drugi ne uništi.”

„Ali ako se živi od pšenice...”

„Pšenica se takođe ubija kada se žanje. Neravnopravna borba; jer ona ne može, na kraju krajeva, ni da se brani, niti da pobegne. Upravo zato dajem prednost maču nad srpom.”

Manja se nasmeja. „Tako može reći samo ratnik!”

Sajan podiže obrve, zatim se pridruži smehu. „U pravu si. Nemoj me slušati, napokon nisam ja nikakav mudrac. Verovatno i sedelački narodi imaju razloga da svoj način života smatraju boljim."

„Mole se Velikoj Majci Zemlji", reče Manja.

„Ali mora da je njihov život siromašan i mučan", reče Sajan. „Zamisli da moraš svakodnevno da radiš na nekom polju, da okopavaš izdanke, seješ žitarice, da čekaš dok žito isklija, uvek u strahu od gladi; hoće li biti kiše, da li će usev roditi. Kakvo traćenje vremena savijati kičmu u poljskim radovima..." Manja je na sebi osećala njegov pogled. „Imati zdrave ruke i njima držati ašov umesto luka i strele..." Blago je dodirnuo prstom njenu ruku. „Ili noge držati u prašini na njivi umesto da jašeš konja..." On primače ruku Manjinim kolenima, ali je odmah i povuče nazad kao da je samog sebe iznenadio.

Sedeli su neko vreme jedno kraj drugog nemi, i Manja je osećala Sajanovu zbunjenost.

„Sada se moramo vratiti u logor", reče konačno. „Za tri dana počinjemo da se selimo u zimovnik, a dotle još ima dosta da se obavi. Gvendike je ionako sigurno zabrinuta – i ti treba da spavaš."

Manja klimnu glavom i oboje se podigoše i pođoše prema konjima.

LOV

Narednih dana je Manja posmatrala kako se logor Sarmata za iznenađujuće kratko vreme raspustio. Stado su saterali u krdo, jurte rasklopili i natovarili na dvokolice, a u kola za stanovanje upregli životinje za vuču. Došla su na red i troja kola kraljevske porodice. Mladići, među njima i Sajan, okačiše tešku rudu na kola, upregoše teretne volove, razdvojiše vozila i tako ih postaviše sve u jedan red. Emrina kola je vuklo šest volova, a kočijaš, koji je očigledno pripadao njenoj posluzi, zauze mesto na sedištu napred. Kola u kojima su živeli Manja, Gvendike i njen brat Balan terao je Arbaj, Balanov poslužitelj i Manjin prevodilac prilikom njenog prijema u pleme. Manja ga je odonda veoma retko viđala, a sada mu se nasmejala i mladić je uzvratio ljubaznost stidljivim klimanjem glave.

Kada su se trećeg dana ujutru vozila pokrenula, ceo logor se poređao u jedan maltene beskrajan niz. Stado su terali ispred, s bočnih strana pazili su ga pripravni pastiri, a ogromni kolski točkovi s paocima klizili su kroz travu. Karavan je satima sledio reku, onda skrenuo na jugoistok i prešao u otvorenu stepu.

Sada je u kolima bilo zaista neudobno jer je hodanje u njima, dok točkovi tandrču i pod se drmusa, postalo čitava umetnost. Manja se neko vreme ležeći u postelji borila s mučninom, a Gvendike ju je tešila.

„Navikne se čovek na to. Uveče ćemo se odmoriti."

I zaista, povorka je stala čim se sunce spustilo. Kola su nemarno poređali na otvorenom polju, za samo jedan sat podigli jurte i upalili logorsku vatru. Manja je izašla iz kola što je brže mogla, samo da oseti čvrsto tlo pod nogama. Malaksala, naslonila se na točak i posmatrala živi metež u logoru, na brzinu podignutom, dok je Gvendike nestala negde u travi da obavi svoje potrebe.

Kasnije im je kuvarica donela jelo, a večerale su, kao i obično, na svom ćilimu. Bilo je veoma prijatno jesti na svežem vazduhu. Manja oseti da joj se stomak umirio, što je zahvalno pripisala ovčetini.

„Kuda zapravo idemo?" upita kada su od obeda preostale samo čiste kosti.

„Naš zimovnik je na istoku, kod mora", odgovori Gvendike.

„Ima li još do tamo?"

„Putovaćemo sigurno čitavih trideset dana."

Manja zastenja. „Trideset?"

„Da, ali svakodnevno se odmaramo", tešila ju je Gvendike. „A kada stignemo tamo, srešćemo se s prijateljskim plemenima, koja takođe tamo zimuju. Ne možeš zamisliti kako se tome radujem!"

„Prijateljska plemena?"

„Naravno! Zar si mislila da se ceo naš narod sastoji samo od žitelja ovih dve stotine kola?"

„Iskreno rečeno, da", reče Manja.

Gvendike se nasmeja. „A ne. Postoji desetak plemena i svi oni sami putuju stepom. Najčešće se viđamo zimi. Svako pleme ima svog starešinu i najviše njih

je u srodstvu s nama ili smo zbratimljeni. Sigurno ćemo sresti i polubrata i polusestru moje majke, Arijadana i Sakanu, i moju bratanicu Parzu.” Ona uzdahnu. „Uvek se radujem zimovniku. Ranije, mislim pre no što si došla kod nas, bila sam veoma usamljena. Osim Balana nemam druge braće ni sestara, a kraljevskoj deci ne pristaje da se druže sa običnim narodom.”

Manja klimnu glavom. Odavno je shvatila da Gvendike njoj u osnovi nije slična, već da je detinjstvo provela usamljena.

„Ali tvoja baka je kraljica svih plemena, zar ne?” upita Manja.

„Tako je”, potvrdi Gvendike. „Naše pleme je najveće i najstarije. Sve ostale starešine priznaju moju baku za kraljicu. Neka plemena smo pokorili u ratu i onda su nam se pridružila i preuzela naše ime.”

„Ali kako može Emre da vlada svima njima ako se svako pleme kreće za sebe?”, čudila se Manja.

„Plemena sama uređuju svoje prilike”, objasni joj Gvendike. „Ali u ratu moraju da slede moju baku. Osim toga, srećemo se s njima da razmenimo novosti i zajedno slavimo prolećne obrede.”

„Kakvi su to obredi?”

„A, ti to ne možeš ni da zamisliš! Dakle, u proleće se na velikoj proslavi prinose žrtve bogovima, a tada se takođe i venčava.” Gvendike uzdahnu. „Šteta što ja još to ne mogu.”

Manja se nasmeja jer je ovu žalbu često čula od svoje drugarice. Iznenada Gvendike pogleda u stranu i niz zadnju osovinu kola proviri napolje prema polju trave.

„Tamo iza sedi neka velika životinja”, prošaputa i uhvati Manju za ruku.

Manja pogleda preko nje i ugleda vučicu, koja je očigledno na određenoj udaljenosti pratila povorku vozila i vrebala iza.

„Ne plaši se”, reče Manja. „Ona je moja.”

Ona u visokom luku baci ka žbunju oglodani ovčiji but. Vučica odmah skoči do buta, podiže ga u čeljusti i nestade u tami.

„Vuk?” Gvendike zaprepašćeno pogleda u Manju.

„Objasniću ti”, reče Manja, otpi malo mleka i ispriča Gvendiki o svom neobičnom prijateljstvu, pri čemu je prećutala da je jazbina odakle je spasla vučicu bila deo nečije grobnice.

Nedelje posle toga bile su naporne i jednolike. Povorka je svakoga dana polazila napred i svake se večeri odmarala na prostranom polju ili uz neku reku. Sarmati su poznavali put i potrebno je bilo samo da prate svoje stado, koje je stremilo cilju od jedne vode do druge. Tlo je postajalo šturo, trava bivala sve niža, a ponegde bi kroz retko rastinje blesnula gola zemlja. Čak je i jelo postalo oskudnije jer su se zalihe smanjile, a da bi se namaklo svežeg mesa, morali su na odmorištu da zakolju poneku slabiju kozu i ovcu. Gvendike je objasnila da se nalaze na obodu pustare, gde nema hrane za životinje, ali preko nje vodi najkraći put do zimovnika. Na udaljenom horizontu povremeno su izranjali grebeni

gorja, a ponekad su nailazili na brežuljkaste humke, koje je povorka uvek u luku zaobilazila s dubokim poštovanjem.

Manja se postepeno navikla na zanošenje i tandrkanje kola; štaviše, uspevala je i da spava u vožnji. Najčešće su dozvoljavali da ona i Gvendike provedu dan na otvorenom – dovodili su im konje da jašu pored kola. To ih je opuštalo, a istovremeno i osvežavalo jer je nad ravnicom vazduh bio prohladan i duvao je svež vetar. Sem toga, Manja je tako usavršavala i svoje umeće jahanja, jer je Gvendike umela da spoji lepo i korisno pokazujući joj nove vrste koraka i usput se utrkujući s njom.

Ostale članove porodice viđale su veoma retko. Emre je za vreme predaha najčešće ostajala u kolima, a o njenom prisustvu govorili su samo odlasci i dolasci njenih slugu. Tamak, Sajan i stariji Gvendikin brat Balan bili su gotovo stalno u sedlu: obilazili su povorku i sprečavali da neko vozilo zaostane ili da se stado raseje. Čak su i vežbe u ratničkim veštinama odložili dok traje seoba. Njihova učiteljica Skudan je došla samo jedan jedini put da vidi devojke, i to kada je njena jurta slučajno bila u blizini.

Nasuprot tome, Manjina vučica je bila stalan gost. Karavan nikada nije ispuštala iz vida, gde god da je preko dana boravila, i svako veče se približavala kolima u nadi da će dobiti parče mesa. Sarmatskim stadima nije prilazila. Verovatno je živela od divljeg ulova koji je ovaj oskudni pojas zemlje nudio u obličju divljih zečeva, mrmota i miševa.

Hrana je pak svakoga dana bivala sve mršavija. Nakon nekoliko nedelja je i na samim vladarskim soframa za Gvendike i Manju bilo samo mleka i sira. Tamak i Sajan su delovali uznemireno. Najčešće su ih viđali dok tiho razgovaraju. Na kraju je i Emre napustila kola, zajahala konja i otišla da izvidi okolinu.

„Jesmo li se izgubili?”, zabrinuto upita Manja kada se jednog jutra na vratima njihovih kola pojavio Sajan i pozvao nju i Gvendike.

„Nismo. Samo put traje duže nego inače, jer su životinje za vuču gladne i iscrpljene”, objasni Sajan. „Zato ćemo se odmarati nekoliko dana i pustiti ih da se izduvaju.” Lupnuo je po luku koji je nosio u tobolcu o pojasu. „Naši muškarci su videli divlja goveda. Tamak je upravo poslala izvidnicu. Ako je to stado, krećemo još noćas u lov. Smesta nam treba mesa.”

Manja klimnu glavom. To je sigurno bila dobra vest, ali je Gvendike, koja je upravo stala pored nje, izgleda naslutila da time nije sve rečeno.

„Hoćemo li i mi izjahati s vama?” uzbuđeno upita.

Sajan potvrdno klimnu glavom. „Potrebni su nam svaki muškarac i svaka žena. Uzmite lukove i budite spremne u suton.”

Nije prošalo ni sat vremena nakon oskudne večere kada se opet pojavio Sajan. Došao je po sestričine da ih otprati do zbornog mesta. Tamo, na samom rubu logora, čekala ih je spremna velika skupina ljudi, a među njima i Tamak, Balan, čak i kraljica. Devojke se popeše na konje i Gvendike pokaza Manji kako se tobolac pričvršćuje za sedlo.

Emre je upravo pažljivo slušala izveštaj izvidnice; zatim tiho porazgovara s Tamakom i konačno dade znak za polazak. Skupina pođe kasom niz južnu ivicu korita isušene reke.

„Jesi li ikada išla u lov?" prošapta Manja na drugu stranu, prema Gvendiki.

„Jednom", klimnu Gvendike glavom. „Ali tada smo lovili divlje ovce. To je bila samo naša vežba kod Skudan. Danas, nasuprot tome..."

U tom trenutku se Sajan, kasajući neposredno uz njih, okrenuo u sedlu i naredio da ćute. Skupina stiže do kose jednog majušnog venca bregova i konjanici ispred se zaustaviše.

„Sada ni reči!" prošapta Sajan. „Stado je tamo preko, iza brežuljka. Ako nas čuje, bik predvodnik će se dati u beg i ostali će poći za njim."

Manja klimnu glavom u znak da je razumela i ostade nepomična. S te udaljenosti je posmatrala kako se Tamak bacila na tlo prikradajući se jednim obronkom brežuljka. Kada je stigla gore, okrenula se i dala rukom znak. Neki muškarci su sjahali, namestili lukove na pleća i isto otpuzali ka vrhu brežuljka. Zatim su svi spremili lukove, nategli strele i čekali.

„Kada prva strela odleti, stado će jurnuti", prošapta Sajan Manji i Gvendiki. „Tada skočite na konje i sledite nas."

Manja proguta knedlu. Dosad je galopiranje tek ponekad vežbala i uopšte nije bila sigurna da će joj sada uspeti. Sajan joj dobaci pogled iskosa i naposletku joj nakratko dodirnu ruku.

„Ne plaši se!" šapnu joj. „Gvendike pazi na tebe."

Manja se pogledala sa svojom drugaricom, koja je napeto grizla usne i očigledno uopšte nije mogla potvrditi da će moći udovoljiti ovom zahtevu.

Ali za dalje razmišljanje nije ostalo vremena. Tamak je upravo razmenila znak sa Emrom, koja je ostala u podnožju brežuljka, zatim spustila desnu ruku – i sledećeg trenutka na desetinama lukova zazujaše tetive. Bučno rikanje s druge strane brežuljka preseče tišinu. Onda se začu višeglasno brektanje iz moćnih ždrela i kratko nakon toga podiže se grmljavina koja je zatresla zemlju.

„Hajde!" vikao je Sajan.

Tek što je Manja uspela da povuče uzde, njena prestrašena kobila se prope i jurnu za drugima. Na trenutke se povijala u sedlu ne stižući da se bavi ničim osim kako da održi ravnotežu. Kada je konj pruženih nogu preskočio vrh brežuljka i prebacio se na drugu stranu, ona oseti žestok udar. Najzad se savladala, uspravila u sedlu i pogledala preda se.

Prizor je bio toliko veličanstven da je zaboravila na strah. Pred njom je na mesečini ležala prostrana, blistava posrebrena ravnica, dokle oko seže prekrivena rekom tamnih tela rasutih duž venca bregova prema jugu. Bila su to divlja goveda, verovatno nekoliko hiljada grla. Čudovišta visoka koliko i čovek, moćnih pleća, rogata, s grmljavinom pod kopitima, ova goveda behu mnogo veća od pripitomljenih volova za vuču ili za mužu kakve su Sarmati držali u logoru. Jurili su u gusto zbijenim redovima prema stepi, i Manja je bila sigurna

da bi čovek koji dospe među ove telesine istog trena bio bačen na zemlju i rastrgnut.

Sarmati su se, međutim, razdvojili u više manjih skupina da bi stadu u jurišu mogli da priđu s boka, i upućivali strelu za strelom u njihove redove. Mala kobila se priključila strelcima i Manja nije mogla da učini ništa osim da drži uzde. Gvendiku je odavno izgubila iz vida, a lica muškaraca oko sebe nije više mogla ni da razazna. Neko vreme je sedela, iskrivljena u sedlu i uzlupanog srca, i puštala da je kobila nosi, dok su strele zujale sa svih strana. Kada je pogledala ulevo, videla je taman zid ustalasalih bokova i glava goveda koja dahćući jurišaju. Svaki put kada bi se u neku životinju zabola strela i oborila je, u vazduh bi se digao čitav stub prašine, a goveda za njom bi nesmanjenom brzinom pregazila preko trupine.

Manja se čudila da njena kobila drži uvek isti korak i da nije ustuknula. Konj je po istrajnosti i brzini bio ravan divljim govedima, tako da je Manja duže mogla da posmatra ogromnog bika koji je jurio veoma blizu nje, na udaljenosti do koje bi mogla dobaciti kamen. Konačno je skupila hrabrost, ispružila ruku i pokušala da uhvati svoj tobolac. Nije se moglo ni pomisliti da ispusti uzde i nacilja dok jaše izdignuta u sedlu, kako su to činili iskusni jahači. Teško je uspevala da savlada luk i da s levog boka izvuče strelu iz tobolca, jer je stezala uzde. Za zatezanje luka su joj ipak bile potrebne obe ruke, tako da je uzde obmotala oko desne podlaktice na sasvim kratko i tako oslobodila prste, savila se duboko nad vratom kobile, naciljala i pustila tetivu.

Strela je masivni vrat bika pogodila tačno u sredinu. Životinja se srušila s potmulim treskom, prevrnula se i već sledećeg trenutka nestala iz Manjinog vidokruga.

Gurnula je luk nazad u tobolac. Bio je čudesan osećaj jednim jedinim pokretom oboriti živo biće dvostruko veće od nje, i barem četiri puta teže. Nikada još u životu nije ubila životinju jer se njena majka sama brinula za klanje domaćih gusaka, a stanovnici njenog rodnog sela nikada nisu išli u lov.

Potom se naglo otrgnu iz misli jer je neko od gonitelja pogodio kravu u blizini, a kada je životinja pala na zemlju, goveda iza su počela da skreću u stranu. Manja iznenada spazi rogate glave i kopita kako joj s tutnjavom prilaze; kobila uteče u stranu, a ona na trenutak izgubi ravnotežu i ostade da visi popreko na vratu životinje. Zatim oseti snažan udarac, propinjanje i rzanje – i u sledećem trenutku Manja skliznu s konjskih leđa i ljosnu u travu.

Uhvati je panika jer nije odmah shvatila šta se oko nje dešava. Nekakva životinja se nesigurno podizala na noge, izdižući se ispred meseca kao ogromna senka, ali je glasno rzanje otkrivalo da se radi o konju. Manja se prevrnu na stranu i baci pogled unazad. Na udaljenosti od nekih dvadeset koraka, pored nje – promicalo je krdo. Poslednje životinje prelazile su upravo preko mesta gde je Manja malopre ležala, a hajka na divlje životinje postajala je samo crna reka koja se brzo udaljavala.

Tek kada se pred njom podigla ljudska senka, Manja je shvatila šta se desilo: Dane, njena kobila, odstupila je u stranu pred navalom goveda i pri tom se sudarila s nekim drugim konjem. Oba konja su posrnula i zbacila svoje

jahače. Kobila je stajala nedaleko i gledala ovamo preko, dok je svetlosmeđi konj s pozlaćenim amom razljućeno rzao. Njegov konjanik se upravo podigao i rasrđeno otresao prašinu sa odeće.

Zaprepašćena, Manja je na mesečini prepoznala oštre crte: Bik, kraljičina sestričina, čije su svetle oči svojom nepoverljivom hladnoćom tako često počivale na njoj. Pogledala je oko sebe, a kada je primetila Manju, došla je do nje.

„Vidi ti nju", reče Bik i pogleda dole na nju s izrazito tvrdim osmehom. „Ko je došao na ideju da povede u lov dete poput tebe?"

Manja postiđeno ustade, ne znajući šta da odgovori.

„Ti bi trebalo da vežbaš jahanje", okamenjenog lica reče Bik, „umesto što sediš na travi i posmatraš zvezde sa svojim ujakom."

Manja se zaprepasti. Odakle Bik zna da je pre nedelju dana provela veče sa Sajanom na rubu logora?

U tom trenutku Manja skrenu pogled i uperi ga prema tamnoj gomili životinja koje su se sudarale i tražile put kuda su projurile ostale. Upravo tada je na dobroj razdaljini od Bike, upravo njoj iza leđa, jedan ranjeni mužjak ponovo stao na noge. Dve strele su mu virile iz desne slabine, ali ni u kom slučaju nije bio smrtno ranjen. Posrtao je i mlatarao glavom tamo-amo, a kad je otkrio dve žene, preteći je spustio rogove.

„Pazi!" povika Manja i odskoči u stranu.

Lice kraljičine sestričine zategnu se u osmeh pun mržnje – očigledno je za Manjin povik mislila da je kakva varka. Tek kada je bik silovito jurnuo i njegova ogromna kopita zabubnjala po tlu, ona potrča.

Manja shvati da nešto mora da učini. Ona bez razmišljanja polete do svog konja, istrže luk iz tobolca i postavi strelu na tetivu.

Žena, čiji je konj bio suviše daleko, stade da beži. Životinja se odmah prihvatila proganjanja. Manji je bilo jasno da žena ne može uteći životinji; ostaće joj na rogovima ili pod kopitima. Nagnala je sebe da se umiri i pažljivo naciljala.

Strela izlete, pogodi ogromni stomak životinje i glatko se zari u krotko meso. Životinja potresno zakrklja i sruši se s takvom silinom da je zemlja okolo zadrhtala.

U tom trenutku dojurilo je više konjanika, a među njima i Sajan.

„Bik!" uzviknu on i iskoči iz sedla, dok su njegovi drugari opkoljavali ubijenu životinju.

Bik je ostala da stoji podalje. Dahtala je, grudi su joj se brzo dizale i spuštale, ali se očigledno potrudila da se ne mršti. Sajan je dotrčao do nje i rekao nešto što Manja s te udaljenosti nije mogla da razume. Videla je samo kako je Bik podigla ramena da bi naznačila kako sve to nije vredno pomena. Onda se okrenula i zazviždala svom konju. Pre nego što je uzjahala, dobacila je Manji ljutit pogled i ona shvati da spasenje nije ispunilo ovu gordu ženu čak ni zahvalnošću.

Šta sam joj uopšte uradila?, namršteno se pitala Manja.

Bik odjaha, a Sajan pređe do nje i osmotri mrtvog bika na zemlji. Onda se okrenu prema Manji, koja je stajala s lukom u ruci i teško disala. Očito mu je bilo sasvim jasno šta se desilo.

„Dobar početak”, reče pohvalno i namignu. „Slutio sam da si hrabra.”

Na odmor ili na spavanje nije se moglo ni pomisliti, iako je noć već odavno uznapredovala i mesec stajao visoko na nebu. Lov je odavno bio prošao, ostatak stada otišao prema jugu, a Sarmati se vratili pošto su potrošili gotovo sve strele i stotine koraka zemlje zastrli mrtvim telima. Od svake pojedinačne životinje mogla se hraniti čitava jedna porodica cele nedelje. Telesa je trebalo brzo skloniti, pre nego što se na njih namame vukovi i drugi strvinari.

Tamak je izabrala nekoliko muškaraca, koji su odjahali ponovo u logor i doneli dvokolice za prevoz. Ostali su se prihvatili skupljanja plena. Manja je htela da se priključi pomagačima ako bude trebalo, ali se Gvendike podigla, iskrenula iz sedla i žestoko je prigrlila.

„Manjana! Tako mi je žao što sam te izgubila iz vida!”, izgovorila je gotovo bez daha. „Kako si prošla?”

„Sve su kosti na mestu”, odgovori Manja. „A ti?”

„Ah, nijednom nisam pogodila”, žalila se Gvendike. „Kod vežbi mi uvek ide dobro, ali na konju u galopu... Bila sam tako uzbuđena da nisam mogla ni luk da držim mirno.” Pogladila je Manju po kosi. „Osim toga brinula sam se i za tebe.”

Manja se zahvalno osmehnula drugarici i rešila da ništa ne priča o svojoj pustolovini. Osećaj da se Gvendike brinula zbog nje bio je suviše dobar, a to što je Manja ubila dva bika, a možda čak i spasla život kraljičinoj sestričini, nije tome priličilo.

Neočekivano uspešan lov doneo je plemenu spas u potonjim nedeljema i tako su Sarmati ostali na ovom odmorištu do sledećeg punog meseca. Danima se slavilo, pevalo i smejalo, ljudi su svuda bili zaposleni dranjem i kasapljenjem ubijenih životinja. Narednih dana im se ishrana sastojala gotovo isključivo od goveđeg mesa, sve dok nisu pojeli polovinu onog što su ulovili. Ostatak su osušili i pohranili među zalihe. Kada je i taj posao završen, pleme se ponovo spremilo za polazak.

Pošto se povorka ponovo pokrenula i uputila na jug, Manja je iskoristila vreme provedeno u uzljuljanom vozilu da ispriča svoj doživljaj iz lova. Gvendike je bila pod velikim utiskom i nije ni najmanje zavidela drugarici na uspehu.

„Mislim da me Bik ne voli”, zaključila je Manja. „Rekla je da mi je bolje da naučim da jašem umesto što sedim na travi sa Sajanom i posmatram zvezde...”

Gvendike razrogači oči. „Kad si ti to sedela sa Sajanom na travi i...?”

Manja se oseti zatečeno, jer je iz nekog razloga ipak poželela da ovo nije izbrbljala.

„O, bila je to slučajnost”, reče naoko ne mareći. „Onoga dana kada sam prvi put sama izjahala i kad si ga zamolila da me potraži.”

„A...” Gvendike klimnu glavom. „Možda je Bik bila negde u blizini i videla vas.”

„Ali to je bilo daleko od logora”, reče Manja zamišljeno. Okrznu je neka strašna pomisao: da li je Bik tajno posmatra? Da ne sumnja možda u Manjino poreklo?

„Možda joj je Sajan to ispričao”, odgovori Gvendike nemarno. „Nemoj pridavati mnogo tome šta Bik kaže. Verovatno je naprosto ljubomorna jer ti tako dobro gađaš dok ona ne ume ni luk da drži kako treba.”

„Meni se čini da me baš mrzi”, napomenu Manja.

„Ma koješta”, odmahnu Gvendike. „Tetka Bik nikoga naročito ne voli. Čak ni s našom bakom ne nalazi zajednički jezik, iako žive u istim kolima. Balan mi je pričao da se njena majka nekada nadala da će Bik postati kraljica. Uobičajeno je da kraljevsko dostojanstvo nasledi najstarija kćerka, a najstarija kći moje prabake Mirgin bila je Emre. Ali Emre je začeta vanbračno: njen otac je bio ratnik iz prostog naroda i Mirginini roditelji su zato držali da je nepodesan za muža. Umesto toga ugovorili su brak s Tengvinom, sinom starešine susednog plemena, i s njim je Mirgin dobila svoju drugu kćer – to je bila Ingan, Bikina majka. Tengvin je, međutim, umro mlad i Mirgin je onda sprovela svoju nameru, udala se drugi put, sada za svoju mladalačku ljubav, i odredila Emre za naslednicu.”

„Onda su majke Emre i Bike polusestre”, zaključi Manja.

„Da, a Ingan nije oprostila svojoj majci što je vanbračnoj kćerki dala prednost.”

„Gde sada živi Ingan?”

„Odavno je mrtva. Ali Bik, njena jedina kćerka, i dan-danas zavidi Emri na tome što vlada, i ne priča lepo o našoj grani porodice.”

„I uprkos tome živi sa Emrom u istim kolima?”

Gvendike je slegla ramenima. „Emre je htela da izbegne svađu. Zato je ponudila Biki da, ako već ne deli s njom vlast, podele makar životni prostor. Očigledno se nadala da će Bik jednoga dana zaboraviti na svoj bes i pomiriti se s njom.”

Manja klimnu glavom; to je zvučalo jasno. Krišom je ipak razmišljala o nečem sasvim drugom: nju, strankinju Manju, pogrešno su držali za člana kraljevske porodice, dok se Bik, kćerka jedne kraljice, osećala izigrana za svoja prava. Ta misao je izazivala u njoj nelagodu, ali je ona privremeno potisnu i više nije govorila o tome.

ZIMOVNIK

Deset dana kasnije povorka Sarmata konačno je stigla do zimovnika, prostrane doline na obodu velikog jezera. Povremeno je padala kiša – retkost na ovim područjima – i hladan jesenji vetar zviždao je nad stepom, ali uzvišenja oko doline su ga zadržavala, te je na obalama nicala gusta i visoka trava. Konji, goveda, ovce i koze halapljivo su navalili na bogate pašnjake, a čak je i ljudima laknulo i raspoloženje im se popravi.

Kada je povorka obišla jezero, ispostavilo se da je Gvendike bila u pravu, jer su druga, srodna plemena takođe doputovala i dolina se pretvorila u divovsko naselje jurti. Emre je na konju u pratnji Bazukana lično pozdravila starešinu jednog susednog plemena koji joj je, pun poštovanja, pružio gutljaj mleka za dobrodošlicu. Pošto su se Sarmati razmestili, podigli jurte i isterali stoku na pašnjake, prispeli su i drugi karavani, i na kraju je celo okruženje sve do horizonta bilo pokriveno hiljadama kola i jurti.

Susret s plemenima beše uzbudljiv – ne samo za Manju nego čak i za Gvendiku – iako je Manjina drugarica već imala više prilike da to iskusi. Obično se plemeniti nisu mešali s prostim narodom, ali kako su ovi susreti naposletku služili i negovanju porodičnih odnosa, tako je Gvendike imala dobar izgovor da napusti kola i skita po logoru. Neumorno je tragala za poznatim licima i predstavljala Manji više ili manje udaljene članove njihove porodice.

Manja je saznala da je jedna od kćeri starešine kojeg je Emre pozdravila udata za njenog sestrića Arijadana. S druge strane je Sakana, Tamakina polusestra, bila žena poglavara nekog drugog plemena, i gotovo sve vladarske porodice bile su povezane među sobom višestrukim rodbinskim odnosima. Tako su gotovo svakodnevno imale nekog da posete, pri čemu se Gvendike pre svega držala vladarskih sinova i kćeri, i to najpre svojih vršnjaka. Zajedno su lutale po logoru, ćaskale, razmenjivale novosti ili odlazile na duga jahanja. Manja je upoznala i Parzu, Gvendikinu omiljenu bratanicu sa očeve strane, prijatnu sedamnaestogodišnjakinju ravne plave kose, koja je srdačno zagrlila Manju čim je Gvendike objasnila njeno poreklo.

Jesen je prošla i stigla je zima s ledenim vetrovima i suvim mrazem. Jezero se mestimično zaledilo, a životinje povukle u jazbine zaštićene od vetra. Za dragocene konje napravljene su daščare blizu obale, odakle se otpremalo posečeno drveće pripremljeno kao drvna građa. Uprkos jakom vetru ljudi barem nisu trpeli glad jer su slabije životinje raznih vrsta zaklali već u kasnu jesen, a meso je na tom ledenom vazduhu nedeljama ostajalo sveže.

Počesto se Manja pitala gde njena vučica provodi ovo hladno godišnje doba. Na poslednjem delu puta približavala se njenim kolima gotovo svake večeri i Manja bi joj uvek dobacila nešto da jede. Ali sada više nije dolazila jer su kola kraljevske porodice stajala u središtu ogromnog naselja jurti. Možda je životinja konačno napustila Sarmate ili boravila negde napolju, na sigurnoj udaljenosti od logora, i hranila se oskudnom divljači koja je još izdržavala u mraznoj stepi.

Manja i Gvendike su bile gotovo uvek zajedno. Retko su viđale članove porodice jer su Emre i Tamak mnogo vremena provodile s vođama drugih plemena, razmenjivale novosti i savetovale se. Čak se i Balan, osamnaestogodišnji Gvendikin brat, vrlo retko zadržavao u kolima. Kao što je Gvendike vrlo brzo saznala, imao je u logoru susednog plemena mladu ljubavnicu, s kojom je nameravao da se iduće godine oženi.

Samo je Sajan ponekad posećivao svoje sestričine, donosio im novosti i katkad sedao s njima da večera. Gvendike ga je obasipala pitanjima o susretu plemenskih vođa, i on je drage volje odgovarao, iako ne preterano oduševljeno.

„Većina njih bi sve ostavila tako kako jeste", nezadovljno reče dok je veštim prstima odstranjivao koščice iz ribe. „Starešine Zartir i Amazuk neće rat sa Skitima dok god oni ostaju s druge strane Crne reke i ne diraju naše pašnjake."

„Ali ti si drugačijeg mišljenja", naslućivala je Gvendike.

„Razume se", klimnu glavom Sajan. „Zartir i Amazuk su u pravu jer se njihova plemena kreću prema jugu, ali naši logori se nalaze na severozapadu i graniče sa skitskom oblašću. Poslednjih godina je između nas dolazilo uvek do novih čarki, a ja sam sigurno poslednji koji će tog neprijatelja potceniti. Premda držim da je samo pitanje vremena kada će krenuti na nas svim svojim snagama."

„Šta kaže moja baka na to?" upita Gvendike.

„Ona u osnovi deli moje mišljenje, ali drži da preuranjeni napad ne bi bio pametan", objasni Sajan. „Prema našoj tradiciji, plemena moraju o takvim poduhvatima odlučiti na zajedničkom savetovanju. Većina, međutim, ne želi rat, jer se svi plaše Skita. Naravno, moja majka bi mogla celoj vojsci narediti šta želi jer joj ostale starešine duguju poslušnost, ali neće da kvari dobre odnose." On je zamišljeno jeo ribu. „U suštini, ja je čak razumem. S kojim pravom bismo mi mogli, recimo, Arijadanovu porodicu primorati na rat protiv neprijatelja koji je njemu na dva puna meseca jahanja? Mnogi muškarci i žene bi pomrli, neki koji se možda nikada nisu ni našli licem u lice s nekim Skitom."

„Ah, nemoj se mučiti tim stvarima", Gvendike utešno potapša Sajana po ramenu. „Sada smo ovde svi zajedno na sigurnom. Bolje da misliš na prolećne obrede; ubrzo su i oni tu."

Sajan joj uputi umoran osmeh. „Iskreno rečeno, tom obredu ne bih pridavao veliku važnost. Slaviće se, piće se kobilja rakija, prinosiće se žrtva bogovima i kastriraće se mlade životinje..."

„A venčanja?" dodade Gvendike značajno.

Sajan se nasmeja. „Ah, mala moja sestričino! Ne možeš dočekati da i sama dođeš na red, je li?"

„Ionako imam već četrnaest godina", napući usne Gvendike. „A ti ćeš uskoro imati dvadeset jednu! Za mene je možda prerano, ali za tebe će uskoro biti krajnje vreme!"

„Da, to i moja majka uvek govori", kezio se Sajan. „Ali ja nisam nešto željan toga."

„Zašto ne?"

„Ah...” Odmahnuo je rukom. „Ja sam ratnik. Zar treba od neke mlade žene da napravim udovicu pre vremena? Osim toga, ne poznajem devojku s kojom bih rado delio kola.”

Govorio je naoko nemarno, ali Manja je jasno osećala da izbegava njen pogled.

Zima je trajala pet punih meseci. Kada je led konačno počeo da se topi, Manja je iznenađeno zaključila da mora saviti glavu kada ulazi u kola. Porasla je. Telesna aktivnost usled vežbi u ratničkim veštinama i hranljivi obroci učinili su svoje. Negde u proteklim sedmicama, znala je to, stupila je u trinaestu godinu života. Bila je sada već dovoljno dugo kod Sarmata da bi postojali trenuci kada je sasvim zaboravljala na svoj zavičaj. Nije više mislila ni na Vilufara, a kada bi osetila grižu savesti, odmah bi to u sebi ugušila. Čak bi i činjenica da ju je pleme u zabludi prihvatilo katkad izbledela, i tada se osećala slobodno i srećno, posebno kada je bila s Gvendikom. Detinjstvo joj se činilo nestvarno, kao san. Možda je njoj – tako je ponekad mislila – bilo upravo ovako suđeno: da postane ovo što jeste, što je opet, u međuvremenu, iz sveg srca i želela: sarmatska žena, Emrina unuka i Gvendikina rođaka.

Na obali jezera i po okolnim obroncima sad je iznikla sveža trava i bližili su se prolećni obredi. Jednog prohladnog ali sunčanog jutra okupili su se svi Sarmati, i sveštenici svih plemena poveli su ih do brežuljka okruženog ritualnim stegovima i lomačama od pruća, okrunjenim drevnim zavetnim bronzanim mačevima. Doveli su životinje, pre svega tek rođene jariće i junce. Bazukan je prizivao bogove, dvojica muškaraca čvrsto držala žrtvene životinje, a treći čovek im dubokim rezom noža otvarao grkljane. Krv su skupljali u zlatnu zdelu, odnosili na lomaču i prosipali je po maču. Ceremonija je trajala dugo i na kraju se u podnožju brežuljka izdizalo čitavo brdo trupina.

Kada je obred završen i posmatrači se razišli, Manji je bilo tako loše od tolikog mirisa krvi da se morala suzdržavati da ne povrati.

„Zašto je bogovima sve ovo potrebno?” upita Manja Gvendiku, nepomična lica stojeći pored nje.

„Životinje su deca bogova”, objasni Gvendike. „Mi ljudi se hranimo njihovim mesom. Zato, iz zahvalnosti prema bogovima, vraćamo njima svaku desetu rođenu životinju. Večeras će biti veliko slavlje; već se nedeljama veoma radujem tome.”

Manja nije mogla baš ovoga trenutka da se raduje toj bogatoj trpezi, pa se samo ograničila na slabašan osmeh.

Te večeri su iz sredine logora sklonili jurte i kola da bi napravili mesta za prazničnu gozbu. Na četvrtastoj čistini pokrivenoj ćilimima sedeli su Emre, Tamak, Sajan, Bik i starešine drugih plemena s porodicama, a sluge su im donosile kuvanu govedinu i brinule se da nikome ne manjka rakije od prokuvanog kobiljeg mleka. Ali nisu samo plemići slavili; pod otvorenim nebom

okupile su se sve porodice iz logora, svuda su trpeze bile bogate, svagde je odjekivao smeh i svi su plesali. Prostrano naselje jurti pretvorilo se u treperavi mravinjak.

Deca plemenitog roda imala su svoju sofru na travi ispred Gvendikinih kola. Gvendike je objasnila Manji da je to mesto predviđeno za mlade jer su u društvu odraslih mogli da jedu samo oni koji su već ubili nekoga u boju. Ta okolnost je donela i to da su se našle okružene mnogim momcima i devojkama iz porodica drugih plemenskih starešina. Parza je došla s mlađom braćom i sestrama, a pridružila su im se i dvojica sinova starešine Zartira. Ostale je Manja poznavala samo iz viđenja i zato je najveći deo vremena ćutala, dok je Gvendike neobuzdano čavrljala čas s jednima, čas s drugima. Bilo je govedine i sira, i mladi ljudi su obilato prismakali. Čak se i Manja, pošto joj se stomak u međuvremenu umirio, svesrdno prihvatila jela. Kobilja rakija joj se nije dopala jer je bila ljuta i gorka, te je samo malo otpila iz svog vrča.

„Pogledaj, eno Balana s budućom!" šapnu Parza Gvendiki i pokaza prema vladarskoj trpezi. Manja isprati njen pogled i otkri Gvendikinog brata u društvu plavokose devojke u suknji izvezenoj zlatnim koncem. „Kako se zove?"

„Zove se Darušve", uključi se Ksorsa, sedamnaestogodišnji sin starešine Zartira; on je sedeo preko puta Gvendike. „Ona je moja rođaka iz drugog kolena."

„Kad će se njih dvoje venčati?" upita Parza.

Gvendike slegnu ramenima. „Mislim sledeće godine."

„Jesu li oboje već ubili nekog neprijatelja?", pripita Parza znatiželjno.

„Balan je prošle godine bio sa stricem u ratnom pohodu i ubio više Skita", objavi Gvendike.

„A Darušve je veličanstvena u gađanju strelom", dodade Ksorsa. „Ima tek sedamnaest godina, a već se borila u međugospodarskoj razmirici u kojoj je moj otac izvojevao pobedu nad Šakama na jugu."

Gvendike uzdahnu. „Ah, kako im zavidim..."

„Zašto?" Parza razrogači oči. „Zato što su bili u ratu?" Na njoj se videlo da bi se ona ovog običaja najradije odrekla.

„Ne, već zato što mogu da se venčaju", tužno odvrati Gvendike i otpi gutljaj kobilje rakije. „Jednostavno ne razumem zašto moraš ubiti nekog pre nego što ti dozvole da voliš?"

„Možemo se voleti i pre toga", dobaci Ksorsa i zagleda se u Gvendiku nešto duže nego obično. „Treba da se venčaš samo da bi dobio svoj deo nasledstva i svojoj deci obezbedio dostojanstvo starešine."

Gvendike se postiđeno nasmeja.

Manja dotad nije uzimala učešća u razgovoru, te je sad posmatrala ovog mladog plemića. Bio je snažan, a nije bio ni ružan: crnokosi mladić gustih trepavica, očiju i obrva boje lešnika. Pored njega je sedeo Mihran, njegov petnaestogodišnji brat. Nešto niži i suvonjaviji, imao je tamnoplavu kosu i delovao detinjastije, a istovremeno i mirnije i zamišljenije od Ksorse. Mihran je, poput Manje, dosad uglavnom ćutao i tek ponekad se uključivao u razgovor.

Sada je, međutim, Manja ustanovila da i on nju pažljivo odmerava kao što njegov brat merka Gvendiku. Kad su im se pogledi sreli, oborio je oči.

„Šta ćemo raditi posle jela?” upita Parza preduzimljivo „Hoćemo li da izjašemo zajedno? To bi sigurno bilo zabavno.”

„Kako hoćete.” Ksorsa slegnu ramenima. „Najvažnije je da ne idemo kući. Nisam raspoložen da slušam viku svoje starije sestre.”

Manja nije razumela nagoveštaj i upitno ga pogleda.

„E ti mala neznalice...”, pobednički se nasmeja on, „...zar još nisi upućena u prolećne obrede?”

Manja je nemo potvrdila.

„Nakon gozbe se svi odrasli parovi povlače u kola i vode ljubav”, objasni joj Ksorsa. „Štaviše, i neudati i neoženjeni i obudoveli, svi potraže nekog za sebe.”

„Osim nas”, uzdahnu Gvendike i isprazni zdelu. „Mi smo, navodno, još suviše mlade.”

Nedugo zatim prazničnu trpezu raskloniše. Sluge su raspremile posuđe i savile ćilime, a mladi se podigoše; još su kratko ćaskali stojeći. Više se nije govorilo ni o kakvom zajedničkom jahanju jer su se većinom već polagano razišli. Samo su još Ksorsa i Mihran stajali kod kola i razgovarali sa Gvendikom, koja nije više bila sasvim trezna i naslanjala se na točak.

Manja se držala malo po strani posmatrajući šta se dešava na logorskoj čistini. Kraljevska porodica je takođe ustala; odrasli su se združivali u parove i kretali prema svojim kolima. Zartir i ostale plemenske starešine povukoše se sa svojim ženama, a Balan ode sa svojom budućom mladom. Manja je razumela šta sada sledi i bila je uzbuđena zbog toga što će saznati koga će odabrati neoženjeni i neudati ili obudoveli članovi porodice. Primetila je da Tamak razgovara s nekim ratnikom iz Zartirove pratnje i očigledno se brzo složila s njim jer ga je odvela svojim kolima. Čak je i Emre, stara kraljica, odabrala pratioca, i to nikog drugog do Bazukana, sveštenika. Sajana nije mogla nigde da ulovi; verovatno je nestao nekud s kćerkom nekog starešine. Ta pomisao je zabole kao maleni ubod, ali nije umela da objasni zašto.

Kada su konačno i Ksorsa i Mihran nestali, Gvendike mahnu Manji da dođe.

„Zašto si se tako držala po strani?” upita ona. Manja primeti da Gvendike malo zapliće jezikom; očigledno je popila više kobilje rakije nego što joj je činilo dobro. „Obojica su zaista lepuškasti.”

Manja je ćutala i bila srećna što su baš tog trenutka Balan i Darušve prošli pored njih do svojih kola. Gvendike je s nedokučivim izrazom lica gledala za njima.

„Dođi, idemo na jezero!” reče iznenada i stavi ruku Manji na rame.

„Kako? Sada? Zašto?” Manja je poznavala Gvendikinu sklonost prema prenagljenim odlukama, ali ovoga trenutka joj je drugarica delovala sasvim tuđe.

Samo njeno telo kao da je bilo nekako mekanije i mlitavije nego inače – verovatno od rakije.

„Hajde, dođi!”, prošapta nestrpljivo. „Sada mi slavimo svoju sopstvenu malu prolećnu svečanost.”

„Šta nameravaš?” Manja se oslobodila njenog stiska i rasejano je gledala.

„Ksorsa i Mihran nas čekaju kod pašnjaka za konje.”

Manja nije mogla da veruje svojim ušima.

„Zar nećeš konačno da saznaš kako to izgleda?” Gvendike se ponovo uhvatila za Manju i povukla je za sobom. „Ne moraš da učestvuješ, ne mora svako to da iskusi.”

„Ali...”

„Šta još treba da čekamo? Do juče sam imala krvarenje – a znam da je i tebi prošlo pre tri dana”, reče Gvendike trudeći se da zvuči odlučno, što nije našlo potporu u njenom glasu. „Ne plaši se, pored tebe sam.”

Manja ni sama zapravo nije znala zašto je pošla. Obično se u prisustvu Gvendike osećala sigurnije, ali danas nije mogla da prepozna svoju rođaku. Ipak, njena je posvećenost cilju bila čudesno zarazna, a određenu znatiželju, čak i stopljenu sa strahom, Manja nije mogla da porekne.

Logor je zamro. Na putu do jezera prolazili su pored jurti zastrtih ulaza. Pastiri okupljeni oko logorske vatre nisu na njih obraćali pažnju. Gvendike se uputi ka daščari gde su zimi boravili konji. Beše to građevina u obliku sanduka, pokrivena grubim pustenim platnom. Kada je Gvendike podigla asuru na ulazu, Manja vide da je unutra izdeljena pregradama na odeljke podastrte slamom. U nekakvom bakračiću na tronošcu od bronze buktali su komadi uglja.

„Jeste li poludeli? Ovde ne sme da se pali vatra!” reče Gvendike.

„Zahladnelo je”, odgovori joj neko s desne strane i Manja prepozna Ksorsu, naslonjenog nagim gornjim delom tela na pregradu jednog obora. „Posebno ako si bez odeće.”

Iza njega se, u senci, video njegov brat Mihran. Delovao je zbunjeno i spustio je pogled. Manja iznenada oseti nekakvu naklonost prema njemu jer je i sam s Ksorsom prošao kao ona s Gvendikom. Najradije bi se jednostavno okrenula i pobegla iz mračnog sanduka punog dima i zadaha konja.

Nasuprot njima, izgledalo je da se Gvendike ni najmanje nije pokolebala u svojoj rešenosti. Odlučno je otkopčala pojas, skinula tuniku, svukla čakšire i razvezala čak i kožni povez s desne dojke. Ksorsa se spustio na pod pored vatre prateći svaki njen pokret kao začaran. Pogledom je klizio preko vitkog, na svetlosti vatre crvenkastog, svetlucavog devojačkog tela, kao da nije mogao da se odluči koja pojedinost ga najviše privlači.

Gvendike se spustila pred njim na kolena, a kada je on drhtavim prstima odvezao svoj pojas, pomogla mu je i spustila mu čakšire preko kolena. Bez daljeg ustručavanja spustila mu se na krilo; oboje su se neko vreme trudili da svoja neiskusna tela postave u pravi položaj. Manja je videla kako joj se leđa savijaju, a pršljenovi među plećima pokreću dok je Ksorsa snažnim rukama

privlačio njena bedra. Konačno je Gvendike ispustila bolan usklik, tek pisak koji ispuza kroz stisnute zube.

Manja iznenada oseti slabost i drhtavicu, odsutno pogleda u daljinu i spusti se pored zida s druge strane, kraj bakrača s ugljem. Nedaleko od nje sedeo je Mihran, pogleda spuštenog u žeravicu, očigledno se trudeći da ne gleda ni Manju ni svog brata.

„Polako!" zapišta Gvendike u pozadini, a Ksorsa je pod njom uzbuđeno dahtao.

„Zovem se Mihran", reče mladić iznenada Manji i ne pogledavši je. Glas mu je zvučao bojažljivo i Manja odjednom zaboravi na sopstveni strah.

„Znam", odgovori ona i slabašno se nasmeja.

„Ti si Manjana, zar ne?"

To mora da je i pre znao, ali je Manja shvatila kako je time samo hteo da nadjača zvuke.

„Posmatrao sam te kada si gađala lukom", nastavi Mihran i kliznu do nje. „Veoma dobro gađaš."

„O, hvala." Ništa pametnije joj nije palo na pamet.

„Ja ne gađam baš tako dobro", brbljao je mladić dalje, očigledno očajnički pokušavajući da održi razgovor. „Bolji sam sa sekirom... tako kaže moj učitelj."

„Ah." Manja se stidela svoje ćutljivosti, ali sada se jednostavno nije mogla usredsrediti. Krajem oka opazi kako su se Ksorsa i Gvendike u njegovom krilu okrenuli: sada je ona glavu zabacila unazad, dok je njegovo lice bilo među njenim dojkama; leva joj beše jasno veća od desne.

„Ti si veoma lepa, Manjana", reče Mihran, okrenu se i bojažljivo ispruži ruku da joj dotakne kosu.

Manja se nasmeja, napola zbunjeno a napola zbog njegovog neveštog približavanja. „Misliš?"

„Da... imaš tako divnu kosu... i oči ti tako sijaju kada se smeješ..."

Zvučalo je tako iskreno da Manja oseti kako joj se uzdržanost topi, te ga bolje pogleda. Mihran nije bio stariji od nje; na licu mu se videla neobična mešavina detinjastih i odraslih crta, kod mladića njegovog uzrasta vrlo upadljiva. Njegove velike, smeđe oči naročito su budile poverenje, a kad se Manja u jednom trenutku zapitala za razlog, pade joj na pamet da je podsećaju na Vilufara.

„Hoćeš li da vodiš ljubav sa mnom?" upita ga odjednom, na svoje sopstveno iznenađenje.

Mihran prestrašeno spusti pogled i zgrči šake u krilu, ali ga Manja, dirnuta njegovom plašljivošću, dohvati za zglobove i nežno ga povuče sebi. Osetivši iznenadni poriv, ona ustade i skinu odeću. Mihran je zurio u nju, a na licu su mu se ogledala osećanja, od straha do neverice i ushićenja. Tek kada je naga stajala pred njim, nevešto se oslobodio odeće, ne okrenuvši pogled ka njoj.

Manja mu sede u krilo, kao što je videla da je uradila

Gvendike, i dodirnu ga dok je obazrivo kružila bokovima. Mihran zastenja, izvan sebe od ushićenja kada mu je dopustila da prodre u nju; jeknu i ona, jer joj kratak i oštar bol prostreli utrobu, a sledio ga je rastržući pritisak. On užasnuto

pogleda gore prema njoj, ali ona stisnu zube i nemo zaklima glavom, napola umirujući njega, napola sebe. Onda se postepeno opustila i skoro opčinjena osetila kako mladića obuzimaju nevidljive sile dok je rukama stezao njena bedra i uvek nanovo ulazio u nju. Nije osetila ni bol ni užitak, samo prodiranje. Kako nije znala šta da radi s rukama, povukla mu je glavu među svoje grudi i osetila kako je njegova vlažna kosa nežno golica. Činilo joj se kao da je njegova glava u stvari glava nekakvog deteta, a da donji deo tela pripada muškarcu koji čini nešto što ni sam ne shvata.

Pošto se nekoliko trenutaka snažno upinjao, Mihran zastenja i zgrabi je za kukove. Manja ga je čvrsto držala sve dok se nije umirio i dok njegov torzo ne utonu nazad ka zidu. Mršave grudi su mu se brzo dizale i spuštale, a oči grozničavo plamsale. Manja se podiže, te oseti kako je iskliznuo iz nje; konačno ustade i sede kraj njega. Zapravo nije imala osećaj da se desilo nešto posebno; kratki doživljaj je prohujao kao kovitlac vetra nad stepom.

Tek sada je primetila da su se s druge strane vatre Gvendike i Ksorsa odvojili jedno od drugog. On je, blaženog pogleda, ležao na leđima, a ona je ponovo navlačila tuniku.

„Sve u redu?" upita Gvendike i zabrinuto pogleda prema Manji.

Manja se zahvalno nasmeja, jer to je opet bila ona Gvendike koju je poznavala. Bilo je neobično što oseća da joj je drugarica daleko bliža nego mladić koji je bio u samoj unutrašnjosti njenog tela.

„Sve je u redu", potvrdi ona.

Mesec je stajao visoko nad poljem kad su se dve devojke vratile do svojih kola i kradom popele unutra da ne privuku pažnju suseda. Gvendike se iscrpljeno stropoštala na svoj ležaj, prekrstila ruke na potiljku i zagledala se u krov.

„I – kako je bilo?" upita kad se Manja spustila preko puta i namestila jastuk.

Manja je slegla ramenima. „Ne znam. Sve se tako brzo desilo."

„Kod mene isto." Gvendike uzdahnu. „Mislila sam da je sve to nekako... uzbudljivije, razumeš?"

Manja klimnu glavom. „Ponovo ćeš se videti s Ksorsom?"

„Ne znam. Ništa se nismo dogovorili."

Manja ponovo klimnu. Ona takođe nije verovala da bi je Mihran mogao nagovoriti da se još jednom sastanu. Nakon tog susreta u daščari za konje, razišli su se pomalo postiđeno i ćutke.

„Jednostavno sam htela da znam kako je to" reče Gvendike očigledno imajući potrebu da se pravda. „Možda je to bila glupa ideja..."

„Ne, bilo je u redu", reče Manja zamišljeno. „Možda je to... kao gađanje lukom i strelom. Možda se mora duže vežbati dok nam ne uspe."

„Verovatno." Gvendike klimnu glavom i protrlja ogrebotinu na unutrašnjoj strani butine. „Ali za neko vreme ću se radije odreći časova."

Morale su da se nasmeju.

„Uostalom, Ksorsa mi je ispričao da je video Sajana”, reče Gvendike. „Pogodi s kim je otišao u kola!”

Odjednom ponovo ozbiljna, Manja je napeto slušala.

„Nećeš verovati”, nakezi se Gvendike. „Otišao je s Bikom.”

„Bikom?” Manja nije htela da veruje svojim ušima.

„Pa da; ona je lepa žena”, reče Gvendike. „Čak iako je od njega deset godina starija.”

„Ali oni su rođaci!”

„Daleki rođaci. Majke Emre i Bike su bile polusestre – dakle, takoreći njen polusestrić.”

Manja je zaprepašćeno ćutala. Sama slika da Sajan vodi ljubav sa ženom koja joj je u lovu na goveda jasno pokazala da je prezire pogodi je daleko bolnije nego što je mogla da prizna Gvendiki.

„Verovatno mu je izgrebala lice, kao divlja mačka”, nasmejala se Gvendike. „Po svoj prilici nije im to prvi put.” Ona se strese. „Nje bih se kao tetke radije odrekla.”

„Smeju li oni da se venčaju?” upita je Manja jer je već čula za stroga pravila koja se primenjuju za sarmatske brakove.

„Da, verovatno, ako bi Bik ispunila stari zakon i ubila nekog neprijatelja. Brak je zabranjen samo među rođenom braćom i sestrama, i s braćom i sestrama sopstvenih roditelja.”

Gvendike se kreveljila. „Dakle *ti,* na primer, ne smeš da se udaš za Sajana.”

Manja oćuta.

RASTANAK

Uskoro zatim su se sarmatska plemena rastala i krenula na put ka svojim vajkadašnjim letnjim konacima. Manja i Gvendike su se oprostile od Parze, koju će ponovo videti tek iduće godine. Nasuprot tome, Mihrana i Ksorsu srele su još jednom u prolazu i pozdravile se s njima ništa ne pominjući. Pleme njihovog oca Zartira, kako je Manja saznala, provešće leto na pašnjacima na visoravnima jedne planine na istoku, a Emrino pleme je, naprotiv, nameravalo da se vrati na severozapad, prema dolinama u blizini šumskog pojasa. Činjenica da će tako ponovo dospeti u blizinu svog rodnog sela, uistinu je Manju vrlo malo dotakla.

Putovanje se uopšte nije razlikovalo od onog jesenas. Samo je vetar bio prijatniji i nisu oskudevali u hrani. Mnoge životinje su u februaru donele na svet mladunče, a krave i koze su davale mleka u izobilju. Ionako bogate zalihe još je dopunila raskošna lovina, jer je u stepi polako otopljavalo i bilo je na svakom koraku zečeva, divljih ovaca i ptica.

Kada nisu boravile u kolima, Manja i Gvendike su jahale uz vozila. Nadmetale su se u gađanju lukom i strelom s konja tako što su ciljale prema grmlju koje je zgodno raslo kraj izvora vode. Manja je s posebnom revnošću vežbala „gađanje u bekstvu", što je naučila u zimovniku: okretala se na konju u galopu i gađala ispod leve ruke unazad – težak zadatak, kojem je Skudan ipak pridavala veliku važnost.

Uveče su se odmarali, a devojke su kao i obično sedele napolju pred kolima i večerale. Balan, Gvendikin brat, nije se mnogo pojavljivao napolju jer mu se buduća žena Darušve uselila u kola i na osnovu šumova koji su se više puta dnevno probijali kroz tanke zidove dalo se zaključiti da se žestoko trude oko budućeg potomstva. Gvendike se rado šalila na njihov račun, a u isti mah je unapred izrazila radost što će oni nakon venčanja živeti u Darušvinom plemenu, a Manja i ona će imati cela kola samo za sebe.

Sajan se samo ponekad priključivao devojkama, kad se sa saborcima vrati iz redovnog izviđanja sledeće dnevne etape.

„Izgleda da se na zapadu nije ništa promenilo", zadovoljno je zaključio kada je jedne večeri svratio do njih. „Naširoko i nadaleko nismo otkrili nijednog Skita. Očigledno da zasad ostaju na svojoj strani Crne reke."

„Šta bi se desilo kad bi zauzeli naše pašnjake dok smo na putu?" pitala je Gvendike.

„To zavisi koliko ih je", odgovorio je Sajan. „Ako bi samo jedno pleme doteralo tamo svoje stado, borili bismo se protiv njih i isterali ih. Ako bi ih bilo više, morali bismo potražiti neko drugo mesto za letnji bivak. Ali ne verujem da će do toga doći. Zartir nam je pričao da Skiti trenutno ratuju sa Urartima na svojoj južnoj granici. Dok god se bave njima, nas će ostaviti na miru."

„A šta bi bilo kad bi nas napali dok smo u seobi?" pitala je Manja. Ovom mišlju se bavila već duže vreme, jer je dugačka povorka vozila bila krajnje ranjiva sve dok je prelazila preko otvorenih predela.

„Onda bismo napravili zaklon”, objasnio je Sajan. „To se može ostvariti za iznenađujuće kratko vreme, jer naši vozači poznaju tu meru zaštite. Podigne se obruč od četrdeset ili pedeset kola, a ostali ostanu u obruču. Dosad još nijednom napadaču nije uspelo da zauzme ovakav zaklon, čak ni Skitima.”

Manja klimnu glavom; ovo objašnjenje ju je pomalo umirilo.

„Ali primetili smo nešto drugo u svojim izviđanjima”, nastavi Sajan. „Neka vučica nas prati na određenom rastojanju. Uvek je viđamo samo izdaleka jer je veoma oprezna – ali ako se ne varam, to je ona ista koja je i prošle godine lutala oko našeg logora.”

„Zaista?” Manji je bilo vrlo teško da sakrije uzbuđenje i kada je Sajan iznenađeno podigao pogled, rešila je da ga uputi u tajnu.

„Poznajem tu vučicu”, priznade ona. „Prati me otkad sam je jednom prilikom spasla... iz jedne jame pod zemljom. To je bilo pre nego što sam došla vama. Odonda je stalno u mojoj blizini. Na putu do zimovnika nekoliko puta se toliko približila našim kolima da smo joj odatle bacale komade mesa.”

„Vredno pažnje”, reče Sajan iznenađeno. „Često sam čuo da se vukovi koji se izdvoje iz svog čopora priključe nekom čoveku. Tvoja vučica je očigledno poštedela naše stado jer dosad nijedna životinja nije nestala, nijedna koza.”

„Možeš li da pripaziš na nju?” molila je Manja. „Mislim – da je ljudi ne bi ubili.”

„Niko od nas neće ubiti vuka”, odgovori Sajan. „Ali ako ti to toliko znači – dobro, obratiću pažnju kad je vidim.”

Manja mu se zahvalno nasmešila.

On joj odgovori osmehom.

„Porasla si, Manjana” zaključi on neočekivano. „Svakog dana to pomalo zapažam.”

„A ja nisam?” molećivo dobaci Gvendike.

„Naravno da jesi”, uzvrati Sajan i potapša je po ruci. „Ti isto, najdraža moja sestričino. Obe ste pomalo porasle. Ako u dogledno vreme bude nekog ratnog pohoda, možda će moja majka dopustiti da i vas dve pođete s nama.”

„O, u to ne verujem” reče Gvendike, i nije bilo moguće jasno utvrditi da li joj glas treperi od olakšanja ili razočarenja. „Skudan kaže da sam još mlada i nedovoljno snažna za borbu prsa u prsa.”

„Plašiš se?” zadirkivao ju je.

Gvendike mu je zahvalila tako što ga je šaljivo munula postrance. Nasmejao se, ali se odmah ponovo zatim i uozbiljio.

„Ne brinite se, vas dve! Kao što rekoh, ne izgleda da bi nešto u skorije vreme moglo dati povoda za rat... a ako i bi, onda biste vi jahale u zaštitnici i morale biste u svakom slučaju pustiti nekoliko strela. Ali jednom će doći i taj dan. Vredno vežbajte i slušajte Skudanu!”

Manja odsutno klimnu glavom i pogled joj pade na Bik, koja je prolazila nedaleko od njih. U njenim očima mirovalo je neskrtveno neprijateljstvo.

„Eno tetke Bik”, reče Gvendike Sajanu.

„O.” On se okrenu, ali je prolaznici podario samo letimičan pogled.

„Viđaš li je često u poslednje vreme?” upita ga Gvendike naizgled usputno.

„Kako ti je to palo na pamet?”

Gvendike sleže ramenima. „Ljudi pričaju o tome od prolećnog obreda.”

„Pričaju previše”, reče Sajan ozbiljno i podiže se. „Pre svega o prilikama koje ih se ne tiču.”

Sa ovom dvosmislenom napomenom on ostavi devojke i pređe do kola svoje majke da joj podnese izveštaj.

Nakon šezdeset dana putovanja Sarmati su stigli do letnjeg logora, podigli jurte i rasporedili stada po okolnim pašnjacima. Život u logoru je proticao isto kao i prethodne godine, s jedinom razlikom: sada je Manja mogla da živi bez straha i sumnji. Ponovo je počela njena poduka u ratničkim veštinama, a ona i Gvendike su pod strogim vođstvom Skudane sve uspešnije uvežbavale rukovanje sekirom i kopljem. Uveče su odlazile u duga jahanja i ispitivale okolinu, pri čemu bi Manja često zatekla vučicu kako se šunja nedaleko od njih.

Pošto je Gvendike izgubila svaki strah od životinje, odlučile su da vučicu pripitome. Duže vreme su dolazile na isto mesto i ostavljale tamo ostatke večere. Zatim su je mamile sve dok se nije okuražila da Manji, kao i Gvendiki, poliže mrve iz ruke. Nije dugo potrajalo kad je vučica i bez hrane u izgledu došla blizu i spustila se gotovo uz njih.

Jednog popodneva usred leta Manja je izjahala bez Gvendike. Ovoga puta je vučica dotrčala do njene kobile pre nego što je Manja stigla da sjaše. Kad se Manja smestila na travu, životinja joj se toliko približila da ju je mogla potapšati po sivom krznu.

„Moram ti dati neko ime”, razmišljala je Manja gledajući u žućkaste oči svoje pratilje. „Od danas se zoveš Varga.”

Nakratko vučica trznu ušima, a onda joj se njuška opusti i ona onjuši Manjinu ispruženu ruku.

„Zašto me slediš?” upita je Manja. „Jesi li se zaklela da ćeš zauvek ostati uz mene?”

Ova misao je podseti na nešto što je, nekada davno, obećala Vilufaru.

„...da se nikada nećemo rastati, osim ako bogovi budu drugačije želeli...”

Iznenada ona oseti kako joj naviru suze i pogleda ka severozapadu, u pravcu gde se, na manje od dana jahanja, moralo nalaziti selo njenog detinjstva.

„Žao mi je, Vilufare”, prošaputa.

Vučica je pažljivo pogleda, dopuza bliže i namesti njušku na Manjino koleno.

„Možda su bogovi zaista drugačije želeli.”

Stavila je ruku vučici na vrat i blago je pogladila po kudravom krznu. Osećao se miris divljine i prostrane stepe.

TREĆI DEO
DRAGI

PREPAD

Prošlo je šest godina.

Te kasne letnje noći stepa se prostirala ispod meseca kao ćilim sjajnih srebrnih niti. Ništa se nije micalo osim zalutale ovce koja je najpre mirovala u travi, a onda iznenada podigla glavu: nešto je nanjušila.

U zaklonu brežuljka okruženog visokom travom micale su se senke. Petorica muškaraca ostavila su svoje konje izvan vidokruga i bezglasno se prikradala na sve četiri. Njihov vođa, koji je umesto pustene kapuljače nosio gvozdeni kalpak, povio je stabljike trave u stranu, provirio preko vrha brežuljka i mahnuo ostalima da mu se priključe. Istovremeno je napipao tobolac o pasu.

Muškarci pogledaše dole i u podnožju obronka videše priliku u travi. Izgledalo je da je sama i bez oružja. Gledala je napred, prema logoru koji mora da je bio nedaleko, prema istoku. Muškarci na brežuljku čekali su zapeti kao strune. Vođa se uhvatio za svoj luk; leva ruka mu je počivala na tobolcu. Pogledi njegovih pratilaca upitno kliznuše ka njemu, ali on saže glavu.

Čekajte!

Zurio je u mrak. Nedaleko od prilike na zemlji stajao je konj, osedlan i bogato ukrašen. Kobila je pognula glavu, a preko čela joj beše zategnuta zlatna traka. Nesumnjivo se radilo o životinji nekoga od plemenita roda.

Mršav osmeh ozari bradato vođino lice. Polako i nečujno, on položi strelu na tetivu luka. Tri bronzana krilca na vrhu strele behu premazana otrovom, jer takve behu sve strele njegovog naroda, i vršak zasvetluca na mesečini.

„Sada!” viknu on, podiže se na levi lakat i nategnu luk. Njegovi ljudi poskakaše, isukaše sekire i s glasnim povicima spustiše se niz kosinu nasipa.

Prilika u podnožju obronka prestravljeno skoči. Okretala je glavu, a lice joj na trenutak beše samo bleda mrlja u tami. Onda se okretno kao mačka bacila u stranu i otkotrljala daleko u travu. Istog trenutka je doletela strela, promašila cilj i ostala zarivena u zemlju.

Vođa opsova, spusti luk i izvuče bodež. Zatim se spusti niz kosu i priključi se svojim ljudima. Ovi su se upravo zaustavili i s podignutim oružjem okružili neznanca, koji se brzinom munje podigao i sada stajao pred njima teško dišući.

„Ojorpata”, s nevericom prošaputa jedan od njih.

Vođa je došao do njih i odmerio neobičnu pojavu koju su iznenadili ovako daleko od neprijateljskog logora.

Bila je to žena, visoka i snažna, kovrdžave crne kose i svetlosivih očiju u kojima je blistala mesečina. Nosila je čakšire za jahanje i beo pusteni ogrtač oivičen zlatnim pločicama. Na licu joj se moglo prepoznati čisto zaprepašćenje. Pogled joj je leteo od jednog do drugog čoveka, a grudi se pod tkaninom brzo dizale i spuštale. Uprkos njenom očiglednom, smrtnom strahu, nije pokušavala da pobegne. Samo je stajala, tela napetog kao tetiva luka, i zurila u svoje napadače.

Vođa je spustio bodež. Žena je možda bila Ojorpata, ali nenaoružana, vrlo mlada i očigledno visokog roda. Možda se isplati da je ostave u životu. Možda bi mogli izmamiti od nje obaveštenja, možda su se čak mogli malo i zabaviti s njom pre nego što je sveštenik – kao i većinu ratnih zarobljenika – žrtvuje bogovima.

Tog trenutka se iz mraka izdvoji jedna senka i zaskoči ga. Muškarac nije dokonao šta je to i visoko cimnu ruku, dok njegovi pratioci prepadnuto uzviknuše i odstupiše. Senka se bacila na njega i on vide sevanje neljudskih očiju, pod rukom oseti sirovo raščupano krzno – a zatim ga zubi zgrabiše za levi ručni zglob i zariše mu se duboko u nezaštićeno meso. On kriknu od zaprepašćenja i bola, zatetura se unazad, pade na tlo i oseti kako mu se razjareni klobuk dlaka i kandži bacio na grudi. Bio je to vuk.

Ostali ratnici bili su u prvom trenutku suviše iznenađeni da bi išta preduzeli, ali kad je taj trenutak prošao, priskočiše u pomoć svom vođi. Ovaj se valjao u zagrljaju zveri očajnički mlatarajući rukama, tako da je izgledalo da uopšte ne mogu udariti ratnom sekirom a da ne saseku i njega. Umesto toga pokušali su da zgrabe vuka za vrat ili za zadnje noge, ali se životinja uvijala kao zmija i grizla i udarala kandžama na sve strane.

Pred ovakvim obrtom, pre svih je žena stajala kao ukopana. Potom je ugrabila priliku da otrči preko do svog konja i odreši tanku ratnu sekiru sa sedla.

Vuk je sad bolno zavijao – očigledno je nekome uspelo da mu priđe i da ga šutne u rebra. Životinja se pridigla s neprijatelja, odskočila i pobegla u mrak.

Vođa je psovao i vikao na ljude. Tunika mu je bila iskidana, a leva ruka jako krvarila. Sagnuo se za bodežom koji mu je bio ispao iz ruke, kad se nad njima uznese promukli krik. Beše to ženski krik, nipošto glas straha nego razjaren, zverski urlik, ništa ljudskiji od onog malopređašnjeg, vučjeg.

Lica izobličenog u masku gneva, ratnica nasrnu na čoveka dok joj se crna kosa uvijala kao čitavo klupko zmija, a ratnu sekiru beše podigla na udarac. Oštrica polete u visokom luku, a jedan koji je bio istupio da zaštiti svog gospodara pade pre nego što je uspeo i da podigne oružje. Udarac mu je razmsrkao vilicu i odbacio ga unazad u travu.

Ostali dohvatiše sekire i navališe na ženu, koja od snage sopstvenog udarca posrnu. Činilo se da će je nadvladati, ali je njen slepi gnev u napadu izgleda iznenada ispario i ustupio mesto hladnom razmišljanju. Setila se vežbi koje je učila na obuci i njeno telo kao da se sada pokretalo samo od sebe. Okončala je pad gipko se otkotrljavši pod oružjem muškaraca koji su se digli u napad. Onda je sekirom pljoštimice udarila po kolenu najbližeg neprijatelja i on se s urlikom sruši.

Treći čovek je bio priseban i uravnotežen: sada je zamahnuo sekirom, ali je žena primetila nagoveštaj, izbegla udarac i uzvratila. Dve drvene drške se sudariše, oštrice zazvečaše, a protivnici su očajnički trzali svak svoje oružje da se oslobode. Za to vreme je u ruci četvrtog muškarca sevnuo bodež i on se otpozadi baci na ratnicu. Ona kriknu, obrnu se u mestu i ščepa za levo rame, gde je iz površinske rane krvarilo kroz njen zlatom izvezeni ogrtač. Sekira joj ispade iz ruke, u visokom luku polete kroz vazduh i završi u travi.

Onda se iz senke ponovo ustremio sivkasti vuk. Životinja je nasrnula na čoveka s bodežom i ujela ga za nožni list, tako da je ovaj kriknuvši pao na zemlju i ispustio oružje. Četvrti muškarac odskoči unazad i ponovo podiže sekiru, a ratnica se naporedo otkotrlja u stranu i zgrabi bodež. U trenutku kada je čovek podignutim rukama izmahnuo da udari, bronzana oštrica ga pogodi u grudi brzinom zmije otrovnice.

Vođa se bio povukao; stezao je svoju krvavu ruku, zurio u nju ne mogući da veruje svojim očima. Jedan njegov čovek je raznesenog lica ležao u travi i nije se više pomerao, drugi je stenjući stezao koleno. Treći je upravo pao, s bodežom u grudima, a četvrti se drečeći uvijao jer mu je vuk zagrizao u nogu i nije više otvarao čeljusti.

Ratnica je stajala uspravno među poraženima. Leva polovina njenog ogrtača beše natopljena krvlju, a ona sama se borila za vazduh. Sive oči su joj preteći počivale na jedinom preostalom neprijatelju i obećavale mu borbu na život i smrt ako ostane.

Shvativši svoj položaj, muškarac učini ono što je jedino bilo razumno: oprezno pođe nekoliko koraka unazad, a pošto njegova protivnica nije ništa preduzimala i nije mu se približavala, okrenu se i potrča. Njegov saborac sa slomljenom nogom pođe njegovim stopama i zahrama za njim što je brže mogao, pri čemu se osvrtao da pogleda ratnicu kao da je utvara.

Žena nije pošla za beguncima, nego je ostala da stoji i posmatra kako obojica nestaju u tami. Tek kada je bila sigurna da se nijedan od njih neće vratiti, okrenula se ka jedinom preživelom, koji se očajno rvao s vukom.

Njen bes beše iščileo i obuze je drhtavica. Ipak, nije zaboravila šta je naučila: da čak i privremeno onesposobljeni protivnik još može biti opasan. Sagla se, dohvatila svoju sekiru i poslednji put izmahnula njome brižljivo proračunavši udarac. To joj teško pade. Kada se oštrica spustila, ona stisnu zube i odvrati pogled.

Vučica se uplaši, istog trena pusti nogu čoveka koji se više nije micao i pobeže.

„Manjana!"

Bio je to Sajan, koji ju je pronašao kako stoji pored žrtve i drži se za ozleđeno rame. Manja nikada još nije bila toliko radosna što ga vidi kao sada.

„Čuo sam viku." On zauzda pastuva i pogled mu pade na bojno polje. „Tako mi svih bogova..."

Kada je iskočio iz sedla i prišao, Manja oseti kako je noge izdaju. Stigao je baš na vreme da je pridrži i ona se uhvati za njega kao davljenica.

„Hteli su da me ubiju", šaputala je kao da mora opravdati ovo krvoproliće.

Držao ju je čvrsto i bilo je beskrajno utešno osetiti njegove jake ruke, staviti glavu na njegovo rame. Odjednom se osetila nezaštićenom i slabom, kao dete, i suze joj pođoše niz obraze.

„Povređena si!" Pokušao je da se oslobodi i da joj pogleda raskrvareno rame.

„Ne, nemoj me puštati!” šaputala je. Nije više osećala bol, samo toplinu njegovih obraza i njegov dah na svom uvetu. Neko vreme je samo tiho plakala, a on ju je grlio i u neverici gledao preko njenog ramena ka mrtvom čoveku na zemlji.

„Moramo pozvati Tamak”, rekao je konačno i odvojio se od nje tek toliko da je pogleda u lice. „Možeš li da jašeš?”

Manja obrisa suze i klimnu glavom.

Pola sata kasnije vratila se na poprište u pratnji Tamake, koja se bacila na konja i krenula čim ju je Sajan probudio. Manji su rame povezali platnenom trakom. Tamak je brzo pogledala ozledu i ustanovila da je rana samo površinska. Pusteni ogrtač ju je zaštitio od protivnikovog udarca. Iako će joj verovatno ostati ožiljak, sve to nije ozbiljnije naudilo ruci.

Kada su stigli na poprište zbivanja, Tamak iskoči iz sedla; išla je od jednog do drugog leša i podrobno ih pregledala. Kod leša u čijim je grudima stajao bodež spustila se na kolena i nabranog čela ispitivala dršku oružja u obliku orlovskog kljuna.

„Skiti”, promrmlja ona.

Sajan klimnu glavom.

Tamak se podiže i okrenu ka Manji, koja je pokušavala da savlada drhtanje svojih kolena.

„Trojica muškaraca?”, upita Tamak.

„Petorica”, odgovori Manja. „Dvojica su pobegla. Napala ih je Varga, moja vučica.”

Tamak je hitro razmenila poglede sa Sajanom.

„Dakle, obavestiće svoje da su otkrili naš logor”, reče Sajan.

Tamak klimnu glavom. „Ali ispričaće im još nešto...” Ona izvuče bodež iz tela mrtvog čoveka. „„...Naime, da je neka neustrašiva ratnica, koju su napali samu u divljini, svojom rukom ubila trojicu njihovih.”

Prišla je Manji, podigla joj bradu i ozbiljno je pogledala u oči.

„Ti si zaista Vardanina kćerka”, reče.

Manja proguta knedlu i uzvrati joj pogled.

„Uzmi.” Tamak podiže krvavi bodež. „Kada Sarmat ubije svog prvog neprijatelja, lizne malo njegove krvi. Takav je običaj.”

Manja je uplašeno gledala u pruženo oružje, zatim u Sajana, koji joj ohrabrujuće klimnu. Konačno se savladala, uzela bodež i brzo prešla vrhom jezika preko oštrice. Krv je bila gorkog gvozdenog ukusa i ona se namršti.

Tamak joj stavi ruku na neozleđeno rame.

„Od danas si ratnica”, reče ona svečano; zvučalo je kao obred. „Sazrela si da oduzimaš život i da daješ život. Slobodna si da odabereš sebi muža i rađaš decu. Neka te bogovi blagoslove.”

Iznenada se nasmeja – što je bila prava retkost na njenom ozbiljnom licu. „Veoma sam ponosna na tebe.”

Manja tronuto spusti pogled. Gvendikina majka je veoma retko razgovarala s njom ovako prisno. Manja je znala da je to iz ritualnih razloga, jer su odrasli ratnici gradili društvo za sebe, a mladi, koji još nisu imali iskustva u borbi, prilikom skupova i svečanih prilika sedeli odvojeno od njih. Sada je i Manja pripadala onima koji su ubili nekog. Činilo joj se nestvarnim, naročito što je za vreme napada bila u nekom čudesnom stanju između zanosa i smrtnog straha. Posle nije mogla uopšte da poveruje da je upravo ona zarila bronzani bodež u grudi tog čoveka.

„Bilo je... tako strašno”, šaputala je i pomalo se stidela, kao da nije zaslužila dostojanstvo koje joj je Tamak upravo dodelila.

Tamak se, međutim, smejala.

„Svakom je tako prvi put”, reče nežno i pogladi Manju po licu. ,,A sada se vratimo u logor. Gvendike će se pobrinuti za tvoje rame. Ima u kolima lekovitih masti.”

Vratili su se i Tamak je sama otpratila Manju do kola i probudila Gvendiku, koja je čvrsto spavala.

„Pobrini se za svoju rođaku”, kazala je. „Moram otići do majke da se posavetujem s njom. Ako je Manjanu napala izvidnica, moramo računati na to da će se Skiti vratiti u većem broju.”

Gvendike je bila duboko potresena. Pošto je Tamak otišla, zagrlila je Manju, koja se spustila na svoju postelju.

„Tako mi svih bogova – napali su te?” Dohvatila je jednu od masti koje su u livenim lončićima stajale na njenom stočiću. „Pokaži mi rame!”

Manja stisnu zube kad je Gvendike oprezno dotakla ranu.

„Mora li da se izgori?” upita Manja uznemireno. Znala je da su seljaci u njenom zavičaju površinske rane prljili usijanim bakarnim kukama.

„Ne”, umiri je Gvendike. „Posekotina na mišiću koja toliko krvari čisti se sama od sebe. Ali ostaće ti ožiljak”

Manja odsutno klimnu glavom, a Gvendike uze mekanu maramu i napravi zavoj.

„Je li istina ovo što majka kaže?” upita Gvendike, uhvativši je za ruke; izgledalo je kao da će grunuti u plač. „Mogli su te ubiti...”

Manja nije znala šta da odgovori. Od pre izvesnog vremena najčešće je imala potrebu da bude sama, ali se stidela jer joj je to izgledalo kao izdaja drugarice. Ponekad je čekala dok ne padne mrak, dok Gvendike ne zaspi, i tek tada napuštala kola i jahala na rub pašnjaka za stoku. Najčešće joj se pridruživala Varga: sedela bi pored nje, a Manja ju je hranila, milovala je i pričala s njom. Zapravo je pričala sama sa sobom, ali je barem imala utisak kao da je vučica sluša. Manja je pričala ono što inače nikom nije mogla da ispriča: o svom detinjstvu, o majci, o Vilufaru – a ponekad i o tajni mlađoj od tih uspomena, kojom se tek u poslednje vreme bavila.

„Zašto se šunjaš usred noći?” upita je Gvendike. Iznenada se lukavo nasmeja, kao da joj je palo na pamet ubedljivo objašnjenje. „Imaš li možda ljubavnika? Kaži – ko je to?”

Manja se nemoćno nasmeja i zatrese glavom.

„Zaista sam samo Vargu posećivala”, objasnila je ostajući u blizini istine. To što se često nadala da će sresti Sajana, koji je povremeno znao da izjaše kasno uveče u okolinu logora, nije mogla čak ni samoj Gvendiki poveriti.

Sledećeg jutra Sarmati su napustili jurte, upregli teretne životinje pred kola i pokrenuli stado ka istoku. Gvendike i Manja su saznale od Tamake da je Emre odlučila da potraže novo logorište. Razlog je bio očigledan: kraljica se plašila da je skitska izvidnica bila poslata da uhodi njihov logor.

Putovali su dva dana bez pravog odmora i konačno stigli do jedne omanje kotline koju je presecala reka. Tu su ponovo podigli jurte i oko obronaka koji su obuhvatali dolinu postavili kola u obruč kao zaštitni zid. Sarmati su bili oprezni i Manja je primetila da su gotovo svi ratnici stalno u sedlu i da odlaze u izvidnicu, a među njima Tamak, Sajan, čak i Emre. Čak su i pastiri koji su čuvali stoku bili naoružani.

Dani su prolazili, leto je bilo u jeku i ništa se nije dešavalo. Stražari nisu nijednom videli skute skitskih ogrtača, kako je govorio Sajan, i postepeno se sve ponovo vratilo svakodnevici. Muzle su se koze, šišale ovce, tkali se ćilimi i zastori, popravljala kola i podmazivale glavčine točkova, a ljudi su sedeli pred svojim jurtama i uživali u blagom vremenu.

Čak su se i Manja i Gvendike vratile svojim uobičajenim dnevnim poslovima. U to vreme su, međutim, podelile i kola, jer je Gvendikin brat od venčanja živeo sa ženom u njenom plemenu, kao što je to i bio običaj, a one su zauzele i deo u kom je on prebivao. Odlazile su na duga jahanja na konjima, koji su porasli zajedno s njima i u međuvremenu počeli da nose pokrovce od obojene goveđe kože i oglave obložene zlatom. A pod nadzorom Skudane zajedno su vežbale bacanje koplja i borbu isukanim mačevima.

Manjina rana na ramenu zarastala je dobro i uskoro je ona ponovo uzela učešća u vežbanju ratničkih veština. Stroga učiteljica je, naravno, znala svaku pojedinost o susretu s neprijateljem i svojoj učenici je poklonila osmeh priznanja.

„Odrasla si, Manjana”, dosudila je suvo dok je veštim pogledom zagledala povredu. „Nikad ne zaboravi dan kada si dobila ovaj ožiljak.”

U stvari je Manja imala osećaj da se u njoj nešto promenilo, iako je ta promena bila manje upadljiva nego to što joj je telo sazrelo. Bila je to sedma godina kako su je Sarmati prihvatili i odavno nije više bila ona devojčica kojoj je nekada bila potrebna pomoć da se popne na konja. Ponekad, kada Gvendike nije bila u kolima, uzela bi malo bronzano ogledalo i nije mogla da veruje da je to iz poliranog koluta zaista gleda ona Manja. Često se poredila s Gvendikom, koja je postala vitka i nežna, glatke kose i uskog plemenitog lica.

Manja se mnogo više promenila. Dohvatilo ju je jedno kasnije, ali žustrije razdoblje rasta i u međuvremenu je nadmašila svoju rođaku za čitav pedalj. Od sedamnaestog rođendana crna kosa je počela da joj se kovrdža kao nekad u njene majke; sive oči su joj se uvećale i postale izražajnije, a nekada okruglasto devojačko lice se izdužilo i uozbiljilo. Bila je i snažnije građe od Gvendike, a porast mišićne mase kroz vežbe povoljno se spojio sa bujnim ženskim oblinama kakve su krasile i njenu majku. Uprkos svim opomenama samo je retko nosila povez za grudi, jer je nalazila da je pritisak opterećuje, što je imalo za posledicu da je bila jedna od retkih Sarmatki sa obe dojke razvijene. Skudan je digla ruke i prestala da je zbog toga prekoreva, jer je uprkos tome umela s lakoćom da barata i lukom i strelom i kopljem, a Gvendike ju je pokatkad, kad bi obe bile bez odeće, gledala isuviše zavidljivo.

Osim prirodnih telesnih promena, bile su tu i veštačke. U ukrase odraslih Sarmata ubrajala se i bogata tetovaža, a kraljevska porodica je raspolagala sopstvenim slugama koje su ovom umetnošću majstorski vladale. Manja je, istina, mrzela višesatno sedenje kada su joj majušnim ubodima igle izrađivali različite simbole po telu i utrljavali u njih gar, ali je strpljivo podnosila obavezu jer je i u ovome mogla biti zajedno s Gvendikom. U međuvremenu joj se na levoj butini našao lik divlje mačke u skoku, niz letećih kozoroga prelazio joj je preko stomaka, a tačno ispod grudi širio je krila orao.

Uskoro poče da se priča o tome da je Manja stasala za udaju, a primećivala je i poglede muškaraca kada je prolazila kroz logor do pašnjaka ili jahala na svojoj kobili. Razumljivo je da se niko nije odvažio da joj se istinski približi, jer ona je bila Emrina unuka i naslućivalo se da je već uređeno da se jednoga dana uda za starešinu nekog prijateljskog plemena. Gvendike je pričala o tome ne skrivajući zavist od svoje drugarice.

„Sada dakle možeš da se udaš”, rekla je dok su jedne večeri jele pred kolima. „Samo se nadam da ću i ja jednom biti tako snažna i hrabra kao ti, inače ću završiti kao usedelica. Skudan kaže da još nisam zrela za rat... a iskreno rečeno, i sama imam užasan strah od toga.”

„I ja”, odgovori Manja ozbiljno. „Nisam žudela za time da me prepadne šaka skitskih razbojnika u divljini. Jednostavno se to desilo.”

Gvendike uzdahnu. „Možda čovek dobije hrabrost samo u takvim trenucima. Treba li da se nadam da će se i meni to jednoga dana desiti ili ću ostati pošteđena?” Nesigurno se nasmeja. „Ako zamislim da me napada naoružani čovek koji hoće da me ubije... onda se ponekad zapitam da li bi radije trebalo da se odreknem udaje.”

Manja joj je utešno pogladila ruku. Mogla je da razume Gvendiku, ali nije mogla da joj pomogne. Posle zajedničke poduke kod Skudane neprestano ju je podsticala da bude odvažnija i tešila je kada bi pogrešila. Nekoliko puta se pozabavila mišlju da vežba s njom, ali na kraju taj predlog nije ni pomenula jer se plašila da bi tako samo istakla svoju nadmoć i time povredila drugaricu.

„Prošle zime sam, uostalom, videla Ksorsu i Mihrana”, reče Gvendike naizgled usputno. „Obojica su u međuvremenu postali cenjeni ratnici. Ksorsa je porastao i postao snažan, izgleda sasvim dobro.”

Manja je ćutala. Nakon onog prvog susreta s njima u zimovniku, pre više godina, nisu više razgovarale s mladićima, a viđale su ih samo letimično ili izdaleka.

„Mihran je ostao niži od brata, ali zato ima šira ramena", nastavi Gvendike. „I ima prekrasnu bradu."

Manja se u nelagodi vrtela. Nije joj bilo sasvim jasno zašto joj Gvendike sve to priča. Ona sama nije više uopšte rasipala misli na mladića koji je nekada na nekoliko trenutaka bio u njenom telu.

„Možda sledeće zime treba još nekoliko puta da se vidimo s njima." Gvendike se igrala slamkom sa zemlje. „Mislim, naravno, samo na čavrljanje s njima."

Manja sleže ramenima. Ono što je zaista mislila, zadržala je za sebe. Odavno je slutila da Gvendike očajnički žudi za muškarcem i da se vraća Ksorsi zato što je slučajno on bio taj s kojim je podelila svoje prvo iskustvo. Ali izgledalo joj je nemilosrdno da to kaže drugarici u lice. Gvendike je dosta patila zbog svog straha da se oproba u borbi, a patila je i zbog potreba svoga tela. Iako su već dve godine spavale u odvojenim prostorijama, Manja je ipak često posve blizu čula šumove koji su potvrđivali da Gvendike mora, nemajući drugih mogućnosti, da stišava svoje žudnje sopstvenom rukom.

Takva osećanja Manji nisu bila strana, ali je nerado poveravala Gvendiki misli koje su je opsedale u nemirnim noćima, kada je bila svesna svojeg tela od glave do pete. Često je još ranije u Sajanovom prisustvu osećala neobičnu mešavinu prisnog prijateljstva i uzbuđenja koju nije umela bliže da odredi. U početku je jednostavno samo bilo lepo biti u njegovom društvu. Proteklih godina se pak taj osećaj čudesno menjao. Uhvatila je sebe da mu zagleda lice, držanje, hod. Razmišljala je o tome kako mu se sunčeva svetlost igra u kosi i kako je vetar mrsi dok je u sedlu. Nakon onog napada pre nekoliko nedelja, kada ju je zagrlio, jedan nevidljivi otisak njegovog tela ostao je na njenoj mekanoj koži. Tačno se sećala kako ju je dodirnuo obrazom, kako je mirisala njegova kosa, a ruke kojima ju je gladio po leđima ostavile su za sobom goruće tragove.

Ali Sajan je bio njen ujak – u najmanju ruku, u očima svih onih koji su im nešto značili. Manja je poznavala zakone koji su Sarmatima uređivali odnose između polova. Prvobitno se čudila njihovoj velikodušnosti, jer odrasloj Sarmatki koja je ubila u borbi neprijatelja nijedan običaj ne zabranjuje druženje s voljenim muškarcima. Bilo je sasvim uobičajeno i to da žene imaju više ljubavnika i da decu različitih očeva podižu zajedno. Udaju se samo radi rešavanja pitanja nasledstva, jer su položaj i majčina imovina prelazili isključivo na decu dobijenu u braku.

Zato su druga pravila bila stroga. Kao iskusni uzgajivači stoke, Sarmati su znali opasnosti od parenja životinja u bliskom srodstvu, pa su njihovi zakoni zabranjivali i brak i odnose između bliskih rođaka. Prema onima koji prekrše taj zakon odnosili su se kao prema onome ko uvredi bogove i Manja je vrlo lako mogla da zamisli koje su se kazne za to podrazumevale.

Otkad su Sarmati promenili bivak, Sajana je viđala vrlo retko: najčešće u sedlu, kako odlazi s malim odredom konjanika u okolinu. Uveče se zadržavao u

kolima gde je stanovao zajedno s Tamakom. Nije više prelazio preko do njih da jede, i sama Gvendike se žalila kako svog ujaka više i ne viđa. Manja je na to ćutala, ali ipak je mislila svoje. Da li još uvek strahuje od napada Skita? Ili je možda – i kod ove pomisli obuzela bi je neka nagla vrelina – otkrio njena osećanja i zato se držao podalje?

Kako o tome nije mogla da razgovara s Gvendikom, Manja je svoje sumnje i strahove delila isključivo s Vargom. Od onog napada vučica joj je postala još bliža i došunjala bi se po mraku, katkad sve do samog obruča, gde se još uvek dobro videlo, tako da Manja više nije morala da izjaše da bi se srele. Najčešće je bilo dovoljno da ostatke večere ostavi tek na nekih pedeset koraka iza kolskog kruga, u travu. Nedugo zatim bi iz mraka izronila siva senka i pridružila joj se. U međuvremenu su se i koze i ovce na pašnjacima navikle na prisustvo vučice, a svoju divlju rođaku podnosili su čak i sami psi čuvari.

Jedne kasne letnje večeri Manja je sedela malo dalje od logora i čekala Vargu, kad seraču zvuk kopita. Prestrašeno je dohvatila luk, koji je od onog napada uvek nosila sa sobom kada je izlazila u sumrak sama. Onda je, međutim, prepoznala konja i jahača koji su izronili iz mraka.

„Manjana! Šta radiš ovako kasno napolju sama?” Bio je to Sajan. Zvučao je zabrinuto i gotovo ljutito. „Mislio sam da si u međuvremenu naučila da budeš opreznija.”

Manja je ćutala i nije znala treba li zbog njegovog pojavljivanja da oseti uznemirenost ili sreću.

„Izazivaš bogove”, reče Sajan, sjaha i priđe joj. „To nije pametno.”

„Varga pazi na mene”, objasnila je Manja mirno, i ne pogledavši ga.

„Tako.” On se nesigurno nasmeja. „Je li ona sad tvoj čuvar?”

Neobično kako njegov glas još nikada u njenom prisustvu nije zvučao ovako ljubazno; katkad čak zabrinuto, ponekad očinski, bratski, ali nikad nesigurno.

„Mogu li da sednem pored tebe?”

Manja je na trenutak izgledala kao da okleva s odgovorom, a on je to primetio.

„Ti... želiš da budeš sama”, odgonetnuo joj je misli.

„Ne”, odluči ona odjednom. „Sedi.”

Seo je do nje i oboje se zagledaše napolje u tamnu stepu. Bilo je neobično čak i to što među njima nikada ranije nije bilo ovakve zategnutosti. Manja je mislila na to kako je pre više godina jednom već sedela s njim na travi i kako su posmatrali zvezde. Od tada se mnogo toga promenilo, najpre to što ga je visinom gotovo dostigla i više nije morala da podiže pogled ka njemu. Ali promenio se i Sajan. Imao je sada dvadeset sedam godina i bio u najboljem dobu za muškarca. Lice mu je delovalo zrelije i ozbiljnije, i bio je ćutljiviji nego ranije.

„Ne smeš više noću da se zadržavaš napolju sama”, reče on.

Manja je pogledala ka horizontu, gde je stajao punačak mesec.

„Nisam više dete.” Malo se začudila sopstvenom ledenom glasu.

„To mi je takođe padalo na pamet.”

Osetila je kako je kod ovih reči okrenuo glavu i pogledao je iskosa. Ne mogavši da mu odgovori na pogled, sklonila je jednu neposlušnu crnu kovrdžu s čela.

„Zaista? Nedeljama ne progovaraš sa mnom ni reč.”

Usledilo je nelagodno ćutanje i imala je osećaj da je otišla predaleko.

Zašto hoću po svaku cenu da ga povredim?, pitala se.

Odjednom on duboko uzdahnu, i taj glas, napola iscrpljen, napola očajan, otvorio je put. Kao da ju je ovaj znak nemoći konačno izbavio iz hladne uzdržljivosti, Manja se okrenu ka njemu.

„Izbegavam te”, rekao je polako, a sada je on sklanjao pogled, „jer se plašim onoga što vidim.”

Iznenađeno je ispitivala njegovo lice.

„Ili se možda plašim samog sebe” – svaku reč je teško prevaljivao preko usana.

Manja nije mogla da veruje svojim ušima i obrazi joj se zažariše.

Ali u tom trenutku Sajan uznemireno podiže pogled. Malo dalje skupina ovaca preplašeno zableja.

„Varga?” prošaputa Manja.

Ali čula je sada i nešto drugo: tiho mrmorenje, kao daleku oluju.

„Nije.” Sajan se podiže i zagleda se u mrak. „To nije životinja.”

Grmljavina se približavala – i Manja shvati: bila su to kopita, stotine kopita koja su dobovala po stepskom tlu.

„Brzo!” povika Sajan, skoči na svog konja i ispruži ruku. Manja je prihvati i skoči iza njega u sedlo. Do pre nekoliko trenutaka ne bi se ni usudila da mu se toliko približi, a već sada ga je oberučke obgrlila preko grudi dok je on okretao konja i zabijao mu pete u sapi. Jurili su u punom galopu preko obronka dole u logor. Sajan dohvati pozlaćeni goveđi rog koji mu je visio sa sedla, prisloni ga na usne i pozva na uzbunu.

NAPAD SKITA

Prodorni zvuk roga probudio je ceo logor: zalajaše psi, zarzaše konji, a ljudi preplašeno izvirivahu iz svojih jurti.

Stigli su do kola kraljevske porodice postavljenih u trougao. Oštro povlačeći uzde, Sajan natera svog pastuva da stane. Baš tada se pustena asura na ulazu jednih kola podiže i Tamak skoči dole gola golcata, ali sa sekirom u rukama.

„Šta je bilo?", doviknu ona.

„Skiti!" povika Sajan i okrenu se ka Manji. „Sjaši i probudi Gvendiku! Brzo!"

Manja uradi kako joj je bilo rečeno, ali dok je dotrčala do kola, Gvendike je već stajala na vratima rasute kose i bleda od straha.

„Gvendike, ponesi luk!", doviknu joj Tamak. Potom je s dva prsta u ustima oštro zazviždala i tako dozvala svog konja.

„Ostanite ovde i ostanite u zaklonu kod kola!"

Ona sede na konja i odjaha sa Sajanom preko brežuljka.

Manja i Gvendike su se snabdele lukovima, strelama i sekirama, i zauzele položaj uz jedna kola, tako da su mogle da izviruju i posmatraju šta se dešava. Kola kraljevske porodice stajala su, kao i obično, nasred logora, i kako se kotlina sa svih strana obrušavala, imale dobar pogled na kola poređana ukrug po vrhovima brežuljaka. Svi odrasli stanovnici naselja jurti uzeli su svoje oružje, zauzeli položaje iza bedema i zategnutih lukova ciljali preko sedišta za kočijaše. Samo je na jednom mestu zjapio prolaz među vozilima, kuda je obično prolazila stoka.

Na taj prolaz su Sajan i Tamak dogalopirali, a iza njih se okupio veliki broj naoružanih muškaraca i žena. Čak je i Emre, kraljica, napustila svoja kola i uz pomoć jednog sluge popela se na konja. Stara žena nije više mogla da hoda, ali čim se podigla u sedlo i pokrenula svoju belu kobilu, osetilo se da nipošto ne oseća strah i da je ranije i te kako znala da rukuje lukom i sekirom. Prizor njenog ponosnog držanja dok se penjala na breg, a bujna seda kosa joj lepršala na vetru, bio je veličanstven.

„Bogovi, pomozite joj!" molila se Gvendike tiho. Prsti kojima je obuhvatala drvo luka blago su podrhtavali, a pobeleli zglobovi štrčali. Manja utešno stavi ruku na njenu mišicu. Slutila je zašto je Sajan naredio da ostanu kod kola: Manja je trebalo da štiti svoju rođaku, neupućenu u ratnička iskustva.

Utom je grmljavina kopita nabujala u bučni tajfun i sa one strane bedema zaori se divlji borbeni poklič. Koplja zabrujaše, a strele su tukle po kolima. Kod prolaza u obruču konjanici oko Sajana i Tamake stisli su se tesno jedni uz druge, tako da se u prvi mah nije moglo prepoznati šta se tamo dešava. Zatim nastade komešanje, sevnuše sekire i mačevi na mesečini, konji zarzaše i prestrašeno odbiše da se pomere, začuše se krici.

Manja oseti kako je Gvendike stiska za ruku.

„Šta se tamo dešava?” prošapta nervozno.

Manja se nagnula da bolje vidi. Branioci su se na brzinu postavili u klupko pred ulazom u obruč od kola, ali su ih onda potisnuli i oni se raspršiše. Konji bez konjanika bežali su na sve strane. Skitski konjanici – muškarci u sivim pustenim ogrtačima s kapuljačama, slični Sarmatima, svaki naoružan sekirom, mačem i lukom – probiše se jurišom. Prednji red se, izgleda, sastojao od ljudi plemenitog roda jer su nosili kalpake i oklope s gvozdenim tokama. Konjanik na čelu, neki crnobradi rmpalija, upravo je izmahnuo ratnom sekirom i jednim jedinim udarcem zbrisao iz sedla Sarmatku koja mu se suprotstavila. Njegovi ratnici su nadirali, gađali u punom galopu lukovima i strelama i bacali koplja u sve pravce.

„Probili su se”, šapnu Manja, namesti jednu strelu i nategnu luk ciljajući u džinovskog vođu. Ovaj je pak iznenada skrenuo nadesno i izvukao kratki mač da napadne nekog Sarmata u sedlu – i to ne bilo koga, već Sajana. Žestoko su se borili, a njihovi konji brektali su obigravajući.

Manji je srce sada snažno tuklo i ona spusti luk. Bilo je nemoguće ciljati sa ove udaljenosti; mogla bi umesto Skita pogoditi Sajana. Pogled joj ponovo odluta do praznine u obruču i vide kako naizgled beskonačna plima neprijatelja nadire, jedan talas konjanika za drugim. Galopirali su između jurti i kola u skupinama i gađali sve što se kreće; padala su deca, mladi i stari. Manja vide kako jedan konjanik gvozdenim buzdovanom udara u glavu neku staricu, sakrivenu iza dvokolica. Potom je jurnuo za skupinom dece u begu i zategao tetivu.

Manja tad podiže svoj luk, brižljivo nacilja i povuče žilu. Strela je pogodila čoveka posred grudi, na dobrih dvesta koraka. Na trenutak se zanjihao na konju, a onda se sručio iz sedla u stranu.

„Gađaj!” navodila je Manja Gvendiku, koja je očima razrogačenim od straha zurila u gužvu i nije ni disala. Kada se latila strele, Gvendike je izgledala kao da se probudila iz noćne more.

Veća skupina napadača galopirala je upravo između usko poređanih jurti pravo na grupu vozila u sredini. Među njima beše i vođa s gvozdenim kalpakom. Manji srce bolno poskoči. Gde je onda Sajan? Je li ga čovek ranio ili ubio?

Konačno Gvendike zaškripa svojom prvom strelom i obori jednog napadača kada mu je konja pogodila u slabine. Pored nje je Manja mahnitom brzinom izbacivala jednu strelu za drugom – ovaj način gađanja je naučila od Skudane i iznenađeno je zaključila da su joj pokreti tekli kao po vodi, isto kao i na vežbama. Mnogi Skiti su pali s konja ili se iskrivili u sedlu, drugi pak nastavljali da jure dalje i stigli do mesta gde behu kola kraljevske porodice. Ovi iz prvog talasa siđoše s konja pre nego što su ih uopšte i zaustavili. Odavno su shvatili odakle dolaze strele i potrčali s isukanim sekirama i bodežima prema kolima kraj kojih su dve devojke bile ušančene.

Manja je znala da bi napuštanje zaklona i napad na neprijatelja značili smrt. Umesto toga ona povuče Gvendike u kola, u središnji hodnik iza vrata.

„Gađaj!” zapišta. „Mogu da ulaze samo jedan za drugim.”

Prvi Skit koji je ušao u kola dobio je od Gvendike strelu u vrat. Uhvatio se u neverici za grkljan i pao natraške na pod, a drugi napadač ga preskoči i s razjarenim krikom jurnu na ulaz. Ovoga puta je gađala Manja i strela je pogodila cilj takvom snagom da mu je probila telo u visini pupka i izašla mu na leđima. Kola se zatresoše kada se teško telo sručilo i ostalo da leži popreko na uzanom hodniku.

Odmah se Manja bacila iza mrtvog čoveka u zaklon i postavila sledeću strelu, dok je Gvendike klečala iza nje, zaštićena, takođe postavivši novu strelu. Sledeći čovek je pokušao da uleti u kola, ali nije došao ni do stepenika jer su ga pogodile dve strele istovremeno, u rame i u bok.

Na ovo niste računali, je li?, pomisli Manja u nekom divljem slavodobitnom osećanju. Sigurno ste mislili da smo mi dve uplašene devojke.

U stvari je izgledalo da napadači zaista nisu računali na ovako žestok otpor, jer na trenutak se činilo da niko više ne dolazi na vrata. Onda je ipak nešto uletelo unutra i popreko prešlo hodnik, a zatim produžilo iznad Manjine glave. Ali nije to bila strela, niti koplje, nego buktinja od smole. Pust se odmah zapalio i plamenovi liznuše nagore, sve do drvenih greda koje su držale krov.

Gvendike prestrašeno kriknu, a Manja shvati da su protiv ovog napada nemoćne, jer u kolima nije bilo vode – samo zdela mleka, ništa više čime bi mogle brzo savladati požar koji se širio.

„Dakle, dobro”, reče Manja s mirnom rešenošću, u šta ni sama nije verovala. „Napolje!”

Njena očajnička hrabrost je, na sreću, prešla i na Gvendike i tako su obe dohvatile svoje oružje, zaletele se i skočile na otvoreno.

Manja je čula svoj krik kada je skočila i dočekala se na tlo poput mačke. Odmah se sagla i izbacila sledeću strelu. Ugledala je skupinu od desetak muškaraca kako jurišaju i prvog među njima pogodila strelom, a on se – pogođen u trku – zavrte oko sebe i sruši se. Gađala je i Gvendiku, ali nikoga nije pogodila. Manja se mekano sruči na zemlju pokretom koji je stotinama puta vežbala, izvuče ratnu sekiru i s urlikom je baci na napadače. Bronzano sečivo opisa širok luk, proseče pusteno platno, kožu i živo meso. Druga dvojica muškaraca padoše na tlo, a ostali zaprepašćeno ustuknuše. Sada je i Gvendike urliknula, dohvatila sekiru i nasumice je bacila prema njima.

Tad se dogodi čudo: Skiti odstupiše. Manja ni kasnije nije mogla to da objasni sebi i da shvati kakav užasan utisak su morale ostaviti na ove ratnike. Verovatno nikada ranije nisu videli naoružane žene poput ove dve aždaje u pozlaćenoj odeći, isprskane krvlju, kako s urlikom mašu svojim sekirama kao osvetoljubive boginje.

Kada su se Skiti konačno ohrabrili i ponovo napali, iza njih se mogao čuti topot kopita u galopu i glasovi desetine konjanika u jurišu. Manja isprva nije mogla da prepozna jesu li to pripadnici njenog sopstvenog naroda ili neprijatelji, ali onda usred gomile ugleda Tamaku. Ratnica je izgledala grozno: sasvim gola na svom konju, ruku i butina poprskanih krvlju, crvenkastosmeđe kose koja je lepršala poput lavlje grive, ona je izmahivala sekirom držeći je obema rukama.

Sekira se spustila na vođu Skita, rascepila mu kalpak i bacila ga kroz travu sve do jednog kolskog točka. Ostali konjanici su tukli svim oružjem, a Sajan glatko otkinu glavu s ramena jednom neprijatelju. Preostali Skiti se dadoše u beg: u panici pojuriše prema konjima, poskakaše na njih i pojuriše prema prostranstvu stepe.

„Ne! Pusti ih da se izvuku!”, viknu Sajan kada je nekoliko njegovih saboraca htelo da se uputi za njima. „Treba da se vrate svome narodu i prenesu vest o našoj pobedi!”

Na ove reči iz mnogih grla izbi glasan pobednički poklič i ljudi zavitlaše oružjem.

Manja je, teško dišući, spustila sekiru i pogledala oko sebe. Bilo je očigledno da je napadač potučen. Mrtva telesa ljudi i konja vodila su kao reka gore prema obruču kola, sve do prolaza kuda su begunci upravo brzo progalopirali. Među jurtama je videla skupine sarmatskih konjanika kako progone i ubijaju preostale. Na jednom mestu behu se okupili deca i starije žene: drvenim motkama su tukli i kuhinjskim noževima probadali Skita koji je pao na tlo. Svuda okolo bauljali su konji bez konjanika.

„Donesite vode!”, doviknu Sajan svojim pratiocima i pokaza na kola u plamenu. Potoni je sjahao i dotrčao do Manje i Gvendike.

„Jeste li dobro?”

Manja klimnu glavom i primeti da mu je čelo okrvavljeno – očigledno je ranu zadobio u dvoboju sa skitskim vođom. Čak je i Tamak bila sjahala s konja i sklonila kosu s lica. Pogled joj je počivao na Gvendiki.

Tek sada Manja primeti kako Gvendike u neverici zuri u protivnika kojeg je pogodila sekirom. Ležao je ispred njenih nogu, ali nije bio mrtav: oštrica mu se zarila postrance u stomak. Stenjao je slabo, a njegov sivi pusteni ogrtač beše natopljen krvlju.

„Seti se šta si naučila!” reče Tamak strogo.

Gvendike se ugrize za usnu, pogleda dole prema ranjeniku i polako podiže sekiru. U trenu kad je udarila, zatvorila je oči – isto kako je i Manja uradila pre nekoliko sedmica. Čovek na zemlji se više nije pomerao i njoj kolena zadrhtaše.

Tamak svojoj kćerki stavi ruku na rame.

„Od danas si ratnica. Zrela si da oduzimaš i daješ život. Slobodna si da odabereš sebi muža i da imaš decu. Neka te bogovi blagoslove.”

Gvendikinim obrazima potekoše suze. Manja je slutila da joj je rođaka skoro onemoćala, pa je uhvati i čvrsto stisnu uza se.

„Moramo se pobrinuti za majku”, rekao je Sajan i pokazao Tamaki skupinu ljudi koji su vodili jednog konja. Tamak klimnu glavom i Manja prepozna raskošne amove kraljičinog belca. Emre je beživotno visila u sedlu; glava joj je pala niz konjski vrat, a siva griva njene kose pokrivala joj lice. Tamak i Sajan oprezno spustiše ranjenu kraljicu s konja. Manji je dah zastao kada su Emru položili na zemlju i pregledali joj rane. Moćnu ženu, nepobedivu u dvoboju, pogodila je zalutala strela, i sada joj je štrčala iz leđa.

„Zovi Batan i ostale vidare!” uzviknu Tamak okupljenom mnoštvu.

„Pošaljite nekog i po Skudanu!” dodade Sajan. „Ona ima iskustva s ranama od strele.”

Manja i Gvendike razmeniše brze poglede.

„Sve skitske strele su otrovne”, prošaputa Gvendike. Usne su joj drhtale.

Celu noć i ujutro u logoru Sarmata vladala je potištenost. Muškarci i žene su obilazili okolinu i tražili poginule, a krici ranjenih mešali su se s bolnim jaucima onih koji su nailazili na svoje mrtve rođake ili prijatelje. Više od stotinu Sarmata ležalo je među dvostruko više palih Skita, te su na kraju kroz logor prošle dvokolice s volovskom zapregom i ljudi su na njih natovarili leševe.

Manja je od svega toga videla tek ponešto. Pomagala je zajedno s Gvendikom da se ugase njihova kola; konačno se ispostavilo da je izgorela cela građa, sve do donjeg dela. Sve su izgubile: pustene asure, ćilime, pokućstvo, svu odeću.

U međuvremenu su došli Bazukan, Skudan i više starijih žena. Okupili su se oko Emre, koja je jedva još davala znake života, postavili je na nosila i oprezno preneli kroz vrata njenog doma. Ono što se nakon toga dešavalo unutra nisu mogle ni Manja ni Gvendike odgonetnuti. Verovatno su vidari upotrebili sve svoje znanje da bi pomogli kraljici.

Kada je sunce izašlo, Tamak je izašla iz kola i rukom pozvala Manju i Gvendike da joj priđu.

„Uđite”, rekla je ozbiljno, a lice joj nije odavalo osećanja.

Nikada ranije Manja nije bila u kraljičinim kolima, jer tamo je ulazak bio dozvoljen samo najužim članovima porodice, slugama i sveštenicima. Ulazilo se pravo u veliku prostoriju obloženu skupocenim ćilimima. Svi zidovi su bili pokriveni zastorima od obojene kože na kojima su se izvijali životinjski oblici: jeleni u skoku i konji, bikovi, divlje mačke i vukovi, nekad ležeći mirno, nekad u napadu na divlje goveče ili kozoroga. Na jednoj strani prostorije, u maloj niši beše tronožno ložište s bakračem za kuvanje. Uz najduži zid stajale su drvene škrinje i stolovi, sve bogato ukrašeno zlatnim prekrivkama. Svaki komad pokućstva, čak i krčag, činije i drugo posuđe, nosio je Emrinu tamgu: krug s razmahnutim krilima. U levom zidu prostorije prolaz je vodio u deo gde je prebivala Bik.

Emre je ležala nauznak na ležaju – debeloj pustenoj asuri i izvezenom jastuku. Tunika joj je bila isečena tako da joj se videla rana: iz okrugle rupe štrčala je drvena strela i lagano se njihala u ritmu njenog slabašnog disanja.

Oko njene postelje su pognutih glava stajali Sajan, Bazukan i više starih žena. Sajan je bez glasa plakao, a sveštenik obema rukama stezao štap, očigledno utonuo u neku nemu molitvu. Bik se držala pomalo sa strane, lica nepomičnog kao i uvek.

Tamak je uvela dve mlade žene i Skudan im pođe u susret. Robusna stara učiteljica nije zadobila ni najmanju povredu, iako se borila na nogama i pobila desetak protivnika. Tamak se pridružila okupljenima oko Emrinog ležaja, a Skudan je odvukla devojke u ugao.

„Zar strela ne može da se izvadi?”, prošaputa Gvendike, a u očima joj se pojaviše suze.

Skudan ljutito saže glavu. „Probila je pored kičme i vrh joj stoji u iznutricama. Kada bismo je izvukli, iskrvarila bi unutra.”

Gvendike proguta knedlu i zaćuta.

„Ništa više ne možemo da učinimo” zaključi Skudan i pomeri se. „Idite do nje!”

Gvendike i Manja strepeći stupiše uz ležaj, a ovi što su stajali okolo povukoše se, tako da su mogle Emri videti lice. Stara žena je ležala na boku, razgolićena do pasa. Mlitave grudi su joj se grčevito izdizale i spuštale, izborano lice beše preplavljeno znojem. Siva kosa zalepila joj se za čelo, a usta su joj zjapila kao da je imala muke da diše. Sive oči behu, međutim, otvorene i kada su joj unuke pristupile, ona im levom rukom slabašno dade znak da priđu bliže.

Gvendike obrisa suze rukavom i kleknu.

„Čujem da si danas ubila prvog neprijatelja”, reče Emre slabačko.

Gvendike šmrcajući klimnu glavom, očito se trudeći da se pribere.

„Dakle, sada si odrasla”, promrmlja Emre. „Zahvaljujem bogovima da sam još to doživela.”

Pogled joj zatreperi prema Manji.

„Kćerka moje kćeri...” Njene reči prekinu kreštavi kašalj.

Manja se spusti pored Gvendike i Emre je uhvati za ruku.

„Bogovi su uzeli moju Vardanu, ali su mi tebe vratili iz tuđine.”

Kraljica okrenu Manjinu ruku u svojoj, tako da je mogla videti zlatni prsten s obličjem vuka.

„Pokazala si da si dostojna ovog nasleđa”, reče tiho. „Jednoga dana pokloni ga svojoj kćerki da bi snaga vuka neprestano bila uz naš narod.”

Manja ozbiljno klimnu glavom.

„Bik!” reče Emre iznenada i pogleda preko Manjinih ramena prema svojoj sestričini, koja je stajala po strani, u senci. Bik oklevajući koraknu napred i svetlost pade na njeno strogo lice.

„Kćerka moje polusestre!” reče Emre, iznenada snažno tronuta. „Ti nikada nisi saznala, ali tvoja majka se bila pomirila sa mnom. Nekada davno, još pre nego što si se ti rodila, ukrala mi je prsten...”

Bik nepoverljivo suzi oči.

„...ali mi ga je posle svojom voljom vratila. Zaboravi i ti taj stari nesporazum! Nemoj dozvoliti...”

Odjednom Emri glas prepuče, očni kapci joj zatreperiše i čulo se kako se bori za vazduh. Na trenutak joj se telo zatreslo i Manja je, pre no što je starici pustila ruku, osetila borbu koju je njeno još uvek snažno srce vodilo sa smrću. Onda Emrini prsti obamreše i ona se umiri.

Manja i Gvendike su izašle dok je sveštenik kupao pokojnicu i pripremao je za poslednji obred. Sunce je u međuvremenu izašlo i jurte zablistaše.

Prohladan istočni vetar duvao je nad stepom. Gvendike je još uvek plakala, a kada ju je Manja zagrlila ovoj takođe potekoše suze.

Kasnije je Tamak napustila kola i prešla preko, do njih. Delovala je pribrano, iako su joj oči bile crvene.

„Moramo da razgovaramo o tome gde odsad vas dve živite", rekla je. „Vaša kola su izgorela i ne možemo odmah napraviti druga."

Manja ju je iznenađeno gledala – na to je sasvim zaboravila usled poslednjih događaja.

„Bik takođe mora da se odseli" nastavi Tamak, „jer će kola moje majke otići s njom u grob. Bik je već rekla da će privremeno spavati kod Batane." Okrenula se prema Gvendiki. „Pre svega, želiš li ti da stanuješ kod mene?"

Gvendike je snažno zagrli i spusti joj glavu na rame. „Naravno, draga majko."

Tamak nežno pomilova kosu svoje kćerke.

„Manjana, da li bi ti privremeno delila kola sa svojim ujakom?"

Manja oseti zastrašujući ubod u predelu srca.

„Svakako", reče ona tiho.

POGREB

Ceo sledeći dan posvetili su zbrinjavanju poginulih. Tela Skita su naslagali izvan logora i spalili ih, dok su Sarmate oprali i stavili na nosila. Porodice koje su izgubile nekog svog položile bi telo na male dvokolice i vozile ga od jurte do jurte. Svaki stanovnik je na dvokolice stavljao poklon za pokojnika: komad mesa, činiju mleka, parče sira ih nešto slično tome. Zatim bi pokojnika sahranili izvan logora, zajedno s namirnicama, njegovim oružjem, odećom i dvokolicama rastavljenim na delove.

Gvendike je otišla u kola svoje majke i veći deo dana tamo prespavala, potpuno iscrpljena. Manja je isto tako imala neprospavanu noć iza sebe, ali je bila previše iznemogla da bi tako lako zaspala. Plašila se da ode do kola i uđe u Sajanove odaje, iako je znala da on nije tamo, nego uz svoju pokojnu majku.

Umesto toga uznemireno je tumarala po logoru, nakratko potražila društvo svoje kobile na pašnjaku, lutala između jurti dok su joj put presecale desetine mrtvačkih kola. Neko vreme se nosila mišlju da napusti logor i potraži Vargu, ali se na kraju nije odvažila na to. Iako nije verovala da će se Skiti vratiti, znala je zasigurno da Sajan i Tamak ne bi odobrili kada bi ponovo sama lunjala napolju.

Kada se smračilo, našla se pred kolima, gde su na ćilimima već bili postavili jelo. Gvendike nije bila tamo – verovatno je još uvek spavala – a ni Sajana nigde nije bilo. Da bi odložila odlazak u kola, Manja je jela i ostala još dugo da sedi napolju u travi, dok je sunce tonulo i tišina se spuštala na logor. Kad se smrklo, pojavila se mlada služavka koja se starala za negu njenog tela. Manja je otpravi natrag. Ni po koju cenu nije želela da se skida i da je mažu i trljaju mlekom od trava u Sajanovim odajama, jer bi on svakoga trenutka mogao da ude.

Na kraju se Manja savladala i ušla u svoje novo boravište. Beše uređeno isto kao i ono koje je do juče delila s Gvendikom. Ulaz na sredini vodio je do hodnika koji je delio kola na pola. U sobi s leve strane prebivala je Tamak, a zdesna Sajan. Prolazi su bili zastrti kožnim asurama.

Sajanova odaja je podsećala na onu Gvendikinu; istina, beše uređena mnogo skromnije. Bilo je očigledno da je ovaj stanovnik ovamo dolazio samo da spava. Tu nije bilo zidnog ormara sa odećom, ni stočića s činijicama i lončićima, nego više drvenih škrinja i čitava hrpa različitog oružja naslonjenog na zid; jedan dugačak i jedan kratak mač, oba u kožnim koricama sa zlatnim obrubom, jedan buzdovan s pozlaćenom drškom i kožni tobolac sa stotinu strela. Sajanova postelja je bila jedna jednostavna, neukrašena pustena asura. Uz suprotni zid je bila nameštena druga asura, bez sumnje za Manju, sa smotanom ovčijom kožom umesto jastuka.

Sajan se pojavio mnogo kasnije i potrudio se da ne pravi buku i ne probudi je. Manja je legla i pokušala da se pravi kao da spava. Bio je to u osnovi nepotreban poduhvat jer je prostorija bila mračna koliko i noć. Ipak, činilo joj se

kao da oseća njegove poglede na sebi i opustila se tek kada je čula da se on na svojoj strani namestio da spava.

Proveli su nemirnu noć. Manja je spavala malo i često ležala budna, a primetila je i da se Sajan na svojoj postelji bacaka tamo-amo. U osnovi, nije to bilo nikakvo čudo, pomislila je, jer je učestvovao u bici i prisustvovao majčinoj smrti, ali je slutila da mu je i njeno prisustvo smetalo da zaspi.

Manja se sutradan probudila kasno i soba je već bila prazna. Na hodniku ju je srela Gvendike; Manja joj je delovala iscrpljeno i neispavano. Jele su napolju, pred kolima, i ovoga puta im se pridružila Tamak.

„Još danas ćemo krenuti u seobu na zapad”, rekla im je.„Odredište nije daleko, možda nekih četiri dana jahanja.”

„Prema zapadu?” Gvendike je spustila čanak s mlekom. „Ali Skiti su na zapadu! Onda se krećemo prema njima.”

Tamak je strogo klimnula glavom. „Tačno. Majčina je želja bila da je sahranimo u blizini njene majke Mirgin, a taj grob je na zapadu, nedaleko od šumskog pojasa. U vreme Mirgine tamo još nije bilo Skita, dok se danas to mesto nalazi nasred granične oblasti. Zato moramo biti veoma oprezni. Ne verujem, uostalom, da će se Skiti nakon ovog poraza i propasti usuduti da nas ponovo napadnu. Osim toga, grobnice su sveta mesta i svi stepski narodi izbegavaju da im se približe.”

Gvendike klimnu glavom; izgledala je malo smirenije.

„Ostaćemo tamo najmanje dva puna meseca”, nastavi Tamak, „jer treba vremena i mnogo snažnih ruku da se izgradi grobnica. Svakako je šuma blizu, tako da ćemo imati dovoljno drveta za građu – a možemo se pobrinuti i da vi dobijete nova kola.”

Putovanje je ipak trajalo pet dana, jer je mnogo ljudi izgubilo živote u borbama i nedostajali su ne samo ratnici, nego čak i pastiri i kočijaši. Manja i Gvendike su vreme najviše provodile u sedlu da ne bi morale da trpe ljuljanje kola i Manja je bila zahvalna i njoj na društvu i svežem vetru, pod kojim je vrelo sunce kasnog leta bilo podnošljivije. Uveče je uvek odlazila do kola rano, što je ranije mogla, i pokušavala da zaspi pre nego što bi Sajan došao. Ujutru je ustajala dok je on još spavao. U stvari, za sve to vreme nisu razmenili ni jednu jedinu reč i nikada se nisu zadržavali u istoj prostoriji ako barem jedno od njih ne spava.

Petog dana u podne na horizontu se pojavio udaljeni vrh neke brežuljkaste grobnice. S desne strane se, malo dalje, nazirao tamni obod šume. Sarmati su stigli na severne granice stepe, gde su oskudna polje trave prelazila u ravničarske predele s borovim gajevima. Povorka vozila se ulogorila podalje od brega i ponovo postavila u odbrambeni položaj: obruč spojenih kola opkoljavao je logor poput zida, samo su stado izgonili napolje u okolne predele.

Ovoga puta je u sredini naselja jurti ostala čistina prečnika više od dve stotine koraka, gde nisu postavili ni bivake ni kola. Bazukan, sveštenik, omeđio je tu ravan i udario svoju ceremonijalnu palicu s bronzanim člankom u zemlju, kao što je to uobičajeno činio na kultnim mestima. Manja je uskoro saznala da je ovo slobodno mesto predviđeno za kraljičinu grobnicu.

U međuvremenu su Emrino telo u bogatoj odori i pod punim naoružanjem položili na mrtvački odar pod vedrim nebom. Prema strogom obredu kraljičino telo su otvorili, izvadili iznutrice i napunili ga suvom travom. Kožu joj je sveštenik premazao mešavinom raznih masti i sokova, a tajna njenog sastava je samo njemu bila poznata. Služila je za to da zaustavi proces truljenja i mrtvo telo zaštiti od raspadanja. Pri svemu tome je nekoliko muškaraca rasklopilo Emrina kola u delove. Sav nameštaj su izneli na gomilu i stavili na zemlju, a zatim pokrili pustenim platnom; krov su razorili, pletivo zida raspleli te sklonili i sam pod kola, rudu, osovinu i točkove.

Istovremeno su drugi čitav dan kopali pravougaonu grobnicu. Kada je dosegla nekih dvanaest stopa dubine, zidove su obložili istim onim drvenim daskama od kojih su pre toga bila sastavljena Emrina kola. Čak su spustili i pustene asure i zastore. Postavili su i kraljičin nameštaj, a u svaki ugao prostorije stavili po jedan kolski točak, tako da je grobnica na kraju u svim svojim pojedinostima ličila na kola u kojima je Emre obitavala za života.

Posle su muškarci sa sekirama otišli do ruba šume da poseku drvo i dovukli ga na teškim dvokolicama u logor. Grobna odaja je brižljivo obložena širokim drvenim tesanicima, a spreda je mala prednja prostorija ostala otvorena i moglo se u nju ući pomoću lestava. Jedno posebno veliko deblo položeno je pored groba i mukotrpnim radom izdubljeno. Manja se nije raspitivala jer je i bez Gvendikinog objašnjenja shvatila da se radi o mrvačkom odru. Sa opremanjem grobnice je već bila upoznata, jer je sve u svakom pogledu ličilo na onu grobnicu pod zemljom u kojoj je pre više godina provela dve noći zarobljena.

Manja se osećala skučeno i stešnjeno, i u kolima i među jurtama. Zbog blizine skitske zemlje nije se usudila da izjaše iz logora, ali je pitala Tamaku dozvoljava li joj da napusti logor i potraži svoju vučicu. Tamak se složila, ali joj je naložila da se naoruža i ostane na vidiku.

Pronašla je Vargu nedaleko od obruča kola, u pravcu udaljenog brežuljka. Vučica je ležala u travi i čim je ugledala Manjinog konja, skoči poput psa koji želi da se igra. Manja je neko vreme jahala u laganom kasu, a Varga ju je pratila. Približile su se brežuljku i na dostojnom rastojanju obilazile ga sve dok nisu ugledale rub šume i dok se nije pomolio stenoviti obod na kojem su se iskrivljeni borovi istezali ka nebu.

Najednom Manja zauzda kobilu i diže se u sedlu.

To je to, prođe joj kroz glavu. To je Breg duhova! Nisam ga odmah prepoznala, jer smo mu se približili sa istoka... Kod kuće sam.

Sada kad je gledala iz pravca šumskog pojasa, prepoznala je upadljive obrise humke blago zaravnjenog vrha. Tamo gore, negde među ustalasalom travom, morala je biti pukotina kroz koju se nekada strmoglavila.

Ali kako je to moguće?, pitala se Manja. Kako može to biti Mirginina grobnica?

Mirgin je bila, koliko je Manja znala, Gvendikina prabaka i majka pokojne kraljice. Namrštenog čela je posmatrala prsten na svom prstu. On je neprestano prelazio s majke na najstariju kćerku, dakle od Mirgine ga je dobila Emre, a Emre ga je dala Vardani, koja je dospela u skitsko zarobljeništvo. Zbog toga što je Manja imala taj prsten uza se, Sarmati su došli do zaključka da je bila Vardanina kćerka. Kako je onda bilo moguće da prsten pronađe u ovoj grobnici? Kako se prsten vratio do Mirgine?

Na ovo pitanje nije pronašla odgovor. Okrenula se prema horizontu pred sobom i odjahala do oboda šume. Tamo gore, iznad stenovitog ruba, sedela je nekada s Vilufarom pored logorske vatre... razmenila s njim prvi poljubac... obećala mu da će zauvek ostati zajedno.

U njoj planu ogromna želja da ponovo vidi selo iz svog detinjstva; moralo je biti udaljeno samo nekih hiljadu koraka kroz šumu. Ali na šta bi tamo naišla? Verovatno je šuma odavno to mesto pokrila papratima i šibljem, pod kojima su trulile čađave grede izgorelih kuća. Vilufara više nije bilo tamo – ni njene majke.

Teška srca se okrenula, ponovo poterala kobilu u kas i upravila je prema logoru. Vučica je trčala pred njom i izgledalo je kao da joj pokazuje put.

Tamo pripadam, pomisli Manja. Tamo je moje mesto.

Konačno je došao dan pogreba. Celo pleme se okupilo na izdvojenom delu zemljišta – nekih šest hiljada ljudi svih uzrasta. Manja i Gvendike su stajale u prvom redu zajedno sa Sajanom, Tamakom i Bikom. Ceremoniju su vodili Bazukan i izabrana skupina starijih muškaraca i žena. Dok je Bazukan razgovetno prizivao bogove, žene su smestile Emrino telo u drveni kovčeg, koji muškarci uhvatiše i zatežući uže spustiše u prednju prostoriju grobne odaje. Četvorica muškaraca spustiše se niz lestve i povukoše kovčeg dublje u grobnicu. Potom su prolaz zatvorili drvenim tesanicima.

Sada su doveli šest volova koji su Emrina kola vukli i za njenog života. Čak je jedna sluškinja dovela i kraljevskog bojnog konja, raskošnu belu kobilu sa zlatnom trakom na čelu. Bazukan je predao tešku ratnu sekiru muškarcu čije je lice bilo neprepoznatljivo pod debelim slojem čađi.

Manja je odgonetnula šta treba da se desi i skrenula pogled. Čovek crnog lica prišao je volu kojeg su dvojica muškaraca, zatežući mu konopac oko vrata, primorala da se spusti na kolena. Čovek široko izmahnu i jednim jedinim udarcem u čelo ubi životinju. Sekira se šest puta spuštala i svaki put bi drugo teško telo beživotno palo u travu. Na kraju je dželat prišao bojnom konju, kome je sluškinja skinula zlatni ukras.

Kada je udarac pao, Manja je čvrsto zažmurila. Računala je na to da čak i omiljeni Emrin konj mora umreti da bi služio kraljicu na onome svetu, ali njegova smrt ju je uzdrmala mnogo više nego smrt onih životinja za vuču. Kada se konačno naterala da pogleda, ljudi su već užetom vukli volovske telesine ka

ivici jame i bacali ih dole. Za njima su usledile drvena ruda i jaram za zapregu Emrinih kola. Poslednji je sledio konj, koji je – nasuprot bačenim teretnim životinjama – brižno postavljen na bok. Onda su ljudi zatvorili i prednju prostoriju drvenim tesanicima i celu grobnicu pokrili slojem uzanih dasaka.

Nakon pogrebne ceremonije usledio je bogat obed. Ljudi su seli ukrug oko svetilišta i doneli tamo teške bakrače za kuvanje, tanjire pune mesa i krčage s mlekom. Kraljevska porodica je zauzela mesto na razmotanom ćilimu, a kako su Manja i Gvendike sada priznali kao odrasle, jele su zajedno sa Sajanom i Tamakom. Jeli su u tišini. Manja nije mogla da se izbori sa hranom, i tek kada ju je Tamak jednim pokretom ruke opomenula, naterala je sebe da isprazni zdelu sa ovčetinom i kozjim sirom. Nakon jela poslužili su kobilju rakiju; Manja beše srećna što se niko nije podigao da govori, tako da je svoje piće tek srknula.

Tužna svetkovina je trajala do kasnog popodneva. Kada je na kraju sveštenik dao znak, svi se podigoše i sa ispražnjenim činijama i krčazima popeše se do kultnog mesta. Sve posuđe koje su koristili na daći razbili su i bacili na grob, te se na drvenom poklopcu vrlo brzo nagomilao sloj krhotina. Nakon toga se svi raziđoše u svoje jurte i kola.

Te večeri je Manja još dugo sedela s Gvendikom napolju pred kolima. Obe su bile ćutljive, premda iz sasvim drugih razloga. Gvendike je doživela da su joj baku spustili u grobnicu. Manja je takođe žalila za starom ženom, iako gotovo nikada nije s njom ni razgovarala. Emre je za nju bila kao nekakva boginja, nedostupno ali dobronamerno biće koje zrači u dostojanstvu i snazi svojih godina, stvorenje kakvo Manja nikada nije videla među seljacima u svom zavičaju.

Setila se poslednjih staričinih reči. „Pokazala si da si dostojna ovog nasleđa. Pokloni ga jednoga dana svojoj najstarijoj kćeri."

Posmatrala je prsten i misli joj se ponovo vratiše na zagonetku grobne humke u kojoj je bila zakopana Emrina majka. Još jednom se setila poslednjih reči koje je Emre uputila svojoj polusestri – Manja je nejasno slutila da je sve to povezano.

„Šta je baka mislila kada je rekla Biki da i ona zaboravi taj stari nesporazum?" upita ona Gvendiku. „Rekla je još nešto o prstenu, zar ne?"

Gvendike nakrivi usne. „O tome sam i ja razmišljala. Čula si kako je Ingan, majka tetke Bik, jednom pokušala da ukrade prsten od Emre. Znaš, Emre je bila najstarija sestra, ali začeta vanbračno. Zato je Ingan mislila da ona treba da nasledi prsten. Ali moja prabaka Mirgin se udala i po drugi put, za Emrinog oca, odredila Emre za naslednicu i predala joj prsten."

Manja je klimnula glavom jer joj je Gvendike ovo još ranije objasnila.

„Mora da je Ingan bila veoma razočarana", reče Gvendike zamišljeno. „Ali nisam znala da je pokušala da od Emre ukrade prsten. Razgovarala sam o tome sa svojom majkom, ali čak ni ona nije znala za to."

„Verovatno ni Bik", dobaci Manja. „Znaš li s kakvom nevericom je gledala u nju?"

„Verovatno je to bilo davno”, nagađala je Gvendike. „Mislim pre no što se Bik rodila, kada su njena majka i Emre bile još veoma mlade.”

U tom trenutku Tamak izađe iz kola i one zaćutaše.

„Gvendike!” pozva Tamak kćerku. „Moramo se pobrinuti za tvoju novu odeću.”

„A, da.” Gvendike ustade i dobaci Manji pogled izvinjenja. „Majka i ja hoćemo da odemo do švalje da nam sašije novu odeću... stara mi je izgorela.” Žalosno je gledala na svoju jedinu preostalu haljinu: ravnu neukrašenu tuniku sa svetloplavim orukavljem. „Hoćeš li s nama? Možemo i za tebe nešto da tražimo.”

„Ah, odložiću to za neki drugi put”, odbila je Manja jer je htela što pre da ode u kola da ne sretne Sajana.

„Dobro” – i Tamak mahnu svojoj kćerki – „hajde, onda ti dođi!”

„Potrajaće”, doviknu Gvendike preko ramena. „Nemoj me čekati!”

To je Manja znala. Čim su se udaljile, popela se u kola, potražila Sajanovu odaju i legla.

Kada je Sajan ušao, još se nije bilo smrklo. Manja je bila sasvim budna, ali se pravila da spava. Čula je, kao i obično, kako oprezno korača nogu pred nogu da daščani pod ne pucketa. Jedan škripavi šum odao je da je skinuo čizme. Onda zašušta tkanina – što je bilo čudno jer su Sarmati najčešće spavali u odeći. Manja bez glasa nagnu glavu, otvori oči i osmotri tamnu prostoriju. Onda je shvatila da je za pogreb svoje majke obukao finu tuniku sa zlatnim vezom koju je retko nosio. Sada se presvukao da ne bi izgužvao svečanu odeždu.

Sada kada se odvažila da pogleda, nije više mogla da skrene pogled. Nikada ranije nije još videla odraslog čoveka sasvim golog, i prvi put je postala sasvim svesna one različitosti koja je odlikovala njegovo telo. U polumraku je hvatala kratke utiske poput senki: vitak stas, snažna pleća, fino tamno paperje koje se spuštalo niz grudi i stomak, raspored snažnih mišića, uski kukovi.

Iznenada se zaustavio, sa smotanim čakširama u rukama, kao da je osetio njen pogled.

„Manjana?”

Ona uplašeno zažmuri i nastavi da ćuti. On bos dotapka do njene postelje. U očajanju, ona zaključi da se ne može praviti kao da spava dok je on gleda iz tolike blizine pravo u lice. Kada je poraženo otvorila oči, klečao je ispred kreveta, još uvek s odećom u rukama. Lice mu je bilo neprepoznatljiva senka u mraku.

„Izvini... da li sam te probudio?” upita je nežno.

Njegov glas u Manji probudi takvu nadmoćnu žudnju da je odjednom osetila kako svi zidovi padaju. Osećala je kako je obuzimaju sile nagona i činilo joj se najjednostavnije i najispravnije da im se prepusti. Polako se uspravila, sve dok joj lice nije bilo na istoj visini s njegovim, nagnula je glavu i potražila njegove usne.

On se trgnu i ona oseti njegov dah na svom licu.

„Manjana...”

Podnosio je njen dodir, ali je glavu okrenuo u stranu.

„Ne...”

„Da” prošapta ona, konačno pronađe njegove usne i zaklopi ih poljupcem. Osećala je da pati, rastrzan između straha i žudnje.

„Ne smemo”, prozborio je grubo kada mu je pustila usne.

„Sraemo”, reče ona. „Veruj mi!”

„Tamak...”

„Otišla je s Gvendikom.”

Uspravila se da skine tuniku. Zatim mu je uhvatila ruke kojima je gužvao smotane nogavice u krilu, kao da se stideo onoga što je tamo imao.

„Manjana...”

„Ćuti!” šapnu, raširi mu ruke i dodirnu ga ispod tamne senke.

„Ali... ako dobiješ dete...”

Osetila je kako drhti i umirujuće mu položila ruku na gole grudi. Mesečno krvarenje treba da ima za tri dana, to je zasigurno znala.

„Veruj mi!” ponovi ona.

Bilo je dobro rasterivati njegov strah – skrenuti pažnju sa svog sopstvenog. Pomisao da takvo moćno NEŠTO, što su njeni prsti osećali, treba da prodre u njeno telo, uzbuđivala ju je i uznemiravala istovremeno. Ipak ju je njegova uzdržanost ohrabrila i tako se polako spustila na njegove prekrštene noge. Strepnja je ipak bila neosnovana, jer je njena utroba bila savitljiva i meka, i otvorila mu se bez otpora. Neko vreme su sedeli, oboje teško dišući u tišini, i gledali se iz najveće blizine. Onda ga je zagrlila oko vrata, zatvorila oči i počela polako i usredsređeno da se ljulja na njemu.

Konačno je osetila kako se i sam opustio. Ruke su mu ulovile njene kukove; koža joj je bila vrela i čvrsta. Izlazio je da je opet susretne, najpre neodlučno i znatiželjno, zatim sve brže i snažnije. Manja je ležala na njegovim ramenima, osećala vrelinu njegove glave, osećala njegove trepavice na svom licu i težak miris njegove kose. Požudno se stiskala na njemu, obujmila ga je rukama i nogama, osećala pokrete njegovih snažnih ramena i ruku. U njoj ne beše ničeg osim nadmoćnog osećanja sreće. Posle nekog vremena talasi koji su proletali njenim telom i postajali usijano kruženje zgusnuše se, kao da će u njenoj unutrašnjosti nabujati poput velikog oblaka. To osećanje je nezadrživo raslo u njoj, srce joj je snažno udaralo, grudi pokrivao sladak znoj, krv udarila u glavu i konačno se iz njenog grla probi dubok jecaj. Osećala je kako se on snažno okreće pod njom i zabacuje glavu tako oštro da su mu vratne žile iskakale. Onda im se tela umiriše i tesno pribiše jedno uz drugo; osluškivali su kako im se disanje smiruje.

U neko doba kolski pod zaškripa i iz hodnika se začuše prigušeni glasovi. Gvendike i Tamak su se vratile. Sajan se sledio i Manja je osećala kako osluškuje zadržavajući dah. Oprezno je ustala iz njegovog krila i spustila se na svoju postelju. On se takođe vratio na svoju asuru. Nisu više progovorili ni reč. Ležali su nepomično u mraku, sami sa svojim mislima i uskomešanim osećanjima.

NOVE ODLUKE

Proteklo je više nedelja dok su podigli kraljičinu humku. Iz dana u dan su ljudi u malim skupinama odlazili napolje u stepu da odsecaju ploče trave, tovarili ih na dvokolice i donosili u logor. Doneta je i gomila zemlje, te se na kraju na kultnom mestu oblikovala okrugla osnova brega koji je postepeno rastao. Kada je vrhom premašio krovove kola, trebalo je da breg bude gotov i da postane trajna humka.

Za nabavku trave s ledine bila je potrebna sva moguća pomoć. Običaj je uzimao u obzir i članove kraljevske porodice, tako da su Manja i Gvendike svakodnevno pomagale pri utovaranju na volovska kola. Gvendike bi ubrzo zastenjala od napornog rada koji je preopteretio njen nežni stas, i bilo joj je neprijatno da brine o životinjama za vuču i da ih vodi za ular. Manja je, nasuprot tome, bila srećna zbog promene i istrajno je kopala. Jednoličan posao joj je umirivao zbrkani duh i bistrio joj misli. Ali zato je uveče bila uvek iscrpljena toliko da nije morala da nalazi izgovor za svoju ćutljivost. Gvendike je takođe odlazila rano na spavanje i nije imala snage za duge razgovore, što je Manji odgovaralo.

Druga prednost teškog rada je bila ta da bi Manja čvrsto zaspala istog trenutka kada bi se spustila na postelju u kolima. Tako nije morala da leži budna u mraku i da osluškuje kada će Sajan ući. Od one noći kada su sahranili Emre izbegavao je njeno društvo kad god je mogao i nije progovarao s njom nijednu reč. Nije se obazirao na nju čak ni u spavaćoj odaji koju su delili. Odmah bi legao na svoju postelju i odlazio rano ujutro, kao da beži.

Manja nije mogla da mu zameri zbog toga. Razumela ga je, a njegova uznemirenost je nju više bolela nego što je u njoj izazivala sažaljenje. Znala je da ga je opteretila nečim što mu je izgledalo kao greh prema bogovima i patio je zbog stida i griže savesti. Tako bi ga rado oslobodila sumnji i porušila zid koji je podigao oko sebe. Ponekad je u samotnim časovima pomišljala da treba da ga uzme u naručje i uteši, otkrije mu tajnu o svom pravom poreklu – da sebe oslobodi i njega spase. Ali sve je to ostalo samo u njenoj glavi. Bilo je nezamislivo da otkrije njemu ili njegovoj porodici da je neka devojka iz ratarskog sela opljačkala grobnicu kraljice Mirgin i da se krije u ulozi sarmatske plemkinje. Šta bi rekla Tamak kad bi to čula? A Gvendike? A tek Bik? Posledice je mogla lako da predvidi. Za teške povrede zakona Sarmati su imali razne kazne. Najblaža je bila izbacivanje, koje se sastojalo u tome da grešnika vežu volu na leđa i tako ga udarcima biča isteraju u stepu. O težim oblicima kažnjavanja je čula samo glasine i nije se usuđivala da o njima misli.

Kad je Tamak dala uputstva, nekoliko muškaraca je započelo gradnju novih kola i Manji je to saznanje donelo određeno olakšanje. Posmatrala je svakodnevno napredovanje radova i to joj je skretalo pažnju s njenih unutrašnjih vihora. Građu su donosili iz obližnje šume, a muškarci su najpre utovarali najšire daske. Obručeve za točkove savijali su u krug nad vrelom parom, a prečage i glavčine točka pažljivo tesali. Nastao je najpre noseći okvir: postolje

od šipki, koje su posle ispreplitali granjem, a na kraju sve pokrili pustenim platnom. Tamak im je poklonila ponešto od svog nameštaja da opreme kola, a druge komade im je namestio tesar.

Kada je grobnica bila gotova i Sarmati krenuli ka zimovniku, Gvendike i Manja se preseliše u svoj novi dom. U početku su, naravno, boravile unutra, ali kada je povorka vozila krenula, provodile su, kao i obično, najviše vremena na svojim konjima.

Manja se osećala kao da se izbavila, premda nije bila srećna. Bila je zadovoljna što je mogla da napusti Sajanovu spavaću odaju i ode iz tog napetog okruženja slutnje i griže savesti koje su se po njoj razbaškarile. Bila je srećna i zato što je ostavila za sobom zemlju svog detinjstva i, napokon, što je ponovo mogla uživati u tome da bude s Gvendikom, razmenjuje s njom svakodnevne priče i da, u najmanju ruku, pruži sebi privid neopterećenosti.

U zimovniku, objasni joj Gvendike, ovoga puta će se desiti nešto važno: vladavina sarmatskim narodom je po Emrinoj volji prešla na njenu kćerku i na skupu plemena sveštenici će blagosloviti Tamaku i imenovati je za kraljicu.

„Da li kraljica sama određuje naslednika?”, upita Manja dok je Gvendike u laganom kasu jahala pored vozila.

„Da, ali plemenski sveštenici se moraju saglasiti s tim”, objasni joj Gvendike. „Tumače mišljenje bogova tako što bacaju jagnjeće kosti u vatru. Kako se to tačno radi, ne znam, jer je to tajna.”

„Šta ako se odluče protiv Tamake?”

„To ne mogu sebi ni da predstavim”, odgovori Gvendike. „Koliko ja znam, sveštenici nikad dosad nisu osporili to nasledstvo – čak ni kada je moja prabaka prenela dostojanstvo na Emre umesto na majku tetke Bik.”

„Je li tvoja majka već odlučila ko će je jednoga dana naslediti?” zapita Manja.

Gvendike ne odgovori odmah i Manja se ugrize za usnu. Naime, prethodno je morala da preboli smrt svoje bake.

„Pa, da...” Gvendike nipošto nije delovala tužno, već više zamišljeno. „Tradicija je da narod vodi žena. Po pravilu kraljica određuje najstariju kćerku za naslednicu.”

„Onda si ti posle na redu!” povika Manja zapanjeno.

„Ja?” smejala se Gvendike smeteno. „Tako mi svih bogova, ne! Nisam stvorena da vodim ratove, ceo život da jašem, borim se i budem odgovorna za dobrobit plemena. Hoću da se udam, rodim decu i na miru živim u svojim kolima.” Dobacila je Manji pogled iskosa i nakrivila usne. „Zapravo je zvanje trebalo da nasledi tvoja majka jer je bila najstarija Emrina kćerka. Zato je Vardana imala taj prsten s vukom. Prema tradiciji kraljica imenuje svoju naslednicu i predaje joj taj prsten. Ali Vardana je mrtva...”

Manja se toliko zaprepastila da je zaustavila kobilu i otvorenih usta zijala u Gvendike.

„Misliš...”

„Ti si najstarija kćerka najstarije Emrine kćerke", dodade Gvendike. „Pretpostavljam da si nakon moje majke ti na redu."

Manja je ćutala, suviše prestrašena da bi išta rekla.

„Ne bih rekla da ti zavidim." Gvendike se postiđeno nasmejala. „Kada bi moja majka došla na pomisao da mene postavi za kraljicu, sakrila bih se u najudaljeniji kutak svojih kola i ne bih izašla sve dok ne pronađe neku drugu."

„Postoji li neka druga mogućnost?" upita je Manja zabrinuto.

Gvendike sleže ramenima. „U nuždi sigurno. Moja majka bi mogla imenovati i ženu nekog rođaka – na primer Darušve, ženu moga brata. Ili Sajanovu – kad se on konačno bude oženio."

Lukavo se nasmejala. Čak je i Manju skolio slabačak smeh, ali su se u njoj mešala protivrečna osećanja i ona se obradova kada je Gvendike promenila temu.

Te godine su se Sarmati preselili u zimovnik ranije nego obično. Kada su stigli do obale velikoga jezera, vetar je još bio blag. Tamak je poslala na jug i na istok glasonoše da prenesu vest o kraljičinoj smrti i sve pozovu na skup. Naredne sedmice stigli su Urgi, Irki, Siraki[12] i mnoga druga manja plemena, a na obali jezera je izraslo ogromno, nepregledno polje jurti i protezalo se na sve strane sveta.

Kola kraljevske porodice stajala su ovoga puta na istočnom kraju logora, blizu šume odakle se donosila građa. Gvendike je pojasnila Manji da će za Tamaku takođe napraviti nova kola, čim je sveštenici plemena prihvate kao novu kraljicu. Zasad je svoj dom delila, kao i ranije, sa Sajanom, a Manjina i Gvendikina kola bila su postavljena naspram njihovih. Bik se odselila svojoj baki Lagriman, kneginji Irka, dok se i za nju ne naprave nova kola.

„Neka je hvala bogovima", izjavila je Gvendike kada su jedne večeri ona i Manja sedele pred kolima. „Srećna sam što neko vreme neću morati da gledam njeno ljubomorno lice."

Manja je ćutala, ali se svim srcem slagala s drugaricom. Irki su logorovali na suprotnom kraju naselja jurti i moglo se pretpostaviti da im se Bik neko vreme neće pojavljivati na vidiku.

Postavljanje kraljevskih kola na istočnu stranu logora donelo je, međutim, Manji još i tu prednost da nije morala ići daleko da bi videla Vargu. Vučica je po običaju išla za povorkom vozila, a sada kada je Manja stanovala u blizini šumarka na obali jezera, prikradala se ponekad toliko blizu da je Manja mogla da joj dobacuje komade mesa. Navikla se takođe i na prisustvo Gvendike i Tamake, i zato Manja nije bila iznenađena kada je vučicu jednoga dana pronašla

---

[12] Urgi, sarmatsko pleme sa obala Dnjepra; Irki, veliki skitski narod koji je živeo između Volge i Urala. Siraki su bili sarmatsko pleme naseljeno kod Crnog mora i reka Don i Kuban: prvo sarmatsko pleme koje je došlo u dodir s grčkim naseljenicima na obali Crnog mora. (Prim, prev.)

kako spava ispod njenih kola, ispružena među zadnjim točkovima, s njuškom između šapa.

Vreme je prolazilo i Manja i Gvendike nisu mnogo saznale o planovima sarmatskih vođa. Ranije ih je najčešće Sajan obaveštavao o svim novostima, ali od one noći nakon Emrinog pogreba izbegavao je njihovo društvo. Gvendike se iskreno pobunila kada je jednog dana saznala da je odjahao sa svojom izvidnicom prema zapadnoj granici i da će se vratiti verovatno tek za nekoliko nedelja, a od nje se nije ni oprostio.

Tamak isto nije imala mnogo vremena jer je bila stalno na putu i savetovala se sa starešinama drugih plemena. Tako je dvema mladim ženama ostajalo mnogo vremena, a društvo im pravile samo služavke, čija je jurta bila podignuta na zaravni iza Tamakinih kola. Uvek bi se obradovale ponovnom viđenju s Balanom i Darušvom, koji su već imali petogodišnju kćerku i novorođenog sina. Gvendike nije ispuštala dete iz ruku, neprestano se nudila da ga uzme u naručje i tražila od Darušve da ih posećuje što češće.

Na zimsku ravnodnevicu započeo je važan obred. Svi Sarmati su se okupili ukrug oko brežuljka koji su plemenski sveštenici obeležili stegovima; na sredini je gorela vatra. Sveštenici su prizivali bogove, bacali u vatru plećke tek zaklane jagnjadi i tumačili želje bogova iz naprslina i plikova nastalih od vrele vatre. Potrajalo je, ali se na kraju činilo da su se mudraci složili. Prišli su Tamaki i stavili joj pred noge zavežljaj sa strelama. Kada je Tamak podigla zavežljaj, slavljenički uzvik se uzneo iz mnogih grla. Manja je kasnije saznala da je svako pleme napravilo po jednu strelu kao potvrdu svoje spremnosti da sledi vladarku u ratu i miru. Uručivanje je bilo svečani čin, i tad su sveštenici proglasili Tamaku za kraljicu.

Nakon obreda je usledilo opšte slavlje s raskošnom trpezom i obiljem kobilje rakije. Po podne su se starešine sa svojim porodicama izdvojile od ostalih i okupile radi savetovanja nedaleko od svetilišta, na čijem je vrhu još uvek gorela vatra. Manjino i Gvendikino prisustvo na skupu takođe je bilo važno, a predveče se pojavio i Sajan sa svojim konjanicima. Bio je umoran, ali je delovao odvažno i žustro.

Razgovarao je samo s Tamakom, koja ga je slušala nabranog čela, dok su poglavari ostalih plemena posedali ukrug.

Zartir, sirački starešina, došao je sa ženom i sinovima Ksorsom i Mihranom. Amazuka, obudovelog vladara Urga, pratio je čitav čopor njegove dece, a među njima je bio i Tamakin polubrat, oženjen jednom Amazukovom kćerkom. Lagriman, kneginja Irka i Bikina tetka, došla je s nekim starcem u svešteničkoj odori. Bik nije bila prisutna i Manja je slutila da su na ovaj skup bili pozvani samo oni koji su već ubili neprijatelja i pripadali krugu odraslih ratnika. Sveukupno je zajedno sedelo njih pedesetak, a Manja polovinu nije poznavala ni iz viđenja, a kamoli po imenu.

Kada su svi zauzeli mesta, ustao je sveštenik Bazukan.

„Plemenita braćo i sestre”, lagano je rekao kreštavim, ali snažnim glasom. „Okupili smo se ovde jer se desilo nešto što zahteva opširnije razgovore i zajedničke odluke. Kao što svi vi znate, Skiti su prilikom napada na naš logor ubili kraljicu majku. Želja njene naslednice, plemenite Tamake, jeste da zajednički razmotrimo kako se možemo suprotstaviti skitskim napadima.”

Pogledao je u Tamaku, a ona mu klimnu glavom i sede. Manja je očekivala da će sada Tamak uzeti reč, ali je očigledno kraljica, prema običaju, prednost davala svojim savetodavcima. Dala je znak rukom Sajanu.

„Plemenita braćo i sestre”, počeo je i on zvanično, „većina vas zna za moj stav da ne smemo dugo trpeti da nas Skiti ugrožavaju. Kao što svi znate, zauzeli su sve zemlje zapadno od Crne reke i napadaju i svoje susede na jugu. Kako potiču od istih predaka kao i mi, govore sličnim jezikom i poštuju slične bogove, dugo smo puštali da rade po svom. U međuvremenu su se pak uzgordili i postali samoživi, misle da nijedan drugi narod ne može da im se suprotstavi. Njihovi ratnici više od deset godina neprestano prelaze Crnu reku i napadaju naše logore, zauzimaju nam izvore i pljačkaju stada. Dosada se radilo samo o napadima manjih skupina, koje su se brzo povlačile. U napadu prilikom kojeg je moja majka poginula imali su, međutim, bojnu silu od više stotina konjanika. Izgleda da namera Skita nije više samo da nas potisnu prema istoku, nego da nas unište i liše vođa.”

Neki od okupljenih su klimali glavama, ozbiljnih lica, a među njima i Zartir, vladar Siraka.

„Ali to nije sve”, nastavi Sajan. „Poslali smo izvidnicu do Crne reke i dobili uznemirujuće vesti. Svojim očima sam video kako se više skitskih plemena okuplja nedaleko od jednog močvarnog gaza, koji konjanici prelaze i tamo grade veliki logor. Mislim da skupljaju pojačanje s kojim bi se premestili na naše zemlje i napali nas s velikom vojskom.”

„Koliko ih je?” upita Zartir, slušajući ga sve zabrinutiji.

„Ne znamo tačno”, reče Sajan, „jer ne poznajemo sva skitska plemena i nemamo pouzdane izveštaje o broju ljudi. Ali ne sumnjam u to da se mogu pojaviti s više hiljada konjanika.”

Zartir je klimnuo glavom i uzeo reč.

„Kao što znate”, poče on, „moje pleme održava trgovačke odnose s Hirkanima[13]. Od njih smo čuli vesti da su Skiti privremeno prekinuli rat sa Uratrima ili u najmanju ruku povukli ratnike da bi ih postavili na neko drugo mesto. Tvoje vesti, plemeniti Sajane, po mom mišljenju, dopuštaju zaključak da planiraju napad sa istočne granice – napad na nas.”

Sajan klimnu glavom.

„A da bismo preduhitrili taj napad”, reče, „izgleda mi nedopustivo da ne okupimo sve svoje snage i zajednički im se ne suprotstavimo.”

---

[13] Hirkanija, persijska satrapija na području današnjih iranskih provincija Golestan, Mazandaran i Gilan, zatim delova Turkmenistana – dakle, u oblastima južno od Kaspijskog mora. (Prim, prev.)

Na trenutak u krugu zavlada tišina. Onda je reč uzeo Amazuk, vladar Urga, starac snežnobele kose.

„Plemeniti moji", izgovorio je otežući, „zar zaista hoćete da uđete u rat u kojem bi poginuli toliki naši muškarci i žene?" Pogled mu je lutao po njegovoj mnogobrojnoj deci – od najstarijeg, koji je sedeo pored njega nepomična lica, sve do najmlađeg, koji je mogao imati možda šesnaest godina i gledao je u svog oca sa strepnjom. „Zar ne bi bilo bolje da prepustimo Skitima oblast za koju hoće da se bore, a mi da se povučemo prema istoku? Moje pleme napasa svoje stado daleko odavde, na padinama Zlatne planine, i ne mogu sebi predstaviti da bi ikada neki Skit dospeo tamo."

„Ne verujem da se radi o osvajanju pašnjaka", odgovori Sajan. „Skiti neće našu zemlju, oni hoće nas. Nadaleko je poznato da smo mi jedini narod koji je u stanju da im se neprekidno suprotstavlja, zato što živimo u kolima, jašemo i borimo se lukom i sekirom. Dok god bude bilo Sarmata, Skiti će nas se plašiti kao neprijatelja koji im je na grbači, koji im je dorastao, i neće imati mira dok nas ne budu sve nadjačali i pobedili."

Kod ovih reči Zartir energično potvrdi glavom i dobaci Amazuku upozoravajući pogled.

„Razumem tvoju brigu za svoj narod i decu", reče. „Ali ja takođe mislim da Skiti obezbeđuju svoju istočnu granicu i na taj način hoće da otvore puteve za pohode na jug. Za to im neće biti dovoljno ako se mi budemo povlačili. Ići će za nama, ako bude potrebno sve do padina Zlatne planine, i sve dok se ne budemo ujedinili protiv njih, satiraće jedno pleme za drugim. Zato mi se čini bolje da im se suprotstavimo i oteramo ih preko Crne reke, ako je volja bogova da nam poklone pobedu."

„Slažem se", javila se za reč Lagriman, irkijska kneginja.

„Moje pleme je takođe pretrpelo zbog napada Skita. Ako je istina da se na zapadu okuplja velika ratnička sila, ne sumnjam u njihovu nameru da pokore ceo naš narod. Priključiću se ratnom pohodu protiv njih ako naša kraljica drži da je to ispravno."

„I ja", potvrdi Zartir.

Amazuk duboko uzdahnu. „Dobro", odgovori on. „Uviđam da je neizbežno. Ali šta kaže kraljica?"

Sajan razmeni pogled s Tamakom, koja dosad nije rekla ni reč. Sada se podigla i sivim očima prešla preko okupljenih.

„Borićemo se", reče razgovetno. „I zahvaljujem vama plemenitima za podršku i vernost. Neka iza vaših reči uslede dela. Naoružajte sve ratnike za rat protiv Skita, i stare i mlade, i muškarce i žene. Čim mraz popusti, krenućemo zajedno prema Crnoj reci i suprotstavićemo im se.

„Neka bude tako!" potvrdi Bazukan, a muškarci u Zartirovoj pratnji se u znak odobravanja udariše pesnicom u grudi. Drugi su postupili slično, i kad im se i sam Amazukov najstariji sin pridružio zapljeskavši, i starešina Urga podiže pesnicu i klimnu glavom prema Tamaki, koja zadovoljno prihvati ove znake odanosti.

„Možemo li tako dugo da čekamo?”, upita Lagriman kada se pljeskanje stišalo. „Šta ako se još ove zime prebace preko reke i napadnu logor?”

„Ne verujem u to”, odgovori Tamak. „Neće se boriti po mrazu jer se drvo luka ukruti i konji se kližu na zaleđenim lokvama. Mada smo se pripremili i za to ako se desi.”

„Poslali smo jedan odred na zapadni kraj brežuljka, na nekih pola sata od logora”, objasni Sajan. „Tamo stražari danonoćno osmatraju. I sam ću biti tamo, kad god bude bilo moguće. Ako se Skiti budu približili, odmah ćemo dići uzbunu.”

„Rat”, uzdahnu Gvendike kada su se ona i Manja vratile u kola, gde su im sluškinje već pripremile večeru. „Da su mene pitali za mišljenje, ne bih se složila.”

Sela je na travu i zlovoljno se mašila za komad ovčetine. Manja nije odmah odgovorila. Osećala se isto tako nelagodno pri pomisli na buduću bitku, pogotovu što joj je bilo jasno da ona i Gvendike kao odrasle ratnice moraju učestvovati u tome. S druge strane, Gvendike nikada nije morala – kao Manja – da gleda kako Skiti pljačkaju nenaoružano ratarsko selo i decu odvode u roblje, niti ju je napala skitska izvidnica u mračnoj noći.

I još, pomisli ona, Gvendikin otac nije bio Skit.

Ali ta misao joj je bila suviše bolna. Presekla ju je tako što je učinila isto što i njena drugarica: dohvatila se jela.

„Čim se povuče mraz”, zamišljeno ponovi Gvendike reči svoje majke. „To znači da nećemo slaviti prolećne obrede. Ove godine bismo mogle obe učestvovati u tome, i ti i ja.”

Manji usta behu puna. Klimnula je glavom, ali je bila odsutna. Ona i Gvendike su od onog tajnog susreta sa Zartirovim sinovima od pre šest godina, u noći prolećnog obreda obično bile same, zbog čega je u osnovi bila srećna.

„Darušve ne mora da ide s nama”, reče Gvendike sa osetnom zavišću. „Njen sin je suviše mali i sigurno će ponovo zatrudneti.” Ona uzdahnu. „Tako bih volela da se udam ovog proleća... Umesto toga moraćemo da jašemo i da se borimo, verovatno protiv nadmoćnijih.”

„Da se udaš?” Manja je iznenađeno pogleda. „Za koga da se udaš?”

„Ah...” Gvendike sleže ramenima. „Iskreno rečeno, nije mi to toliko važno. Mora samo da bude snažan i dobar, čovek s kojim ću dobiti decu i koji će me odbraniti od odlaska u rat.” Zamišljeno je ostavila na stranu komad ovčijeg buta i mašila se za kobilje mleko. „Ksorsa, na primer... na savetovanju me je stalno gledao.”

„On bi sigurno bio dobar muž”, reče Manja oprezno. Ksorsu nije posebno volela, ali je to, naravno, krila od svoje drugarice.

„A Mihran?” nastavi Gvendike, a Manja saže glavu i odmahnu rukom.

„Drag je”, dodade. „Ali zbog toga ne moram odmah da se udam za njega.”

„A ako bi te to spasio ratnog pohoda na proleće? Pretpostavimo da bi dotle zatrudnela.”

Manja iskrivi lice. Plašila se i rata, ali nije htela zbog toga da se baci nekom mladiću u naručje, nekom koga nije ni poznavala.

„Ah, u mojoj porodici su izgleda protivnici braka glasni”, s nesigurnim osmehom reče Gvendike. „Ja sam sigurno pravljena od drugačijeg materijala. Moja majka živi dan i noć bez muškarca, Sajan nikada nije imao, koliko se zna, nijednu ljubavnu vezu, a ti...”

Manja pri pomenu Sajana uznemireno spusti pogled. Gvendike je, izgleda, to primetila: iznenada se veoma uozbiljila i nagnula se prema njoj.

„Manjana? A ti ćeš mi reći ako budeš imala nekog, zar ne?”

Teško se naterala da otvoreno laže drugaricu s kojom je bila bliska kao sestra.

„Reći ćeš mi?” uporno je pitala Gvendike.

„Naravno da ću reći.”

Ona dohvati jednu oglodanu kost i krenu da potraži Vargu, koja je već čekala u senci pod kolima.

SKRIVANJE

Zima je došla kasno i trajala je dugo. Težak mraz je pritisnuo zemlju. Snega nije bilo u ovom suvom podneblju, ali se obala jezera zaledila, a jurte svetlucale pod injem. Ljudi su se povukli u svoje domove i u logoru je uglavnom bilo tiho.

Manja se osećala usamljeno, iako je još uvek provodila dosta vremena s Gvendikom. Zajedno su išle na časove ratničkih veština, na kojima je Skudan zbog predstojećeg ratnog pohoda bila zahtevnija. Sem toga, većinu preostalog vremena je Gvendike provodila u svom delu kola, čak je i kroz logor lutala sama i nije, kao ranije, pozivala Manju da joj se pridruži.

Razlog tome je Manja shvatila tek kada je jednog dana pošla na pašnjak za konje i videla Gvendiku iza pastirske jurte. Stajala je tamo zagrljena s Ksorsom, koji ju je strastveno ljubio. Bili su obuzeti jedno drugim toliko da Manju, koja je nedaleko prolazila na konju, nisu ni primetili.

Manja se nije iznenadila. Pašnjak za konje je bio odlično mesto za tajne sastanke, kao što je Gvendike jednom već to i dokazala – a Ksorsa je dobro izgledao, i pored toga bio još i sin starešine Zartira. Ipak, Manja oseti ujed ljubomore jer je zapravo očekivala da bi joj Gvendike ispričala o svojoj ljubavnoj vezi. Zar nije nedavno ona sama tražila od nje istu otvorenost?

Manja odluči da ne privlači na sebe njihovu pažnju, pa pažljivo odvede konja do kraja pašnjaka i tek tamo uzjaha. Nije imala nikakav određen cilj. U poslednje vreme je često odlazila na jahanje u okolinu logora da bi pobegla od usamljenosti u kolima, i sve češće ostajala sama sa svojim mislima. Pored toga, za vreme jahanja uživala je u društvu svoje verne kobile, a i vučica je postajala sve vernija i navikla se da trči pored nje dok je Manja bila u sedlu. Konj se odavno više nije bojao pripitomljenog neprijatelja, a životinje iz stada koje su pasle na pašnjaku nisu poklanjale više pažnje vučici nego bilo kom drugom ovčarskom psu.

Manja je obišla logor kao i obično, potom skrenula i u kasu odjahala na zapad, u otvorenu stepu. Nije tačno znala zašto je tamo pošla. Jednostavno je imala osećaj da mora osetiti određenu udaljenost od mnogih hiljada ljudi iz logora. Neko vreme je držala uzde labavo, a njena kobila je određivala put sledeći tragove kopita nekog drugog konja i stigla na venac brežuljaka. Plitku dolinu u čijem se središtu prostiralo jezero okruživali su bregovi. Smrkavalo se i goli grebeni su sablasno svetlucali pod okom zimskog sunca koje je tonulo.

Tragovi kopita vodili su na drugu stranu brežuljka, gde su dva konja stajala vezana za stub nabijen u zemlju. Nedaleko iza izronili su obrisi jurte, iz čije se badže izdizao slabašan dim.

Tek sada je Manja shvatila da je stigla do odreda koji je, prema Sajanovim rečima, imao dužnost da osmatra zapad.

Koliko ratnika je činilo odred ako su imali na raspolaganju samo jednu jedinu jurtu? Znatiželjno se približila, sjahala i ostatak puta prešla peške jer je strepela da bi se plahi konji mogli poplašiti od vučice. Pogledala je oko sebe i

nehotice se nasmejala jer je njena kobila mirno stajala spuštene glave, a Varga ostala da sedi pored nje obešenog jezika i načuljenih ušiju, kao pas čuvar.

Kada je ponovo pogledala preda se, prepala se. Jedan od dva konja ispred jurte bio je, bez sumnje, Sajanov crvenkastosmeđi pastuv s velikom zlatnom ukrasnom pločicom na čelu. Drugog konja Manja nikada ranije nije videla, ali je zasigurno bila kobila – a znala je da kod Sarmata muškarci i žene po pravilu biraju životinje istog pola kojem i sami pripadaju.

Odbacila je pomisao da kroči u jurtu. Umesto toga se došunjala do ulaza pokrivenog spuštenom asurom od jelenske kože. Malo se postidela, ali su znatiželja i uzbuđenje prevagnuli i tako je na kraju prislonila uvo na razrez i oslušnula.

Srce joj je zakucalo snažno i bolno zbog onog što je čula. Najpre tiho pucketanje vatre, zatim šuškanje koje je moglo poticati od pustenog pokrivača ili nekog dela odeće, a na kraju promukao, ali jasan uzdah.

Manja je obamrla. Koja zla sudbina ju je uputila da ove večeri sretne čak dva tajna ljubavna para? Napregnuto je osluškivala, ali neočekivana tišina u jurti bila je gora od prethodnih zvukova. Od te tišine su joj sevnule slike kroz glavu: pokreti senki u mraku, svileni jastuci, crvenkasti odsjaj vatre na goloj koži. Grlo joj se stislo, a noge neobuzdano tresle. Šta sam ja uopšte očekivala?, pitala se. Sajan je bio mladić plemenitog roda, isto kao i Ksorsa; sigurno su desetine žena jedva čekale priliku da mu se približe. A ovde, u samoći, daleko od logora, možda mu nije bilo mrsko da zasladi poneko samotno noćno stražarenje.

Ponovo šuškanje.

„Pusti me!

Bio je to Sajanov glas.

Manja se nije usudila ni da diše. Nagnula se još više ka pukotini između zida jurte i zastora.

„Ne... molim te, pusti me!”

Opet šuškanje, kao da neko gura pokrivač da bi se podigao.

„Šta ti je?”

Bio je to ženski glas, ali je žena šaputala, tako da Manja nije prepoznala čiji.

„Neću”, reče Sajan čvrstim glasom.

„O, hajde”, dahtao je drugi glas. „Hoćeš! Samo još ne znaš.”

Ponovo su pokrivači zašuškali, ali ih nije više čula jer su joj se grudi stisle u ledenom grču. Prepoznala je u ženskom glasu neku grubost, gotovo zastrašujuću boju glasa koja je odjekivala čak i u ovom šaputanju.

„Bik...”, reče Sajan i Manjina sumnja se time potvrdi. „Neću. Molim te da to shvatiš.”

Na trenutak zavlada tišina.

„Postoji li neka druga?” prošapta Bik.

„Ne, ne postoji neka druga”, reče Sajan srdito. „A kad bi čak i postojala, tebe se to ne bi ticalo. Molim te idi sada – i nemoj mi više dolaziti kada sam ovde napolju sam.”

Poslednje reči izgovorio je u nešto pomirljivijem tonu da bi je utešio. Ali žena poput Bike nije se time zadovoljila – to je Manja znala.

„Saznaću ko je ta”, rekla je besno. Nakratko je opet zavladala tišina, a onda je neko šuškanje i škripanje odalo da je ljutito zgrabila odeću i ustala. „Neka su bogovi milostivi prema ovom gadu!”

Manja u poslednjem trenutku šmugnu u senku uza zid jurte. Koraci su se već čuli na samom izlazu i zastor na vratima polete u stranu. Bik je izašla, odevena u raskošnu suknju sa zlatnim vezom i puštenom kosom. Koračala je do svoje kobile gordo uspravljena, ne pogledavši uopšte oko sebe; odvezala je životinju, zadivljujuće se vinula u sedlo i odgalopirala nazad do logora.

Manja je stavila ruku na srce, koje je divlje tuklo, i naterala sebe da mirno diše. Potrajalo je dok su noge prestale da joj se tresu i dok je osetila da je sposobna da krene nazad. Polako se iskrala na južnu stranu brežuljka, uhvatila uzde svog konja i odvela ga peške da se ne bi čula. Vučica je, puna iščekivanja, ustala kad se ona vratila, išla za njom kao veran pas i znatiželjno gledala nagore u nju. Očigledno se čudila Manjinom neobičnom raspoloženju.

„Ne pitaj”, prošaputa Manja i uzvrati upitan pogled njenih žućkastih očiju. „Ne bi razumela... Ni ja sama ne razumem.”

Narednih dana je Manja izbegavala da prilikom jahanja nasamo ode u okolinu stražarskog mesta. Zadržavala se mudro sa istočne strane logora, iako su u njoj goreli znatiželja, uzbuđenje i ljubomora. U očajanju se tešila saznanjem da je Sajan odbio Biku, i to tako jasno da ga ona sigurno neće ponovo posetiti. Ipak, naginjala je i sumnji: zar nije Sajan godinama na prolećnim svečanostima nestajao s Bikom? Tada sigurno nije imao razloga da je izbegava – i zašto bi to i činio? Bik je na svoj hladan i ohol način, na kraju krajeva, iako deset godina starija od njega, bila lepa žena. Manju su opsedale slike Sajana kako sedi na podu dok Bik grabi svoju suknju i penje mu se u krilo, kako svojim rukama-kandžama osvajački grli njegov vrat.

Veoma je želela da zna gde je sada Sajan i šta radi. Bio je više dana odsutan i nije se vraćao u svoja kola; pretpostavljala je da je sve vreme bio na straži kod brežuljka. Ali se nije usudila da se približi tom mestu. Zapravo, nije znala ni zašto se plašila toga. Strahovala je od onoga što bi možda mogla videti ako ode tamo; ili možda zbog onoga što bi ona sama rekla ili uradila kada bi ga srela?

Na kraju je Sajan presekao njenu nesigurnost – došao je on do nje.

Bilo je to jednog od onih dana kad je Manja bezvoljno večerala napolju pred kolima. Tamak je otišla dole u logor da još porazgovara s plemenskim starešinama, a Gvendike već u podne nekud nestala. Navodno je išla da potraži Skudanu i zamoli učiteljicu da joj održi jedan čas mačevanja više, ali Manja je bolje znala o čemu se radi. Sigurno je išla da se sretne s Ksorsom na nekom zabačenom mestu i Manja nije sumnjala da se ozbiljno trudi da zanese pre proleća.

Sajan je došao peške, što je bilo neobično. Ugledala ga je već izdaleka, čim se pojavio između jurti i pošao prema brežuljku. Manja je najpre htela da skoči i nestane u kolima, samo da ga ne sretne. Ali onda joj je mahnuo; shvatila je da dolazi kod nje. Sklonila je u stranu napola pojedeni kozji but s nekim osećanjem malaksalosti u stomaku.

Sajan oklevajući zastade na određenom odstojanju i pogleda dole prema njoj. Manja shvati da ne može više istrajno zuriti u tlo i, podigavši pogled, iznenađeno zaključi da on deluje nervozno i nesigurno.

„Manjana...” Spustio se na travu naspram nje i sklonio svoju crvenkastu kosu s čela. „Hteo sam da razgovaram s tobom.”

Zvučao je neobično ozbiljno, a istovremeno i nežno. Manja oseti da je obamrlost napušta i da ga konačno može otvoreno pogledati u lice. Sada je on oborio pogled.

„Znam, ja... ja sam te izbacio iz ravnoteže”, rekao je napokon. Bilo je očigledno koliko mu je teško da se savlada i ovo prizna. „Već ima tome... ali ne želim da među nama tako ostane. Uskoro ćemo ići u rat, i ti i ja, i niko nam ne može kazati kakvu su nam sudbinu bogovi namenili. Bio bih veoma nesrećan kada bih znao da se možda neću vratiti... i da se ti i ja... nikada nećemo razjasniti.”

Manja je ćutala. Osećala je da sada ne sme da ga prekine.

„Molim te za izvinjenje”, nastavi Sajan „za ono što se desilo tada... noć nakon pogreba moje majke. Nisam smeo dozvoliti tako nešto. Hoćemo li to da zaboravimo i ponovo postanemo prijatelji?”

Manja zaškilji u njega. Misli li on ozbiljno da bi ona ikada mogla zaboraviti to što je s njim doživela? I kako je došao na tu pomisao, tako mu svih bogova, da sam sebe krivi zbog toga? Zar nije upravo ona odagnala njegovo dvoumljenje, vodila mu ruke i sela mu u krilo?

Pod njenim ispitivačkim pogledom on pocrvene i ponovo obori pogled. Nije moglo biti jasnije da i sam sumnja u svoje reči, toliko da mu je teško i da izgovori to što mu je izgledalo da treba.

„Ne olakšavaš mi uopšte”, dodade on tiho.

„Kako bih i mogla”, reče Manja, „dok ne znam šta osećaš.”

Skrstio je ruke između kolena tako čvrsto da su mu zglobovi pobeleli.

„Voliš li me?” upita Manja iznenadno.

Sledio je trenutak tišine.

„Ti si moja omiljena sestričina, kćerka moje sestre, i uvek će tako i ostati”, rekao je konačno.

„Nisam tako mislila.”

Ponovo tišina.

„Voliš li me kao muškarac ženu?” zapita Manja.

Provukao je ruku kroz kosu i pogledao u daljinu.

„Znaš da to ne mogu.”

„Hoćeš reći da ne smeš”, ispravi ga Manja. „Ili bolje rečeno misliš da ne smeš.”

Okrenuo se u nelagodi. Bilo je očigledno da ovaj razgovor nipošto ne teče onako kako je on očekivao.

„Molim te, Manjana”, odgovori on napokon, „dozvoli da zaboravimo to što se desilo. Hoćeš li mi obećati makar da nećeš biti kivna na mene?”

„Da, to ti obećavam. Neću biti kivna na tebe.”

Sajan ozbiljno klimnu glavom, očigledno nastojeći da deluje zadovoljno.

„Pa, onda... moram sada da se vratim na stražu”, progovori odjednom i podiže se.

„Znam”, reče Manja nežno.

On je nesigurno pogleda.

„Mislim da ćemo se videti ponovo.”

„Sasvim sigurno.” Manja izdrža njegov pogled i pusti ga da se okrene i time završi razgovor. Okrenuo se, iako tek nakon teške ćutnje. Kada je konačno ponovo sišao u logor, njegov težak hod i pogružena leđa kazivali su da nosi nevidljivi teret.

Sajan je došao i ponovo otišao – i sada je bilo na Manji da odredi kako će sve dalje teći. Nije razmišljala o tome je li bilo razumno to što je uradila ili nije. Bilo je bitno samo jedno: sada je bila sigurna u njegova osećanja, koliko god on pokušao da ih sakrije. Ta uverenost je bila presudna.

Sledećih dana je Manja svako veče jahala do zapadnih brežuljaka i tamo posmatrala stražarsko mesto. U početku je bila razočarana jer se u okolini jurte zadržavalo više muškaraca. Očigledno su stražari bili raspoređeni u različite smene. Noću je na položaju ostajao samo jedan čovek, a čak i u tome su se ratnici smenjivali. Manja je to shvatila po različitim konjima koji su s vremena na vreme stajali vezani ispred jurte. Ipak je zastala malo podalje, sjahala i prikrala se bliže tek kada se više niko nije pojavljivao napolju. Na njeno olakšanje, od Bike nije bilo ni traga.

Došlo je konačno veče pred pun mesec, kada je Sajanov crvenkasti pastuv ostao sam ispred jurte. Manja nije htela da stavlja glavu u torbu. Da bi bila sigurna, ali i da bi umirila snažno lupanje svog srca, najpre je dugo osmatrala okolinu i tek onda ostavila konja na zaštićenom mestu među brežuljcima. Oprezno se približila jurti. Sajanov pastuv je prepozna i dunu oblačić pare u mrazni vazduh. Manja mu položi ruku na vrat i konj joj lagano vlažnom njuškom dodirnu podlakticu. Nežni pokret joj se učinio kao znak da postupa ispravno.

Koraknula je do ulaza u jurtu. Kratko je oklevala, bila neodlučna da li da ga pozove ili da se najavi drugačije. Prema sarmatskim običajima, u jurtu se nije ulazilo bez poziva. Ako bi ga pak pozvala, onda bi on pitao ko je – ona bi odgovorila i odmah mu se odala.

Odbacila je i to razmišljanje jer je crveni pastuv ponovo dunuo.

Manja začu neko šuškanje iz jurte, a onda i korake. Asura na vratima se pomeri i na ulazu se pojavi Sajan u jahaćim čakširama i čizmama, go do pasa. Iza njegovog visokog stasa zasvetli topli sjaj vatre u jurti.

Zapanjio se. Izgleda da mu je bio potreban trenutak dok je shvatio koga ima pred sobom. Manja nije mogla jasno da mu razazna izraz lica jer je izvor svetla bio iza njega, no nije sumnjala u to da je bio krajnje zapanjen.

„Šta hoćeš?" upita on. Trebalo je da zvuči upozoravajuće, čak oštro, ali u glasu mu je jasno treperila nesigurnost.

Manja duboko udahnu.

„Tebe", reče – i u trenutku kad je to izgovorila, celo njeno telo je shvatilo nadmoćnu snagu te želje.

Odstupio je korak unazad, u jurtu. Pošla je za njim. Ispružio je ruke i uhvatio je za zglobove da je zaustavi.

„Manjana... ne..."

Raširila mu je ruke, oslobodila se njegovih šaka i približila mu se.

„Znaš da mi..."

„Ćuti!", prošaptala je i pogladila ga napola otvorenim usnama po obrazu, udahnula njegov miris, osetila meku kožu i nežnu mahovinu njegove brade.

Pesnice mu se opustiše i ona se oslobodi, stavi mu obe ruke na ramena i povuče ga prema sebi. Još uvek je osećala njegov slabašni otpor; mišići su mu bili zgrčeni i glavu je sklanjao u stranu – ali bilo joj je svejedno. Pustila je svoje usne da mu klize niz levu stranu vrata, ugrizla ga lagano za rame, skliznula dalje nadole, prošla preko mekanih dlačica na grudima, osetila snažno lupanje njegovog srca. Telo mu je bilo kao sleđeno. Niti joj je pomagao, niti sprečavao kada je razvezala svoj pojas i kad su joj čakšire spale.

„Pogledaj me!", mrmljala je kad se ponovo uspravila, uhvatila mu obema rukama glavu i okrenula njegovo lice ka sebi. Konačno mu je videla oči. Svetlucale su vlažno, kao da su pune suza. Usne su mu drhtale.

Manja uzdahnu. Tako bi mu rado rekla da ne treba da brine, niti da se savladava, jer se dešava samo ono što su bogovi hteli kada su ih spojili.

Ali nije rekla ništa. Umesto toga mu je lagano prstima sklopila očne kapke, a usne zatvorila poljupcem. Strpljivo se umiljavala njegovim usnama dok ih konačno nije otvorio i pustio je unutra. Jeza mu minu telom; osećala je to jasno pod dlanovima. Istovremeno su mu se zategnuti mišići opustili, noge popustile pod njim i on potonu unatraške na ležaj pored vatre.

Manja je rasklopila svoju tuniku, spustila mu se na krilo i čvrsto se privila uz njega.

„Sve je redu", šaputala mu je na uvo.

Mesec je već stajao visoko i sijao kroz badžu na krovu. Oskudna vatra se gasila u tronožnom bakraču i još samo tiho pucketala. Sajan je ležao ispružen na ležaju od ovčije kože i gledao gore prema krovu, a Manja držala glavu na njegovim grudima. Osluškivala je otkucaje njegovog srca, koje se postepeno umirivalo, i kada je otvorila oči ugleda topao odsjaj vatre na njegovoj vlažnoj koži. Srećna, udisala je miris njegovog tela, gledala kako mu se ravnomerno podižu grudi i osećala njegovo seme u sebi.

„Za ovo niko ne sme da sazna", rekao je nakon duge ćutnje.

Manja ne odgovori. Osećala se isuviše dobro da bi to raspoloženje pokvarila rečima.

„Ovo nije u redu”, nastavi on. „Bogovi neće...”

„Otkud znaš šta bogovi hoće?” Ona podiže glavu i osloni se na lakat. „Čak se i sveštenici muče da saznaju njihovu volju – a ti nisi sveštenik.”

Nesigurno je klimnuo glavom, gledajući još uvek prema tavanici.

„Možda treba da pitam Bazukana za savet...”

„To *ne treba* da radiš.”

„Ne treba... znam...”

Ponovo su zaćutali.

„Manjana” – podigao se opet i ovoga puta okrenuo lice prema njoj – „kako možeš da živiš sa ovim?”

Slegla je ramenima.

„Ne razmišljam o tome. Ne znam šta bogovi žele... vodili su me neobičnim putem i prestala sam da se čudim njihovim odlukama. Znam samo da želim da budem s tobom.”

„Ali to ne možeš... za stalno.”

„Onda samo toliko dugo i tako često koliko mi to bogovi dozvole.”

„Hoćeš ceo život da živiš u skrivanju? Da tajiš? Uvek u strahu da te ne otkriju?”

„Ne znam” reče ona. „Samo znam da želim da te osetim na sebi... i u sebi.”

Bila je to istina. Nije mislila o sledećem danu. Njoj je bilo isto tako jasno kao i njemu da za njih ne postoji zajednička budućnost. Dok važi za kćerku njegove sestre, prizvaće prokletstvo i greh na sebe i na njega čim se njihov odnos razglasi. Ali isto tako nije mogla ni da otkrije Sarmatima istinu o svom poreklu. Proterali bi je kao varalicu i kakva god da bi kazna bila za takav slučaj, bila bi groznija nego za rodoskvrnuće.

„Ali ako ostaneš u drugom stanju...”, poče Sajan i prekinu je dok je ispredala sopstvenu misao.

Ona saže glavu.

„Preksutra je pun mesec i treba da dobijem mesečnicu”, reče.

„Ali ako...”

„Ako ponovo dođem?” Pogodila mu je misli. „Želiš li da ponovo dođem?”

Zatvorio je oči i duboko uzdahnuo.

„To ne smem da poželim.”

„Ali kad bi smeo?” bila je uporna.

„Da.” Klimnuo je slabašno glavom. „Onda bih poželeo da ponovo dođeš.”

To je htela da čuje.

„Dobro”, reče Manja odlučno. „Ne plaši se. Vodiću računa o tome.”

KOVAČ

Manja je preduzela neophodne mere, što je zahtevalo da bude proračunata. Niko se nije čudio što se u kola vraćala kasno noću, čak ni Gvendike, koja je za doručkom delovala odsutno i neispavano. Noć je verovatno provela kod Ksorse.

„U poslednje vreme imam bolove u leđima kad jašem", reče Manja dok su sedele pred kolima i pile mleko.

Gvendike sleže ramenima. „Možda treba da dobiješ mesečnicu?"

„Da, ali me ranije nikada nije bolelo – zato me i brine."

„Hm." Gvendike ju je znatiželjno odmeravala i Manja se na trenutak uplaši da je drugarica prozrela njenu igru. No čak i da jeste, Gvendike nema šta da joj zameri.

„Možda treba da odeš do Batan", rekla je. „Ona je naša najiskusnija vidarka i ženske tegobe poznaje isto tako dobro kao i povrede u borbi. Treba li da ti pokažem gde je njena jurta?"

„Neka", reče Manja. „Pronaći ću je sama."

Batan je bila jedna od najmudrijih žena u plemenu. Manja ju je poznavala iz viđenja, sa svoje inicijacije i Emrinog pogreba. Nije bilo teško da pronađe jurtu u kojoj je prebivala ova starica od gotovo sedamdeset godina. Svako ju je u logoru poznavao, a mnogi su barem jednom bili kod nje zbog neke povrede, bolesti ili da je zamole za savet.

Batan je prepoznala Manju. Ljubazno joj se nasmešila, a prodorne plave oči su joj na izboranom licu neobično blistale.

„Uđi", rekla je i pridržala joj pustenu asuru dok je ulazila u jurtu.

Manja je ušla i našla se opet u okrugloj prostoriji, koja se veoma razlikovala od uobičajenih sarmatskih jurti. Nameštaj i postelja su bili doduše uobičajeni, ali osim toga tu beše sijaset činija i lončića poređanih na drvenim policama. S podupirača koji su držali jurtu visili su snopovi suvih trava. U jednom kutku se videla ovnujska lobanja s čijih su rogova bili oguljeni čitavi slojevi. Iverje se gomilalo u jednoj zdeli na podu.

„Sedi!" ljubazno je pozvala Batan svoju posetiteljku. Manja je sela na pod, a starica se nezgrapno spustila naspram nje prekrstivši noge.

„Kako mogu da ti pomognem?"

Manja je mnogo premišljala o tome kako treba da iskaže svoju brigu i razmislila već o svim mogućnim uvodnim rečima. Ali je očigledno takav napor bio nepotreban. Batan je računala s tim da njeni posetioci traže savete za prilike o kojima nije bilo lako govoriti i naučila je da im pomogne da to urade.

„Treba li ti masti za doterivanje?", upita je Batan.

Manja nemo odmahnu glavom.

„Imaš li stalne bolove?"

Manja ponovo odrično zatrese glavom.

„Neblagovremeni odliv?"

„Ne...” Manji je bilo jasno da konačno to mora izgovoriti.

„Hoću da te pitam poznaješ li neko sredstvo koje onemogućava...”

„Da zaneseš?”

Manja potvrdi.

Batan se nagnula unazad i takođe pomirljivo klimnula glavom.

„Postoje mnoga sredstva kojima se pripisuje takvo delovanje”, objasnila je. „Sedelački narodi na jugu koriste semenje nara...” Gledala je naokolo po jurti i preispitivala svoje zalihe. „Nažalost, baš sad nemam ništa od toga ovde. Možeš jednostavno samo da umočiš neku krpicu u kiselo mleko i staviš je dole, mada to nije toliko pouzdano kao semenje nara.”

Manja zbunjeno spusti pogled.

„Zar ne postoji sigurno sredstvo koje možeš da mi preporučiš?” upita je bojažljivo.

Batan ju je pažljivo odmeravala, ali ne neprijateljski.

„Zar je toliko važno da čovek kojemu ideš ne može postati otac tvome detetu?”

Manja shvati da to pitanje ne otkriva ni znatiželju ni podozrenje, nego samo stručno zanimanje, te klimnu glavom.

„Dobro”, reče Batan. „Onda uradi sledeće: uzmi punu šolju bakrenog praha, isprskaj ga vodom, ugnječi celu šaku ovčije vune u tu mešavinu i sve umesi u jednu loptu. Kad je pogledaš na suncu, ona mora da svetluca zbog bakrenog praha; to je važno. Tu lopticu moraš da staviš dole, da je gurneš koliko god prsti mogu da dopru. Kada ti se približava mesečnica, moraš je blagovremeno izvaditi i sledećeg meseca napraviti novu i ponovo je staviti.”

„Imaš li bakrenog praha?” upita Manja.

Batan odrečno zatrese glavom. „Nažalost, nemam. Ali nije teško nabaviti ga. Otiđi do kovača. Ne pokušavaj da vrdaš, nego mu otvoreno kaži za šta ti treba. Možeš reći čak i da sam te ja poslala i on će to razumeti.”

Manja se kolebala. Poznavala je kovača Darovana iz viđenja, ali je znala i da je bio u poverljivim odnosima s kraljevskom porodicom.

„Ako svoju nameru hoćeš da zadržiš u tajnosti”, pogodila je Batan njene misli, „možeš da potražiš i nekog drugog kovača. Irki, na primer, imaju jednog veoma starog kovača po imenu Husman. On neće brbljati, a još će te manje pitati.”

Manja duboko uzdahnu.

„Hvala ti, Batan.”

Starica klimnu glavom i podiže se da isprati Manju.

Kovača Husmana je bilo daleko teže pronaći nego Batan. Morala je da propešači gotovo celo naselje i uvek nanovo da se raspituje za put, jer u deo logora gde su živeli Irki odlazila je dosada samo nakratko i uvek s Gvendikom. Konačno je pronašla kovača blizu obale jezera, iza poslednje jurte, gde su već počinjali pašnjaci za stoku.

Kovač je pod vedrim nebom okretao zlatan obruč na jednom nakovnju i ljubazno pozdravi Manju. Ona je bila mudra i sav je nakit skinula da je ovaj ne bi prepoznao kao pripadnicu kraljevske porodice. U poslednjem trenutku se

setila i prstena, a kako njena odora nije podrazumevala torbicu u koju bi ga sakrila, brzo ga je samo skinula s prsta i sakrila u ruci.

Husman je bio star u najmanju ruku koliko i Batan, ali beše krepak i pod njegovim su snežnobelim maljama na grudima igrali još uvek snažni mišići. Lice uokvireno proređenom bradom delovalo je zatvoreno, a tamnosmeđe oči su bile osobeno poverljive. Manja mu je bez velike bojazni objasnila razlog svog dolaska, a stari čovek sa odobravanjem klimnu glavom. Očigledno nije bila retkost da mu mlade žene dolaze po bakarni prah.

Husman je odveo Manju do kola koja su mu služila i kao stan i kao radionica, i pozvao je unutra. U kolima behu dimnjak i širok nakovanj, a mnoštvo posuda od pečene gline namenjenih livenju stajalo je poređano na zidu. Crnokosi mladić u skromnom pustenom ogrtaču upravo beše uposlen čišćenjem emajliranog kazana i teškim grudvama šljake punio je korpu, koju je posle s vidnim naporom gurao ka izlazu.

Kovač je bez ustezanja dohvatio grumen crvenkastog metala, gvozdenu turpiju i drvenu činijicu koju će napuniti prahom. Dok je žustrim pokretima svojih snažnih ruku strugao, Manja je smeteno stajala pored njega. Pri tom je uhvatila pogled mladića koji se upravo mučio da prebaci tešku korpu napolje preko kolskog praga. Verovatno je bio sluga, a prema njegovoj spoljašnosti moglo se zaključiti da nije bio rođeni Sarmat. Mladić je Manju zapravo podsetio na momke iz njenog rodnog sela i letimično se zapitala da možda ne potiče odnekud iz oblasti severnih šuma. Posebno ju je dirnulo to što su ga Sarmati držali kao roba, jer da kojim slučajem nije imala kod sebe prsten s likom vuka, vrlo lako bi i ona tako prošla.

Prsten...

Manja je okretala nakit između prstiju leve ruke i on joj se sad izmače, kao da je neka surevnjiva sila samo na ovaj trenutak čekala. Ona odskoči, a na drvenom podu odjeknu metalni zvuk; zatim se prsten otkotrlja pravo kovaču pred noge.

Manja se brzo sagla da dohvati prsten, ali je Husman već bio ispružio ruku za njim. Bele obrve mu se odjednom iznenađeno podigoše, kao da se setio nekog davno zaboravljenog događaja. Zavrteo je prsten na jednom prstu i opipao ga na onom mestu sa unutrašnje strane gde je bila ogrebotina kao da ga ispituje. Konačno je prestrašeno pogledao gore ka Manji, dok su mu se oči stisle u zbunjenosti, i izgledao je gotovo preneraženo.

Zbunjeno mu je uzvratila pogled. Nešto joj je govorilo da njegova užasnutost nipošto nema veze isključivo sa saznanjem da je ona od plemenitog roda. Znatiželja je prevagnula nad strahom.

„Poznaješ ovaj prsten?”

„Da, gospodarice”, reče kovač.

„Jesi li ga ti napravio?”, upita Manja, jer su je upravo Husmanove godine navele na takvu pomisao.

Kovač obori pogled. „Ne, ne ovaj. Ali jedan drugi, sličan ovom, jesam.”

„Sličan ovom?” Manja se namršti. Jasno je osećala da je kovaču bilo isto tako neprijatno kao i njoj – kao da ga je uzrujala tajna iz koje se još nije sasvim izbavio.

„Ne smem o tome da govorim, gospodarice”, promrmlja Husman na kraju i pruži joj prsten na otvorenom dlanu.

Manja ga uze, s lošim predosećanjem. Kako starac nije više ništa rekao nego joj umesto toga pružio kožnu vrećicu s bakarnim prahom, ona odluči da je bolje da se što pre oprosti od njega.

Čim je izašla iz kola i sakrila zavežljaj u nabore svoje odore, Manja je odmah doživela još jedan prepad: prema njoj je od jurti išla grupa ratnica koje je predvodila Lagriman, kneginja Irka, i mladić, verovatno njen unuk. Pored njih je visoko dignute glave išla – niko drugi do Bik.

Manja brzo okrenu lice u stranu trudeći se da što neprimetnije prođe pored skupine koja je išla prema kovačevim kolima. Kneginja je verovatno pošla da izda naređenje kovaču zbog predstojećeg ratnog pohoda – bez sumnje je bilo potrebno izraditi oružje: vrhove strela i druge potrepštine.

Manja je stisla zube i požurila napred, istovremeno primoravajući sebe da ne ide suviše brzo. Zapravo niko na nju nije ni obraćao pažnju osim Bike, koja je nakratko okrenula glavu ka njoj i iskosa joj uputila ispitivački pogled.

Manja je proklinjala svoju nesreću, koja ju je izgleda danas pratila. Od svih ljudi koje je znala, Bik je bila poslednja koju bi poželela za svedoka svog brižljivo skrivanog izleta. Uistinu, nikada nije ni razmišljala o tome da Bik sa očeve strane potiče iz plemena Irka i da joj je Lagriman tetka. Zapravo je bilo daleko verovatnije da će je sresti ovde nego igde drugde.

Kada je grupa prošla, malo se opustila. Još uvek je postojala mogućnost da je Bik nije prepoznala. Ali uznemiravalo ju je još nešto: ono što je od kovača čula o prstenu. Ako je dobro razumela njegovo šturo objašnjenje, postojao je i drugi prsten, sličan ovom. Ali gde je? Koliko ona zna, ovaj komad nakita je jedinstven. Nasleđe Mirgine, Emrine majke i bake sadašnje kraljice. Manja je već ranije slutila da je uz prsten vezana neka tajna, posebno otkad joj je postalo jasno da ga je uzela baš iz Mirginine grobnice. Kako je prsten mogao biti tamo ako ga je nasledila Emre, a posle nje Vardana, koja ga je navodno nosila sve dok nije iščezla? Manja se setila poslednjih Emrinih reči; prema kraljičinim nagoveštajima na samrti, Ingan, Bikina majka, pokušala je da ukrade prsten. Ima li to neke veze s Husmanovom pričom o nekom drugom prstenu? I zašto niko o tome ništa ne zna osim starog kovača?

Manji nije ostalo vremena da i dalje mozga o tim stvarima jer su je narednih dana okupile sasvim druge misli i osećanja. Sajan ju je obavestio, iako uz vidljivu grižu savesti, o razdobljima kada će biti sam u jurti na stražarskom mestu i Manja je nestrpljivo iščekivala. Pun mesec je sijao nad stepom tri noći i konačno ponovo počeo da se smanjuje. Njena mesečnica je došla i prošla, a

nakon tri dana je, prema Bataninim uputstvima, stavila sebi kuglicu od vune i bakrenog praha.

„Je li ti bolje?”, pitala ju je Gvendike te večeri kada je ponovo htela da izjaše do Sajana.

Manja klimnu glavom. „Bila je to samo mesečnica.”

„Jesi li bila kod Batan?”

„Jesam... dala mi je travku protiv bolova koju treba da stavim u mleko.”

Pomalo se stidela zbog toga što ume tako glatko da laže.

„Vidiš”, reče Gvendike, „nije tako strašno. Uostalom, nemoj da se čudiš ako večeres ne budem tu! Parza me je pozvala da upoznam porodicu njenog budućeg muža.”

Ipak, pomisli Manja, što se tiče nalaženja izgovora Gvendike joj je bila ravna. Sigurno opet ide da se vidi s Ksorsom. Kada je pomislila na to da Gvendike čini sve samo da zanese, a da ona, Manja, čini sve samo da to isto spreči, gotovo da se nasmejala.

Srela je Sajana u dogovoreno vreme u njegovoj osamljenoj osmatračnici, kratko nakon zalaska sunca. Jurta je prema zapadu imala maleni prorez kroz koji se mogla videti stepa sa one strane, i on je pažljivo osmatrao kroz otvor kada je Manja ušla.

„Vidiš li šta?”, pitala je.

On odmahnu glavom.

„Sve je mirno.”

„Onda nije tako strašno ako ti nakratko skrenem pažnju od toga.” Prišla je vatri i bez daljeg ustručavanja odvezala pojas i skinula tuniku.

Pogled mu je žudno klizio preko njenog tela, a onda se stidljivo spustio.

„Pobrinula sam se”, reče Manja, sede mu u krilo i priljubi mu se uz grudi. „Ne plaši se! Ne može ništa da se desi.”

On nije ništa pitao. Verovao joj je. Nije imala više razloga da se žali zbog opasnosti i briga koje preuzima na sebe, jer Sajan je konačno bio oslobođen straha i sve joj je nadoknađivao.

Pošto su utolili prvu glad, dugo su ćuteći ležali na pokrivačima pored vatre, dok je žeravica pucketala, a vetar tiho gladio pusteni omotač jurte. U neko doba zašušta asura na ulazu i oboje uplašeno skočiše. No ispostavilo se da to nije bio niko drugi do vučica, koja je gurnula glavu kroz ulaz.

„Smrzava se napolju”, reče Manja i pogleda Sajana, koji sleže ramenima.

„Slobodno je pusti unutra”, odgovori on. „Valjda me neće ujesti.”

Pozvala je Vargu, i konačno se vučica ušunjala i tiho spustila s druge strane vatre kao kakav ogroman pas čuvar. Manja ispruži ruku i počeša je po glavi, a vučica nije uzmakla čak ni kad se Sajan osmelio da je lagano pogladi.

Posle su, u početku oklevajući, razgovarali o koječemu, ali su oboje izbegavali temu koja ih je toliko pritiskala. Manja je bila srećna jer je žudela da jednostavno bude s njim.

„Zar ne nedostaješ Gvendiki?” pitao je.

„Ni najmanje.” Manja se nasmeja. „Ona ima svoje sopstvene tajne. Verovatno je kod Ksorse.”
„A!” Sajan je visoko podigao obrve. „Misliš na Zartirovog sina?”
„Naravno. Zapravo sam mislila da ceo logor odavno to zna.
Sada se on smejao, neobičnim, veličanstveno oslobađajućim glasom.
„Može da bude, mada najbliži rođaci izgleda saznaju poslednji.”
„Mislim da radi na tome da dobije dete”, nastavi Manja. „Plaši se ratnog pohoda na proleće.”
Sajan klimnu glavom i odmah se ponovo uozbilji.
„Nije ni meni baš najmilije kad pomislim da bi ona išla s nama”, reče. „Kako bih mogao da se borim kada bih se zbog nje samo brinuo...”
„Ah! A za mene se ne bi brinuo?” upita ona negodujući.
„Brinuo bih se...” Spustio je pogled kao da se oseća krivim. „Ali ti si ratnica. Oduvek sam znao da si hrabra i snažna. I nakon svega što je Skudan rekla...”
„Šta je rekla?” upita Manja s neskrivenom znatiželjom.
Oklevao je.
„Da si rođena ojorpata i da je retko imala prilike da podučava ženu koja se tako razume u mačevanje i bacanje sekire. U tome ličiš na majku. Skudan je veoma ponosna na tebe.”
Manja je zapanjeno ćutala, jer takvu hvalu o nekome stroga učiteljica nikada još nije izrekla.
„I u pravu je”, potvrdi Sajan. „Ni sam nisam nikada upoznao ženu poput tebe.”
„Poznavao si mnoge žene?” zakači se Manja odmah za to kao krpelj.
Neodređeno je slegnuo ramenima, očigledno iznenađen onim što ga je pitala.
„Misliš ratnice?”
„Mislim žene.”
„Kako to misliš...?”
„Znaš kako mislim.”
Uzdahnuo je.
„Naravno da je bilo ljubavnica”, reče on konačno. „Ali ništa trajno.”
„Nisam ništa od svega toga primećivala”, reče Manja.
„Voleo bih da verujem da...” Bilo je očigledno da traži prave reči. „Otkad si ti kod nas, bio sam... retko sam... nisam još...”
„Šta je s Bikom?” Manja je nemilosrdno dovela temu do ove tačke.
Na njeno iznenađenje, crte lica su mu očvrsle i glas mu je u istom trenutku postao siguran.
„Ništa nisam imao s njom”, odgovori on. „Znam da ima glasina za koje se ona sama pobrinula. Od moje šesnaeste mi se stalno nameće, čak i drugima govori da smo vereni. Bilo je doba... kada mi je to laskalo. Bio sam mlad i neiskusan, moraš to da znaš, a drugi mladići su veličali Bikinu lepotu.”
Manja mu je ispitivala lice dok je pričao. Nije sumnjala u istinitost njegovih reči, pogotovo što su odgovarale nastupu kakvom je i ona nedavno bila

svedok. Odlučila je da mu ne kaže za to, da bi ga poštedela zbunjenosti i da mu ne mora odati i to kako ga je prisluškivala. Ali nešto drugo je bezuslovno morala da zna, i nije mogla izbeći da to ne pomene.

„Gvendike kaže da si na prolećnom obredu pre šest godina bio s Bikom.”

Iznenađeno ju je pogledao.

„Zaista je to rekla?”

„Molim te nemoj da izbegavaš odgovor!” zamoli ga Manja ozbiljno.

Govorio je tiho. „Da, istina je. Zapravo i ne znam kako je do toga došlo, iako posle svega ne sumnjam da je ona to i namislila. Parovi su se pronašli, i kako sam na kraju ostao da stojim sam, jednostavno me je uzela za ruku. Običaj je da na prolećnom obredu žene biraju muškarce...”

Manja je nestrpljivo čekala.

„Znam šta hoćeš da čuješ”, nastavi Sajan. „Hoćeš da znaš jesam li obavio ritual – da li sam prodro u njeno telo. Odgovor je 'da'. Ali bilo je...” Ponovo se videlo da traži reči. „Bilo me... strah.”

„Strah?” upita Manja, iskreno iznenađena.

„Ponašala se prema meni kao prema dečaku”, pokuša Sajan da objasni. ,,U stvari je deset godina starija od mene i sigurno mnogo iskusnija... Ali bilo je neobično što je tako žurila... Uzela je šta je htela i kasnije mi objasnila kako odsad pripadam samo njoj i nijedna druga žena ne sme više da me dodirne. Inače će ispričati po logoru da sam upotrebio silu protiv nje.”

Manja je bez daha slušala. Imala je i ranije utisak da Bik spletkari, ali ovo je prevršilo sve mere.

„Ostavio sam je tamo i produžio dalje”, nastavi Sajan.

„Odonda je izbegavam koliko god mogu, ali ona uvek ponovo pokušava da mi se približi kada sam sam.”

„Da li je ostvarila svoju pretnju?” upita Manja. „Je li rekla da si...”

„Nije.” Gorko se nasmejao. „Verovatno sumnja da bi joj poverovali. Biku ne poznaju kao nezaštićenu žrtvu – baš suprotno, većina muškaraca je se plaši. Osim toga, donedavno je još verovala da me može osvojiti i nije htela toga da se odrekne, pri čemu me je klevetala.”

Manja je klimnula glavom, iako je jedva razumevala Bikino ponašanje.

„Moraš da budeš prema njoj krajnje oprezna”, zamoli je Sajan iznenada. „Ona je lukava zmija koja ne preza ni pred čim. Ako ikada sazna da me tajno posećuješ...”

Manja klimnu glavom. Uzela je ovo upozorenje ozbiljnije nego što je on mogao i da nasluti; konačno, njene pretnje protiv neke moguće suparnice čula je sopstvenim ušima.

„Danas više ne mogu da verujem da sam ikada spavao s njom”, razmišljao je Sajan mračno. „Bio sam tako iznenađen njenim lukavstvom da sam se odonda na svim prolećnim obredima iskradao u mrak i provodio noć sam u stepi.”

To je zvučalo tako iskreno i potišteno da se Manja privila uz njega i utešno mu pogladila kosu.

„Siroti Sajan”, prošaputa. „A sada te ponovo pritiska neka žena koju si zapravo hteo da odbiješ.”

Začuđeno ju je pogledao.

„To je nešto sasvim drugo”, rekao je tiho, ali odlučno. „Ti nisi kao Bik.”

„A kakva sam ja?” pitala je ne mogavši sasvim da izbegne nestašluk.

Uhvatio je jedan njen crni uvojak i zavio ga oko prsta.

„Ti si čudo”, rekao je bez onog svog šaljivog tona. „Lepa si, snažna... pametna... ali isto tako i nežna kao nijedna druga žena koju sam dosad upoznao.”

Manjino srce je snažno lupalo i trudila se da sakrije svoje uzbuđenje.

„Misliš da sam lepa?” upita glumeći nevericu.

„Moram li da ti dokazujem?”

„Da, moraš.”

Nasmejao se, povukao je na sebe i prešao rukom od njenog vrata sve do unutrašnjih strana butina. Zatvorila je oči, srećna, i osetila kako joj od njegovih prstiju jeza prolazi niz leđa.

„Da li si ponovo prikupio snagu, moj silni ratniče?” šapnula mu je na uvo.

„Da, jesam, snažna moja ratnice.”

Ovoga puta je on vodio i predala se njegovim zahtevima. Shvatila je da je ovo iskustvo za nju novo i krajnje uzbudljivo. Dragovoljno je dozvolila da upravlja njome i osećala kako joj telo podrhtava pod njegovim prodiranjima i zapljuskuju je talasi neizrecive sreće. Kada je konačno zabacila glavu unazad i ispustila krik prema otvoru za dim, unutra je prodro i jedan drugi, neljudski glas – vučica se podigla i odgovorila joj svojim melodičnim zavijanjem.

RAZOTKRIVANJE

Zima je te godine trajala dugo i mraz je gvozdenim krilima pritisnuo zemlju. Životinje smeštene u zaštićenim plitkim dolinama kod jezera nisu više pronalazile hranu, a da ne bi stradale, morali su mnoge u nuždi da zakolju, dok su se ostale pribijale jedna uz drugu i tako se štitile od hladnoće. Ljudi su boravili napolju koliko su morali, a skupoceni konji za jahanje obitavali su u daščarama. Sarmati ipak nisu ni u čemu oskudevali jer je mraz saterao mnoge životinje iz stepe u uvale i ušuškane doline, a skupine lovaca su redovno izlazile i vraćale se uvek s bogatim ulovom.

Život na kraljevskom brežuljku nije se promenio ni u čemu, osim što su stambena kola za Tamak bila gotova i nova kraljica je gotovo svakodnevno primala poslanstva raznih plemena. Manja je pretpostavljala da se razmatraju planovi za predstojeći rat i ubrzava naoružavanje, jer su svi kovači ložili kovačke peći, deljali su se lukovi i koplja, mazale strele i obučavali ždrepci.

Skudan je takođe terala obe svoje učenice da vežbaju više nego ranije. Satima su bacale koplja i gađale lukom i strelom s konjskih leđa. Kako stara učiteljica nije više mogla da jaše, Manja i Gvendike su galopirale ukrug oko mete, dok je Skudan stajala sa strane i dovikivala im naredbe. Manja, osokoljena hvalama koje joj je uputila Skudan, davala je sve od sebe i pogađala bezobličnu pustenu lutku koja je služila kao meta desetinama strela. Čak je i bacanje koplja iz sedla, što joj je s početka pričinjavalo teškoće, uspevalo sada bez muke. Nasuprot tome, Gvendike je delovala odsutno, više puta bi promašila cilj i na kraju je jednom zaustavila kobilu i pritisla ruku na usta.

„Šta je s tobom?”, zagrme Skudan kada je videla da je Gvendike sjahala.

„Zlo mi je” prošapta Gvendike i stegnu čvrsto uzde.

Skudan je namršteno pogledala učenicu u lice. „Može li biti da si noseća?”

Umesto odgovora Gvendike je suvo zašištala.

Skudan podiže ramena. „Idi kući i lezi!” zapovedi joj. „Manjana, otprati je.”

Manja klimnu glavom, sjaha i uhvati Gvendike za ruku da je povede. Presekle su putem kroz logor i vratile se do kraljevskog brežuljka. Manja je jasno osećala da je njena drugarica nesigurna na nogama.

„Je li to istina?” upitala je tiho.

Gvendike nije odgovorila, nego je pognute glave nastavila da hoda pored nje. Tek kada su stigle do kola, pogledala je Manju.

„Znam šta sada misliš o meni”, rekla je izmučeno. „Glupa mala Gvendike, bacila se u naručje prvom muškarcu koji je naišao i sada ne mora da ide u rat.”

Ova iznenadna iskrenost dirnu Manju i ona pogleda svoju drugaricu, bledu i drhtavih usana, ali iskrenog lica.

„Ksorsa nije 'prvi muškarac koji je naišao' ”, reče ozbiljna „Sigurna sam da ćeš s njim biti srećna.”

Gvendiki se oči ispuniše suzama.

„Ti... znaš za to?”

Manja je morala da se nasmeje.

„Naravno da znam. I želim ti jedno lepo, snažno i zdravo dete."

Gvendike joj se bacila oko vrata i čvrsto je zagrlila. Manja joj pogladi svilenu kosu.

„Žao mi je", uzdahnu Gvendike. „Nisam bila iskrena prema tebi, iako si ti moja najbolja drugarica."

„Razumem te", reče Manja.

„Ali ja neću u rat", prošaputa Gvendike. „Tako se plasim..."

Manja ju je milovala po glavi i utešno je ljuljala.

„Ostaćeš kod kuće, Gvendike", reče. „I niko neće misliti da si kukavica."

Gvendike podiže glavu. Lice joj beše mokro od suza.

„Ja se plašim i za tebe", prozbori. „Šta će sa mnom biti ako se ti ne vratiš?"

„Sada imaš svoju novu porodicu", odgovori Manja. „Imaš muža, a možda uskoro i lepu kćerkicu ili snažnog sina."

„Ali ne mogu više da zamislim život bez tebe", zavapi Gvendike.

Manja proguta knedlu jer je sada i sama osećala kako joj naviru suze. Obujmila je Gvendikino lice šakama i poljubila je u čelo.

„Vratiću se."

„Obećavaš?" Gvendiki su usne drhtale kao u deteta.

„Obećavam."

Kada je Manja te večeri krenula na pašnjak za konje, mučila ju je griža savesti više nego ikad ranije. Gvendike je bila iskrena prema njoj, a ona se ponela loše prema drugarici sakrivši od nje svoj dvostruki život. Proteklih nedelja je često posećivala Sajana, koliko god je mogla – svaki put kada je bio sam na noćnoj straži i kada se mogla udaljiti a da to Gvendike ne primeti. Čak je nalazila izgovor kako hoće da vežba jahanje, iako je u tome bila daleko sigurnija od svoje drugarice.

Obuzeta takvim mislima, stigla je do pašnjaka za konje i otvorila vrata daščare u kojoj je bila njena kobila. Konj tiho zafrkta kada ju je prepoznao. Verovatno je već očekivao večernji izlazak. Manja mu stavi sedlo i uzde, i upravo je htela da ga povede kada krajičkom oka spazi svetlu senu u polumraku kolibe.

Preplašena, ona pogleda malo bolje. Visoka prilika je stajala u senci i čekala je. Kada je iskoračila napred, Manja prepozna raskošno izvezenu haljinu, oštre crte lica i blago stisnute oči.

„Treba nešto da razgovaramo", pozdravi je Bik hladno.

Manja se sledila i niz leđa joj prođe jeza. Sada se desilo ono čega se plašila: njena tajna je otkrivena.

Bik istupi još jedan korak napred i pogled uperi u Manjine ruke, koje je ova u strahu stezala na grudima.

„Govorimo o prstenu koji nosiš!"

Manja je nepomična stajala, krajnje uznemirena i prestrašena. Kakve prsten ima veze sa svim tim? A možda Bik i ne zna ništa o tajnim sastancima sa Sajanom?

„Šta hoćeš od mene?”, odvažila se da je pita i potrudila da zvuči sigurnije nego što se osećala.

„Hoću da ti kažem”, promrmlja Bik tiho, glasom koji je zvučao preteće više nego ikad pre. „Tvrdiš da si ovaj prsten dobila od svoje majke?”

Manja tvrdoglavo klimnu glavom, i pored rastuće strepnje.

Bik joj se pakosno nasmeja.

„Potrajalo je dok sam saznala istinu. Još od kada sam prvi put videla ovaj prsten za koji tvrdiš da je tvoj, zanimaju me ogrebotine na unutrašnjoj strani. Nekada davno, još kada je od svoje majke Mirgin dobila prsten, Emre je dala da se u njega ureže njena tamga. Emre je takođe primetila da je znak izgreban. Mislila je da je to učinila Vardana kada je dospela u skitsko zarobljeništvo, da bi sakrila svoje kraljevsko poreklo. Prema plemkinjama se, naime, Skiti ponašaju još surovije nego prema drugim robinjama.”

Manja je slušala bez daha, nesposobna da se pomeri ili da bilo šta kaže.

„Ali sam ja sumnjala”, nastavi Bik. „Od samog početka sam slutila da s tobom nešto nije u redu, ali sam istinu čula prvi put tek od Husmana, kovača. Bilo je glupo što si otišla njemu. Pitala sam ga šta si htela i saznala mnogo više nego što sam očekivala. To što si tražila od njega bakarni prah, nije me začudilo... Ali kovač mi je ispričao još nešto. Za oko mu je zapao prsten. Husman zna tajnu prstena i čuva je decenijama, jer mu je zakletva tako nalagala. Pitala sam ga ko ga je zakleo da o tome ne govori i rekao je da je to bio moj ujak Korzoman, brat moje majke. Ali Korzoman je umro pre više godina i tako sam mogla starca da oslobodim zaveta ćutanja. Naredila sam mu da govori... i saznala krajnje iznenađujuću priču.”

Manja je, uzlupanog srca, čekala, a u njoj se zgušnjavala slutnja nadolazeće nevolje.

„Pre mnogo godina je Korzoman, brat moje majke i sveštenik Irka, došao kod Husmana i doneo mu prsten koji ti danas nosiš. Naložio je kovaču da napravi drugi, koji će ličiti na ovaj u svim najsitnijim pojedinostima. Novi prsten je morao imati Emrinu tamgu, jer je na starom znak bio izgreban nekim oštrim predmetom. Možeš li da zamisliš zašto?”

Manja je uporno ćutala.

„Korzoman se poverio kovaču i tako je ovaj to mogao da mi razotkrije. Moraš da znaš da je moja baka Mirgin bila samovoljna i besramna žena. Ta pohotljivka nije htela da sačeka da stupi u brak, nego se bacila nekom neplemiću u naručje, nekom prostom ratniku iz naroda. Tako je dobila Emre, svoju prvu kćerku. Roditelji su Mirgini svakako zabranili brak s tim neplemenitim i dali je kao ženu Tengvinu, mom dedi. A Ingan je, prema običaju, imala pravo da nasledi taj prsten. Tengvin je, međutim, umro mlad, nakon čega je Mirgin sprovela svoju volju i udala se po drugi put za svog prijatelja iz mladosti. Istovremeno je odredila Emre za naslednicu i predala joj prsten.

Moja majka je tada imala samo deset godina, ali je bila dovoljno stara da prepozna nepravdu koju su joj naneli. Ukrala je prsten, koji je zapravo i pripadao njoj, i izgrebala Emrin plemenski znak gvozdenim šilom. Ali Korzoman je pronašao prsten kod svoje sestre i naredio joj da sve prizna.

Praznoglavi glupak, koga su upravo bili rukopoložili za sveštenika, naredio je mojoj majci da vrati prsten i zamoli Emre za oproštaj. Kako je pak prsten bio oštećen i znak izbrisan, i kako se to više nije moglo ispraviti, Korzoman se plašio da bi to moglo dovesti do nerešivih razmirica i da bi Mirgin moju majku mogla teško kazniti ili je proterati iz plemena.

Korzoman je, dakle, tajno potražio kovača i naredio mu da napravi drugi prsten, koji bi ličio na ovaj kao jaje jajetu. Ovaj lažni prsten s netaknutom tamgom moja majka je morala vratiti i licemerno se ispred Emre pokajati zbog krađe. Emre joj je očigledno poverovala – sećaš se njenih poslednjih reči? Bila je budala, čak i na samrtnoj postelji...”

Bik se podrugljivo smešila.

„Pravi prsten je, međutim, uzeo Korzoman. Godinama ga je čuvao, iako ga je savest grizla, samo da bi sakrio nedelo moje majke. Pitao je bogove za savet, ali kako mu nisu pomagali, posavetovao se konačno s kovačem, jedinim kojeg je uputio u tajnu.”

Prekinula je i približila se da pogleda Manju u oči.

„Pogađaš li šta je Korzoman uradio? Kazaću ti: odlučio je da vrati prsten njegovoj prvobitnoj vlasnici, mojoj baki. Kada je Mirgin umrla, krišom je potražio njenu humku, iskopao okno sve do grobnice i ubacio dole prsten. Lažni prsten koji je Emre nosila i dala svojoj kćerki Vardani nestao je... Ali ti, Manja, nosiš taj pravi prsten, koji je četrdeset godina bio u grobnici moje bake. Zato se kovač prepao kad ga je video kod tebe.”

Manji srce bolno poskoči. Nije sumnjala da su se događaji u koje ju je Bik tako pronicljivo uputila upravo tako odvijali. Dakle zato je pronašla prsten u Mirgininom grobu: sveštenik ga je tamo bacio da bi otklonio svađu između Emre i Bikine majke. Mirgin je prsten čuvala u grobu ne znajući ništa o tome.

Manja shvati da podrhtava. Bilo joj je jasno da bi svaka laž i svako vrdanje bili besmisleni. Bik je samim svojim licem pokazivala da je sigurna u svoje tumačenje i Manjin očigledni strah je prepoznavala kao potvrdu svojih sumnji.

„Ne znam ko si”, reče Bik tiho, „ali nisi Vardanina kćerka. Verovano nisi ni Sarmatka. Mirginin grob je nedaleko od severnog šumskog pojasa... Pretpostavljam da potičeš iz nekog bednog sedelačkog sela i da ti je prsten poklonio neki odrpani seljački sin koji je opljačkao grobnicu, verovatno da bi se površno zabavio s tobom i da bi te zavrteo oko malog prsta.”

Ne, nije bilo tako!, vikalo je nešto u Manji. Ipak, nije bila ni kradljivica. Bogovi su je odveli do Mirginine grobnice, a kasnije i Sarmatima; ništa od svega što se desilo nije počivalo na podmuklosti ili proračunatosti. Ali kakvog bi smisla imalo da pokuša objasniti to svojoj protivnici? Bik joj ne bi verovala, a čak i kad bi, njena se mržnja ne bi umanjila.

„Šta... šta ćeš sada uraditi?” upita je Manja konačno, samu sebe tako kažnjavajući.

Bik se uspravila i sa svoje pune visine posmatrala je s pakosnim osmejkom.

„Misliš da li ću svoje otkriće kazati našoj kraljici? Pa, to u potpunosti zavisi od tebe, bezimena seljanko.”

Nagnula se i govorila joj iz takve blizine da je Manja osećala njen dah na licu.

„Dotakneš li *Sajana* – samo još jedan jedini put – doživećeš ono što se dešava došljačkom kopiletu koje se izdaje za naslednicu kraljevske kuće.”

Manja je dugo stajala u mračnoj daščari kao ubogaljena, sa uzdama svog konja u rukama, nesposobna da učini bilo šta osim da zuri u otvorena vrata.

Bik sve zna. Verovatno ju je motrila kako često izjahuje i sledila tragove kopita sve do Sajanove stražare. Pri svemu tome je možda čak i prisluškivala šta se dešava u jurti – i na ovu pomisao se Manja zgrozila.

Ali ne samo to, jer je Bik sada znala ko je u stvari njena suparnica – ili u najmanju ruku ko nije. Ceo Manjin život, koji je izgradila i odavno ga već uzimala zdravo za gotovo, srušio se kao krhko stablo pod udarom groma. Veoma često je sasvim zaboravljala odakle je zapravo došla i da nije oduvek pripadala ljudima koje je tako zavolela... Gvendike. Tamak Sajan. Sada ju je pak prošlost sustigla, sa svom svojom uništiteljskom snagom, kao oluja.

Šta da radi? Bik se nejasno nadvila nad njenu sudbinu. Očigledno da već neko vreme u sebi nosi svoje otkriće i sigurno će i dalje ćutati – pod uslovom da Manja pusti Sajana. Izgleda da ne namerava da u tom svom pritisku popusti.

Ali zašto?, upita se Manja očajno. Bik nije morala da uradi ništa drugo osim da obelodani kraljici šta je otkrila o Manjinom poreklu. Izbacili bi je, ili bi je čak ubili, i omražena suparnica bi ispala iz igre.

Ne, shvati ona konačno. Bik verovatno ima neki drugi, veoma čvrst razlog da svoje otkriće drži privremeno u tajnosti. Kada bi otkrila Manju kao prevarantkinju, Sajan bi saznao da njih dvoje nisu u srodstvu i time bi jedina prepreka koja ga razdvaja od voljene nestala. Možda je Bik strahovala upravo od onoga čemu se Manja nije smela nadati: da će je on zarad ljubavi zadržati.

Da li bi on to učinio?, upita se Manja. Je li došlo vreme da mu sama otkrije istinu? Videla ga je pred sobom i zamislila kako mu se izraz lica menja kada sazna da je ona jednostavna seljanka iz istog naroda kao i neke robinje u logoru. Da je prsten ukrala iz jedne od najsvetijih grobnica njegovog plemena i izdavala se za kćerku kraljevske kuće, godinama lagala one koji su joj bili bliski. Ne, šta god da učini – izgubiće ga u svakom slučaju. On treba da se oženi ženom plemenita roda, kao što i priliči kraljevskom sinu, i zabraniće sebi da misli na nju, čak i ako bi zbog toga propatio mnoge besane noći. Bio je – nasuprot njoj – celim srcem i krvlju Sarmat, a običaji njegovog naroda značili su mu više od ičega drugog. Sigurno da se ogrešio o te običaje jer je delio postelju s njom – ali šta je uopšte mogla, osim toga, očekivati od njega? Da će pobeći s njom? Da bi zbog nje napustio svoje pleme, bliske ljude, porodicu i pravo stečeno rođenjem, ili bi prizvao na sebe sramotu i prognanstvo samo da bi ostao s njom?

Velika Majko, gospodarice svih života, molila se Manja tiho. Zašto si me odvela njemu? Šta si naumila da učinim?

Isprva nije učinila ništa. Ostavila je konja u daščari, otišla nazad do kraljevskog brežuljka, ušla u svoj deo kola i legla na postelju. Te noći oka nije sklopila. Mislila je na Sajana. Verovatno ju je očekivao na svom stražarskom mestu i pitao se zašto nije došla. Ili sluti da su je otkrili? Šta može da pomisli?

Kratko pre izlaska sunca čula je da je napolju ispred kola nastala neka uznemirenost: zvuci kopita, brzi koraci i tihi glasovi prodirali su unutra. Ustala je kada su zaškripale debele kolske daske i neko prošao hodnikom. Pustena asura na prolazu do njene spavaće sobe bila je gurnuta u stranu.

„Manjana?"

Ona trepnu. Na vratima je stajala Tamak u raskošno izvezenoj suknji, jahaćim čizmama i s ratničkim opasačem. Manja užasnuto skoči s postelje. Zašto je kraljica došla kod nje? Da li je Bik ostvarila svoju pretnju?

„Mraz se povlači", rekla je Tamak, „Bazukan je video kako ptice već odlaze. Krećemo i selimo se prema Crnoj reci.

Iza visokog lika Tamake zašuštala je asura s druge strane hodnika i pojavila se Gvendike, naga do pojasa i bunovnog lica.

„Šta se dešava?" upitala je majku.

„Selimo se na zapad", ponovila je Tamak.

Manja odahnu. U svom uzbuđenju sasvim je zaboravila na predstojeći ratni pohod.

Nasuprot njoj, Gvendike se vidljivo uplašila i prebledela.

„Majko, ja... moram nešto da ti priznam", prošaputa, gotovo bez glasa.

Tamak se nasmeja i prođe rukama kroz kosu svoje kćeri.

„Sve je u redu – već znam."

Gvendike se baci majci na grudi i žestoko je zagrli. Tamak, dirnuta ovom privrženošću, pogladi je po leđima. Obično je držala svoju odraslu decu na odstojanju, ali u ovom trenutku izgleda da je zaboravila na svu suzdržanost.

„Nije se moglo sprečiti", rekla je neuobičajeno nežno. „Najpre sam pomislila da si bolesna, ali..."

Gvendike se odvoji od nje i nemo saže glavu.

„Ko je otac?", upita Tamak.

„Ksorsa, Zartirov sin."

Tamak podiže obrvu.

„Zaista?" Očigledno je bila iznenađena, ali i vidno zadovoljna jer se smeškala. „Zartir će se obradovati. Razume se da ćemo svadbu morati da odložimo do završetka ratnog pohoda."

Gvendike stidljivo klimnu glavom.

„U osnovi je sasvim u redu da ne kreneš s nama", nastavi Tamak. „Imaš oskudno ratničko iskustvo i brinula bih se za tebe. Lakše mi je oko srca ako znam da ostaješ u logoru."

Gvendike proguta knedlu i izgledalo je kao da se ponovo bori sa suzama.

„I tebe bih najradije poštedela", Tamak se okrenu Manji. „Otvorena bitka je nešto sasvim različito od odbrane u obruču od kola. Ali običaj nalaže da svi odrasli ratnici pođu, muškarci ili žene, svejedno koliko uvežbani – a to posebno važi za plemićke porodice."

Manja ozbiljno klimnu glavom.

„Za sada će biti dovoljno ako se obe pripremite za polazak”, objasni Tamak. „Polazimo prvo, kao i obično, u pravcu našeg letnjeg logora. Ovoga puta će nas pratiti i ostala plemena. Naša povorka će, dakle, biti veća i verovatno nećemo napredovati baš brzo. Izvidnice će izjahati da bi nas obaveštavale jesu li Skiti prešli reku. Ako ne budu sa ove strane, podići ćemo logor u blizini šumskog pojasa i suprotstavićemo im se. Ali ako su već prešli reku, moraćemo negde na pola puta da se borimo na otvorenom. Zato svi ratnici treba danonoćno da imaju oružje uza se.”

Manja ponovo klimnu glavom.

„Bila bih ti zahvalna ako bi se u međuvremenu malo pobrinula za Gvendike.”

„Naravno”, reče Manja.

Tamak se nasmeja – što je bila prava retkost.

„Srećna sam što te imam”, reče iznenada. „Ti si snažna i hrabra žena. Žao mi je što tvoja majka nije doživela da vidi šta je od tebe postalo. Bila bi zaista ponosna na tebe.”

Manja proguta knedlu. Takve reči nikada još nije čula iz njenih usta.

„A sada moram da pripremim sve za polazak”, reče Tamak i okrenu se da ode. „Spremite se.”

BITKA

Odlazak je bio odavno planiran, te brzina kojom su plemena rasturila logor nije nikog iznenadila. Jurte su već rano ujutru svuda bile rasklopljene i odložene na kola i konje za vuču. Pastiri su privodili volove i zbijali stoku. S kraljevskog brežuljka je logor delovao kao mravinjak koji vrvi. Manji je izgledalo gotovo nezamislivo da je ova ogromna povorka vozila mogla biti tako organizovana, ali su očigledno sledili tačna uputstva jer su se kola postavljala u više naporednih nizova. Izdaleka je posmatrala Tamak kako u kasu jaše od jedne do druge linije i daje uputstva kočijašima. Sajan je bio nestao – nije se vratio do svojih kola, i Manja je pretpostavljala da je u predvodnici koja obezbeđuje put povorci vozila.

Sveukupna užurbanost joj je činila dobro jer ju je odvraćala od misli. Pomagala je na prvom mestu pri tegljenju jarma mladom slugi koji je vozio njena kola; onda se pobrinula za svog konja, kojeg je jedan pastir doveo. Kako je svaki ratnik morao da bude spreman za borbu, bilo je najjednostavnije da jaše pored kola, a da Gvendike ostane u kolima.

Gvendike je još uvek patila istovremeno od mučnine i zaprepašćujuće gladi, što je vodilo tome da je bogat doručak pojela sve do poslednje mrvice, a posle polovinu ispovraćala. Manja ju je naterala da legne; sedela je dugo pored nje i davala joj toplog mleka u malim gutljajima.

Ali Manjinu pažnju je zahtevao još jedan štićenik: vučica Varga se u čitavoj gunguli bojažljivo uvukla pod kola, skupila se tamo i nije se odvažila da izađe. Ranije je ostajala napolju na stepi dok je povorka bila u pokretu; ali sada su kola bila opkoljena sa svih strana, te Manja nije mogla zamisliti da bi se preplašena životinja usudila da nekako protrči između točkova i kopita koja su tutnjala, i pobegne na otvoreno. Ostalo je samo da se nada da će vučica poput domaćeg psa kaskati za kolima kada se povorka bude pokrenula. Nastojala je da provodi više vremena sa životinjom. Dopuzala je iza kola do nje i umirujuće joj pričala i hranila je onim što je preostalo od doručka. Vučica se u međuvremenu pripitomila i dozvoljavala je da je mazi. Kada ju je Manja opomenula da ostane pod kolima, načuljila je uši i izgledalo je kao da pažljivo sluša.

Konačno je Manja pregledala oružje. Kako je sve oružje moralo da bude nadohvat ruke, luk i sekiru je pričvrstila na sedlo. Među ostalim naoružanjem, koje je tek nedavno dobila od Skudane, bili su koplje, štit i ratnički opasač opšiven tokama. Njih je ostavila na gomili u kolima.

Upravo je bila krenula napolje kada je videla da joj se približava konjanik – Sajan. Išao je prema svojim kolima, ali ju je onda ugledao i skupio uzde, očigledno neodlučan treba li da zastane. Manja mu je nemo nagovestila da ga je čekala.

Sajan je sjahao i poveo pastuva do nje. Bacio je nehotice brz pogled okolo prema kolima da se uveri da ih ne posmatraju. Manja je videla sumnju i brigu na njegovom dragom licu. Najradije bi ga zagrlila, ali se savladala.

„Šta se desilo?” promrmljao je. „Zašto nisi došla?”

Oborila je pogled.

„Neko je saznao?”

Ona klimnu glavom. „Bik.”

Sajan preblede.

„Ne znam šta da radim”, prošaputa Manja. „Očigledno nikom još nije otkrila, ali...”

U tom trenutku se na ulazu u kola pojavila Gvendike.

„Sajane!” Još uvek je delovala bolesno, ali se ipak vidno obradovala što ga vidi. „Dugo te nije bilo.”

Sajan se trgnu i potrudi se da joj uzvrati osmeh.

„Stražarska dužnost”, objasnio je izvinjavajući se. „Isto je i kada se povorka kreće, jer sam u predvodnici. Ali nisam hteo da propustim priliku da čestitam svojoj omiljenoj sestričini.”

Njegove reči su delovale pomalo namešteno, ali je Gvendike i time bila sasvim zadovoljna. Skrstila je postiđeno ruke pred telom.

„Mislim da će biti dečak”, rekla je. „S obzirom na to kakve mi nezgode priređuje, izgleda već sada kao da ima snagu ratnika.”

Sajan se usiljeno nasmeja.

„Hoćeš mi učiniti nešto?” zamoli ga Gvendike. „Hoćeš li u bici paziti na Manjanu?”

Sajan se okrenuo ka Manji i taj njegov pogled je samo ona znala da protumači.

„Paziću na nju”, reče živo.

Gvendike zadovoljno klimnu glavom.

„Ali sada moram da idem”, reče Sajan i uhvati uzde svog konja. „Čekaju me na čelu povorke. Vidimo se kasnije.”

Sarmati su krenuli oko podneva. Ugašena je i poslednja logorska vatra i kočijaši su se popeli na kola da ih poteraju. Potrajalo je, ipak, još nekoliko sati dok su i kola kraljevske porodice krenula, jer su radi zaštite bila smeštena u središtu povorke. Prve zaprege su već stigle do izlaza iz doline kada je i njihov kočijaš konačno zapucketao bičem.

Manja, premda zabrinuta zbog Gvendike i žaleći je što će sama podnositi tandrkanje kola, popela se na svoju kobilu i u kasu pošla pored kola. Primetila je sa olakšanjem kako njena verna vučica strpljivo skakuće pozadi – toliko blizu da ju je ponekad konjski rep dodirivao po glavi. Povorka se kretala u organizovanim redovima, sa strane zaštićena konjičkim jedinicama, dok su stoku terali ispred kao živi štit. Svuda su tutnjala kopita, škrgutali točkovi kola i frktali konji. Manja proceni da u povorci ima više hiljada kola i oko deset puta toliko ljudi.

Povorka vozila se teglila kao i obično sve do sumraka i uprkos nevelikoj brzini beše podosta odmakla. Okolno zemljište je bilo prostrano i ravno, vetar beše blag, a tu i tamo iz šturog stepskog tla izbijali su izdanci prvog prolećnog rastinja. Uveče su, dok su se odmarali, kola jednostavno ostavljali onako kako su bila poređana dok se putovalo, a logorsku vatru su palili u zaštićenim

prolazima među vozilima u povorci. Ispostavilo se da je Tamak poslala dve sluškinje da se brinu o Gvendike. Devojke su se pokazale kao brižne i pričljive, i Gvendike ih je pozvala da im se pridruže za obedom da bi brbljala s njima i otrgla se malo od svoje slabosti.

Tamak ih je obilazila samo pred spavanje. Ostalo vreme je provodila na konju na čelu povorke. Čak ni Sajana nisu viđali, a Manja je pretpostavljala da su ratnici iz predvodnice podizali jurte tamo gde bi se zatekli. Sama Bik je bila nestala. Očigledno je išla ispred, s Irkima, rodom svoga oca. Manji je to bilo olakšanje, mada je sumnjala da Bik nekako drži Sajana na oku – verovatno uz pomoć uhoda. Neko vreme je sumnjala u obe služavke, ali njihova neusiljena srdačnost nije joj dozvoljavala da poveruje u to. Kako se Sajan osećao zbog njihovog prinudnog rastanka? Da li pati kao i ona? Nije mogla da zna, te joj ništa drugo nije preostalo osim da noću, u samoći svoje odaje, zagrli pusteni jastuk, zatvori oči i zamišlja kao da grli njega.

Sarmati su ipak svakodnevno napredovali prema severozapadu. Prošle su četiri nedelje. Zemlja je ozelenela, vazduh otoplio. Pred teškim kolskim točkovima tu i tamo su iz jazbina iskakali divlji zečevi, a ptice grabljivice su kružile pod suncem. Zima je dugo držala stepu u svojim kandžama, ali se život vraćao i Manja je tada, uprkos razumu, imala nade. Šta god da bude, ovo leto će postati prekretnica u njenom životu. Morala je da ode u rat sa Sarmatima i postojala je mogućnost da se ne vrati. Možda će je Bik izdati, razotkriti tajnu njenog porekla. Ali moglo bi i nešto sasvim drugo da se desi, potpuno neočekivano – ko bi znao šta su bogovi naumili?

Početkom šeste nedelje puta povorka je oko podneva neočekivano stala. Konjanici su poleteli kraj karavana i kočijašima dali znak. Cela povorka se umirila i sada su se kola na spoljnom obodu stisla u zid.

Manja je znala šta to znači. Nije prošlo mnogo i stigla je Tamak. Bila je sasvim naoružana, a pratili su je ljudi potpuno pripravni za boj; među njima su bili i Sajan i starešine drugih plemena zajedno sa svojim sinovima. Okupili su se s Tamakom pred njenim kolima, sjahali i seli ukrug na zemlju. Tamak mahnu Manji, a ova sjaha i pridruži im se. Čak se i Gvendike pojavila na ulazu kola, veoma bleda i preplašena. Ubrzo su obe sedele u krugu plemića i slušale Sajanov izveštaj.

„Tako je kako smo i slutili”, počeo je. „Skiti su prešli reku i prodrli na našu zemlju. Napravili su veliki ratnički logor na nekih pola dana jahanja na zapad. Očigledno poznaju našu godišnju putanju i čekaju nas. Sreli smo izvidnicu, koja se okrenula i vratila čim nas je opazila; dakle, sigurno znaju da dolazimo.”

„Koliko ih je?”, upitao je Zartir. „Koliko konjanika?”

„Videli smo samo jedan deo vojske”, odgovorio je Sajan oprezno. „Ali rekao bih da ih ima najmanje dvanaest hiljada.”

Šaptaj obiđe krug. Manja je na trenutak uhvatila Sajanov pogled, ali on odmah obori oči.

„To znači”, reč je uzela Tamak, „da se odmah moramo spremiti za borbu.”

„Zar ne možemo jednostavno samo da se ulogorimo i napravimo prepreke?”, pitao je Amazuk, starešina Urga.

„Ako to uradimo, opkoliće nas i saleteti” prigovori Tamak. „Poubijaće nam stoku, gađaće povorku i kola plamenim strelama i zbrisaće nas kao zečeve. Polovina naše povorke sastoji se iz porodica s decom i starima, koji ne bi mogli da se brane. Da bismo to izbegli, treba da im jašemo u susret i primoramo ih na borbu na otvorenom polju i to što brže možemo.”

„To znači još danas?” upita Zartir.

Tamak klimnu glavom.

„Pozovite sve ratnike na oružje!” povikala je glasno. „Okupićemo se na čelu povorke. Imate vremena dok sunce ne stigne do podneva – tada krećemo.”

Okupljeni su se saglasili, stavivši pesnicu na grudi, a onda se žurno podigli da bi ispunili naređenja.

Krug se još nije ni rasturio kada je Gvendike dojurila do Ksorse, koji je stajao pored svog oca, i snažno ga zagrlila. Manja vide kako joj on uzima glavu među dlanove i nežno je ljubi. Očigledno su njih dvoje postali zaista srećan ljubavni par. I sam Zartir ih je nekako uzbuđeno posmatrao, dok svom sinu nije stavio ruku na rame i opomenuo ga da se oprosti.

Manji se grlo steglo kada je pogledala prema Sajanu dok je pričao sa Amazukom. Nasuprot Gvendiki, njoj je bilo zabranjeno da se oprosti od svog ljubavnika.

„Manjana?” Tamak koraknu do nje i trže je iz misli. „Možeš li sama da se naoružaš ili treba da ti pošaljem slugu?”

Manja odbi. Dovoljno je vežbala da sve može sama da obavi.

„Drži se iza mene i Sajana!” posavetova je Tamak. „Neka te bogovi štite!”

Manja proguta knedlu, a iznenada je i obično uzdržana Tamak popustila i privukla je sebi. Nije to bio majčinski zagrljaj, jer je kraljičino telo bilo čvrsto i mršavo kao u muškarca, a ruke su joj bile grube. Ipak je Manji taj dodir bio beskrajno utešan i zahvalno je uzvratila.

„Idi sada!” reče Tamak. „Čekamo te na zbornom mestu.”

Manja se do kola vratila razdražljiva. Na pola puta je srela Biku. Dolazila joj je u susret s nekim čudnovatim osmehom i prošla pored nje ne pogledavši je. Neki neprijatan osećaj se uvuče u Manju; iznenada joj pade na pamet kako Bik nije bila na savetovanju. Naravno, nije ni bilo razloga za to, jer nije bila ratnica i neće ni ići s njima u bitku. Manja je slutila šta znači njen osmeh – verovatno se nada kako se Sajanova ljubavnica neće vratiti živa.

Kada je stigla do kola, morala je primorati sebe da progna i Sajana i Biku iz svojih misli i umesto toga da se seti svega što je naučila od Skudane. Skinula je tuniku, postavila trouglastu kožnu traku preko desne dojke i pritegla pojas ispod miške. Kao gornji deo odeće poslužiće uska tunika od postavljene goveđe kože, krvavocrvene; okovratnik i rukavi behu ukrašeni finim zlatnim pločicama, na kojima su bile prikazane grabljivice u lovu. Boja i ukrasi označili su je kao člana kraljevske porodice. Preko slobodno puštenih skuta tunike stavila je kožni

opasač obložen iskošenim metalnim pločicama – njime je štitila kukove i na njega se pričvršćivao tobolac. Štit je bio od drveta presvučenog debelom kožom, a nosila ga je na leđima, gde su podesni oblici pokrivali vrat, pleća ili slabine. Naoružanje je upotpunila kopljem i kratkim mačem koje je zajedno stavila u korice na desnoj butini.

Na kraju je Manja vezala kosu uz vrat. Upravo je htela da proveri i ratnu sekiru, pričvršćenu za tobolac na sedlu, ali je tada došla Gvendike.

„Da se vratiš živa i zdrava!" prošaptala je i poljubila Manju u obraze. „Sve bogove ću moliti da te paze!"

Manja je zagrlila drugaricu. Zatim se nerado odvojila, uzjahala, dohvatila levom rukom uzde, a desnom koplje. Smesta je ispod kola iskočila vučica i koraknula pored konja kao kad bi pošle na jahanje.

„Hoćeš li i ti s nama?" upita Manja. „Ovo nije šetnja! Idem u bitku!"

Vučica je načuljila uši i gledala u nju puna iščekivanja.

„Dobro." Manja pritegnu uzde i kobila se dade u kas. Poslednje što je videla bila je Gvendike pred kolima kako uznemireno gleda za njom. Onda je pogledala napred i pošla za konjanicima, koji su se okupljali i u malim skupinama prolazili kroz povorku vozila ka zapadu.

Na mestu okupljanja beše more zadihanih konja i naoružanih ratnika svih sarmatskih plemena. Slivali su se bez reda u sve veće skupine. Potrajalo je dok je Manja pronašla kraljičinu zastavu, koju je nosio Bazukan. Izrezbareno obličje vuka na vrhu dugačkog štapa bilo je ukrašeno zvončićima i klepetušama. Manja je upravo stigla do prvih linija kraljičine pratnje kada Tamak dade znak za pokret. Čitava vojska konjanika se pokrenu i Manju povuče snažna struja. Vučici je uspelo da, uprkos gužvi, ostane u njenoj blizini i trčala je kao jedna duša s kobilom.

Jahali su skoro sat. Manja nije uspela da prepozna ni pravac ni cilj, jer je sa sviju strana bila opkoljena ustalasanim redovima konjanika: više od deset hiljada muškaraca i žena činili su takvu gustu masu da je samo neposredno pred sobom mogla videti stepsko tlo. Konačno je predeo postao kamenit i lagano se uzdizao. Konji su po naređenju usporili i najposle stali. Manja se izdigla u sedlu i primetila da se jedan konjanik, četiri ili pet redova ispred nje, okrenuo i neupadljivo joj mahnuo.

Sajan.

S mukom se probila na drugu stranu i priključila mu se. Stigla je do prednje linije, približila se zastavi i prepoznala Tamaku i Bazukana. Sajan vrati konja korak unazad i ispruži desnu ruku ne okrenuvši glavu. Manja ga dodirnu i prođe je jeza. Moglo je ovo biti poslednji put da su tako blizu.

Ona isprati Sajanov zaneseni pogled i pogleda napred.

Pred njima se prostirala široka stepa, a na vidiku im se prepričila visoravan, nad kojom je stajalo popodnevno sunce. Sada kada je vojska konjanika stala, vladala je neprirodna tišina. Samo je vetar slabo zviždao nad pustarom i lepršao u kosi i odeći ratnika. Postepeno se ipak sa zapada bližila tiha

grmljavina, kao nagoveštaj skorašnje oluje. Tek kada se na udaljenoj visoravni podigla jedna uzana tamna linija, Manja je shvatila da su to konji: hiljade konja okupljenih tamo sa one strane, nasuprot njima. Tamna linija se širila i primicala, dobijala obrise, i pred njima se prikaza šuma podignutih kopalja i stegova koja se protezala čitavim obzorom. Sunce bi tu i tamo blesnulo na mačevima i štitovima.

Tamak je podigla ruku i konjanici su se povukli na svoje linije. Manja se prestrašila kada joj je ruka iskliznula iz Sajanove – on je zauzeo svoje mesto u prvom redu i dohvatio koplje, dok se ona našla u drugom, okružena ratnicima koji su gledali napred razjarenih lica. Vučica Varga se namestila pored Manjine kobile i isto tako pažljivo gledala prema horizontu.

Crni zid se sve više primicao sa zapada i stao na nekih hiljadu koraka. Ponovo je nastupila tišina i Manja začu kako joj srce snažno udara. Teško dišući, stegla je levom rukom uzde, a desnom dršku koplja. U redu iza je čula nemirno konjsko rzanje.

Negde tamo preko mogao bi biti i moj otac, pomisli Manja iznenada dok joj je pogled klizio iznad udaljene borbene linije Skita. Bilo je neobično, ali otkako živi kod Sarmata, nikada nije pomislila na čoveka o kom je njena majka pričala. Šta bi osećala kada bi znala da stoji tamo preko u neprijateljskim redovima? Da li bi to išta promenilo?

Ne, shvatila je neočekivano hladno. Opustošio je selo u kojem je nekada živela njena majka; napravio je dete Arinaji i napustio je ne pobrinuvši se za njenu sudbinu. Pokušala je da ga zamisli, ali u njenoj duši on se stapao s vođom pljačkaša koji su odveli Vilufara.

Mogla bih ga ubiti, pomisli ona. Drška koplja joj se odjednom u ruci užari i oteža, i tako ju je čvrsto stegla da su joj iskočili zglobovi.

Onda se neprijateljska vojska pokrenu; daleki glasovi se zaoriše i pomešaše s divljim ratnim pokličem. Podigao se kovitlac konjskih kopita i činilo se kao da se zemlja trese. Tamak je sada spustila ruku, koju je najpre držala visoko; konj joj se prope i zanjišta, a ona grleno zapovedi napad dok joj je glas nadaleko odjekivao. Vojska Sarmata se pokrenu kao plima, polete prema neprijatelju i ponese Manju sa sobom.

ČETVRTI DEO
RATNICA

PEHARNIK

Logor Skita na zapadnoj obali Crne reke ležao je kao izumro pred zalazećim suncem. Nijedan se čovek nije kretao među kolima postavljenim uzduž i popreko, samo bi tu i tamo zalajao poneki pas, a platna jurti su se lagano nadimala na vetru. Čak i životinje – hiljade goveda, ovaca i koza su pasle u okolini – ležale su mirno pod nebom koje je tamnelo.

Jedini ljudi na čistini bih su šestoro mladih: momci i jedna devojka. Stajali su oko velikog bronzanog kazana i mešali kobilje mleko koje su skitske žene jutros donele. Svih šestoro su stajali oko posude bezizražajnog lica, kao ukočeni, i svi su bili oslonjeni levom rukom na ispupčene rubove kazana u visini kukova, a desnom držali drvene varjače. Kretali su se sporo, kao u snu, kao da nisu svesni šta rade. Iako su bili tako mladi, na njima nije bilo životnosti. Niko od njih nije govorio; niko nije pogledao onog drugog. Nisu im se kretali čak ni očni kapci. Čovek koji bi im se približio da posmatra ceo ritual, tek bi nakon izvesnog vremena shvatio da su svih šestoro, i momci i devojka, slepi. Oči su im izgorele pod užarenim železom, jer im nije bilo potrebno da gledaju dok rade. Njihov jedini zadatak sastojao se u tome da iz dana u dan mešaju mleko, sve dok se ukusni sloj koji su Skiti tako visoko cenili ne izdvoji na površini.

Nedaleko od bronzanog kazana stajale su dve jurte. Jedna je bila neukrašena i mala, iako je u njoj stanovalo njih desetak. Beše to jurta za robove koji su služili skitskog starešinu Asmu Ksajatorsu i njegovu porodicu: ratni zarobljenici iz ratarskih sela s rubova skitskog stepskog carstva. Tu su živeli kuvari, peharnici i švalje, kao i najnesrećniji i najnevažniji od svih: oslepljeni mlečni robovi. U većoj jurti su obitavali poslužitelji, štitonoše i vozači – rođeni Skiti, čiji su životi isto pripadali starešini, ali koji su ipak na robove ratne zarobljenike gledali s nipodaštavanjem. Asmina raskošna stambena kola sa šest točkova bila su prikladno udaljena, svečano uzdignuta na jednom brežuljku, dovoljno blizu da poslugu u svako doba mogu pozvati po određenom zadatku.

Ali ovo je bio jedan od retkih dana kada nisu nikoga zvali. Asma Ksajatorsa i starešine drugih plemena otišli su u podne s drugim muškarcima u rat, i niko nije ostao osim njihovih žena i dece, koji su se povukli u kola zabrinuti zbog ishoda bitke. Sem kuvara i mlečnih robova, koji su spremali obed za ratnike kad se vrate iz bitke, ovoga dana nije bilo potrebe za mnogim slugama.

Jedan od njih, snažan mladić u ranim dvadesetim, tamne grgurave kose i retke brade, sedeo je sa strane na travi pored zatvorenog ulaza jurte, lica okrenutog ka istoku. Njegov pogled je mogao delovati ledeno i ukočeno, kao u mlečnih robova koji su na manje od deset koraka od njega mešali mleko varjačama, ali izbliza je bilo očigledno da njegove oči boje lešnika nipošto nisu slepe. Setno je posmatrao nebo kako tamni sa one strane reke, prelazeći katkad pogledom i preko šestoro nesrećnika, od kojih su mu dvojica u već gotovo zaboravljenim danima detinjstva bili drugari s kojima se igrao.

Vilufaru se oči – netaknute, jer su mu bile potrebne za rad – napuniše suzama. Detinjstvo mu se katkad činilo kao neki davni san, budalasti san koji se pohabao, ali je još uvek u svim svojim pojedinostima bio živ. Jasno se sećao kako su užasni ratnici na konjima nasrnuli na njegovo rodno selo i poubijali bez izuzetka žene, muškarce i decu, dok su maloletne pokupili i pod užarenim suncem proveli kroz stepu do svog logora. Odmah po dolasku predali su mnoge poremećene i iznurene mladiće sveštenicima, koji su ih žrtvovali bogu rata. Odveli su ih do brežuljka na čijem je vrhu stajao zaboden drevni zavetni mač, otvorili im grkljane, pokupili u zlatne posude njihovu krv i njome polili sveto sečivo. Ostale su razaslali ratnicima i poglavarima među Skitima da im služe kao robovi.

Asma, starešina plemena, imao je pravo da odabere za sebe najsnažnije mladiće. Uposlio je trojicu, među njima i Vilufara. Drugu dvojicu su rasporedili konjušarima – rođenim Skitima koji su uzgajali bojne konje za kraljevsku porodicu. Prema robovima su se ponašali daleko gore nego prema životinjama. Dvojicu su nakon jednog glupog pokušaja bekstva oslepeli i pretvorili u mlečne robove. Jednu devojku, koju je Vilufar poznavao samo iz viđenja, dodelili su kuvaricama, ali nije živela u robovskoj jurti ni godinu dana jer ju je neki od skitskih seljaka silovao, a ona je zanela i umrla na porođaju.

Vilufar je, nasuprot tome, barem u očima svojih sapatnika bio srećne sudbine: postao je starešinin peharnik. To je bilo kao kakva nagrada, jer su plemići obično samo skitske mladiće uzimali za kućne poslužitelje. Asmi je, međutim, mladić bio po volji jer je bio miran, ćutljiv i snažan, i od tada mu je Vilufar već sedmu godinu svakodnevno donosio meso i mleko, s pokornim pogledom postavljao posuđe pred njega i posle ga ponovo odnosio da ga opere.

Vilufar je bio daleko od toga da bude počastvovan svojim položajem, dok je u očima drugih zarobljenika trebalo baš tako da se oseća. Mrzeo je Skite, mrzeo je čak i Asmu, svog gospodara, čitavim svojim bićem. To ga nije sprečavalo da bude krajnje pouzdan sluga i u svim pogledima ispunjava očekivanja svog vlasnika. Bilo bi mu lako da Asmi otruje jelo ili ga na bilo koji drugi način povredi, jer Vilufar je kao peharnik bio među retkima koji su smeli da kroče u kola kod starešine.

Ali kakav smisao bi takav napad imao? Vilufar je znao kakva kazna čeka roba koji nanese zlo svom gospodaru. Veoma dobro se sećao kako je još pre nekoliko godina neki pastir iz čiste nespretnosti povredio Asminog bojnog konja kada mu je pri podrezivanju grive iskliznuo nož. Mladiću su vezali i ruke i noge, a zatim mu nasuli rastopljeno olovo u svaku rupu u telu: u usta, nos, oči i uši, u čmar. To se radilo upravo tako – što je Vilufar shvatio – da se neplemenitom ne bi prolila krv, jer bi kapljući na tlo mogla zagaditi ispašu. Leš su mu uvili u pusteno platno i bacili u vodu.

Ali ako bi starešina umro, čak i bez jasnih dokaza da je to posledica nečega što je uradio neki od njegovih robova, ne bi ni tada Vilufar bolje prošao. Običaj Skita je zahtevao da ga sva njegova posluga sledi u grob, svejedno je li ovaj umro nasilnom smrću ili zbog starosti i slabosti. Naslagali bi ogromnu humku i izgradili grobnu odaju u koju bi stavili Asmu da večno počiva, okružili bi ga

njegovim celokupnim imetkom, oružjem, odećom, čak i pokretnom imovinom koju je za života imao u kolima. Njegove konje bi ubili i položili ih s njim u grob, a osim toga i njegovu ženu, kočijaša, poslužitelja, konjušara i sve koji su ga za života služili. Vilufaru bi, kao peharniku svog gospodara, dodelili posebnu čast: nakon što bi mu tupom sekirom polupali lobanju – da bi mu se potom telo balsamovalo – položili bi ga odmah pored Asminog uzglavlja, na mesto njegovog poslednjeg počinka.

Sve je to Vilufar saznao pošto je godinama pažljivo posmatrao Skite i kad je konačno naučio i njihov jezik, te počeo čak i da prisluškuje. Dalje pojedinosti saznavao je od drugih robova i šapatom razmenjivao saznanja s njima. Vilufar je znao da je njegov život vezan uz Asmin. Dok god je starešina živ i pri dobrom zdravlju, mogao je i Vilufar da živi. A on je hteo da živi – jer je uprkos čitavoj beznadežnosti svog postojanja gajio očajničke planove o bekstvu.

Međutim, nijedan od tih planova nije zaista pokušao da sprovede. Njegov strah je bio preveliki. Bilo bi besmisleno da se u nekom trenutku kada ga ne motre baci na konja, jer nije znao da jaše. Uhvatili bi ga vrlo brzo, ukoliko bi mu uopšte uspelo da se održi na leđima konja. Isto tako bi bilo suludo i da pobegne peške. Skiti su to znali i zato nije ni bilo potrebe da paze na svoje robove: nigde u okolini nije bilo ničeg osim široke stepe, nigde nijednog pribežišta. Samotna lutalica bi u divljini umrla od gladi i žeđi, ili bi postala plen vukova, jer su ovi stepski lovci neprestano vrebali na zalutale i nezaštićene na putu, na one koji su bili bez svog stada. Sigurno je da ni Skiti ne bi dozvolili da do toga dođe. Krenuli bi oni za beguncima, i niko nije ni mogao da umakne njihovim brzim konjima i lukovima, niko ko je trčao na dve noge, čak ni kad bi taj bio nekoliko sati u prednosti.

Ipak su snovi o bekstvu i slobodi Vilufaru davali snagu kad je uveče ležao na tvrdom ležaj u u svojoj jurti i čekao da zaspi. Zamišljao je da mu je nekom srećnom zgodom omogućeno da neprimetno pobegne – i da se vratio u svoj zavičaj, u selo miroljubivih ljudi, da postane seljak, oženi se i dobije decu. Uvek kada bi se uhvatio za ovaj utešni san, mislio je na mesto svog detinjstva i pred njim se pojavljivalo, samo od sebe, bledo i zamišljeno Manjino lice, zakriljeno uvojcima njene guste crne kose. Otkad je živeo kod Skita, nije prošao dan da nije pomislio na svoju drugaricu iz detinjstva. Nikakvo očajanje ni težak rad nisu mogli da mu izbrišu njenu sliku iz duše, i on se još uvek sećao kako ju je jednom poljubio uz logorsku vatru – veče uoči dana kada su bogovi odlučili da mu sudbinu tako svirepo preokrenu.

Vilufar je znao da Manje verovatno više nema, ali u njegovim mislima je još bila živa: odrasla je kao i on, vratila se u selo, odavno srušeno u pepelu, i postala njegova žena. Video ju je kako u jednostavnoj tunici boje zemlje stoji na kraju polja, crne kose ispletene u kiku i s bebom na rukama, dok se on umoran ali zadovoljan posle obavljenog posla oslanjao na svoje grabulje. Okrenula bi mu lice i nasmejala se milo – i bilo je to još uvek lice negdašnje Manje, još uvek njen detinji osmeh, čak iako joj se kraj lepo izvajanih usana ovde-onde pojavila poneka bora.

Takve su slike Vilufara uljuljkivale u san pošto bi dan proveo u brizi za dobrobit svog nemilog gospodara, i nakon što bi mu došapnuo neke opake reči jer do kraja svog života neće raditi ništa drugo osim upravo ovog što radi.

Toga dana kada su se Skiti okupili kod reke i krenuli u bitku sa Sarmatima, u Vilufaru se rodila nada. Kada su ratnici otišli, seo je pred robovsku jurtu i pogledao ka istoku. Nije umeo da kaže čemu se nadao. O Sarmatima nije znao gotovo ništa osim njihovog imena, ali kada je prisluškivao razgovore, razumeo je da su njegovi gospodari, koji su važili gotovo za nepobedive, smatrali ovog neprijatelja za veoma ozbiljnog. Nije očekivao da bi mu pobeda neprijatelja poboljšala položaj, ali sama pomisao da je makar jedna sila na svetu bila dorasla Skitima, bila mu je utešna.

Vilufar se molio. Nemo je preklinjao Veliku Majku, najviše božanstvo za koje je znao.

Daj mi znak!, molio je vatreno. Znak, da se ne nadam uzaludno.

TALAC

Sunce je već zašlo i bledi mesec se podizao nad stepom kada su se Skiti vratili kući. Hiljade konja se približavalo močvarnom gazu i kasalo kroz plitku vodu, a žene i deca su izletali iz jurti da dočekaju svoje.

Čak se i Vilufar podigao i motrio prema čistini ispred Asminih kola gde su se okupljali skitski plemići. Kako god da se završila bitka, njegovi gospodari su pretrpeli teške gubitke. Mnogobrojni uginuli konji bili su utovareni zajedno s ljudskim telima, a ženski jauci odavali su da se mnogi muškarci nisu vratili. Vilufar je prepoznao Asmu, koji je imao na ramenu ranu koja je krvarila, i njegova četiri odrasla sina, od kojih je jedan beživotno visio u sedlu. Ostale starešine su prispevale isto tako sa svojom pratnjom, s bezbrojnim ranama. Odeća im je bila iscepana i poprskana krvlju, a mnogi su hodali, iz čega se dalo zaključiti da su im konje pogodili strelama ili kopljima.

Ali mora da su i mnogi neprijatelji stradali. Vilufar je video kako sveži skalpovi vise na sedlima, a neki konjanici su vukli za sobom mreže pune odsečenih glava. Koliko je Vilufar poznavao običaj svojih gospodara, jedna glava je bila dovoljna da bi određeni ratnik imao udela u celokupnom ratnom plenu. Mreže su najčešće bile morbidne gomile razjapljenih usta, izbuljenih očiju i zamršene kose, prljave od osušene krvi i prašine stepskog tla. Jedna od mreža se ipak micala kao da je u nju uhvaćeno neko živo biće. Nekoliko muškaraca je sjahalo i postaralo se da to prebaci do Asminih kola. Neko drugi je doneo dva drvena kočića i počeo da ih ukucava u zemlju koristeći drugu stranu ratne sekire kao malj.

„Aru!”

Gospodstveni glas pozvao je Vilufara. „Aru” je bilo ime koje su mu Skiti dali. Sparataj, Asmin najstariji sin i stegonoša, doveo je svog konja do robovske jurte.

„Donesi mesa i mleka!”

Vilufar je pokorno sagnuo glavu, okrenuo se i ušao u jurtu da zatraži jelo.

Te noći gotovo niko nije spavao. Povratnici su logorovali pod vedrim nebom, žene oplakivale mrtve, a gomila slugu žurno je donosila preživelima hranu i brinula se za njihove rane. I vidare su pozvali da pregledaju teško ranjene i preduzmu nešto da se oni spasu. Dok je Vilufar nosio do Asminih kola zdelu ovčetine i krčag mleka, krajem oka je video kako jedan muškarac čuka bronzanim dletom lobanju nekog onesvešćenog – često se to primenjivalo za otklanjanje modrica. Nekoliko koraka dalje je, pored ratnika iz čije je slomljene noge štrčala gola kost, klečao šaman i pokazivao pomoćniku pravo mesto odakle rastreskani ud treba odstraniti sekirom. Vilufar zažmuri kada je nesrećnikov urlik odjeknuo iza njega i potrudi se da hitro ode dalje odatle.

Približio se Asminim kolima, ispred kojih su sedeli skitski plemići i savetovali se. Okruglo dvadeset muškaraca sedelo je zajedno: starešine četiri

plemena sa svojim sinovima i drugim odabranim ratnicima. Vilufar je kleknuo i pružio svom gospodaru činiju s mesom. Asma je pružio ruku i dohvatio komad ovčijeg buta a da nije prekinuo razgovor.

„Naneli su nam isto toliko štete koliko i mi njima”, rekao je. „Izgubili smo više od dve hiljade konjanika...”

Vilufar je pokorno stajao s činijom u rukama, ali je ipak pažljivo slušao.

„Zašto smo se povukli?”, upita neki crnobradi mladić, u kojem Vilufar prepozna sina starešine Farse.

„Probili su se s leve strane”, objasni treći, kome je oko glave stajao zavoj natopljen krvlju. „Dalja upornost bi nas koštala možda polovine naših ratnika.”

Asma je zamišljeno klimnuo glavom i posegao za krčagom mleka koji je Vilufar ostavio na travi.

„Nemamo dovoljno snage za novi napad, ni mi ni oni”, reče on. „Izgleda da bogovi nisu želeli nijednoj strani da poklone pobedu.”

„Ali nije dostojno jednog Skita da uzmakne pred ovim maminim sinovima!” vikao je Farsin sin i udarao pesnicom po grudima. „Treba odmah sutra ponovo da izjašemo i...”

Kod ovih reči ga otac čvrsto dohvati za rame, na šta ovaj ućuta i obori pogled.

„Šta ćemo sada?” upita Farsa okrenuvši se Asmi. „Šta ako nas Sarmati počnu pratiti i napadnu naš logor?”

Asma je odložio krčag s mlekom, podrignuo i pogledao u prazno. Iznenada kao da mu je pala neka misao na pamet i oko usana mu se pojavio uzani osmejak.

„Imamo jednog taoca”, rekao je i pokazao preko ramena prema svojim kolima.

Vilufar se nije usudio da podigne pogled, ali je neupadljivo skrenuo pognutu glavu i pogledao u naznačenom pravcu. Zaista: bio je to čovek iz mreže. Ručni zglobovi su mu bili vezani konopcem i privezani za kočiće pobodene u zemlju, tako da je nesretnik klečao ruku ispruženih po tlu. Glava mu je bila spuštena na grudi, a strukovi duge crne kose pokrivali su mu lice. Odeća mu je visila u krvavim dronjcima s tela.

„Trebalo je da je ubijemo na mestu”, podiže se Farsin sin. „Ona je ojorpata, ubica muškaraca...”

„Nije ona nikakva ojorpata”, reče Asma gotovo pomamno i obrisa tragove mleka s brade. „Moji ljudi je zovu žena-vuk. Ubila je trojicu muškaraca iz jedne izvidnice koju sam poslao u logor njihove kraljice. Vratila su se samo dvojica, i oni su nam pričali o tome. Kažu da se uz nju borio vuk. Videli su je i prilikom našeg napada na kraljičin logor. Ona je jedna razjarena ratnica – i verovatno kćerka sarmatske kraljevske kuće.”

„Razlog više da je ubijemo!” zapišta Farsin sin, ali otac ga ponovo ućutka.

„To bi bila glupost”, smatrao je Asma. Ponovo mu se oko usana pojavio čudan osmeh. „Milošću bogova ova žena je dospela u naše ruke i razborit čovek bi trebalo da iskoristi tu okolnost.”

„Je li ona zaista kraljevska kći?” upita neko.

„Bez sumnje jeste”, odgovori Asma. „Prilikom prvog napada jahala je u blizini kraljice i imala na sebi crvenu ratničku tuniku bogato ukrašenu zlatom. Na ruci joj je zlatan prsten s likom vuka – a vuk je životinjski predak sarmatskog kraljevskog roda.”

Mlađi ratnik, koji je protivrečio Asmi, nevoljno stisnu usne, ali pod strogim pogledom svog oca nije se usudio da kaže više ni reč.

„Kako ste je uhvatili?” upita Farsa.

„Pogodili smo njenog konja kopljem”, odgovori Asma. „Moji ljudi su ispričali da su je oborili s konja i da je posegla za svojom ratnom sekirom, koja je pak bila polomljena. Borila se na nogama, naoružana samo mačem i sekirom razbijene oštrice, ali s divljim nagonom jedne lavice. Ubila je sigurno petoricu mojih ljudi... Na kraju su joj prebacili preko glave mrežu i uhvatili je živu.”

„Hoćeš li je ponuditi za razmenu?” upita Farsa. „Šta da tražimo za nju?”

„Sasvim je jednostavno.” Asma se naslonio unazad i skrstio ruke. „Sarmati treba da se povuku na istok, na udaljenost od šest dana jahanja, a njihovi plemići da se zakunu pred mačem da više nikada neće kročiti u ovu oblast i da nikada više neće podići oružje protiv nas. Pod tim uslovom vratićemo im njihovu kraljevsku kćer.”

„Visoka cena za jednog jedinog taoca”, primeti sumnjičavo neki drugi vojnik.

„A šta imamo da izgubimo?” nasmeja se Asma. „Ako Sarmati pristanu na to, postići ćemo cilj bez žrtava, cilj za koji bismo inače morali da bijemo još mnoge bitke kao što je bila ova današnja. Ako odbiju, probošćemo ženu kopljem, kao što to i sleduje ubici muškaraca.”

Neko vreme su se ratnici došaptavali, zatim je konačno reč uzeo Farsa.

„Dakle, dobro... Pošaljimo Sarmatima glasnika, pa ćemo videti šta će nam odgovoriti.”

„Ispijam u to ime!” Asma je ponovo podigao svoj krčag, video da je prazan i mrzovoljno se okrenuo svom robu. „Nestani i donesi još!”

Vilufar skoči i udalji se.

Na putu prema jurti bacio je pogled na taoca. Prema starešininim rečima radilo se o ženi, a to je u njemu probudilo zanimanje. Naime, čuo je govorkanja o tome da se kod Sarmata i žene naoružavaju, ali je te tvrdnje držao za čisto sujeverje. Sada je, ne usporavajući korak, krajičkom oka promatrao izmučeno biće koje je s ispruženim rukama bilo vezano za dva drvena kočića.

Izdaleka bi se moglo pomisliti da je mladić. Lice je bilo sakriveno grivom crnih uvojaka koji su padali s mlitave, otromboljene glave. Ali kako je zatočenica bila na kolenima i polukružni izrez njene ratničke tunike je visio, otkrivao je ženske grudi.

Produži!, opomenu sam sebe. Starešina čeka. Proradiće batina ako budeš dangubio.

Brzo je skrenuo pogled i požurio da stigne do robovske jurte i napuni krčag.

Narednih dana se skitski logor postepeno vratio svakodnevici. Ratnici su se ponovo uselili u jurte i kola svojih porodica; neki ranjenici su se okrepili, neki poumirali nakon što su njihova vika i stenjanje ispunili nemirne noći. Čak se i Asma ponovo uselio u kola koja je delio sa svoje četiri žene i mnoštvom dece, a Vilufar se pojavljivao, kao i obično, dva puta dnevno i svom gospodaru donosio jelo. Preostali deo vremena provodio je u jurti i pomagao drugim robovima pri kuvanju, jer su isrcpljenim povratnicima bile potrebne veće količine hrane nego inače. Svako jutro je donosio kolica sa svežim mesom, robovi su to otpremali u jurtu, komadali i ložili vatru pod bakračem. Pri radu nije bilo uobičajeno da se priča, jer nije bilo ničeg o čemu bi skitski robovi mogli razgovarati.

Vilufar nije znao da je bilo pravo čudo što je sačuvao budnost duha, jer je kod većine njegovih sapatnika duh bio već odavno odumro. On je od svih robova najpažljivije posmatrao svoje gospodare, najbolje razumeo njihov jezik i najtemeljitije bio upoznat s njihovim potrebama. Možda se radilo o tome da ih je on revnosnije mrzeo od bilo kog drugog i nikad nije gubio nadu da će im pobeći.

Shodno tome, prisluškivao je svaki razgovor kojem je prisustvovao služeći Asmu. Kao peharnik smeo je nepozvan stupiti u kola svog gospodara, bez obzira na to koga je tamo bilo. Skiti nisu obraćali pažnju na njega više nego na dobro obučenog psa, i sada se već često dešavalo da je, ako se starešina upravo odmara ili spava s nekom od svojih žena, krčage i zdele jednostavno ostavljao na podu.

Ujutru, drugoga dana nakon bitke, Vilufar je zatekao svog gospodara na savetovanju, u kojem su učestvovali njegovi odrasli sinovi, šaman i drugi ratnici.

„Koliko dugo nema glasnika?”, pitao je jedan od njih, stariji ćelav čovek.

„Odjahao je jutros”, reče Asma, isprazni krčag s mlekom i uze komad goveđeg buta iz zdele koju mu je pružao Vilufar. Onda se okrenuo prema svom slugi kao da je njegovo prisustvo tek tada primetio. „Aru! Idi i daj ženi iza kola vode i neke ostatke mesa! Tako radi dva puta dnevno da bi ostala u životu.”

Vilufar poslušno pognu glavu i napusti kola.

Kada se Vilufar prvi put približio zarobljenici, noseći zdele s vodom i istrganim komadima mesa, osetio je neobičnu strepnju. Žena je još uvek klečala na travi, ruke joj behu raširene, vezane konopcima i ispružene na dve strane, glava i dalje pognuta tako da joj je kosa padala sve do zemlje.

Zgrozio se kada ju je video pri punoj svetlosti sunca iz takve blizine – napola zbog njenog bednog stanja, napola zbog toga što mu je bila toliko strana. Vilufar je bio naviknut na prizore ljupkih skitskih žena u dugim, širokim haljama – mada i na to sa određene udaljenosti, jer roba koji izbliza zagleda neku ženu kažnjavali su smrću. Zato je poznavao samo izmoždena lica robinja u grubim i prljavim pustenim tunikama.

Ova je žena, nasuprot njima, bila slika i prilika divlje životinje, snažne i gipke poput divlje mačke. Na njenoj goloj ruci bile su urezane slike, a pod glatkom kožom su se u ritmu teškog disanja vidno isticali mišići. Lopatice su joj se usled neprirodnog položaja oštro isticale kao u lavice koja vreba. Izrez njene

pokidane crvene košulje bio je spao, i Vilufar vide da joj je desna dojka pokrivena nekim trouglastim komadom kože.

Jednogruda, prošao mu je kroz glavu izraz kojim su Skiti darivali sarmatske žene. Dakle, one zaista postoje. Zvali su ih i ubicama muškaraca jer su važile za divlje i svirepe ratnice. Je li ova neprijatna žena, koja mu je izgledala kao demon iz nekog drugog sveta, uistinu jahala konja i vitlala ratnom sekirom?

Vilufar se stidljivo približio, spustio se na kolena, ostavio zdele na travi, zatim obe polako gurnuo prema crnoj raščupanoj grivi u čijoj se senci nalazilo lice nepoznate. Onda je brzo povukao prste nazad, kao da se bojao da bi ih mogla ščepati poput izgladnelog psa.

Zapravo se ništa nije desilo. Telo Sarmatke visilo je nepomično na konopcima, i samo je slabo disanje odavalo da je još živa. Možda su joj žeđ, bol i iznurenost pomračili čula, pomisli Vilufar, i izmestili je u stanje neosetljivosti tako da više nije mogla spoznati šta se oko nje dešava. Čekao je uznemireno, kolebajući se treba li da vrati posuđe.

Onda se snažno telo ipak pomerilo unapred, tako iznenada da je Vilufar uplašeno odskočio. Konopci se napregoše, ramena se poguriše tako da su se nesretnici ruke još više izokrenule. Kudravi zastor od kose padao je preko zdele s vodom dok je žudno pila. Zatim je bila na redu činija sa ostacima mesa, a kako zarobljenica nije mogla da koristi ruke, buka koju je pravila dok je proždirala svoj plen podsećala je na divlju zver. Na kraju se žena ponovo okrenula ka vodi i Vilufar se konačno prenuo iz zaprepašćenja jer je shvatio da se očajnički trudi da dohvati kapljice s dna posude. Savladao se, uhvatio zdelu obema rukama i nagnuo je prema njoj.

Pila je halapljivo, lica još uvek skrivenog pod kosom, a Vilufar joj je pomagao dok god se činija nije ispraznila. Onda joj se telo ponovo ukočilo i nastavilo beživotno da visi u konopcima. Neko vreme je Vilufar ostao da sedi pored nje, kao da čeka na neki znak, ali je osetio samo težak miris znoja i krvi i čuo njeno tiho disanje. Konačno se podigao, pažljivo uzeo posuđe i udaljio se.

Narednih dana se Vilufar pobrinuo da redovno nosi hranu i piće ne samo svom gospodaru nego i zarobljenici. Lice joj nijednom nije video jer je izgledalo kao da ona oseća kad on dolazi i svaki put se još povija unapred u svojim konopcima. Vilufar se i dalje plašio, ali je osećao neobičnu povezanost s nesrećnicom. U njenoj sudbini video je sliku i priliku svoje sopstvene. Oboje su bili skitski zarobljenici, oboje su patili, oboje bez nade u slobodu, vezani vidljivo ili – u njegovom slučaju – nevidljivo.

Kako niko nije nadgledao šta radi, vrlo brzo se odvažio da joj donosi sve veće i bolje komade mesa. Krišom bi čak začinio vodu malim količinama mleka iz velikog kazana. Neprestano joj je pomagao, držao zdelu i strpljivo čekao da utoli žeđ.

Što je više imao udela u sudbini strankinje, utoliko pažljivije je prisluškivao razgovore starešina i njegovih posetilaca. Tako je saznao da se

glasnik u međuvremenu vratio od Sarmata. Neprijatelji Skita zatražili su sedam dana da razmisle o predlogu. Nakon isteka tog roka glasnik je trebalo da ih ponovo poseti.

„U međuvremenu su se naše zalihe istanjile” čuo je Vilufar Sparataja. „Leto će biti vrelo, a stado će se napasati u okolini. Ako se ne budemo širili, čeka nas gladovanje.”

„Nećemo gladovati”, odmahnuo je Asma. „Izvidnica nam javlja da do severnog šumskog pojasa može da se stigne za nekoliko dana jahanja. Tamo sigurno ima ratarskih sela. Poslaćemo tamo odred konjanika i opljačkaćemo žitelje.”

„Kada?” navaljivao je Sparataj.

„Sačekajmo!” umirio je Asma svog sina. „Ratnici su iscrpljeni i moraju da povrate snagu.”

Ova mršava razmena reči nije izlazila Vilufaru iz glave. Nije bilo ništa novo za njega da Skiti napadaju ratarska sela, da ubijaju stanovnike i pljačkaju ih. Uzbudilo ga je nešto drugo: negde u severnom šumskom pojasu ležala je njegova rodna zemlja. Kada bi samo postojao način da uzme jednog konja i da odjaše tamo... Predstava o tome da pobegne u šumu i probije se daleko u pozadinu bila mu je magično privlačna. Vilufar je znao da Skiti, nažalost, smatraju stepu svojim carstvom i da tek vrlo retko prodiru u šumu, gde gube prednost brzih konja i dalekometnih strela.

Odvažiti se na takvo bekstvo bila bi, naravno, isto takva luda hrabrost koliko i budalaština, jer nije umeo da jaše, a hodanje bi tih nekoliko dana jahanja koje je Asma pominjao značilo višenedeljno lutanje. Ipak, Vilufara ta misao nije napuštala i bavio se njome još i te večeri kad je Asmino plemićko posuđe zamenio za jednostavnu neukrašenu glinenu zdelu i krenuo prema taocu.

Žena je ovoga puta promenila držanje. Očigledno je pod Vilufarovom paskom sakupila malo snage i sedela je sada na podu skrštenih nogu, ispruženih ruku, lica još uvek spuštenog na grudi i pokrivenog kosom. Prvi put je Vilufar mogao da joj osmotri odeću spreda i stekne predstavu o njenoj nekadašnjoj raskošnoj pojavi. Krvavocrvena tunika je bila opšivena svetlucavim ukrasnim pločicama, oko kukova joj beše pojas sa zlatnom kopčom, a jahaće čakšire bile su umetnički izvezene. Očigledno je Asma bio u pravu kada je tvrdio da ova žena kod njihovih neprijatelja zauzima visok položaj.

Vilufar se, kao i obično, spustio pored žene u konopcima, odmakao zdelu s mesom i dohvatio onu s vodom da bi joj pomogao da pije. Nagnula se napred i otpila nekoliko gutljaja, pri čemu joj je kosa padala preko činije i dodirivala Vilufara po rukama. Iz nekog razloga, koji sebi nije znao da objasni, niz kičmu mu prođe jeza.

Onda je iznenada podigla glavu, okrenula je sasvim polako u stranu, a crni bičevi kose su joj se, jedan za drugim, sklanjali s lica. Pomolilo se jedno uvo, zatim slepoočnica, obraz, a konačno i par prodornih sivih očiju. Pogled joj je lutao na Vilufaru, od njegovih čizama od kozje kože, preko jednostavne grube pustene bluze, sve do njegovog lica.

Odjednom Vilufar oseti da mu srce snažno tuče. Pogledao je u lice strankinje i prodoran izraz njenih očiju delovao mu neobično poznato. Nešto se u njemu pokrenu, nešto što je odavno bilo sahranjeno. Nad tim očima zaigra usamljeni uvojak crne kose i ugledavši ga, on pronađe odgovarajući odraz u dubinama svojih sećanja.

Ne, ovo ne može biti! Nemoguće je! Bogovi samo žele da ga nasamare.

„Vilufare?”, prošaputa ona.

Glas koji nije danima koristila izlete, grub i stran, preko usana ispucalih od prašine i žeđi.

Zurio je u nju, nesposoban da poveruje da mu je izgovorila ime. On je bio Aru, rob, i među robovima nije bilo više nikog živog ko bi znao njegovo pravo ime. Odrastao je, ima bradu, nosi tragove višegodišnjeg robovanja i niko ga ne bi više prepoznao.

Niko osim nje.

„*Manja*?”

Slabašno je klimnula glavom.

Vilufaru se oči napuniše suzama. Bogovi ga nisu napustili. Upravo suprotno: saslušali su njegova preklinjanja i uslišili mu molitve.

„Manja!”

Konačno je istina u svoj svojoj nepojmljivosti doprla do njega i on oseti kako mu je srce bolno poskočilo. Prva pomisao mu je bila da je privuče sebi i nikada više ne pusti. Ali nešto ga je sprečilo – doduše, na njegovu sreću, jer bi nekom Skitu, slučajnom prolazniku, moglo biti sumnjivo što grli zarobljenicu. Shvatio je da ne može uraditi ništa drugo osim da samo sedi i zuri u nju.

To jeste Manja, bez svake sumnje, ali mu je sad ipak bila više strana od bilo kog drugog čoveka. Izgledalo je kao da joj se jedino oči nisu promenile. Nekadašnje okruglo detinje lice bilo je sada oporo lepo, opaljeno suncem i vetrom, prekriveno prašinom. Nekadašnje nežno devojačko telo razvilo se sada u snažnu raskoš. Da je mogla da ustane, bila bi gotovo iste visine kao i on. Bila je odrasla žena, ratnica, pripadnica divljeg stepskog naroda koji je, kao i Skiti, jahao na konjima i borio se lukom i strelom i sekirom.

Kako je to, svih mu bogova, moguće?, pitao se Vilufar. Koja je neprijatna sudbina njegovu malu Manju pretvorila u ovo divlje stvorenje koje je ležalo u konopcima kao ulovljena lavica?

„To si zaista ti”, prošaputala je na gotovo zaboravljenom jeziku svog zavičaja i na trenutak zatvorila oči. „Velika Majko, gospodarice svih života...”

Njen sve poznatiji glas otklonio je sav njegov zazor.

„Manja!” Vilufar ispruži ruku, dodirnu joj raščupanu kosu, a onda, oklevajući, i prašnjavo lice.

Treptala je kao da potvrđuje, bez reči, a sive oči su joj blistale suzama.

„Plašila sam se da si mrtav”, rekla je.

„Ja sam takođe mislio da si ti mrtva”, rekao je Vilufar. „Ali kao što se vidi, bogovi nisu zaboravili na naše obećanje.”

Klimnula je glavom i jedna suza joj kliznu niz obraz u prašinu.

„Često sam mislila na tebe”, reče.

„I ja na tebe – svakoga dana i svake noći”, odgovorio je Vilufar, a glas ga je izdavao.

Pogledao je u njene poluotvorene usne, koje su drhtale od uzbuđenja, i osetio silnu želju da je poljubi. Ali umesto toga je povukao ruku od njenog lica.

„Kako... kako si ti...”

Hteo je da pita: kako si postala ovo što jesi, ovo što vidim pred sobom?

Manja ga je razumela iako nije prozborio dalje. Okrenula se i pogledala nekud u daljinu.

„To je duga priča”, promrmljala je.

PONOVNI SUSRET

Sunce se pet puta podiglo nad velikom rekom na istoku i ponovo spustilo. Manja je ostajala u konopcima i merila kako vreme protiče samo prema sunčevim zracima, koji su joj ujutru dodirivali noge, u podne joj se penjali na leđa, a uveče sijali na grudima. Konopci su joj zbog neprestanog opterećenja nešto popustili, tako da je sad mogla da sedi ako poguri leđa. Ruke su joj pak bile beživotne i utrnule. Celo telo ju je bolelo i kada bi na neko vreme zaspala, neprestano se budila usled neprirodnog položaja i zgrčenih udova. Mučila ju je stalna žeđ, čak i u prohladnim noćnim satima. Većinu vremena provodila je u poluutrnulom stanju, sličnom bunilu.

Bilo joj je malo lakše samo kada je Vilufar dolazio. U podne i uveče donosio joj je, shodno Asminim nalozima, nešto da pojede, ali dolazio je i u međuvremenu, kad god bi stigao i koliko god često mogao. Uvek je donosio vodu, nekad u zdeli, nekad u kožnoj mešini koju je sakrivao pod odećom.

Koristilo mu je što Skiti svom bespomoćnom taocu nisu pridavali više pažnje nego uhvaćenoj životinji. Manja je bila vezana konopcima odmah iza starešininih kola i tako je Vilufar mogao da sedi kod nje i dok su Asma i njegova porodica bili u kolima, pri čemu ga je škripa kolskog poda uvek upozoravala ako neko od ukućana napušta dom. Naročito je dolazio noću, kad god je bilo moguće. Prikradao se po mraku do nje, a kada bi prolazio neki Skit, sakrivao se u senku ispod kola. Često je samo sedeo pored nje, dok je ona, ukočena, visila u konopcima. Ponekad bi se Manja iznenada probudila i videla kako joj čisti rane vlažnom pustenom maramom ili joj nežno otire čelo.

Dugo su tek pomalo govorili. Pod njegovom stalnom negom i uz hranu koju je donosio, Manji se postepeno vraćala snaga i došlo je vreme kad je dovoljno ojačala da sluša, a konačno osetila i dovoljno snage da može da govori. Šapatom su ispričali jedno drugom svoje doživljaje, često prekidajući kada je Vilufar morao da pođe za svojim obavezama ili kad je izgledalo da bi ih mogli otkriti.

Vilufar je svoju priču ispričao brzo, jer od onoga dana kada su ga Skiti zarobili, njegov život je stalno tekao isto, u uvek istom ritualu služenja i beznadežnosti. U sudbini svog gospodara imao je veoma malo udela i tako su za njega godine proletele, mada mu je dan bio dug. Od promena nije primećivao ništa osim kad bi menjali pašu.

„Možda sam tako zaslužio”, rekao je tužno. „Moja logorska vatra je Skite i privukla. Kada sam se probudio i primetio da nisi tu, u strahu sam otrčao natrag do sela da pozovem u pomoć. Nisam se setio da ugasim vatru. U međuvremenu je svanulo i Skiti su verovatno videli stub dima koji se izdizao nad stepom. Sve je to moja greška, to što su napali naše selo. Ispaštam zbog toga već sedam godina, svakog dana iznova.”

Uprkos svoje sopstvene boli, Manji se cepalo srce od same pomisli na njegovu sudbinu. Mladić pun života i s mnogo mogućnosti, koji je očekivao svoju inicijaciju i sanjao o svom sopstvenom seoskom imanju, nije se slomio, ali

se pogurio pod svakodnevnim ponižavanjem u robovanju. Na svoj život kod Sarmata, i na to kako se samo po sebi podrazumevalo da sluge brinu o njenom telesnom blagostanju, mislila je s nelagodnošću. Tešila se time da su se Sarmati prema slugama odnosili dobro, da su ih obilato hranili i dobro se prema njima držali; ali ipak joj je bilo teško da Vilufaru ispriča svoju priču kraj svih njegovih doživljaja.

Bila je to duga priča i Vilufaru mora da se činila kao kakva skaska, puna čuda i tajni sveta o kojem ništa nije znao. Čuđenje, neverica, čak i zbunjenost smenjivali su mu se na licu dok je Manja pokušavala da mu približi i pojasni dešavanja iz proteklih godina. Otkrila mu je sve. Samo Sajana nije pominjala, jer je osećala da nije u stanju da otkrije upravo najtajnovitiji razlog takve njene povezanosti sa svetom koji je za njega bio tako zastrašujući i stran.

„Misle da sam kraljičina unuka", prošaputala je Manja u očajničkom pokušaju da se opravda. „Šta sam mogla da uradim? Da im kažem da sam opljačkala grobnicu njihovog pretka?"

Vilufar je sagnuo glavu kao da je hteo time da otkloni od sebe sve to što mu je bilo neverovatno, sve što mu je tek malo-pomalo ulazilo u svest.

„Sada si, dakle, kraljevska kći... Onda razumem zašto Skiti hoće da pregovaraju za tvoj život."

„Da pregovaraju?"

„Prisluškivao sam svog gospodara. Skiti hoće da te puste ako se njihovi neprijatelji samovoljno povuku, prepuste im zemlju i zakunu se da više nikada neće podići oružje na njih."

Manja je prestravljeno zurila u njega – sada je i sama shvatila šta su bili namerili Skiti kad su je zarobili. Nisu mogli Sarmate pobediti u boju; umesto toga pokušali su sada da ucenjuju. Znači li ova novost tračak nade? Je li moguće da bi Tamak i ostale starešine platili tako visoku cenu za njen život? Da li bi bili spremni da prepuste jedan znatan deo zelenih pašnjaka svog plemena istočno od reke? Nije to mogla ni da zamisli, jer su u toj oblasti bile i grobnice Mirgin i Emre.

„Poslali su glasnika", nastavio je Vilufar. „Tvoji ljudi su molili da razmisle do sutra ujutru." Zapenio je. „Veruješ li... misliš da je moguće..."

„Ne znam", prošaputala je Manja. „Ne usuđujem se ni da mislim o tome."

Neko vreme su ćutali, zbunjeni.

„Šta god da se desi", rekao je Vilufar konačno čvrstim glasom, „neću dopustiti da ostaneš ovde, ali takođe ni da se vratiš tim divljacima koji misle da si im rođaka."

Pogledao je Manju iskosa i ona oseti bol zbog neodređenog izraza u njegovim očima.

„Kako si samo mogla... da postaneš ojorpata? Jahati i gađati lukom i strelom i koristiti sekiru? To je protivno prirodi, Manja. Velika Majka, gospodarica svih života, odredila je žene da rađaju decu i da se brinu za kuću svog muža. Čak se i Skiti, čije kuće putuju na točkovima, slažu s tim."

„Kod Sarmata žena ne može da se uda dok u borbi ne ubije neprijatelja" reče Manja tiho.

„Ali ti *nisi* Sarmatka!” nastavio je Vilufar plahovito. „Te divlje zveri nisu ni po čemu bolji od Skita! Znaš li šta se u selu pričalo o ljudima-konjima – da su oni potomstvo izgnanih, koji su izašli u stepu da bi mogli da se pare s divljim životinjama?”

Manja slabačko klimnu glavom – sećala se, ali sujeverne predstave seljaka u međuvremenu su počele da je ispunjavaju najpre sažaljenjem.

„Ti ne pripadaš tim divljacima”, nije odustajao Vilufar. „To ne mogu i neću da verujem. Ti si moja mala...”

Približio je svoju ruku njenoj, ali se zatim ipak povukao. Nehotice je hteo da je dodirne i u duši je video nežnu, tanku ruku nekadašnje devojčice, ali pod mesečinom je ipak ugledao nešto strano: mišice snažnih ruku navikle na bacanje koplja i natezanje tetive luka, pleća pokrivena slikama životinja otvorenih čeljusti i iskeženih zuba.

„Mora da imaju magijske moći”, mrmljao je Vilufar. „Možda su te omađijali. Ali ja ću te spasti... i kada budemo daleko, onda možeš ponovo postati onakva kakva si bila pre.”

„Daleko? Kako ćemo od njih pobeći?”

„Dugo već razmišljam o tome”, rekao je Vilufar. „Čuo sam Skite kad su se savetovali. Kažu da do oboda šumskog pojasa ima samo nekoliko dana jahanja. Kada bismo mogli do tamo da se probijemo...”

„Bez konja?”

„Morali bismo i konje da nabavimo. Pronaći ću način. Veruj mi: bogovi žele da mi uspe. Zašto bi te inače poslali nazad meni?”

Prekinuli su kada se iza njih začulo škripanje kolskog poda. Očigledno se Asma spremao da izađe, da kasno noću još jednom pusti vodu. Vilufar dade Manji znak da ćuti i šmugnu kao senka prema robovskoj jurti. Povukla se da bude sama sa sobom i svojim mislima.

Ne, mislila je Manja, nisu je bogovi odveli nazad Vilufaru. To što je bila vezana konopcima u skitskom logoru mogla je zahvaliti Biki.

Još u trenutku kada je bila otišla do kola da se odene, u njoj se rodila sumnja: Bik joj je dolazila u susret s nekim čudnim osmehom na licu. Manja je pomislila da to beše zluradost zbog toga što će se Manja u bici izložiti smrtnoj opasnosti. Ali to što je u stvari njena neprijateljica uradila, zapravo nikada ne bi odgonetnula ili ne bi mislila da je moguće.

Vrlo dobro se sećala napada, kada je sarmatska konjica u punom galopu jurnula na skitsku. Sudar je bio užasan: konji su se propinjali, zbacili bi konjanike s leđa i brekćući se izvrnuli. Letele su strele i koplja u svim pravcima, vazduh je ispunjavalo hiljadu krikova. Manja je bacila koplje, ali u gužvi nije mogla da vidi je li pogodila. Zatim je posegla za ratnom sekirom, koja je visila u tobolcu na sedlu. Užas ju je pogodio ledenom hladnoćom, jer joj je u ruci ostalo samo držalje oružja; gvozdenog sečiva nije bilo. Drvena drška je bila rascepljena tačno ispod glave sekire.

U tom trenutku je skitski konjanik jurnuo ka njoj i podigao koplje. Sagla se u sedlu i dohvatila uzde, na šta je njena kobila zarzala i propela se na zadnje noge. Koplje je pogodilo konja u vrat i on se na mestu srušio.

Manji je nekako uspelo da se dočeka na zemlju nepovređena. Sad, kad se osvrne, ono što se onda desilo izgledalo joj je kao zastrašujući san.

Pribrala se, izvukla kratki mač i stala nasred gužve naoružana samo tim sečivom i obezglavljenom drškom sekire. U prvom trenutku ju je uhvatila panika, a posle nastupi neki žestoki gnev. Bacila se s krikom prema najbližem ratniku kojeg je primetila, ravno udarila po prednjim nogama njegovog konja i srušila ga. Ratnik je imao manje sreće nego ona: prevrnuo se i pao na stomak. Pre nego što je uspeo da se digne na noge, spustila mu je mač na ramena i otkinula mu glavu. Već je neki drugi Skit jurnuo prema njoj, ali mu se izmakla u glatkom zaokretu, uzela zalet da bi zavitlala mačem i otpozadi ga udarila po gornjoj strani bedra. Ratnik je kriknuo, ispao iz sedla postrance i uhvatio se za povređenu nogu, da bi ga već sledećim udarcem u ispruženu šaku lišila više prstiju. Trećeg protivnika, koji je skočio s konja i navalio na nju s teškim ratnim maljem, zasula je nizom udaraca mačem, a njegove napade odbijala drškom sekire. Njen je gnev bio neizmeran. Uopšte nije osećala kako joj se ruke pokreću i bila je gotovo iznenađena kada je oštricom iznenada probila ratnikov štit i prorezala mu vrat po levoj strani; odatle krv šiknu mlazom.

Još je neprijateljskih ratnika jurnulo na nju i njeno svesno sećanje se nakratko prekinulo, kao da ju je zahvatio pijani zanos. U neko doba je opazila da se oko nje okupio čitav niz protivničkih ratnika i ona oseti kako joj je neko otpozadi bacio mrežu preko glave. Omamljeno je gledala šest ili sedam beživotnih tela pred svojim nogama i nije umela da kaže koliko ih je zapravo ubila. Kada su je Skiti opkolili i bezbroj čvrstih ruku je dohvatilo, slepi gnev iščeze i ona shvati da se borila kao lavica. Skiti se više nisu usuđivali da joj se približe pojedinačno. Umesto toga su rešili da svoju protivnicu savladaju zajedno, živu.

U to vreme Sarmati su se već bili povukli. Zaglavili su se među skitskim borbenim redovima i sada su galopirali nazad u velikom luku da bi se okupili za novi napad. Za Manju je pak ovaj drugi napad došao kasno. Odvukli su je kao zarobljenu životinju kroz skitsku odbranu, omamili je jednim snažnim udarcem batine i napokon je jednostavno ostavili da leži. Kada se osvestila, konj skitskog vođe ju je vukao kroz močvarni gaz Crne reke. Probudila ju je ledena voda. Na trenutke je bila vrlo blizu da se udavi i, upetljana u mrežu, mlatarala je i rukama i nogama, bespomoćno se boreći s vodom.

I sada je ovde, u logoru svojih neprijatelja. Imala je neke manje površinske rane, uganute udove i najmanje jedno polomljeno rebro, ali je bila živa. Očigledno su bogovi odlučili da je ne puste da umre u bici. Manja nije sumnjala u to da je upravo Bik uklonila sečivo sekire – prepredeno lukavstvo, jer se prevara nije mogla otkriti sve dok je oružje bilo u tobolcu, a odatle virila samo drška. Pošto je bila napravljena od čvrste bukovine i obavijena metalnim trakama, bilo je nezamislivo da se drška polomila nekim nesrećnim slučajem. Verovatno ju je Bik rascepila drugom sekirom.

Na prvi pogled joj je plan propao, jer je Manja preživela. Ali u suštini, mislila je, Bik je ipak postigla šta je htela: Manja je bila odvojena od Sarmata i u vlasti neprijatelja. Sopstvenim snagama nije mogla da se oslobodi, a u Vilufarove smele planove je sumnjala. Čak i kada bi mu uspelo da nabavi konja – kako bi mogli neprimetno da pobegnu iz logora za koji nisu znali ni koliki je?

Usled svega toga jedina nada je bila da Sarmati uđu u pregovore koje su im neprijatelji predložili. Ali cena za njen život je bila bezumna i Manja nije mogla ni sanjati da bi se Zartir ili Amazuk dobrovoljno odrekli onih oblasti za koje su žrtvovali hiljade ratnika u bici. Tamak je zamolila za vreme da razmisli – šta bi to trebalo da znači? Da li ima neki plan? Razmišlja li možda o nekakvom napadu na skitski logor da bi oslobodili Manju?

Škripa kolskog poda je prekide u razmišljanju: možda je Asma posle obavljene nužde ponovo nestao unutra. Manja je neko vreme čekala da se neće možda Vilufar vratiti, ali se tamo preko, kod robovske jurte, ništa nije micalo.

Umesto toga primetila je kretanje iz pravca rečne obale. Pokušala je da okrene glavu koliko su joj već dozvoljavali konopci, ali je videla samo nisku senku kako je šmugnula i nestala iza kola. Neka životinja? Ali koje se divlje stvorenje usuđuje da uđe u ljudski logor? Možda je to neki od pastirskih pasa koji su čuvali skitsko stado.

Već kad je Manja htela ponovo da se okrene, vide kako dva žućkasta oka sjakte pod kolima.

„Varga?” prošaputala je u neverici.

Oči se pokrenuše. Najpre su se videle dve sivkaste prednje noge, a onda je vučica u celosti ispuzala ispod kola, istežući glavu s načuljenim ušima.

„Varga!”

Manja nije mogla da veruje očima. Nije videla vučicu još od bitke i živela je između straha i nade: možda su je konjska kopita izgazila namrtvo ili se vratila u sarmatski logor. Umesto toga vučica je pratila njen trag, verovatno izložena velikoj opasnosti.

„Ne treba da budeš ovde”, šapnu Manja. „Nemoj zbog mene dovoditi sebe u opasnost.”

Vučica se približila, onjušila drvene kočiće za koje su Manju vezali i sela pored njenih nogu u nadi i iščekujući.

„Ah, Varga... ti mi ne možeš pomoći”, promrmlja Manja, dirnuta vernošću životinje.

Vučica je na trenutak pažljivo gledala, onda se spustila, podvila prednje šape poda se i stavila njušku na Manjinu butinu.

Manja oseti kako joj naviru suze. Kako bi rado pogladila vučici glavu, ali ruke su joj bile vezane i morala se zadovoljiti time da joj samo priča.

„Moja najdraža prijateljice... Ne moraš ostati pored mene samo zato što sam ti jednom spasla život. Potrči nazad! Idi do Gvendike... idi Sajanu.”

Vučica je podigla glavu i načuljila uši.

„Sajan – jesi li to razumela?”

Neki životvorni blesak nade usplamte u Manjinoj duši.

„Umeš li da mu kažeš gde sam?” šapnula je.

Vučica je opet zastrigla ušima. Okrenula se oko sebe i onda brzo potrčala nazad ka reci.

SAJANOVA ODLUKA

Sajan je sedeo na vrhu obronka gde je stajala malena jurta i nemirno gledao u stepu. Bilo je skoro podne i sunce je stajalo visoko. Na ovom stražarskom mestu, nešto udaljenom od logora koji su Sarmati podigli na omalenoj zaklonjenoj padini, boravio je ceo dan i celu noć. Zapravo bi morao da se brine zbog Skita, koji su se mogli ponovo pojaviti i iznenaditi svoje neprijatelje. Ali misli su mu bile negde drugde i ni s kim nije mogao da ih podeli.

Podigao je pogled i ustao tek kad je primetio da se iz pravca logora galopom približava konj. Crvene kose koja se vijorila, Tamak se uputila pravo njemu. Zaustavila je kobilu jednim oštrim trzajem i iskočila iz sedla. Čim je prišla, video joj je na licu odgovor na pitanje koje ga je satima mučilo.

„Ne možemo ništa da učinimo”, rekla je.

Sajan je nemo klimnuo glavom, okrenuo se i ponovo spustio na tlo. Tamak je, na njegovo iznenađenje, koraknula do njega i sela; sledila je njegov pogled ka zapadu.

„Glasnik je ponovo otišao. Zartir mu je preneo našu odluku kad smo se poslednji put posavetovali.”

„Da sam bar mogao biti tamo”, mrmljao je Sajan mračno. „Da li je Bik još jednom ponovila svoju priču?”

„O da, vrlo podrobno.” Lice joj je postalo strogo. „Izgledalo je kao da uživa – pri tom tačno znam da joj nije stalo ni do istine ni do časti moje porodice; konačno, ona mi i dan-danas zavidi na kraljevskoj tituli. Ali njeni dokazi su bili neosporni. Zamolila je Husmana, irkijskog kovača, da posvedoči.”

Sajan se nelagodno vrteo. „I šta su na to plemići rekli?”

„Ono što se i moglo očekivati”, odgovorila je Tamak. „O životu neke varalice koja se uvukla u naše pleme ne može se pregovarati.”

„Ali to znači njenu smrt!” povikao je Sajan. „Zar nisi predložila...?”

„Pokušala sam”, potvrdila je Tamak. „Dala sam sve od sebe da plemiće pokrenem u napad na skitski logor, ali je bilo beznadežno. Amazuk je rekao da neće izložiti opasnosti ni jedan jedini život zbog devojke koja potiče iz nekog ratarskog sela i nije vrednija od bilo koje robinje. Lagriman se složila s njim, a Zartir je rekao da zaslužuje da je Skiti nataknu na koplje.”

Sajana je prošla jeza.

„Ali ti si kraljica!”, navaljivao je. „Zar nisi mogla...?”

„Šta je trebalo da uradim?”, duboko je uzdahnula Tamak. „Bilo je dovoljno teško da se plemena ujedine u ratu protiv Skita, a ovom prilikom *morala sam* popustiti; inače bih izgubila njihovu odanost. Niko me ne bi sledio ako bih predložila napad. Izgubili smo okruglo dve hiljade konjanika u bici, naši ratnici su umorni i iscrpljeni...”

„Ja bih išao”, rekao je Sajan odlučno.

„Sajane!” Tamak ga je uhvatila za ruku – nije to bio tako čest znak poverenja. Čak joj je i glas zvučao nežnije nego obično. „Mi čak ne znamo ni gde se ona nalazi. Skupilo se više skitskih plemena i zaposeli su sve zemlje kod

Crne reke. Manjana bi mogla biti u bilo kojoj od tih deset hiljada jurti. Gde ćeš je pronaći?”

Ugrizao se za usnu. Očigledno je, premda nerado, uviđao da je ona u pravu.

„I meni se slama srce što će umreti”, nastavila je Tamak. „Ne znam ko je bila po rođenju, ali sam videla šta je postala: neustrašiva ratnica na koju bi svaka majka bila ponosna. Često priznajem da je meni odavno jasno kako me Gvendike ne može naslediti... Ali me je tešila pomisao da bi Manjana mogla.” Uzdahnula je. „Najviše bih volela da nikada nisam saznala ko je zaista ona. Bila bih srećna da i dalje mogu da mislim o njoj kao o kćeri moje sestre.”

Neko vreme su ćutali.

Konačno se Sajan uspravio; lice mu je odavalo odlučnost.

„Neću sedeti skrštenih ruku”, reče on. „Meni je svejedno odakle je i ne bih se zabrinuo ni da znam da je prsten s likom vuka ukrala. U svakom slučaju neću...”

Pokušao je da ustane, ali ga je Tamak zadržala.

„Sajane!”, rekla je prodorno, „nemoj činiti ništa nepromišljeno! Ti si moj brat i najbolji ratnik našeg plemena i neću još i tebe da izgubim. Šta si naumio?”

„Ne znam još tačno”, rekao je, ustao i otišao do svog konja, vezanog pored jurte.

„Sajane!”

Ali on je već skočio na pastuva i u galopu jurnuo u logor. Tamak je zabrinuto gledala za njim. Htela ga je zaustaviti, ali je nešto zadrža. Umesto toga se okrenula i pogledala prema zapadu.

„Žao mi je, Manjana”, rekla je tiho, kao da bi njene reči mogle slediti istočni vetar sve do daleke reke. „Neka su bogovi uz tebe.”

Sajan nije imao nikakav cilj, ali je gonio konja što je brže mogao. Kada je stigao do logora, njegov crvenkastosmeđi konj je, kao sam od sebe, krenuo pravo prema kolima kraljevske porodice.

„Sajane!”

Gvendike je stajala pred kolima u kojima je dotad živela s Manjom. Mahnula mu je. Kada se približio, video je da joj je lice uplakano, a oči oivičene crvenilom. Kada je Gvendike jurnula ka njemu, vinuo se iz sedla i ona mu se bacila u ruke.

„Bila sam na savetovanju”, jecala mu je na grudima. „Beznadežno je. Skiti će je ubiti...”

Bespomoćno ju je pogladio po raščupanoj kosi, nesposoban da kaže ijednu utešnu reč.

„Trebalo je da govorim”, plakala je Gvendike. „Trebalo je da kažem plemićima da je ona uprkos svemu moja rođaka – ako ne u krvi, a ono u srcu.”

„To ništa ne bi koristilo”, pokušao je da je umiri. „Ne prebacuj sebi!”

„Zar ne možeš ništa da učiniš?” Pogledala je u njega lica umazanog suzama, a njega žacnu očajnička nada u njenim očima.

Kako joj nije odgovorio, Gvendike se okrenula, obrisala suze s lica, kao dete, i potrudila se da se smiri.

„Ne”, prošaputala je. „Kako bi ti uopšte mogao... kad ni moja majka nije mogla da usaglasi plemiće. Nazvali su Manjanu prevarantkinjom i lažljivicom...” Ljutito je šmrckala. „Treba li da ti kažem ko je prava lažljivica? Bik! Ne znam zašto mrzi Manjanu tako snažno, ali je u svakom slučaju udarila u pravom trenutku da spreči dogovor sa Skitima. Čak i ako je sve to što Bik govori istina – zašto je dosad čekala da sve to otkrije, dok mi nismo saznali da Skiti drže Manjanu?”

Gvendike je nemoćno poklekla i glava joj pade na grudi. Pod kolima se tad pomače senka, zatim se približi i dotrča do nje. Vučica je sela pored Gvendike i prisno stavila šapu na njenu ruku. Gvendike ju je odsutno češkala po vratu.

„Vučica...” Sajan se ukrutio i pogledao životinju. „Nisam ni znao da se vratila.”

„Od jutros je opet ovde”, rekla je Gvendike. „Nakon bitke je nestala, tačno kad i Manjana, ali kada sam se vratila sa savetovanja, najedanput je opet ležala pod kolima.”

Sajan je kleknuo i ispružio ruku. Vučica mu je prišla i onjušila prste.

„Možda možeš da mi pomogneš”, mrmljao je Sajan, u kome je sazrevao smeo plan.

Vučica je sela na zadnje noge i pažljivo se zagledala u njega.

„Ti znaš gde je Manjana, zar ne?”

Načuljila je uši.

„*Manjana*.”

Životinja je skočila, otrčala od kola, okrenula se prema njemu i nemirno zaigrala u mestu.

Sajan je sad pogledao Gvendiku, koja ga je gledala s mešavinom nade i straha.

„Ako Tamak pita za mene”, rekao je Sajan, podigao se i dohvatio uzde svog konja, „kaži joj da sledim vučicu.”

Gvendike, ponovo na ivici suza, proguta knedlu.

„Čuvaj se”, prošaptala je.

BEKSTVO

Vilufar je odlučio da oslobodi Manju i odvaži se na bekstvo. Nije verovao u to da će divljaci kod kojih je živela njoj za ljubav pregovarati sa Skitima – a čak i kada bi to uradili, ni po koju cenu nije hteo dopustiti da se Manja njima vrati.

Dan je iskoristio za pripreme koje je mogao neupadljivo da poveže sa svojom službom kod starešine. Više puta je odlazio dole do reke po vodu – što nije bilo neuobičajeno, jer kada Asmi nije bio potreban, obično je pomagao kuvarima u pripremanju jela i punio kuhinjske bakrače. Ovog puta je produžio putanju i konačno pronašao jedna kola gde je na ulazu bio obešen tobolac. Vilufar je poznavao skitske običaje i znao je da vlasnik kola upravo spava s nekom od svojih žena, jer je vidljivo okačen tobolac bio znak da ne želi da ga uznemiravaju.

Vilufar je sačekao trenutak nepažnje i koraknuo do ulaza u kola, s hladnokrvnošću koja je iznenadila i njega samoga podigao poklopac tobolca i izvukao jednu strelu. Bila je to ratnička strela s trokrilnim gvozdenim vrhom i crvenom drškom – jedna od najmanje dvadeset takvih u tobolcu. Vlasnik verovatno neće ni primetiti ovaj gubitak. Brzo je sakrio strelu pod tuniku i nastavio put ka reci.

Tamo je kleknuo da napuni krčag vodom, neupadljivo izvadio strelu i pritiskao kolenom dršku dok se nije slomila. Pustio je drvo da sklizne u vodu, a gvozdeni vrh zadržao u ruci. Bio je sa svih strana oštro uglačan, dovoljno da prereže konopac kojim je Manja bila vezana.

Najopasniji deo Vilufarovog plana je bio put od Asminih kola do pašnjaka. Nije zasigurno znao gde je pašnjak jer mu dužnosti nisu dozvoljavale da ode suviše daleko, ali je više puta osmotrio da konjušarske sluge vode životinje uzvodno prema severu. Kada bi oslobodio Manju, morali bi jedan dobar deo puta prepešačiti da bi tamo stigli. Ali pobrinuo se i za to. Nije bilo teško nabaviti odeću, jer je Vilufar delio jurtu i sa švaljama, koje su brinule o odeći starešinine porodice. U ovom trenutku se u njihovim rukama nalazilo više tunika, pocepanih ili uprljanih u bici, uz haljinu jedne Asmine žene: trebalo je da je preprave zbog njenog rasta – devojka je imala tek petnaest godina.

Kad se Vilufar vratio do robovske jurte i neprimetno sakrio vrh strele pod svoju asuru, nameravao je najpre da Manji odnese jelo. Nadao se povoljnoj prilici da je izvesti o tome kako napreduju pripreme, ali se to nije ostvarilo. Kada je sa zdelama napustio jurtu i približio se Asminim kolima, u susret mu je pošao sam starešina u pratnji svojih sinova.

Vilufar se sledio – ali muškarci prođoše ne obraćajući pažnju na njega, zaobiđoše kola i otidoše do mesta gde je Manja bila vezana. Asma stade pred zarobljenicu, s neobičnim osmehom pogleda dole na nju i izvuče mač. Vilufar pretrnu tako da mu zdela s mlekom ispade na travu. Ali Asma je samo gurnuo vrh mača Manji pod bradu i primorao je da podigne pogled.

„Slušaj, ti divlja mačko”, rekao je polako i gotovo sa uživanjem. „Imam nešto da ti kažem.”

Vilufar je podigao krčag, šmugnuo u senku zida s druge strane kola i ostao da prisluškuje.

„Ponudili smo tvojim ljudima da te oslobodimo ako urade ono što mi hoćemo”, nastavio je Asma. „I znaš li šta su nam odgovorili?”

Manja je nemo gledala u njega.

„Odgovorili su da si ti varalica.” Asma se pakosno kezio. „Kažu da ne pripadaš čak ni njihovom plemenu i da im je svejedno šta će se s tobom desiti.”

Vilufar je slušao dok mu je srce tuklo.

„Napraviću ti sutra ujutru sedlo u vazduhu – deset stopa visoko, na gornjem kraju koplja.”

Muškarci se nasmejaše. Vilufar, koji je mogao da vidi samo Asmine noge s druge strane kola, sad spazi da se starešina sagnuo i opipao Manjinu kosu.

„Lepa, gusta kosa”, rekao je. „Biće to lep ukras za grudni remen moga konja.”

„Možda treba odmah da uzmeš skalp”, okrenuo se Sparataj ocu. „U samrtnom ropcu kosa opada i onda neće više biti tako blistavo lepa.”

Asma se podigao; izgledalo je kao da razmišlja.

„Ne”, rekao je konačno, „na kraju će još iskrvariti preko noći. Sačekajmo do jutra.”

Iznenada se okrenuo da ode. Vilufar je bio suviše prestravljen da bi na brzinu nestao i samo što se nije sudario s ljudima dok su ovi obilazili kola. Ali Asma nije izgledao iznenađen što vidi svog peharnika. Samo je zastao i obratio mu se.

„Aru, odnesi zarobljenici nešto lepo da jede. Želim da još ima snage, iako joj nije mnogo vremena ostalo.”

Zatim je otišao do ulaza u kola i popeo se unutra. Njegovi sinovi su pošli za njim, a Vilufar spuštenog pogleda ostade da stoji dok svi nisu nestali.

* * *

Manja nije bila svesna da je Vilufar kleknuo do nje i stavio zdele na travu. Pomagao joj je kao i obično da pije, a ona je gutala odsutno, ne pogledavši ga.

„Noćas ćemo pobeći”, mrmljao je Vilufar. „Sve sam pripremio.”

Manjin pogled je delovao prazno.

„Bik”, prošaputala je.

Vilufar je gledao ne shvatajući.

„Bila je to Bik... žena koja mi želi zlo. Mora da im je ispričala o mom poreklu.”

„Rekao sam ti da ne veruješ tim divljacima!” cvrčao je Vilufar. „Nisu oni bolji od Skita!”

Manja je sagla glavu. „Ne razumeš...”

„Razumem vrlo dobro”, bio je uporan Vilufar. „I ti se ni u kom slučaju njima ne vraćaš. Ideš sa mnom. Čim se smrkne, preseći ću ti konopce i

odšunjaćemo se do pašnjaka za konje. Ali moram da sačekam dok svi zaspe, čak i robovi. Kasnije ću ti objasniti.”

Manja je podigla pogled. Izraz joj je bio nedokučiv.

„Hoćeš li da pođeš sa mnom?” pitao je nagovarajući je.

Jedva je klimnula glavom.

To je Vilufaru bilo dovoljno. Uzeo je zdelu sa ovčijim mesom i ćutke je hranio dok nije okrenula glavu u stranu i tako mu naznačila da joj je bilo dovoljno. Onda se okrenuo da pođe jer je još uvek bio dan i logor je bio živ – bilo bi sumnjivo da je i pošto je izvršio svoj zadatak još ostao kod nje.

„Noćas!”, prošaputao je kad je odlazio.

Nikada se Vilufaru nijedno veče nije oteglo kao ovo. Pošto je odneo jelo svom gospodaru, za njega nije bilo više nikakvog posla. Tako je sedeo na svojoj asuri u robovskoj jurti i nestrpljivo čekao da njegovi sapatnici završe radni dan i odu na spavanje.

Pogledom je kružio naokolo. Bolelo ga je što ovi ljudi moraju da ostanu u zarobljeništvu kod Skita. Kad bi se samo moglo, oslobodio bi i njih. Šestoro mlečnih robova, od kojih su dvojica – kao i Manja – bili iz njegovog rodnog sela, predali su se sudbini još kad su ih oslepili i bili su nemi i ravnodušni. Preko dana su mešali mleko, uveče su ih kuvari hranili, a sada su svi ležali tesno pribijeni jedno uz drugo na prljavoj ovčijoj koži. Jesu li bili budni ili su spavali, beše teško proceniti po njihovim uništenim očima. Vilufar ih je posmatrao, jedno za drugim, i srce mu se bolno stezalo. Ponovo je rekao sebi da ništa ne može učiniti za njih. Bilo je nemoguće šestoro slepih provesti kroz logor prema pašnjaku i postaviti ih na konje.

Pogled mu je lutao dalje po jurti – behu tu kuvari, trojica momaka i dve devojke, koje su već spavale. Bili su to ratni zarobljenici iz drugih krajeva i govorili su jezikom koji Vilufar nije poznavao. Po pravilu su se sporazumevali rukama. Bile su tu još i švalje, žene najrazličitijeg porekla i godina. Neke su, koliko je Vilufar znao, ceo život služile kod Skita. Krajem oka je promatrao Druvu i Išne, jedine koje su još bile budne i radile svoj posao. Popravljale su haljinu Asmine mlade žene. Ta je haljina imala važnu ulogu u Vilufarovom planu i nestrpljivo je čekao da je konačno odlože i odu na spavanje.

Druva, starija žena tamnog lica s loše sraslom zečjom usnom, beše govorljiva i imala je običaj da priča dok radi – a tako je bilo i danas. Jedina koja je slušala njen šapat bila je Išne, mlada devojka koja se retko odvajala od Druve, a i sada je pažljivo pratila šta ova govori.

„Crnokosa žena će umreti”, rekla je upravo Druva dok je izvežbanim pokretima ubadala koštanu iglu u porub i našivala ukras na orukavlje. „Naš gospodar je tako odlučio.”

Vilufar je pažljivo slušao. Druva je jedina Asmu zvala „naš gospodar”. Bila je ugledna švalja i služila je decenijama kod Skita; više puta je prelazila od jednog vlasnika drugom. Razvila je prema gospodarima koje je služila istinsku privrženost, i zato Vilufar nije ni po koju cenu hteo da je uputi u svoje planove.

„Oplakuju je bogovi”, uzdahnula je Druva. „Pri tom izgleda isto kao Gavranka.”

Išne, koja je držala drugi rukav u krilu i parala porub, pogleda je razrogačeno.

„Gavranka?”

Čak je i Vilufar bolje oslušnuo. Svaki Skit, čak i sluge i robovi, znali su za ovu priču. Bilo je zapanjujuće to što je Druva sada dovela Manju u vezu s tim.

„Bila sam tamo”, pričala je Druva, ne dižući pogled s posla, i vidno uživala u napregnutoj pažnji svoje drugarice, „pre mnogo godina kada sam služila kod Bartatura, slavnog starešine.”

„Služila si kod Bartatura?” upita je Išne sa strahopoštovanjem.

„O da, i sećam ga se tačno. Zvali su ga Gvozdeni, jer je bio hladan u borbi isto kao što je bio i nemilosrdan”, nastavila je Druva. „Bio je jedini starešina koji se nikada nije ženio. Nijedna žena ga nije dirnula u srce i nijedno žensko biće nije smelo da uđe u njegovu jurtu, čak ni sluškinja. Jednoga dana je spalio neko selo na obodu severnog šumskog pojasa i hteo da poubija sve stanovništvo. Ali mu je onda došla Gavranka – tako smo je zvali jer je imala predivnu crnu kovrdžavu kosu, baš kao i ova zarobljenica koja će sutra umreti. Došla je njemu i molila ga za živote svojih rođaka. Bartatur ju je pustio da prenoći u našoj jurti i ja sam joj lično dala da jede i pije.”

„Je li istina da je omađijala Bartatura?”, prošaputala je Išne.

„To znaju samo bogovi”, odgovorila je Druva tajanstveno. „U svakom slučaju došla je ponovo i ponovo, i uvek ostajala dugo u njegovoj jurti, čak i noću. Mislili smo da će je uzeti za ženu, ali kažu da je njegova ljubav prema njoj bila tako velika da nije hteo da je primora da napusti svoj narod i pođe s njim. Na kraju je odjahao, a ona ostala. Istina je da se od onog dana Bartatur izmenio. Više nije napuštao svoj bivak i pošto smo nekoliko nedelja besciljno lutali zemljom, njegov glavni poslušnik nas je jednoga dana obavestio da mu je jurta prazna i da je nestao. To znači da je noću izjahao sam – daleko prema zapadu, i nikada se nije vratio; možda do kraja sveta, gde sunce tone u najudaljenije more. Niko ga nije ponovo video.”

Išne je tronuto slušala.

„Tako se desilo da je njegova vojska ostala bez gospodara i da smo ja i njegove ostale sluge došli pod pokroviteljstvo našeg današnjeg gospodara.” Spustila je iglu i pogledala u daljinu. Glas joj je iznenada zvučao veoma umorno. „Odonda je prošlo dvadeset godina.”

Išne se prislonila na nju i Druva joj je odsutno spustila ruku na glavu. Haljina je polako skliznula s njenih kolena i ostala da leži na podu.

Vilufar je sačekao dok istovetno disanje dveju žena nije nagovestilo da su obe zaspale. Sada je bilo vreme. Polako se podigao, izvukao vrh strele ispod postelje i zadenuo ga u pojas. Onda je pipajući rukama naokolo prešao preko prostorije na drugu stranu, do Druve, što nije bilo jednostavno jer su po čitavoj jurti uzduž i popreko ležali zaspali ljudi. Obazrivo, nogu pred nogu, trudeći se da ne prouzrokuje nijedan šum, konačno je stao pred Druvu i Išne, spustio se na

kolena i podigao haljinu. Osim toga je uzeo i jednu tuniku s male hrpe gde je ležala odeća za popravku.

Onda se vratio, opet pipajući. Jednom je nevešto nagazio nekoga i sledio se kada je jedan od pospalih otvorio oči – ali behu to prazne očne duplje jednog od mlečnih robova. Primetio je Vilufarove korake, ali nije mogao da vidi s kojim sumnjivim plenom se starešinin peharnik kretao. Vilufar je nepomično stajao sve dok se mladić nije ponovo umirio, a onda je nastavio put, stigao do izlaza iz jurte i odgurnuo pustenu asuru u stranu.

Logor Skita je počivao na mesečini. Pusteno platno na jurtama i kolima lagano se nadimalo na vetru, a negde u daljini lajao je pastirski pas. Osim toga se nisu čuli nikakvi drugi zvuci.

Vilufar je obišao jurtu, skinuo svoju jednostavnu pustenu tuniku i navukao onu koja je verovatno pripadala jednom od Asminih mlađih sinova. Bila mu je nešto poveća, što nije bilo upadljivo čim je vezao pojas preko nje. Samo ga je činjenica što nije imao čakšire razlikovala od bilo kog Skita – što u mraku i nije bilo toliko važno jer su mu skuti odeće dosezali sve do kolena.

Vilufar je brzo prešao preko malene čistine do Asminih kola, sagnuo se i sakrio u senku pod kolima, a onda otpuzao preko na drugu stranu, gde je Manja visila o svojim konopcima.

„Ja sam", šapnuo je i okrenuo glavu u jednu pa u drugu stranu žmirkajući u mrak. „Budi tiha! Sad ću te osloboditi."

Izvukao je vrh strele, uhvatio jedan konopac i pokušao oštrim sečivom da ga raseče. Bilo je teže nego što je izgledalo i morao je dugo da se muči i troši snagu da bi razdvojio niti užeta. Jednom se vrh omakao i on se zagrebao po ruci, ali je stisnuo zube i nije se predavao. Konačno je presekao konopac vezan oko Manjinog levog ručnog zgloba i sada je bilo potrebno još toliko vremena za desnu ruku.

„Možeš li da ustaneš?" upitao ju je tiho.

Manja, koja je danima bila sklupčana na tlu rastegnutih ruku, pokušala je da se podigne na laktove, ali su joj mišići bili ukočeni, a razvezane ruke utrnule. Vilufar je nevešto pokušavao da joj pomogne i to je trajalao sve dok ona konačno nije stala na noge.

„Obuci ovo!"

Podigao je haljinu i pokazao joj.

Uspela je slabašno da se osmehne.

„Zaista si mislio na sve", prošaputala je i pokušala da skine svoju kožnu tuniku i jahaće čakšire. Pokazalo se da je to sasvim nemoguće jer prsti nisu hteli da je slušaju i opet je bilo potrebno da joj Vilufar pomogne. Usled toga je osećao da mu se ruke tresu gotovo isto kao i njene. Tad je prvi put dodirnuo telo odrasle žene i neobično se stideo. Na kraju je gola stajala pred njim i on se nije usuđivao da je pogleda. Zahvalio je bogovima što je mrak.

„Moram da se očistim”, prošaputala je postiđeno i pogledala se. Vilufar je razumeo. Odsekao je vrhom strele parče nogavice i pružio joj ga, zatim skrenuo pogled u stranu dok je ona, nadvladavši stid, otirala prepone.

Konačno joj je pomogao i da navuče rukave haljine, ali se pokazalo da je odeća veoma uska, a tuđinski miris njenog tela udisao je s mešavinom poremećenosti i razdraženosti. Slike urezane u njenu kožu opažao je poput senki: jednog orla raširenih krila ispod njenih grudi, niz kozoroga u skoku na stomaku, divlju mačku koja se okretala oko njenog bedra.

„Treba mi pojas”, šapnula je i pokušala da preklopi pretesne skute suknje jedan preko drugog.

Vilufaru je opet bio potreban vrh strele da odreši pletivo konopca s drvenog koca i veže ga u čvor oko njenih kukova.

„Pokušaj da hodaš!” promrmljao je i uhvatio je za ruku. „Pomoći ću ti.”

Gurnuo ju je i oni se udaljiše nekoliko koraka od kola.

„Vrti mi se u glavi”, šapnu Manja; hodala je nesigurno i udrvenjeno. „Ali ići će nekako.”

Vilufar je imao samo približnu predstavu o tome u kom se pravcu nalazi pašnjak za konje i slutio je da put do tamo mora biti dug i naporan. Trebalo je preći jedan dobar deo logora i računao je na zaobilazne puteve ako bi naišli na ljude koje bi zatekli napolju. Zbog skitske odeće na sebi, onima koje sretnu ne bi trebalo da deluju sumnjivo, najpre možda kao ljubavni par koji uživa u kasnoj šetnji. Pri pomisli na to Vilufarovo srce snažno zaigra i on požele da je zaista tako. Manjina blizina ga je uzbuđivala gotovo isto kao i opasnost, i morao se prisiljavati da više pažnje obraća na put.

Išli su pustim prolazima između kola, obilazili ugašene logorske vatre i šunjali se pored jurti čiji su stanovnici već, na sreću, izgleda čvrsto spavali. Samo su životinje primećivale njihovo prisustvo: tu i tamo bi poneki pas podigao glavu ili bi tiho zablejala koza kada bi joj se približili.

„Mislim da je nalevo”, šapnu Vilufar kad su izbili na raskršće.

Manja zatrese glavom. Čula su joj se razbudila od kretanja; držala se uspravnije, stezala šake, osećaj u prstima je ponovo živnuo, pažljivo je gledala oko sebe.

„Desno... konji treba da su kod reke, negde gde je obala ravna i raste visoka trava.”

Vilufar je sledio njen savet. Prošli su kroz još jedan prolaz, skrenuli i ugledali nedaleko pred sobom starca kako sedi ispred jurte.

Vilufar je hteo da je povuče u senku nekih kola, ali mu ona odgurnu ruku i natera ga da nastavi. Ponovo je uvideo da ih njen instinkt ispravno vodi, jer bi neko prenagljeno skretanje možda privuklo pažnju čoveka koji je sedeo pored male vatre i deljao neku drvenu motku. Pored njega je na podu ležao delimično oljušten ovnujski rog – očigledno je čovek bio lukodelja. Dok su prolazili nedaleko od njega, nakratko je podigao pogled i odmah se ponovo okrenuo svom poslu.

Vilufar je odahnuo kada su skrenuli kod sledećeg prolaza. Tu su jurte bile malo manje stisnute, a iza je otkrio komad slobodne zemlje i reku, na čijim je brzim talasima igrala mesečina. U blizini obale izronili su iz mraka obrisi mnoštva konja. Pored okrugle jurte gorela je logorska vatra. Mogao sam to očekivati, pomislio je Vilufar, jer su konji bili najvrednije što Skiti imaju i naravno da ih danonoćno čuvaju.

Manja je ostala da stoji i motrila prema obali. Pašnjak je izgledao gotovo kao kod Sarmata. Odabrali su rub ravnice pored reke, tu postavili jurtu stražaru, gde su prebivali konjari, a ispred vatre je dremao veliki pas. Izgledalo je kao da nikoga nema napolju i zastor na ulazu jurte bio je spušten.

Preko cilja do kog su došli Vilufarov plan nije domašio, jer bilo mu je tek toliko jasno da nekako moraju pribaviti konje. Još nikada u životu nije jahao i plašio se velikih životinja. Ali po Manjinom vičnom pogledu zaključio je da će nadalje ona preuzeti vođstvo.

„Nemoj se šunjati!” prošaputala je. „To će uznemiriti konje. Moramo hodati sasvim prirodno.”

Sada je uhvatila Vilufara za ruku i zajedno su pošli prema pašnjaku. Neke životinje su dremale stojeći i strigle ušima, druge su okretale glave prema posetiocima, a pas pored vatre se podigao i sad ih je posmatrao.

„Mir!” promrmlja Manja psu. Izbegavala je da ga pogleda i samo je ispružila ruku da je ovaj onjuši. Nije se plašila pasa – ne nakon što je godine provela u pripitomljavanju vučice. Pas joj je zapravo samo nakratko onjušio prste i skute njene haljine, onda ponovo legao na prednje šape i spustio njušku.

Manja je odvukla Vilufara preko do konja, koji su stajali u malim skupinama na pašnjaku. Vilufar se držao iza nje jer se plašio ogromnih životinja čija su kopita mogla čoveku da razmrskaju glavu. Išla je od jedne do druge životinje i pažljivo ih odmeravala. Na kraju se odšunjala do jednog posebno velikog osedlanog i zauzdanog konja na drugoj strani blago izdignute rečne obale.

„Ja bih radije uzeo nekog manjeg”, šapnu Vilufar strepeći pred životinjom čija mu pleća behu u visini očiju.

„Ne, tebi treba snažan konj”, odgovorila je. „Ovo su bojni konji. Navikli su da nose ljude i slušaju zapovesti.” Uhvatila je uzde jednog smeđeg pastuva koji je glavu nagnuo ka njoj i tiho dahtao. „Dođi, popni se.”

„Zar ne možemo... zajedno, na istom konju da jašemo?”

Zatresla je glavom. „Bićemo prespori. Moramo ići što brže i što dalje možemo.”

Vilufar se savladao, stavio ruke na leđa konju i potrudio se da se uspne. Manja mu je pomagala: jednu nogu mu je gurala, a zatim drugu vukla. Konj je stajao nepomično i strpljivo čekao dok se Vilufar popeo u sedlo.

Za sebe je odabrala crnog pastuva s pozlaćenim oglavom – verovatno konja nekog člana Asmine porodice. Na sedlu je visio tobolac sa sve lukom i strelama. Verovatno je njegov vlasnik juče izjahivao. Popela se veštim, izvežbanim pokretima, a kad se osvrnula – sledila se.

PUTEVI SE RAZDVAJAJU

U logoru je nastalo komešanje. Čuli su se povici i nekoliko senovitih prilika užurbano je hitalo tamo-amo među jurtama. Ljudi su jurili prema pašnjaku, a pas pored vatre je uznemireno skakao i lajao. Zastor na ulazu pastirske jurte odlete u stranu. Polunag mladić promoli glavu i poraženo pogleda prema uzroku uzbune. Neko mu je nešto doviknuo i on pogleda napolje prema pašnjaku; kada je otkrio oba jahača u sedlu, latio se bodeža za pojasom.

„Dolaze!” Manja je čvršće dohvatila uzde svog konja, a Vilufar je pokušavao da se okrene u sedlu a da ne izgubi ravnotežu.

„Jaši!”

Gledao ju je preplašeno i bespomoćno.

Utom je nekolicina i stigla do pašnjaka i probijala se između konja. Na sreću su i životinje bile uzbuđene, uznemireno su poigravale tamo-amo i preprečavale im put. Skiti su bili naoružani i Manji se činilo da je među njima prepoznala samog Asmu.

„Ho!” povika ona, saže se u sedlu, ispruži ruku i udari Vilufarovog konja dlanom po sapima. Dobro obučena životinja se istog trenutka pokrenula. Vilufar u strahu povika, prednjim delom tela se baci napred, obema rukama se držeći za grivu. To mu je spasio život, jer mu je u sledećem trenutku tačno iznad glave prozujala strela.

„Zaustavite ih!”, zaurla neko.

Manja jurnu. Njen crni pastuv, iskusan bojni konj, odmah se dao u galop. Brzo se priključila Vilufaru, a nagonska povezanost životinja pobrinula se da čak i njegov konj pruži korak i potrči.

„Preko reke!” uzviknu Manja i okrenu ka mestu gde je korito bilo ravno. Vilufar je sedeo u sedlu savijen prema napred, lica bela kao kreč i s obema rukama obavijenim konju oko vrata. Bilo je očigledno da ne ume da tera životinju i Manja se morala nadati da će je sam konj pratiti.

Odjurili su niz obalu, prošli kroz lakat visoku travu i ušli u reku. Voda je prskala pod kopitima kako su konji prelazili preko muljevitog gaza. Manja se molila bogovima da blato nije duboko. Još jedna strela proseče vazduh, ovoga puta tačno iznad njenog pramena. Tad je stigla na drugu obalu i bacila brz pogled unazad. Skiti su s druge strane pašnjaka, s pojačanjem – u međuvremenu su stigla još trojica ili četvorica – skočili na prve konje koje su dohvatili.

„Dalje!” vikala je Manja. „Ho!”

Popeli su se na obalu, udaljili od reke i jurnuli u otvorenu stepu. Sada kada su konji imali pred sobom široko travnato polje, polegli su u galop. Manja se nije odvažila da zamisli kako Vilufar izlazi na kraj sa svim ovim jer se bespomoćno i grčevito držao za vrat svome konju, dok ga je griva šibala preko lica. Ponovo se okrenula i pogledala na brežuljkastu obalu, odakle su počeli da izranjaju obrisi njihovih gonilaca – desetak konjanika, čije je razjarene urlike začula kad se nadadoše za njima pripremajući oružje.

Manja je nagonski činila ono što je učila kod Skudane i godinama vežbala: povukla je uzde preko podlaktice, dohvatila luk sa sedla, namestila strelu i u punom galopu naciljala ispod ruke. Strela je pronašla cilj i jedan od gonilaca ispade iz sedla, dok mu se konj mahnito propinjao.

U sledećem trenutku zazuja više strela iz suprotnog pravca i Manja se sagla u sedlu; tada joj je jedna strela proletela toliko blizu glave da je osetila strujanje vazduha.

„Manja!", povika Vilufar užasnuto, pusti jednu ruku s konjskog vrata i pokaza napred. Pratila je njegov pogled i videla da im je put preprečio nekakav jaz, možda isušeni rukavac velike reke. Usek u zemlji je bio dubok najmanje koliko za visinu čoveka i tako širok da ga nijedan konj ne bi mogao preskočiti.

„Dole!" povika Manja shvativši da im se ukazala prilika da se sklone od neprijateljskih strela upravo na dno ovog jaza. Dogalopirali su do ivice useka i nastavili delom uz nju da bi pronašli mesto gde bi konji mogli da skoče dole.

Pored njih zazuja još jedna strela i ovog puta trokrilni vrh okrznu zadnju nogu njenom pastuvu, koji se preplašeno trznu u stranu. Manja povuče uzde, obuzda poplašenu životinju i natera je da skoči. U sledećem trenutku spustila se niz glinenu strminu na dno jaza. Vilufarov konj ju je pratio i nekako pristao pored nje, a nesrećni jahač samo zaurla i gotovo da se strmeknu životinji preko glave.

„Dalje!" povikala je Manja i krenula nalevo. Sada su galopirali kroz usek prema severu i mogla je samo da se nada da će Skitima trebati bar malo vremena da otkriju neočekivani obrt situacije.

U stvari, neko vreme nisu ni čuli svoje gonioce. Usek je krivudao po dolini: čas je vodio pravo, čas po blagoj krivini udesno. Jahali su, kao što se Manja i nadala, isušenim koritom, a to je značilo da nije trebalo da se plaše da će ponovo izbiti na reku i dospeti u blizinu skitskog logora. Manja je upravo i očekivala da će korito postati pliće i da će voditi dalje u unutrašnjost stepe.

Ali slučaj je hteo drugačije: glinene urvine su bivale sve više, tako nisu mogli da izađu iz isušenog rukavca. Na svu tu nesreću, sada su se i zvuci kopita sasvim jasno čuli: Skiti su pošli za njima u rukavac. Verovatno su po tragovima prepoznali u kom pravcu su se begunci dali. Sada su tako brzo prilazili da je Manja svakoga trenutka očekivala da iza sebe ugleda tamne obrise njihovih konja kako izranjaju kod poslednjeg zavoja.

„Manja!" doviknu Vilufar i po drugi put.

Okrenula se napred i naglo cimnula uzde, pri čemu joj se konj brekćući prope.

Bili su u klopci. Nekoliko koraka pred njima rukavac se završavao u polukrugu, a na sredini je ležala plitka prljava bara. Jednu pukotinu su prepoznali kao nekadašnji izvor, na steni koja se uzdizala prava kao strela. Stajali su, sa svih strana opkoljeni zidovima od gline. Nije se moglo ni pomisliti na bekstvo odatle.

Vilufar se postrance spustio s konjskih leđa, zateturao se i bledog lica čvrsto dohvatio uzde.

„Šta sad?"

Manja je skočila s konja, stala iza njegovih leđa i izvukla luk. Obuze je neki ledeni spokoj. Neće moći odbiti napad neprijatelja, ali ako već mora da umre, htela je pre toga još nekoliko njih da skine iz sedla.

„Idi u zaklon!" doviknula je Vilufaru i namestila strelu.

U sledećem trenutku su Skiti izašli iz zavoja na nekih trista koraka iza njih. Sada je Manja ugledala jedanaestoricu muškaraca kako jure ka njima u zbijenoj gomili. Neki su izvlačili sekire ili mačeve, drugi natezali lukove. U prednjem redu je prepoznala Asmu, koga su očigledno digli iz sna jer je imao na sebi samo jahaće čakšire, ali je mahao teškim ratnim maljem. Kada su lovci shvatili da im je plen pao u zamku, zaoriše se pobednički urlici.

Manja je nategla luk i naciljala. Zatim joj neki pokret ipak privuče pažnju i ona podiže glavu. Desno gore, po ivici korita, prema njima je jurio drugi konjanik, iz istog pravca kao i Skiti. Konj mu beše crvenkastosmeđ, pokrivač za sedlo krvavocrven s kožnim resama, a na zlatnoj pločici na čelu igrala je mesečina. Konjanik je nategao luk i poslao strelu dole u rukavac.

Sajan.

Manjino srce bolno poskoči.

Jedan Skit ispade iz sedla i povuče i uzde. Njegov konj se propeo, zateturao se na zadnjim nogama i prouzrokovao pad i onog na konju iza, jer ovaj nije mogao da ga zaobiđe u tesnom rukavcu. Još jedna strela proseče vazduh i pogodi u bedro čoveka desno od Asme, koji uzviknu i ispusti malj. Ostali gonioci su zauzdali konje i okrenuli se u stranu da vide uzrok iznenadnog napada.

U tom trenutku se Manja ponovo pribrala, potisla čuđenje i strah, i ponovo nategla luk. Njena strela pogodi u grudi istog čoveka koji je već bio ranjen u nogu. On se sad prevrnuo unazad i beživotno je visio u sedlu.

I tada se napolju, u stepi, podiglo dugo neljudsko zavijanje: zov vučice, s njuškom podignutom ka mesecu. Sjurilo se zavijanje dole u rukavac, umnožilo se među zidovima i poplašilo konje.

Gore na steni konjanik zaustavi konja, doskoči na noge iz sedla i izvuče mač. Odmah je s urlikom skočio dole u korito, u skoku zgrabio jednog Skita i oborio ga iz sedla. Obojica su pali i valjajući se borili se na zemlji, a skitski konji se, zatrašeni, raspršiše.

„Sajane!", povika Manja dok je stavljala sledeću strelu, zatim nacilja i odape. Onda je bacila luk, jurnula na napadače i posegla za sekirom koju jedan beše ispustio. Obuzeo ju je užasan gnev i uopšte nije mislila na to kako još uvek ima sedmoricu protivnika. Spoznaja da je Sajan došao da se bori za nju osokolila ju je i opila.

Prvi Skit kog je dohvatila bio je toliko iznenađen napadom da uopšte nije stigao da izmahne upravo izvučenom ratnom sekirom. Manja je svoju sekiru zavrtela s razjarenim krikom i protivnika naglavačke istrgla iz sedla. Čovek pored njega nategao je luk, ali se ponovo začulo zavijanje vučice i njegov konj se uplaši, a strela prelete napolje preko ruba rukavca, u prazno.

„Manjana!"

Bio je to Sajan. Savladao je svog protivnika i upravo visoko podigao mač da bi se zaštitio od druge dvojice Skita, koji su jurili na njega s isukanim sekirama.

Manja je zavitlala sekiru; uopšte nije osetila da ju je nekakva toljaga pogodila u levo rame, ali je i te kako osetila kada je njeno sopstveno sečivo prošlo kroz meso. Jedan konj se propeo, ržući zbacio svog konjanika i zaigrao na zadnjim nogama. Onda ju je tupi udarac pogodio u butine, odbacio u stranu i ona se zatetura.

„Dolazim!" iznenada zarika glas otpozadi – i to ne Sajanov, već Vilufarov. Očigledno ga je to što je video podstaklo i povratilo mu hrabrost. Vilufar nije bio ratnik i nikada još nije povredio čoveka, ali sada je dohvatio malj sa zemlje i urlajući pojurio na Skita koji je upravo krenuo s toljagom na Manju. Vilufarov napad je ispao nevešt, ali je udarac maljem u užasnom gnevu razbio čoveku glavu. Manja je prošla okolo i zavitlala sekiru ka sledećem, koji je u pokušaju da izbegne udarac izgubio vlast nad konjem. Konj panično zaigra u mestu, a sledeći udarac pogodi jahača u rame i on ispade iz sedla.

Manja se okrenula u mestu. Vrtelo joj se u glavi, a rukavac je vrveo od konja bez jahača i ona tek nakon trenutka zbunjenosti shvati da su na nogama samo još trojica Skita. Dvojica su priklještila Sajana uza stranu rukavca mašući sekirama, a on je uspeo da im izmakne samo zahvaljujući prisebnosti, tako što je zaronio ispod konja jednog protivnika i prebacio se na drugu stranu.

Manja s poklikom jurnu na muškarce, u trku podiže sekiru i baci se na iznenađene konjanike. Skudan bi imala razloga da bude ponosna na svoju učenicu, jer je gvozdeno sečivo rascepilo muškarcu leđa u visini srca i njegova izvezena tunika zevnu kao kakva krvava njuška. Koristeći zamah napada, Manja se bacila na drugog, zgrabila mu levu nogu i svukla ga iz sedla. Kada je čovek postrance pao na nju, izbio joj je sav vazduh iz pluća kad su tresnuli na zemlju. Skit je grčevito mahao rukama i migoljio se sve dok mu nije uspelo da se svali na nju i pritisne joj ruke. Zadihan, vrelim dahom joj je prljio lice. Ali onda mu se glava savila u stranu, pustio ju je i dohvatio se za grlo. Preko Manjinih obraza poteče vrela krv i kada se okrenula u stranu, vide Sajana da s podignutim mačem stoji nad njima.

Pomogao joj je da odgurne mrtvo telo u stranu i ispružio ruku da je podigne na noge. Naježila se od tog dodira i najradije bi ga istog trenutka zagrlila i nikada ga više ne bi pustila. Ali on se upravo okrenuo poslednjem neprijatelju koji je još ostao na nogama.

Manja isprati njegov pogled. Asma Ksajatorsa, skitski starešina, stajao je nakrivljen, s toljagom u jednoj ruci dok je drugom stezao levu butinu. Tik pored njega je stajao Vilufar s podignutim maljem i zurio u njega, ispunjen mržnjom. Asma je pokušao da podigne toljagu i da korakne, ali mu je noga otkazala i on pade na kolena. Kroz nogavice mu je probijala tamnocrvena mrlja i širila se. Očigledno je Vilufaru uspelo da ga pijukom rani u nogu i skine s konja.

Sajan pređe do Vilufara i podiže mač.

„Ne", reče Vilufar ne skrećući pogleda s čoveka kojeg je ranije služio. „On ne treba da umre."

Sajan se zbunjeno zaustavi, jer je Vilufar govorio jezikom svog zavičaja.

„Ako umre, sve njegove sluge i robovi će otići za njim u grob”, objasni Vilufar. „Svaki čovek s kojim sam sedam godina delio svoj život.”

Manja pogleda Asmu, koji je s nevericom gledao ravno u nju. Onda ona klimnu glavom i ponovi Vilufarove reči na sarmatskom. Sajan stisnu usne kao da ga se ova odluka ne dotiče, ali ipak spusti mač.

„Dakle, dobro”, reče i okrenu se Asmi. „Idi!”

Skitski starešina je nepoverljivo zurio najpre u Sajana, onda u Manju i konačno u Vilufara, u čijim je rukama pijuk podrhtavao. Onda mu se lice razvuklo: on se pakosno isceri i othrama do jednog konja bez jahača. S mukom mu je uspelo da se popne u sedlo, a iz povređene noge je na sapima pastuva ostao krvav trag. Čim je dohvatio uzde, uspravio se i bacio poslednji pogled na trojku iza sebe.

„Videćemo se mi ponovo”, zapištao je s mešavinom gneva i poruge, okrenuo konja i u kasu odjahao niz rukavac.

„Ovo nije bila dobra ideja”, reče Sajan uznemireno gledajući za njim. „Vratiće se s više ratnika.”

„Neće tako brzo”, prigovori Manja i pokaza na konja, kome je isto kao i njegovom jahaču noga bila povređena i hramao je. „Pastuv je povređen. Trebaće mu vremena da stigne do logora.”

Okrenuli su se jedno prema drugom i kada je Manja pogledala Sajana u oči, prvi put je do kraja shvatila da je on zaista tu. Žar borbe joj iščile iz tela i ostade samo toplota u grudima koju je njegov pogled raspaljivao. Došao je. Dojahao je sam da je pronađe i spase. I gledao je kao nikad dotad. Shvatila je da je on u međuvremenu morao saznati da Manja nije kćerka njegove sestre. Nisu više stajali jedno naspram drugog kao ujak i sestričina, nego kao muškarac i žena.

„Kako da izađemo odavde?” upita Vilufar na jeziku Skita.

Sajan se nevoljno pomeri od Manje; odmeravao je Vilufara kao da on tu nije dobrodošao i kao da je hteo sasvim zaboraviti na njegovo prisustvo. Onda je pokazao dole niz korito.

„Tamo dole postoji bočni prolaz”, objasnio je. „Niste ga primetili kad ste projahali pored njega, ali sam ja odozgo mogao da ga vidim. Dođite, povedimo konje!”

Manja i Vilufar su poveli konje za uzde i krenuli za Sajanom. Zaista se pred poslednjim zavojem rukavca vrlo brzo otvorio jedan procep zdesna. Bio je toliko uzan da su konji doticali zidove slabinama, ali na samom kraju je bio delimično probijen i glina je tvorila stepenike uz koje su jedva izveli konje. Ipak, na kraju su stajali gore na ravnici obasjanoj mesečinom.

Sajan zazvižda i njegov konj se pojavi iz mraka. Sledila ga je senka, niža i brža, i kliznula kroz visoku travu do Manje.

„Varga!”

Spustila se na kolena i pružila ruku. Vučica je onjuši i poče da joj liže prste.

„Ona me je dovela do tebe”, reče Sajan. „Morao sam da se šunjam do logora od istočne strane i upravo sam video kako ti je mladić presekao konopce. Iz daljine nisu mogli da me primete, ali sam pretpostavio da ćete otići konjima. Kada sam stigao tamo, baš sam video Skite kako prelaze reku i pošao za njima.”

Vilufar koraknu unazad i s nevericom osmotri Sajana. Možda mu je zasmetalo što ga je nepoznati ratnik nazvao mladićem, a možda i što se obraćao Manji s takvom prisnošću kao da se poznaju ceo život.

„Ko je ovaj čovek?”, upitao je na skitskom i pokazao na Sajana.

Manja mu je na licu videla smetenost i bol, i tražila je reči da mu objasni.

„To je Sajan, brat sarmatske kraljice Tamak”, odgovorila je. „I najbolji ratnik u svom plemenu.”

Sajan se nasmeja.

„A ko si ti?”, upitao je nežno, a Manja se okrenu prema njemu. „Mislim da se mi još ne poznajemo.”

U njegovom glasu nije bilo ni prebacivanja ni sumnje, i Manji je uspelo da ga otvoreno pogleda u oči.

„Zovem se Manja”, odgovorila je. „Potičem iz jednog sela nedaleko od humki tvog naroda. Tamo sam živela sama sa svojom majkom. Jednoga dana sam se popela na grobnu humku Mirgine, tvoje bake, i strmoglavila se kroz neki procep dole u prednju prostoriju grobnice.” Podigla je ruku i pokazala prsten s likom vuka. „Tamo sam pronašla ovaj prsten. Kada su me kasnije doveli u vaš logor, nisam se usudila da kažem istinu.”

Sajanove oči su ispitivale njeno lice i kao da se mučio da razume ovo neočekivano rešenje zagonetke.

„Dakle, ne znaš šta se desilo s mojom sestrom Vardanom?”

Manja saže glavu. „Ne znam o njoj ništa – samo to da nije bila moja majka. Nikada je nisam videla.”

Sajan klimnu glavom i spusti pogled.

„Manja”, prekinu ih Vilufar, „treba da idemo! Skiti će se vratiti.”

Sajan pogleda prema njemu.

„Ko si ti?”

„On je Vilufar”, odgovori Manja umesto svog drugara. „Iz istog smo sela. Skiti su ga zarobili. On me je oslobodio.”

Sajan je na trenutak stajao nepomično, a onda koraknuo do Vilufara, koji ga je još uvek s nevericom posmatrao.

„Hrabro si se borio, Vilufare”, rekao je ozbiljno. „Hoćeš li da pođeš s nama? Biće nam čast ako nam se pridružiš.”

„Da vam se *pridružim*?” Vilufar se okrenuo, a pogled mu je vrcao tamo-amo između Sajana i Manje. „Šta to treba da znači? Vraćam se na sever, a Manja ide sa mnom!”

Manja se podigla i stala između dva muškarca. Nije znala šta da kaže. Zapravo je bilo vreme da kaže Sajanu da će otići s Vilufarom. No da li ona to zaista želi? Vilufar je delovao ljutito i zbunjeno, ali mu se na licu istovremeno videlo i nemo preklinjanje.

„Manja... obećala si da ćemo zauvek ostati zajedno”, prošaputao je.

Manja spusti pogled.

„Sajane”, rekla je tiho. „Ja... sad moram da te napustim.”

Neko vreme su svi ćutali. Onda se Sajan pribra i približi se Manji toliko da je osetila njegov dah.

„Ne moraš”, rekao je ozbiljno i odlučno.

„Ali moram”, rekla je i osetila kako joj naviru suze. „Ne pripadam tvom narodu. Kako bih mogla uopšte da stanem Tamaki pred oči... ili pred Gvendiku? Ja sam prevarantkinja.

„Tamak je na tvojoj strani – a ona je kraljica”, usprotivi se Sajan. „Gvendike takođe čezne da se vratiš.”

„Ali ja sam samo seljančica...”

„Nisi”, odgovori on žestoko, jednom rukom joj podiže bradu i primora je da ga pogleda. „Možeš da živiš u mom narodu, samo ako želiš – ima načina.”

Progutala je knedlu.

„Budi moja žena!”, reče Sajan.

Pogledala ga je preneraženo, osetila kako joj pritisak u grlu raste i snažno zatreptala da bi zadržala suze. Da li je on to zaista rekao?

„Ali”, šapnula je i preplašila se sopstvenog prozuklog glasa, „zar se položaj nekog muškarca u tvom narodu ne određuje položajem supruge?”

„Pa šta! Onda sam odsad samo običan ratnik.” Smejao se. „Ako tebi ne smeta da naša deca nemaju pravo na kraljevsko zvanje...”

„Ne!” povika Vilufar, približi se i nesvesno podiže pijuk koji je još uvek držao u ruci. „Manja, on je čovek-konj! Ne slušaj ga! On te je omađijao...” Sajan se prestrašeno povuče i uhvati za mač.

„Manja, pođi sa mnom”, oglasio se Vilufar. Glas mu je treperio od potisnutog gneva i vrh pijuka zadrhta. „Obećala si.” Okrenuo se ka Manji i ona primeti da se i on bori sa suzama. „Rekla si da ćemo zauvek ostati zajedno – sećaš li se? Onda pored logorske vatre kod Borovih stena! Obećala si!”

Manja je zapanjeno gledala u zemlju. Upravo su pobegli od Skita, a ponovo se našla u borbi, izgleda beskrajno težoj i bolnijoj od borbe protiv Asminih ratnika. Dovde su bogovi bili uz nju – ali šta sada očekuju da uradi? Ovde stoji Sajan, muškarac o kojem je sanjala na svojoj postelji u Gvendikinim kolima, koji je probudio njeno telo, dao krila njenim osećanjima i ispunjavao je dotad nepoznatim žudnjama. Ni za čim drugim nije čeznula osim da legne pored njega negde uz vatru, da mu položi glavu na rame i samo udiše dobro poznati miris njegove puti. S druge strane je stajao Vilufar, drugar iz detinjstva koji ju je oslobodio i želeo da je vrati kući. Pokušala je da zamisli zemlju svog detinjstva, pokušala da vidi pred sobom šumu, selo, kolibe i pašnjak za koze, i tragala za osećanjima koja su ove slike morale probuditi u njoj.

„Manja”, preklinjao ju je Vilufar očajno, „siguran sam da je tvoja majka još živa!”

Zbunjeno je podigla pogled.

„Sećaš li se da je pošla na pijacu u susedno selo? Kada si nestala, potrčao sam nazad do sela da dovedem pomoć. Ali vaša kuća je bila prazna i moj otac je

rekao da se Arinaj još nije vratila. Ona mora da je još živa – a ja ću ti pomoći da je nađeš.”

Konačno se u mozaik uklopila slika koja je Manjinim sećanjima dala boju: videla je lepo, ozbiljno lice svoje majke, uokvireno tamnom crnom kosom, očiju okrenutih k njoj, a u očima mešavinu ljubavi i poverenja. Vilufar je u pravu: tamo na severu čeka je Arinaj, tamo u šumama jeste njen zavičaj, i tamo će je Vilufar otpratiti. Je li njen život kod Sarmata možda bio samo ćud sudbine, stranputica, zabluda? Tako mnogo godina krila je svoje poreklo i živela u laži. Žudela je da nema više tajni, da bude sasvim ono što jeste.

Ali ko sam ja?, pitala se očajno. *Šta* sam ja? Usne su odgovorile pre nego što je srce odlučilo.

„Sajane”, rekla je. „Moram da idem.”

On ne odgovori, a ona izbegnu njegov pogled iako je osećala kakav mu je udarac zadala.

„Ja pripadam svom narodu, a ti svom. Postoje ljudi koji me čekaju u mom zavičaju, kao što neki drugi čekaju tebe, u logoru, napolju u stepi. Moram da pođem s Vilufarom.”

Sajan je dugo ćutao, toliko dugo da na kraju nije mogla ni da ga pogleda. Lice mu je delovalo kao skamenjeno. Nije se ni maknuo; samo su mu oči bile za nijansu tamnije nego inače.

„Žao mi je”, reče Manja ne uspevši da sakrije drhtaj u glasu.

Nikada je Sajan nije pogledao ovako beznadežno – nijedna borba i nijedna bitka nisu mogle da ga prestraše, ali rana koju mu je ona zadala beše teža od bilo koje ratničke.

Polako je spustio glavu.

Progutala je pljuvačku, ponovo osetila pritisak u grlu i upitala se zašto je to toliko boli. Da li je to u njegovim očima saosećanje ili možda više tuga što se sama odriče tako važnog dela života?

„Sada moramo da krenemo na sever”, rekao je Vilufar, zadenuo ratni pijuk za pojas i namestio pokrovac na sedlo svog konja. „Ne bi trebalo da je daleko, možda na nekih pet dana.”

„Četiri, ako je vaše selo u blizini Mirginine grobnice”, ispravio ga je Sajan čvrsto. „Idite na severozapad sve dok ne pređete tri reke.”

Vilufar zadovoljno klimnu glavom, s mukom se pope u sedlo i uhvati uzde.

„Manja?”

Nije odmah krenula za njim. Umesto toga je razmenila poslednji pogled sa Sajanom, koji je delovao neobično odsutno. Njegovo lice nije odavalo nikakva osećanja niti misli. Konačno se bez reči popeo na svog pastuva i još jednom okrenuo ka njoj.

„Razmisli o svojoj odluci!” rekao je; sada je i njemu glas zadrhtao. „Bićemo na našem sadašnjem boravištu još dva puna meseca, deset sati jahanja jugoistočno odavde. Varga će pronaći put.”

Vučica je začula svoje ime, načuljila uši i uspravila se.

„Vrati se, Manjana!” molio je Sajan tiho. „Čekaću te.”

Zatim se okrenuo, pokrenuo svog pastuva i odgalopirao napolje u stepu, gde se bledi sjaj novog dana već video na obzoru.

POVRATAK KUĆI

Manja i Vilufar takođe pođoše. Za Manju je to bio najduži, najćutljiviji i najtužniji put kojim je igda išla. Uzalud je čekala da se pred povratak kući u njoj pojavi nekakvo osećanje barem slično radosti. Umesto toga, osećala se tupo i prazno.

Jahali su ceo dan na severozapad, prešli dve reke i široke doline pokrivene prolećnom travom i niskim žbunjem. Sleva je ogromno sunce, usijano i crveno, silazilo niz horizont i utanjalo. Uveče su na obali treće reke stali da se odmore; pustili su konje da pasu i skinuli im sedla da bi se utoplili konjskim pokrovcima.

„Sad već šumski pojas ne bi trebalo da je daleko", rekao je Vilufar kada su se kraj obale spustili jedno pored drugog.

Manja je nemo klimnula glavom i pogledala gore ka nebu, gde su zasjale prve zvezde.

„Videćeš, sve će biti u redu – sada kada si sa mnom."

Posegao je za njenom rukom i ona ga nije odbila. Ali u sebi je bila sasvim daleko. U neko doba, kad je osetila da je zaspao, oprezno je izvukla ruku iz njegove i okrenula se nauznak. Na obali su konji spokojno pasli. Mesečina im je igrala na glatkim sapima. Samo kada bi se gore na kosini obale pokrenula senka, jedan konj bi zabacio glavu unazad i uznemireno pogledao u tom pravcu. Manja je prepoznala rutave obrise vučice, koja je bdela nad njihovim logorom kao pas čuvar. Nepomično je sedela, te se malo kasnije i konji umiriše i zadremaše.

Manja je osećala kako se i sama smirila. Dok god je Varga uz mene, pomislila je, na pravom sam putu.

Sledećeg jutra oboje ih je probudila neobuzdana glad. Nisu se snabdeli za put i Vilufar se tek sada zabrinuo zbog te rupe u svom planu. Manja je pak bez ustezanja dohvatila luk koji je visio sa sedla njenog konja, ušla bosa u plićak i odmah ustrelila nekoliko riba. S mešavinom strahopoštovanja i čuđenja, Vilufar ju je posmatrao kako neusiljeno barata oružjem i izvežbanim okom vreba plen. Konačno je na obali ležala hrpa ribe. Kremena su imali među potrepštinama na sedlu, pa su raspalili vatricu, natakli ulov na ražanj i ispekli ga na žaru.

Odjahali su dalje još pre no što je sunce uhvatilo podne. Vilufar se usput u neverici okretao u sedlu i motrio prema jugu.

„Ova vučica nas prati", rekao je. „Poizdalje, ali nas ne ispušta iz vida."

„Varga je moja", objasnila mu je Manja. „Ispričala sam ti već da me prati otkad smo se ti i ja rastali."

Vilufar je natmureno klimnuo glavom. „A odakle znamo da nam neće napasti konje dok spavamo?"

„Tako nešto neće uraditi. Ona pazi na mene. Verovatno lovi napolju u stepi dok mi logorujemo."

„Kako možeš imati poverenja u divlju zver?" upitao je namršteno.

„Ona je dovela Sajana do mene”, odvrati Manja jednostavno. „Da nije, sad bismo oboje bili mrtvi.”

Vilufar je ćutao, ali mu je na licu bila gorčina. Manja je razumela da ga je povredila kad je pomenula Sajana – a shvatila je još i da bi Vilufaru bilo draže da više ni vučicu ne vidi. Za njega je životinja pripadala svetu koji nije poznavao, a još manje razumeo, i ulivala mu je strah i odvratnost.

Ostatak dana jahali su ćutke, u nelagodi proveli noć na otvorenom i nisu se usudili da upale vatru jer se mogla nadaleko videti. Treći i četvrti dan protekao je bez ikakvih dešavanja, kao i drugi, osim što je zemlja postajala sve zelenija. Konačno su gole mrlje kamena između busenja trave sasvim nestale. Uveče je Manji uspelo da pogodi zeca kojeg su konjska kopita poplašila, i potražili su neko zaštićeno mesto gde bi ga mogli očistiti i ispeći. Manja je i vučici dobacila jedan butić kada je ova došla u blizinu logorske vatre.

U podne petog dana konačno je na severoistočnom horizontu izronio vrh nekog brežuljka. Manja je poterala konja u galop i izjahala napred; vrlo brzo je ponovo prepoznala veštačku zemljanu humku. Pred njom se izdizao Breg duhova. Izgledao je isto kao i nekada, kada su ga prvi put videli: blage padine behu obrasle letnjom travom i čičkom, a na vrhu je ostala gola zemlja. Zastala je, tronuta, i pogledala gore ka mestu gde su je bogovi nekada zatvorili i prevratili joj sudbinu.

Vilufar, još se ne usuđujući da potera konja u galop, polako je dokasao za njom, stigao je i ispratio njen pogled.

„To je Breg, zar ne?”

Manja klimnu glavom.

„Onda je šumski pojas upravo pred nama!”, povikao je uzbuđeno i usmerio svog konja kraj brežuljka na sever. „Pogledaj!”

Manja ga je sledila i podaleko ugledala taman bedem borove šume koja je oivičavala taj rub stepe. Vilufar je zaškiljio u nju iskosa i pokušao da pročita nešto na njenom odsutnom licu.

„Idemo?” upitao je. Zvučalo je gotovo kao da je preklinje.

Manja se ugrizla za usnu. Sad je stiglo vreme da se oprosti od života koji je vodila kao sarmatska plemkinja. U sebi je poželela dobar život Tamaki, Gvendiki, Balanu, Darušvi, Skudani i Bazukanu, kao i svojoj vernoj kobili stradaloj u boju – svakom ko joj je nešto značio u ovom životu. Samo se na Sajana nije usudila da misli.

Teško je uzdahnula i podigla desnu ruku, na kojoj je bio prsten s likom vuka. Ovaj prsten je poticao iz grobnice. Bila je to svojina Mirgine, Tamakine bake – a ona, Manja, uzela ga je i sedam godina nosila bez i najmanjeg prava na njega.

„Manja?”

Ostavila je Vilufara da je čeka; sjahala je s konja i uspela se na obronak brežuljka. Stigavši gore, potražila je okno koje je vodilo u grobnicu. Kada je konačno pronašla rascep u zemlji, sagla je glavu, skinula prsten i koraknula do ivice otvora.

Uzmi ga nazad!, pomislila je. Meni ne pripada. Neka ostane kod tebe zauvek.

Prsti joj se otvoriše i prsten pade u jamu, okrenuvši se za trenutak tako da je na njemu zasjala zlatna vučja glava. Onda ga je progutao mrak i nije se čuo ni udarac kada je pao.

Manja je podigla glavu i napregla se, teško dišući. Ovim je veza s njenim prethodnim životom i konačno prekinuta. Prsten će počivati u tami grobnice zajedno s Mirgin – i zajedno s Manjan, Vardaninom kćerkom, sarmatskom ratnicom koje više nema.

„Sve u redu?" upitao je Vilufar kada se vratila s brežuljka i skamenjenog lica opet uzjahala. „Hoćemo li sada krenuti?"

Duboko je uzdahnula, uspravila se u sedlu i konačno mu uzvratila pogled.

„Da – krenimo", rekla je.

Vilufarov plan se sastojao u tome da prodre duboko u šumu i ponovo pronađe svoje rodno selo. Ranije su tu postojali šumski puteljci ka onim susednim naseljima, gde je nekada Manjina majka prodavala pletene korpe. Mogli su samo da se nadaju da takva susedna sela, kao i staze do njih, još postoje.

Sada su poveli konje do Borovih stena, gde su godinama ranije sedeli uz logorsku vatru i stapali se s prohladnim senkama drveća. Već je bio mrak kada su neočekivano izbili do zemljanog nasipa koji je okruživao njihovo rodno selo. Proplanak im uopšte nije bio prepoznatljiv. Šuma je, odmah pošto je selo uništeno, bujnim žbunjem i visokim rastinjem zahvatila i ponovo osvojila predele koje su ljudi nekada bili raskrčili. Spaljeni ostaci kuća ličili su na zemljane posude iz kojih su izrastali ćilimi od paprati i žbunje visine čoveka, a na ostacima pocrnelih zidova isklijale su mahovina i pečurke. Putevi, nekada pošljunčani, behu zarasli, a baštenski plotovi stopili se sa šibljem tako da je bilo teško raspoznati obrise negdašnjih bašta i polja. Tu i tamo ležale su razasute kosti – nagrizla ih je kisela zemlja, tako duboko da se više uopšte nije moglo odrediti jesu li ljudske ili životinjske.

Ipak je Manja prepoznala kuću svoje majke. Kose krovne potporne grede bile su izjedene vatrom, ali je glinena oplata odolela plamenu i bila je samo ispucala. Jedan nizak komad zida stajao je još uvek, a unutrašnjost sasvim obrasla travom do pojasa. Na drugoj strani puta sličan prizor: kuća Vilufarovih roditelja. Jabukovo drvo u bašti bilo je prepoznatljivo još samo kao ugljenisani panj.

Dugo su stajali ispred ruševina i posmatrali razarajuće dejstvo vatre. Vilufar je pošao niz nekadašnji baštenski plot svojih roditelja, sagnuo se i podigao nešto sa zemlje. Manja je videla da plače. U ruci je držao uzanu, duguljastu kost, možda rebro. Odjednom se setila Korzakovog tela kako je visilo preko plota kada se nakon napada Skita vratila u selo.

„Ne gledaj!”, prošaputala je, stavila ruke Vilufaru na ramena i povukla ga nazad. Šaka mu se otvorila i kost je pala na travu. Neko vreme su stajali zagrljeni i Manja je osećala kako joj njegove suze kvase vrat.

Noć su proveli među ruševinama. Vilufar se plašio da kroči preko delova zida u ono što je preostalo od kuće njegovih roditelja, i tako su se smestili kod kamenog ognjišta koje je nekada okruživalo dimnjak Arinajine kuće. Njihovi konji, neosetljivi na užase i nesreće prošlosti, mirno su pasli između ruševina.

Manja je dugo ležala budna i gledala u zvezde. Vilufar je ležao na njenim rukama, licem na njenim grudima. Njegova tuga i iznenadna slabost razbili su otuđenost među njima i Manja ga je ljuljala kao da je dete, sve dok nije zaspao. Ona sama nije osećala toliko tugu koliko poraz. Bilo je neobično vratiti se na ovo mesto, u neprepoznatljivi dom svog detinjstva. Mislila je na majku, koja je nekada svojim prisustvom ispunjavala ovu prazninu između četiri zida i udahnjivala joj život i toplinu. Ali je jasno osećala i da njen lik više nije tu – Arinaj nije umrla ovde; ona je bila negde drugde.

I vučica je bila negde drugde. Manja je pogledala gde bi mogla biti, ali očigledno da je nije sledila čak dovde. To saznanje ju je ispunilo neobičnom tugom, sličnom onoj kakvu je osećala pred čađavim razvalinama. Je li je Varga napustila? Naravno, bilo je moguće da se drži negde na ivici šume, nevidljiva u senci drveća, ali se Manji činilo da Varga nije više s njom. Vučica je pratila Manju dok je ova nosila prsten. Možda su sada oboje – i nakit i njena pratilja – ostali na obodu stepe, kod humke.

Blago je pogladila čvrsto zaspalog Vilufara po leđima. Vreme je da se oprosti od dosadašnjeg života. Koreni su joj bili ovde u šumi, tu je bila kuća njene roditeljke, a tu pored nje je ležao nekadašnji drugar iz detinjstva. Možda je njen zadatak bio da ponovo postane devojka kakva je bila nekada, dok je ležala kraj njega na pašnjaku za koze i sanjala o zajedničkoj budućnosti. Pokušala je da zamisli kako s Vilufarom gradi kuću u nekom selu u šumi, podiže baštenski plot i sadi povrće. On stoji na polju, vitla srpom i unosi pšenicu, a ona bere papriku i salatu. Videla je sebe u jednostavnoj seljačkoj tunici kako ga čeka na vratima njihovog doma, a on se vraća s posla umoran, ali zadovoljnog lica. Iza nje miriše večera, a ognjište bukti. Ona pokuša da oseti toplinu koju bi ovakva slika trebalo da probudi u njoj – ali joj to nije uspelo.

Možda mi samo treba vremena, pomisli ona. Vremena da zaboravim.

Sledećeg jutra su prošli kroz uništeno naselje u potrazi za šumskim puteljkom do susednog sela. Manja ovaj deo sela uopšte nije poznavala, te je na kraju Vilufar otkrio zaraslu šumsku stazu. Nije bila široka i, kako je godinama nije niko koristio, beše obrasla šibljem. Ljudski trag se nije mogao raspoznati ni na dnevnom svetlu. Bilo je, na sreću, tragova od točkova kolica po sredini puta, vremenom duboko urezanih u meko šumsko tlo i mršavo zatravljenih.

Sledili su te tragove vodeći konje za uzde. Vilufar nije bio siguran koliko je bilo do susednog sela, a Manja se pak sećala da je njenoj majci bio potreban jedan ceo dan za taj put. S obzirom na izgled samog puteljka, pre je računala s

dva dana, jer se gdegde po stazi poprečilo izlomljeno i presavijeno drveće, tako da se moralo ići zaobilaznim putem. Odjednom im se na putu našlo jezerce. Spuštalo se s brda na severoistoku, a jednostavno brvno koje je nekada vodilo preko potpuno se raspalo. Potrajalo je dok su pronašli gaz kuda su mogli prevesti konje.

Bili su primorani i da prenoće u šumi. Raspalili su malu vatru nasred puta da bi držali podalje divlje životinje. Hrane su imali u izobilju jer su na ivici puta rasle šumske jagode i divlji ren. Manja se ponudila da se zaputi s lukom u šumu, možda da ulovi kunu ili takvu neku manju životinju, ali Vilufar nije hteo ni da čuje za to. Uznemireno je zagledao redove drveća sa obe strane puta: u mraku su se pretvarali u crne zidove, a on je mrmljao nešto o vukovima i divljim svinjama. Manja se odavno nije plašila vukova, ali je ipak uviđala da bi bilo opasno da se razdvoje po mraku.

Sledećeg jutra su krenuli dalje, a oko podneva se šuma rasvetlila i pretopila u ravnicu. Potoci su im presecali put, a ispred njih su izranjale krčevine opkoljene plotovima. U daljini su se nad krošnjama drveća izdizali prisoji planinskih padina.

Po podne su konačno stigli do naselja, mnogo većeg od njihovog rodnog sela. Zemljani nasip je u polukrugu opkoljavao više od stotine kuća, štala i drugih zdanja na imanjima uz reku usred šume. Pošljunčani putevi su pristizali iz raznih pravaca i spajali se u jedan, koji je vodio do pijačnog trga.

Manja i Vilufar su privukli znatiželjne poglede čim su se približili zidu koji je okruživao selo. Očigledno su stigli u pijačni dan jer su ulice bile žive, a među domaćima su zapazili i strance, trgovce s volovskim kolima. Zato ih niko nije zadržavao kada su prošli kroz kapiju, mada su ih mnogi posmatrali, znatiželjno i nepoverljivo. Bili su odeveni kao tuđini i vodili su konje, te je već to samo po sebi privlačilo pažnju, jer su okolni seljaci imali samo kratkonoge, zdepaste tarpane, ne i jahaće konje sa uzdama optočenim rezbarenim glavama grifona i zlatom. Vilufar je sve to čuđenje prihvatao s nelagodom i jedan kraj pokrovca na sedlu raširio je da zakloni tobolac iz kojeg je virio luk.

„Možda je trebalo da ostavimo konje”, promrmljao je on Manji.

„Ne”, odgovori ona odlučno. „Možda će nam još biti potrebni. Kuda idemo?”

„Do pijačnog trga”, odlučio se Vilufar. „Pitaćemo za tvoju majku. Možda se naselila ovde, ili postoji barem neko ko je se seća.”

Manja je klimnula glavom iako se nije previše nadala.

Na seoskom trgu su se već bili postavili trgovci i kola s kojih su nudili svoju robu: razne vrste povrća, voće, pšenicu i druge namirnice, već usoljenu ribu, ali i žive kokoši, guske u pletenim kavezima, zatim tkanine, alate, komade nakita od različitog metala, čak i od ćilibara. Ništa od toga nije bilo ni približno tako skupo i umetnički ukrašeno kao oprema na konjima koje su vodili Manja i Vilufar. Zato su ih ljudi vrlo brzo opkolili nudeći im razmenu za životinje i

opremu na njima. Vilufar je nestrpljivo odbijao trgovce i pokušavao da dopre do kolica gde su domaćini nudili povrće i ribu.

„Poznaješ li ženu po imenu Arinaj, živela je u susednom selu?”, pitao je bezubog starca mesnim dijalektom.

Kako mu starac nije odgovorio, išao je od jednog do drugog seljaka i s mnogima razgovarao.

„Iz susednog, spaljenog sela na jugu – jedna visoka crnokosa žena.”

Domaći su ga zagledali delom radoznalo, delom nepoverljivo. Neka žena s bebom u naručju zatrese glavom, ali izgledalo je i da niko drugi nije bio spreman da odgovori Vilufaru. Većina je samo nemo posmatrala tuđinskog konja i sašaptavala se. Neki mladić u gruboj vunenoj tunici odmeri Manju od glave do pete i zajedljivo se nasmeja.

„Žena po imenu Arinaj”, ponovi Vilufar. „Da li iko zna?”

„Arinaj?” iznenada upita postariji čovek iza kola natrpanih ovčijim kožama.

„Da”, uzbuđeno se okrenu Vilufar prema njemu. „Znaš li možda, da ne živi u ovom selu?”

Starac trgnu ramenima, ućuta i pogleda najpre Vilufara, zatim Manju i konačno oba konja. Onda nemo pokaza glavom ka bogato ukrašenom pokrovcu za sedlo.

„Daj mu to!” došapnu Manja Vilufaru.

Vilufar shvati, skinu pokrovac s konjskih leđa i raširi ga preko koža. Čovek ga ushićeno dohvati žuljevitim prstima, gnječeći fino pusteno tkanje i prinoseći vez očima prema svetlu.

„Dole na reci”, zabrunda konačno i pokaza nalevo. „Poslednja kuća pre nasipa.”

Kuću nije bilo teško pronaći. Bila je na najudaljenijem kraju naselja, tamo gde se zemljani nasip spuštao do reke. Niska građevina je, izgleda, imala samo jednu jedinu prostoriju. Bila je čitava od gline i bez potpornih greda, a trščani krov je stajao blago ukrivo, kao da ga nisu postavljale baš najveštije ruke. Na jednom zidu se izdizao dimnjak od lomljenog kamena. Mala bašta pred kućom beše okružena plotom visokim do boka.

Devojka od šesnaestak godina stajala je u bašti i mučila se da rascepi drvo velikom sekirom. Udarci su joj bili slabi i nije baš pogađala, tako da je kladica više puta skliznula s panja na travu. Izgledalo je da je bila veoma zadubljena u posao jer je prekinula s poslom tek kada su Manja i Vilufar stali uza sam plot.

„Je li ovo Arinajina kuća?”, upitala je Manja glasno.

Devojka je podigla pogled i ispod ravne plave kose oni ugledaše još detinje lice posuto pegama. Svetle oči je preplašeno razrogačila kada je ugledala posetioce i njihove konje.

„Je li to ova kuća?” upita je Vilufar odlučno.

Devojka se podigla; ukočeno je i otvorenih usta zurila u njih ispustivši sekiru na travu.

„Je li Arinaj kod kuće?”, ponovi Manja.

Devojka se okrenu i potrča do ulaza na pročelju kuće kao da beži. Vrata od ispletenog granja bila su zamandaljena.

„Majko! Majko!”

Glas joj je zvučao preplašeno.

Manja i Vilufar se pogledaše. Izgleda da to nije bila kuća koju su tražili.

Devojka je nestala u kući, a kroz vrata, koja je u uzbuđenju ostavila otvorena, videle se samo senke. Onda je napolje izašla neka žena, zaklonila oči pred popodnevnim suncem i pogledala neočekivane goste.

Manja ju je odmah prepoznala i srce joj je snažno zaigralo.

Crna Arinajina kosa sad je bila srebrnastosiva, a ona sama se držala blago pognuto i oslanjala se na štap. Ali smeđe oči su još uvek živo gledale s privlačnog lica i bile žive kao nekada. Svetla pustena tunika beše joj zašnirana lanenom vrpcom. Iza nje je kroz vrata, preko njenog ramena, uplašeno virila devojka.

Arinaj pođe nekoliko koraka u prednji deo bašte i približi se kapiji na sredini plota. Pogledala je Vilufara, kojeg očigledno nije prepoznala, zatim Manju. Na trenutak ju je nemo gledala u lice, a onda joj se oči iznenada razrogačiše i usne joj zadrhtaše.

„Manja?”, prošaputala je.

Manja je gutala naviruće suze i klimala glavom.

„Manja!”

Glas joj je iznenada prozukao i ruke su joj se tresle kada je otvorila kapiju.

„O, bogovi – da li je ovo moguće?”

Uzela je Manjino lice među dlanove. Manja se stresla od njenog dodira i nije više mogla da se odupre suzama.

Arinaj ju je privukla sebi i čvrsto zagrlila. Manja je osećala uzbuđeno lupanje njenog srca; udahnula je poznati miris i sakrila lice uz njen vrat. Obuze je neobična slabost, kakvu nije osetila već dugi niz godina, i ona zaplaka nezaustavljivo, kao dete. Krug se zatvorio – vratila se kući.

SEĆANJA

Leto je bilo vrelo i sunce se svakoga dana penjalo sve više, teglilo svojim putem daleko nad stepom. U šumama, gde su četinari bacali svoje raščupane senke i kameniti potoci skakutali sa obližnjih brežuljaka, bilo je i dalje prijatno hladovito. Seljaci su završili setvu i strpljivo čekali da seme proklija. U međuvremenu su pazili svoje bašte, pleli plotove, sekli drva i brinuli se o životinjama; poneke su već nosile mlade u trbusima. Veliki pijačni trg je stajao napušten i samo je nekoliko žena s bebama na grudima čučalo u senci okolnih kuća. Deca su se igrala na puteljcima, starci dremali pred svojim vratima.

U Arinajinoj kući pored reke vreme je prolazilo kao da leti, jer se u njoj još nikada nije toliko pričalo, tako iščuđavalo i štošta doživljavalo. Trajalo je danima dok su Manja i Vilufar ispričali svoje živote. Zatim još nekoliko dana, kad je Arinaj ćutke sedela na klupici na obali i pokušavala da shvati sve što je čula. Ponekad bi Manja sela do nje, isto tako ćutke, i Arinaj bi je zagrlila i privukla sebi.

„Jesi li srećna ovde?", pitala je Manja jednoga dana kada je sunce tonulo i žarkim rumenim svetlacima bojilo vodu, a roj insekata plesao nad trskom.

Arinaj nije odmah odgovorila. Pratila je put neke polomljene grane koju je nosila struja.

„Neobično je", rekla je konačno, „što sam dobila veoma malo od onoga što sam nekada želela – nisam dobila muža, ni porodicu – ali ipak mislim da sam srećna. Lepo mi je da živim ovde. Ljudi su ljubazni prema meni, čak iako nekoliko mojih vršnjakinja gunđa jer još nisam tako izborana i iskrivljena kao one."

Manja se smejala.

„Ne, ti su uvek bila lepotica", reče ona.

„Moja draga kćeri, imam četrdeset sedam godina", rekla je Arinaji ozbiljno. „Kosa mi je osedela, ruke postale čvornovate, a zglobovi već bole... ali je istina da nisam još potpuno ocvala. Zapravo mi je bolje nego u našem selu. Pletem još uvek korpe za pijacu, imam dve koze i gajim dovoljno povrća da ne zavisim od milostinje. A Hunaj mi je od velike pomoći." Pokazala je glavom prema bašti gde je plavokosa devojka hranila koze. „Otkad joj je majka umrla i Valomir mi je dao u hraniteljstvo, nisam više sama, a to je vrednije nego rad kojeg me je oslobodila. Valomir je, doduše, rekao da se pobrinem da nauči kućne poslove, ali i sama čuješ da me je u međuvremenu počela zvati majkom."

Manja klimnu glavom. Valomira je već upoznala – ozbiljan, mršav muškarac čekinjaste brade živeo je neku kuću dalje i često je donosio hleb i jabuke da se nekako oduži Arinaj što je prihvatila njegovu šesnaestogodišnju kćerku u svoju kuću.

„Valomir te često posećuje?" upita Manja.

„O, obično dolazi češće”, odvratila je Arinaj. „Ali pod sadašnjim okolnostima misli da je prihvatljivije ako se malo uzdržimo od poseta. Jutros je korpu s hlebom samo ostavio pred vratima i otišao.”

„Ljubazan sused”, rekla je Manja i nije mogla sasvim da sakrije zadirkivanje. „Je li ti blizak kao nekada Korzak?”

„Jeste.” Arinaj se smeškala. „Samo što njegove pokušaje zbližavanja ne odbijam tako odlučno.”

„Znači li to da ste par?”

Arinaj je podigla ramena i neodređeno se nasmejala.

„Recimo da bi to moglo biti. Žena mu je nedavno umrla i trenutno ne bi bilo pametno kad bi nas prečesto viđali zajedno.”

„O”, rekla je Manja, iskreno se obradovavši ovoj novosti. Istovremeno je osetila i nekakvo divljenje prema svojoj majci, u čijim je godinama većina drugih seljanki već bila grbava i izmoždena. Slutila je da to ima veze i sa osobinom koju i sama ima: s nesalomivom voljom koju sprovodi i pod najtežim okolnostima. Koliko god im različito životi proticali, neporecivo su majka i kćerka imale i zajedničkih odlika.

Manja je pogledala prema Hunaj, koja je upravo podigla korpu punu drva i mučila se da je odnese u kuću. Korpa je bila teška i ona se pod njom teturala. Manja vide Vilufara kako izlazi na vrata i pomaže joj, preuzevši teret. Hunaj se smejala.

Spočetka je Manja u prisustvu svoje sestre po vaspitanju osećala nalete ljubomore. Devojka je zavisila od Arinaje, ali i čitala joj svaku želju iz očiju i u svojoj žurbi da joj ugodi često preterivala. Zamena za izgubljenu kćerku sigurno nije bila, to je Manja jasno osećala. Hunaj je bila srdačna i jednostavna, škrta na rečima, privržena, revnosna, ali bespomoćna u svim prilikama koje su iziskivale pažljivo promišljanje. Bilo je gotovo nemoguće prema njoj ne razviti materinska osećanja. Čak joj je i sama Manja često pomagala pri težim poslovima kao što su cepanje drva i paljenje vatre, a ribolov je preuzela u potpunosti, jer njenoj veštini niko – pa ni Hunaj – nije bio dorastao. Osim toga, Manja se brinula i za konje, koji su pasli u bašti iza kuće, jer se Hunaj nije usudila ni na pet koraka prići ogromnim životinjama.

„Izgleda da joj je Vilufar drag”, rekla je Manja. „Sa mnom je uvek stidljiva.”

„To je lako razumeti”, rekla je Arinaj. „Hunaj godinama pokušava da mi zameni kćerku, a ti se sada pojavljuješ. Starija si od nje, bogatija iskustvom, zadaje joj teškoće i što si pametna i u svemu veštija, a osim toga još i ta tvoja neobična spoljašnjost... Ne možeš da zamisliš kako se prepala kada si se u ovoj skitskoj halji i s konjem pojavila na vratima. Hunaj nije nikada izašla iz ovog sela, a jednu tako neobičnu pojavu kakva si ti, draga moja kćeri, još uvek nije sasvim pojmila.” Uzdahnula je. „Ni sama to ne shvatam.”

Manja joj je naslonila glavu na rame.

„Ja sam tvoja kćerka”, rekla je. „I nikada nisam prestala to da budem. Vilufar kaže da sam tvoja slika i prilika.”

Arinaj se smejala.

„Nadam se da je to pohvala”, šalila se. „Sigurno je da imaš moj stas i moju kosu. Ali ja nikada nisam bila u situaciji da živim kod tih ljudi koji... kako se zovu?”

„Sarmati.”

„Nikada nisam čula za njih”, rekla je Arinaj zamišljeno. „Verujem da su svi stepski narodi kao i Skiti. Ovde na severu ih poznaju samo kao razbojnike i pljačkaše. Kada su ovdašnji ljudi čuli da nam je selo poharano, nisu nikako hteli da pošalju ljude da potraže preživele, tako je njihov strah bio velik. U očima domaćina, ljudi-konji – kako ih zovu – jesu sluge demona i njima plaše decu da bi bila poslušnija.”

Manja se sećala seljaka u svom rodnom selu i klimnula je glavom.

„A ti si bila kod njih...” rekla je Arinaj, kao da je ovu neverovatnu činjenicu morala uvek ponovo izgovoriti da bi je sasvim razumela, „...i živela kao jedna od njih. Ta činjenica je za mene još uvek neshvatljiva. Živela u kući na točkovima, jahala konja i borila se kao muškarac. Jedna ovdašnja devojka tvojih godina muzla bi koze, prebirala žito i hranila živinu, udala bi se i imala već dvoje ili troje dece.”

„Ne umem da ti objasnim zašto”, rekla je Manja, „ali kada sam došla kod njih, kao da se u meni probudilo nešto što sam oduvek imala. Posmatrala sam stepu i volela tu prostranost, beskrajnu ravnicu i otvoreno nebo nad njom. Popela sam se na konja i on me je poneo i sledio moju volju a da nisam ni morala da vežbam. Dali su mi oružje u ruke i ja sam osećala kako treba da ga upotrebim. Jahala sam u borbu i neki snažan gnev me je zaposeo i gonio napred...”

„Mora da to tvoj otac živi u tebi”, rekla je Arinaj zamišljeno. „Oduvek sam to slutila. Imaš njegove oči i mnogo od njegovog duha. Meni i njemu nije bilo dozvoljeno da budemo zajedno, ali izgleda da su nas bogovi na kraju ipak spojili – u tebi.”

„Ne znam ništa o njemu”, uzdahnula je Manja i zatvorila oči, još uvek ne dižući glave s majčinog ramena. „Osim da je bio Skit. Nikad mi nisi rekla njegovo ime.”

„Ni sama ne znam mnogo o njemu”, rekla je Arinaj. Glas joj je zvučao daleko. „Samo da mu je kosa bila mekana... njegova koža... Vidim njegove oči, koje su tako slične tvojima.”

„Mi smo Skite poznavali samo kao neprijatelje.”

„I mi isto”, uzdahnula je Arinaj.

„Kada sam pojahala u bitku protiv njih”, nastavila je Manja, „zamislila sam da je on tamo i da ću ga ubiti – muškarca koji je povredio moju majku i pobio njene rođake.”

„Nije me povredio”, usprotivila se Arinaj. „I ne treba da ga mrziš. Bio je sasvim drugačiji od starešine kakav je Asma, o kome si mi pričala.”

Neko vreme su ćutale.

„Jesi li ikada u stvari pričala Vilufaru o tome?” upita je Arinaj konačno.

„Nisam”, odgovorila je Manja. „On ne zna ništa. Još uvek misli da mi je otac bio seljak i da je poticao iz ovih krajeva.”

„Trebalo je da mu kažeš. Od svog budućeg muža ne treba ništa da kriješ."

Manja je ćutala.

„Udaćeš se za Vilufara, zar ne?"

Manja duboko uzdahnu.

„Znam da on to strasno želi", odgovorila je ona. „Ali ja... ne znam. Želela bih da sam imala još vremena da o tome razmislim."

U tom trenutku se razgovor prekinuo jer im je preko bašte prilazio Vilufar.

„Hunaj i ja smo spremili večeru", rekao je. „Zar nećete ući u kuću?"

Sedeli su do kasno u noć oko ognjišta; ispraznili su zdele s prosenom kašom i jeli hleb koji je Valomir jutros doneo. Manja je bila ćutljiva i zamišljena, a Hunaj se šalila s Vilufarom, stavljala mu komadiće jabuke u usta i glasno se smejala kad bi on ispljunuo semenke u vatru.

„Sutra ujutru ću razgovarati s Valomirom", okrenula se Arinaj prema Vilufaru kada se vatra već gotovo bila zagasila i nad badžom u krovu zastao mesec. „On je u srodstvu s jednim od starešina sela i razgovaraće s njima o tvom pravu na imanje."

Vilufar je iznenađeno seo.

„O... to je veoma ljubazno od njega", rekao je i odgurnuo malo Hunaj od sebe da bi pažljivije pogledao Arinaj. „A i od tebe što si ga zamolila za to."

„Pa ne možemo za sva vremena živeti ovde učetvoro", rekla je Arinaj. „Ti si slobodan čovek i sigurno hoćeš da gradiš svoju sopstvenu kuću. Ako sve bude išlo kako treba, starešine će ti dodeliti komad zemlje gde ćeš moći da obrađuješ svoju baštu. Verovatno neće biti velika, jer još nemaš svoju porodicu..."

„Ali imam porodicu!", povikao je Vilufar, privukao Manju i zagrlio je. „Ako bogovi budu hteli, uskoro ćeš imati unuke."

Arinaj se smejala, ali joj je osmeh izbledeo kada je pogledala u Manju, koja je odsutno zurila u žeravicu i nije uzvraćala Vilufaru zagrljaj. Hunaj se povukla od njih, dobacila Vilufaru iskosa stidljiv pogled i delovala isto tako potišteno.

„Dok se ne budeš oženio", oprezno reče Arinaj, „moraćeš se zadovoljiti malim komadom zemlje, verovatno dugim dvadeset štapova i isto toliko širokim – toliko najmanje pretpostavlja Valomir. A onda, kasnije..."

„Ali šta je prepreka braku?" pitao je Vilufar.

„Čak i o braku odlučuju starešine, kao što znaš", objasnila je Arinaj. „ A to u našem slučaju nije tako jednostavno, jer kako niste ovde rođeni, zahtevaće da se zna odakle su vam roditelji."

„Ali to im mogu kazati", bezbrižno odgovori Vilufar. „Ti možeš posvedočiti da su moji roditelji živeli u susednom selu i da su živeli na svom imanju."

Arinaj je klimnula glavom. „Teže je s Manjinim roditeljima."

„Kako?" pitao je Vilufar, očigledno ne primećujući kako su se majka i kćerka pogledale. „Ti si Manjina majka i možeš im kazati ko joj je bio otac."

Manja je spustila pogled i Arinaj shvati da joj kćerka prepušta da kaže ono što se mora reći.

„Ako hoćete, kazaću starešini da je Manjin otac bio seljak i da je poticao iz našeg plemena. Onda neće biti teškoća.”

„Ali to je svakako i istina”, progovori Vilufar nesigurno. „Jeli?”

Manja je nemo zatresla glavom i on je pogledao zbunjeno najpre nju, zatim njenu majku.

„Manjin otac je bio skitski starešina”, reče Arinaj. „Njegove konjičke horde napale su selo u kojem sam ranije živela i opustošile ga vatrom i mačem. Mojoj majci, gospodarici sela, zapretili su smrću – i tako sam ja potražila starešinu da ga molim za milost.”

Vilufar se odmakao od Manje i zinuo u Arinaj.

„Ni sama ne znam kako je to moglo da se desi... Zajemčio mi je gostinsko pravo i odveo me u robovsku jurtu”, nastavila je Arinaj. „Razgovarala sam s njim, upoznala ga i na kraju...”

„Koji starešina?” upita Vilufar, na čijem su se licu ocrtavali čuđenje i strah.

„Zvao se Artan”, odgovori Arinaj, nepomično zureći u žeravicu koja se gasila. „Zvani Bartatur, Gvozdeni.”

„*Ti* si Gavranka?” prošaputa Vilufar zapanjeno.

Arinaj je podigla pogled, a čak je i Manja iznenađeno pogledala u Vilufara.

„Gavranka?”

„Svi Skiti znaju za to”, reče Vilufar. „Čak se i među robovima prepričava. Kažu da Bartatura čitav njegov život nije dotakla nijedna žena sve dok ta Gavranka nije došla kod njega i omađijala ga. Kad je otišla, on je napustio svoje ljude i verovatno odjahao na zapad, sve do kraja sveta, jer nije mogao da je zaboravi Niko ga više nikada nije video.”

Arinaj je dugo sedela nepomično. Onda je njene grudi iznenada zatreslo snažno jecanje i suze joj linuše niz lice. Hunaj, ne razumevajući mnogo od rečenog i shvativši samo da njena pomajka plače, klisnu na njenu stranu i stavi glavu ženi na rame.

„Šta je bilo, majko?”, upitala je preplašeno.

Arinaj je ridala.

„Nije to ništa, draga moja.” Žena umiri Hunaj stavivši joj dlan na obraz. „Samo sam upravo nešto saznala... o nekom koga sam jednom davno poznavala.”

Drugu ruku je ispružila prema Manji.

„Dođi kod mene i ti, kćeri moja!” prošaputala je suvo.

Manja je sela s druge strane i stavila, kao i Hunaj, glavu na rame Arinaji, koja je dugo plakala, ali ništa više nije rekla. Manja je umela da odmeri njeno uzbuđenje samo po osetnom drhtanju njenih grudi.

„Da ugasim vatru?”, pitao je Vilufar posle nekog vremena.

Arinaj je rukavima obrisala lice, poput deteta, klimnula mu glavom i sad se zahvalno smešila.

„Da, učini to. Treba da idemo na spavanje.”

Ujutro je sam Valomir doneo vest da su seoske starešine pokrenule pitanje Vilufarovog naseljenja i dodelile mu na raspolaganje malo imanje. Svi su zajedno pošli do tog parčeta zemlje nedaleko od Arinaj; beše to divlja poljana blizu obale.

„Moraćeš da iskopaš rupe pre nego što napraviš stubove", savetovao je Valomir. „Pozajmiću ti alat."

Vilufar je neumorno zahvaljivao i s ljubavlju posmatrao svaku pojedinost po imanju i konačno objasnio da bi hteo odmah da počne s radovima. Hunaj se istog trenutka ponudila da pomogne, a pošto ni Manja nije htela da zaostaje, i sama se priključila ponudama. Ali Vilufar nije prihvatao da mu pomažu.

„To je posao za muškarce", objasnio je, ne bez ponosa. „Idite s mirom kući, uradiću to sam."

Manja je bila srećna što ju je oslobodio posla, premda se nije bojala napornog rada, jer se zapravo alatom služila s istom snagom kao i Vilufar. Laknulo joj je zato što nije više morala da krije kako malo deli njegovo oduševljenje. Do kraja dana pomagala je Hunaji u kućnim poslovima, a kada se Vilufar vratio, bilo je već kasno. Arinaj te večeri nije došla kući. Verovatno je provela noć kod Valomira.

Otišli su na spavanje: Hunaj na jednu od niskih zidnih klupa pored prazne Arinajine postelje, a Manja i Vilufar su, kao i obično, ostali na jagnjećoj koži na podu. Hunaj je zaspala gotovo u trenu, i odavalo ju je mirno disanje. Vilufar je bio iscrpljen od posla, ali čio, budan i uzbuđen.

„Potrajaće nekoliko dana dok izvučemo patos", prošaputao je i stavio ruku preko Manjinih ramena. „Ali napraviću ga već. Valomir je obećao da će mi pomoći. S nešto sreće postaviću stubove već za sledeći pun mesec."

Manja je ćutala i gledala gore prema krovnoj badži.

„Podići ću dimnjak", nastavi Vilufar. „Zamisli: tamo ćeš jednoga dana spremati jelo za nas – u sopstvenoj kući, na sopstvenom ognjištu."

Okrenuo je glavu i pogledao u Manju.

„Zar to nije sjajno?"

Osećala je njegov pogled, ali nije mogla da se savlada i da mu odgovori.

„Uzbuđena si zbog toga, zar ne?" upita je Vilufar, osetivši njenu odsutnost. „Je li to zbog starešina?"

Nije odgovorila.

„Dozvoliće brak", reče on. „Tvoja majka je spremna da posvedoči da ti je otac bio seljak. Niko ne mora da zna istinu."

Sad je drugu ruku stavio na njen obraz i okrenuo joj lice prema sebi.

„Meni je svejedno", šapnu. „Ti si, uprkos svemu, moja mala Manja, i, ako se venčamo, niko neće pitati odakle potičeš."

Poljubio ju je. Usne su mu bile vrele i suve, a njegova gruba brada ju je grebala po licu. Ruke su mu klizile preko jednostavne pustene tunike – nosila ju je otkad je živela kod majke – od okovratnika preko grudi sve do stomaka.

Manja je čekala da nešto u njoj odgovori na njegove poljupce, da natera njeno srce da snažnije udara. Ali osećala je samo zbrkanost, a istovremeno i stid što mu ne uzvraća na nežnosti. Trudeći se da se usredsredi na njega, privukla ga

je sebi i počela da ga ljubi. Ohrabren, on kliznu rukom dalje, pronađe rub njene tunike i zadiže joj je preko bedara. Kada se odvojila od njegovih usana, on snažno udahnu i ona oseti kako je čitavim telom zadrhtao.

Htela je da ustane i da sedne, ali je on gurnu nazad na leđa.

„Budi mirna!" šapnu on. Ona poslušno ostade da leži i gleda gore prema badži na krovu, a on kleknu među njene butine i odiže joj tuniku sve do grudi. Osećala je njegove prste u mraku. Bio je neiskusan i znala je da zapravo treba da mu pomogne, ali ju je istovremeno obuzelo i neko čudno neraspoloženje. Hteo je da bude mirna – i bila je mirna.

Onda se mesec pojavio nad otvorom u krovu i bacio beli sjaj na Manjino telo. Treperavo obličje orla urezanog ispod njenih grudi blesnu. Pojaviše se leteće divokoze, nanizane preko njenog stomaka, i zaplamte na svetlu divlja mačka u skoku obavijena oko njenog bedra.

Vilufar stade. Manji se učinilo da oseća kako mu pogled klizi po njenom telu i budi u njemu čuđenje i stid. Ova što leži pod njim nije mala Manja, niti dvanaestogodišnja devojčica koja ga je nekada obilazila na pašnjaku za koze. To je bilo telo ratnice. Udovi su joj bili pokriveni slikama životinja, mišići se godinama kalili kroz ratničke veštine, a snažna pleća behu svikla na jahanje.

Manja oseti kako se Vilufar povlači. Zatvorila je oči s određenim olakšanjem i ostala nepomična kao i on. Dugo se nije čulo ništa osim njegovog neujednačenog disanja. Konačno je osetila da je skliznuo nauznak i ponovo se ispružio pored nje. Slutila je njegovu pometenost i gotovo da ga je povukla uza se i počela da ga teši. Ali su oboje samo nastavili da leže, ne dotičući jedno drugo.

Mesec je odlutao dalje, nestao iz otvora u krovu i ostavio za sobom duboku tamu. U neko doba se Vilufarovo disanje umirilo i Manja oseti da je zaspao. Oprezno je otvorila oči i pogledala gore prema badži. Sada je to bila samo još jedna nejasna mrlja u crnilu koje ju je okruživalo. Nad trščanim krovom šumeo je vetar. Duvao je ove noći suv i svež, nadolazeći verovatno s juga, iz stepe.

Manja pokuša da zamisli kuću koju je Vilufar želeo da podigne, ali se u njenoj svesti zidovi obloženi glinom i trščani krov na teškim gredama pretočiše u lagano uznjihano pusteno platno na vetru. Mislila je da oseća pod sobom travu i u daljini čuje rzanje konja.

Kada je konačno zaspala, sanjala je vučicu Vargu. Sedela je na vrhu brežuljka glave zabačene unazad, žalosno zavijajući na mesec. Još u snu je Manja osetila kolika je tuga obuzima. Htela je da potrči gore na brežuljak, ali je shvatila kako njena ispružena ruka visi u konopcima – baš kao pre mnogo vremena u logoru Skita. Bila je vezana: ne za dva, već za četiri stuba, a oni su pravili oblik nalik kući.

Onda joj je prišao čovek u izvezenoj tunici i s pustenom kapuljačom. U početku je mislila da je to Vilufar, da je došao da je spase, ali posle je prepoznala Sajana. Kada je pak čovek skinuo kapuljaču, podiđoše je žmarci. Nije to bio Sajan; ovaj beše mnogo stariji; ipak, nekako je znala da ga poznaje.

Bio je veoma krupan, kovrdžave crvenkaste brade i s vencem iste takve kose oko nepokrivene glave. Ispod visokog čela blistala su dva uzana svetlosiva oka, a ostatak lica beše u senci. Ispružio je ruku – snažnu, dugačku – i Manja je razumela da treba da ga sledi.

Stenjući, okrenula se u konopcima, htela da progovori, pokušala da objasni da je vezana – ali joj glas nije izlazio iz grla. Konačno se starac okrenuo i polako pošao uz obronak. Manja je gledala kako mu obličje postaje sve sitnije dok se penjao ka vrhu brežuljka, a zatim se tamo okrenuo. S te razdaljine nije mogla da mu razazna lik i njegov visoki stas nije bio više od senke, ali je bila sigurna da gleda u nju. Vučica je šmugnula k njemu, a on je desnu ruku spustio na njenu glavu. Levom je mahnuo Manji u znak da je čeka.

ODLUKA

Sledećeg dana se Manja osećala neobično omamljeno i prazno. Uopšte nije primetila da je Vilufar ustao rano i bez reči napustio kuću sa svojim ašovom. Očigledno je odlučio da odmah ode na posao i nedoumicu od prošle noći zaboravi kroz rad. Čak je i Hunaj ustala rano i izašla da pomuze koze. Manja je ostala da leži sve dok se sunce nije uspelo visoko na nebu.

Arinaj se vratila kući tek oko podneva, sa ispečenim hlebom u korpi.

„Bila sam i na pijaci", objasnila je, sklonila korpu i sela pored Manje, koja se bila ugnezdila na jagnjećoj koži. „Riba, koje si poslednjih dana dosta nalovila, dostigla je dobru vrednost u razmeni. Uprkos tome moramo polako misliti kako ćemo obezbediti zimske zalihe za nas četvoro. Valomir misli da treba da prodamo konje koje ste doveli."

Manja je nemo gledala preda se i Arinaj je lako pročitala misli s njenog lica.

„Manja?", upitala je nežno i stavila ruku na njenu. „Nije ti dobro?"

Manja je progutala pljuvačku, osetila brižan majčin pogled i zagledala se u pod.

„Hoćeš li da izađeš sa mnom negde?" upitala je Arinaj. „Do klupe na obali?"

Devojka klimnu glavom.

„Pre dva dana si me pitala da li sam ovde srećna", počela je Arinaj kad su sele na malu klupu i pogledale u vodu, blistavu na podnevnom suncu. „Sada bih ja tebe pitala: jesi li *ti* srećna, Manja?"

Manja je pustila pitanje da je obujmi. Ispitivala je svoju dušu, ali nije pronašla nikakav ubedljiv odgovor.

„Ja... ne znam", rekla je konačno. „Srećna sam jer sam te pronašla i što ponovo mogu da budem s tobom. O svemu ostalom nerado razmišljam."

Arinaj je blago podigla obrve, kao što je činila uvek kada pogodi da njena kćerka nešto prećutkuje.

„Šta je to ostalo?" upitala je Arinaj nežno. „Prošlost... ili Vilufar?"

„I jedno i drugo", priznala je Manja, izvadila jednu slamku iz busena i njenim vrhom ubadala među travke. „Ne znam mogu li živeti s njim..."

„Misliš, želiš li", ispravi je Arinaj samouvereno.

Manja je klimnula glavom, jer je bilo nemoguće sakriti svoja osećanja pred Arinaj.

„I nerado mislim na prošlih sedam godina. Hoću da ih zaboravim."

„Da li to zaista želiš, ili misliš da treba da zaboraviš?"

Manja se ugrizla za usnu.

„Trebalo bi", rekla je konačno. „Zarad budućnosti... zarad Vilufara."

Arinaj uzdahnu i nasloni se nazad.

„Manja, ja sam kroz sopstveni život naučila da ne može biti budućnosti ako nismo završili s prošlošću. Ja sam, recimo, godinama tugovala za tvojim ocem i pokušavala da shvatim zašto su nam bogovi zabranili da se pronađemo. On je otišao dalje, ja sam ostala. Mrzela sam ga jer me je ostavio i mrzela sebe jer sam verovala da ništa nisam uradila kako treba. Tek sam nedavno shvatila da ne mogu na miru ostariti ako dan za danom mislim na to."

„Vidiš – zaboravila si ga da bi mogla nastaviti da živiš", zaključila je Manja.

„Nisam ga zaboravila", uzvratila je Arinaj. „Mislim na njega još uvek, svakoga dana, i mislići čak i ako mi se ispuni želja i uskoro postanem Valomirova žena. Ali zaboravila sam svoju mržnju. Mogu da se osvrnem a da me to osećanje ne savlada."

„Može li se zaboraviti... i ljubav?" upitala je Manja tiho.

„Ne." Arinaj je odlučno zatresla glavom. „Ljubav se ne može zaboraviti. I zato je treba slediti, ako se pruži mogućnost. Ako to ne učini, čoveku je potrebna nova životna prilika da bi nadoknadio ono što je u odlučujućem trenutku propustio. Tako je bilo i sa mnom."

„Ali šta si drugo mogla da uradiš?"

„Ni dan-danji to ne znam", promrmljala je Arinaj. „Možda je trebalo da pođem s tvojim ocem, bez obzira na sva ograničenja – poreklo, način života i neprijateljstvo između naših naroda. Možda bi ga moja ljubav promenila, a možda bi njegova ljubav promenila mene. Najtužnije s propuštenim prilikama jeste upravo što to nikada nećemo saznati."

Manja je ćutala. Nije bila sasvim sigurna šta je njena majka htela svime time da kaže.

„Muškarac o kojem si mi pričala", nastavila je Arinaj pažljivo. „Sajan..."

Manja se sledila i nehotice tako iskrivila slamku među prstima da ju je prelomila. Malo je rekla o Sajanu, ali majka je – samo njoj svojstvenim instinktom – odavno otkrila suštinu.

„On je bio mnogo više nego tvoj spasilac, zar ne?"

„Kako ti je to palo na pamet?" prošaputala je Manja osetivši da ju je majka razotkrila.

„Jednostavno, njega tako neobično retko pominješ."

Neko vreme su ćutale.

„On je daleko", rekla je Manja konačno. „Ja ne pripadam njegovom narodu. On je konjanik i ratnik, brat sarmatske kraljice, čovek stepe – a ja obična devojka iz ratarskog sela."

„Tako je bilo i sa mnom i sa Artanom", saglasila se Arinaj. „Potpuno isto."

„Možda", odgovorila je Manja. „I ako je tako, onda i ja treba njega isto tako da prognam iz svog srca kao što si ti morala da prognaš mog oca. Ne smem ga više nikad ponovo sresti. Zapravo ne mogu se ponovo vratiti u stepu, napustiti tebe, Vilufara i..."

„Tako sam i ja nekada mislila", prekinula je Arinaj nežno, ali odlučno. „Pitala sam se šta treba da žrtvujem da bih bila s njim. Pitala sam se da li bih bila sposobna da napustim svoje selo, porodicu, zapravo ceo svoj narod. Pitala

sam se mogu li da zamislim da živim u kolima i budem žena stepskog ratnika koji se moli svirepom ratničkom bogu i pije mlečnu rakiju iz ljudske lobanje... Naravno da nisam mogla to da zamislim.” Uzdahnula je. „Ali je možda trebalo da postavim sebi sasvim drugačija pitanja.”

„Kakva pitanja?”

„Postaviću ih *tebi*”, počela je Arinaj. „I dobro razmisli šta ćeš odgovoriti.”

Manja je sa strepnjom iščekivala.

„Taj muškarac – Sajan”, najpre upita Arinaj. „Šta si osetila kada si ga videla?”

Manja je spustila pogled i ugrizla se za usnu. Nije htela o tome da govori i uopšte nije primetila da je slamku među svojim uznemirenim prstima pokidala u sitne parčiće.

„Šta si osećala kada te je dodirnuo?”

Manju podiđoše žmarci.

„Šta osećaš sada kad misliš na njega?”

Prsti su joj omlitaveli i slamka se krunila na zemlju. Progutala je knedlu i osetila kako joj se grlo stislo.

„Želiš li da si pored njega?” upitala je Arinaj nežno.

Manja odvrati lice i klimnu glavom.

„Gde to osećaš? Gde u svom telu?”

„Svuda”, šaputala je i uplašila se hrapavosti svog sopstvenog glasa i suza koje su navirale.

„Reci mi to određenije!”

Manja je preklopljene šake stisla preko usana kao da je htela zaustaviti reči, da ne izlete.

„Gde, Manja?”

„U grlu”, odgovorila je namučeno. I iznenada, kao da su reči probile nekakav bedem, potekoše joj suze. „Na usnama...” Osećala je kako joj se grudi stežu od bola. „U svojim grudima... i...”

„...i dole?” upitala je Arinaj.

Klimnula je glavom.

Arinaj se nagnula ka njoj i podigla joj bradu s dva prsta, tako da ju je Manja morala pogledati u oči.

„Onda dobro razmisli kako ćeš odlučiti, kćeri moja. Dobro razmisli želiš li da živiš u ovom selu i želiš li da izgubiš tog čoveka. I dobro razmisli o tome da ćeš mnoge godine provesti tako što ćeš žaliti za propuštenim i što nećeš više moći da se vratiš nazad. Znam o čemu govorim.”

Okrenula se i pogledala ponovo u vodu na kojoj je bleskalo sunce.

„A Vilufar?” prošaptala je Manja tiho.

„On je dobar i snažan čovek, i još je mlad”, rekla je Arinaj. „Pronaći će svoj put. Ako će te to umiriti, mi ćemo paziti na njega – Valomir i ja.” Uzdahnula je. „Veruj mi, nije mi lako da te pustim da ponovo odeš. Ali ću se tešiti time da ćeš, za razliku od mene, slediti svoje srce.”

Kada se Vilufar pred večeru približio Arinajinoj kući, iznenađeno je zastao na baštenskoj kapiji. Na vratima je stajala Manja i grlila svoju majku. Arinaj ju je stegla uza se i tiho plakala. Manja je imala na sebi skitsku pustenu haljinu, koju nije obukla otkad je pre skoro trideset dana stigla kući. Pored baštenskog plota stajao je konj, osedlan i zauzdan. Pored sedla je visio tobolac s lukom, a na leđima životinje bili su uvijeni pokrivači i pričvršćen zavežljaj sa zalihama.

Arinaj je primetila Vilufarov dolazak, odvojila se od kćerke i koraknula unazad. Manja je podigla pogled, obrisala suze s lica i vidno se ukrutila. Onda je prišla Vilufaru.

„Manja”, prošaputao je. „Šta radiš?”

Ali pročitao je odgovor na njenom odlučnom licu i u svetlim blistavim očima. Pogled mu, užagren, polete prema konju koji je strpljivo stajao.

„Ne!” uzviknuo je prestravljeno. „Ne možeš to da uradiš! Ne smeš...”

„Moram”, rekla je Manja odlučno. „Za mene ne postoji drugi put.”

„Ali...”

Vilufar zaneme. Možda je trebalo da ga skovitla bes, ali umesto toga mu se oči napuniše suzama. Shvatio je da je bespomoćan. San u kojem je živeo, pošto se danima mučio i trudio da ne primećuje predznake, sad se raspao.

„Obećala si...” – nije mogao da potisne grčeviti uzdah – „...da ćemo zauvek ostati zajedno.”

„...Samo ako bogovi ne budu drukčije hteli”, rekla je Manja ozbiljno, podigla ruku i obrisala mu suze sa obraza. „Bogovi su *hteli* drugačije, Vilufare. Od mene su napravili to što sam danas. Ne mogu da živim s tobom. Kad bi to uradila, ne bih bila srećna, a ni ti.”

Uzela je njegovo lice među dlanove i poljubila ga.

„Želim ti sve najlepše na ovom svetu”, rekla je nežno. „I nikada te neću zaboraviti.”

Onda je uhvatila uzde konja, uzjahala i okrenula pogled ka jugu.

Vilufar je stajao na vratima i gledao kako jaše niz ulicu do izlaza iz sela, prema suncu koje je već zalazilo.

EPILOG

Vučica Varga je sedela na uzvišici nedaleko od humke i gledala ka zapadu. Njene oči boje ćilibara pratile su tamnu tačku koja se približavala od šumskog pojasa i kretala se ka stepi. Mora da je to čovek na konju, a u tom slučaju nije pametno ostati ovde i sedeti jer su neki ljudi, savladani strahom od vukova, jurili na njih s batinama. Međutim, instinkt joj je govorio da od te usamljene prilike ne preti opasnost, i tako je ostala da sedi na uzvišici i nastavila da prati tačku.

Prilika je prošla pored grobne humke i sve se više približavala. Sada je Varga prepoznala da je to u stvari konjanik, u laganom ali odlučnom kasu prema jugoistoku. Vetar je prema njenim nozdrvama nosio miris nepoznatog konja, a naposletku i jedan drugi, poznati miris.

Vučicu obuze iznenadna radost i ona skoči na noge i istegnu njušku.

Bila je to *njena* žena. Konačno se vratila iz šume u kojoj je nestala nedeljama ranije. Varga nije išla za njom jer je njen dom bila stepa i nije razumela zašto je žena otišla tamo gde žive šumski ljudi. U mladosti ih je sretala i znala da mrze vukove, da su iskopali jamu sa zašiljenim kočevima za nju. Znala je čak i to da je nije voleo ni čovek koji je pratio njenu ženu, i da bi je oterao ako bi mu se ona suviše približila.

Ali sada se njena žena vratila i Varga bi najradije potrčala ka njoj i pozdravila je. Oklevajući, okrenula je glavu i uhvatila pogled svog drugara, koji se nepoverljivo šćućurio u travi nekoliko koraka iza nje. Jasno je osećala da se plaši. Nije poznavao ženu i nije mogao znati da je to bila Vargina drugarica. Upoznali su se kad je žena napustila Vargu. Isto kao i ona, on je šarao naokolo, usamljen na obodu šume, i lovio miševe i zečeve. Bio je velik i snažan, prošaranog krzna i – to je Varga zaključila po njegovom mirisu – nekoliko godina mlađi od nje. Pažljivo joj se približavao i zadobio njeno poverenje, a u međuvremenu su postali nerazdvojni i Varga je sada bila skotna.

Žena je u međuvremenu stigla tako blizu da nije više bilo ni dve stotine koraka između nje i mesta gde je sedela Varga. Vučica je izoštrenim pogledom jasno prepoznala prijateljski lik koji se upravo uspravio u sedlu i zaustavio konja. Pogledala je prema njoj.

Varga nije razumela izraz na njenom licu, ali je žena držanjem izražavala iznenađenje i radost. Podigla je ruku i mahnula.

I Varga je shvatila da se žena vraća ljudima u stepi. Traži muškarca po imenu Sajan. Varga ju je dobro razumela. Vukovi su, kao i ljudi, uvek u potrazi za svojim drugarom. Ona se pridružila ženi godinama ranije, kada je upala u mračnu jamu i odvojila se od svog čopora.

Varga je znala gde je logor stepskih ljudi. Zato je potrčala nekoliko koraka napred, okrenula glavu i zadovoljno videla da je žena poterala konja i krenula u pravcu koji joj je pokazala. Vargin drugar se došunjao do nje, legao pored u travu i uznemireno je pogledao. Vučica se nagnula ka njemu, protrljala svoju njušku o njegovu i umirujuće mu liznula vrat.

Žena je upravo projahala pored njih, videla to i opet se zaustavila. Ovoga puta je bila toliko blizu da joj je Varga raspoznavala lice. Ljudske crte nisu bile slične vučjim, ali je nagonski razumela da je žena srećna. Svetle oči su joj blistale, a crna kosa se blago vijorila na vetru.

Varga je uzvratila pogled i bez reči joj dala do znanja da ne može s njom. Ostaće sa svojim drugarom, dok će žena potražiti svog. Nije više potrebno da štite jedna drugu – obe su stigle do svog cilja.

Izgledalo je da je žena razume – smejala se kada je skrenula pogled ka jugoistoku i upravila konja napolje u stepu.

Dorothy555 & kokica

Pogovor i literatura

One su zaista postojale: Amazonke, tajanstvene ratnice o kojima govore grčke mitovi. Ali moramo ih zamisliti drugačije nego što smo navikli. Žanr fantastike oblikuje ih često prema valkirama nordijske mitologije i svi mi odavno znamo obrasce plavokosih ratnica s mačem i štitom jer nas prate od vagnerovskih muzičkih drama sve do savremenog filma. Ali germanske valkire nisu bile istinske ratnice, nego mitološka bića, duhovna bića iz Odinove pratnje koja su nakon bitaka odvodile poginule u božanske predele. Prave Amazonke, nasuprot tome, nisu živele na krajnjem severu nego u stepama istoka i izgledale su sasvim drugačije od onog kako mi uobičajeno verujemo: jahale su na konjima, oblačile se u pustene halje i gađale lukom i strelom.

Još u Homerovo doba Grci su znah priče o ženskim ratničkim narodima na istočnoj obali Crnog mora, u predelima današnje južne Rusije. Kažu da su ratnice jahale na konjima, borile se lukom i sekirom, čak odsecale desnu dojku zbog bolje pokretljivosti prilikom gađanja iz luka i bacanja koplja. Bile su tako neustrašive da se Argonauti – skupina grčkih mitskih moreplovaca – ponegde nisu usudili iskrcati na obali Crnog mora.

Kao i većina mitova, i ova priča ima istinito jezgro. Pretpostavlja se da sadrži sećanja na matrijarhat, dakle kulture u kojima su vladale žene, a Grci su za te kulture verovatno znali samo iz čuvenja. Tu istorijsku pozadinu danas dobrim delom možemo potkrepiti.

Oko 100. godine p.n.e., kada su na Bliskom istoku već cvetale urbane civilizacije, evroazijska stepska oblast bila je još divlja, nedržavotvorna i zatvorena oblast koja se protezala od današnje Ukrajine, hiljadama milja sve do oboda Sibira. U negostoljubivom i sušnom carstvu trave nije uopšte bila moguća zemljoradnja, osim u blizini šuma na severu ili na obalama većih reka. Žitelji ovih predela su ipak u nekadašnjem mraku prošlosti napravili jedan sudbonosan korak: pripitomili su divlje konje koji su lutali stepom, naučili se da jašu, postali nomadi i selili se sa ogromnim stadima životinja s jednog na drugo mesto. U VIII veku p.n.e. nomadski konjanici, koji su ušli u istoriju pod imenom Skiti, zavladali su celom zemljom severno od Crnog mora i otisnuli se kasnije u pljačkaške pohode sve do Srednje Evrope i na jugu do granica Egipta. Ovi neustrašivi ratnici, koji su se borili lukom i sekirom, pljačkali sela i gradove, skidali skalpove svojim neprijateljima, osnovali su moćno carstvo na obalama Crnog mora i ostavljali svoje susede u takvom strahu da su u mitovima preživeli kao polubića, spoj čoveka i konja – kentauri.

Najvažniji izvor o postojanju tih naroda jeste grčki istoričar Herodot, koji je svoju čuveno delo (*Herodotova Istorija*) sastavio u V veku p.n.e. U knjizi iscrpno opisuje život i običaje Skita, ali i drugih nomadskih naroda koji su u to vreme prodirali sa istoka stepe. I tu se ponovo srećemo sa Amazonkama.

Herodot izveštava da su Skiti živeli u to vreme zapadno od reke Don, koja se uliva u Crno more. U stepama istočno od reke se pak raširio jedan drugi

narod: Sauromati (kasnije nazvani Sarmatima). Živelu su, kao i Skiti, životom konjanika nomada, imali slične običaje, čak i sličan jezik. U jednoj tački se svakako jasno razlikuju: dok su Skiti izgradili društvo u kojem su vladali muškarci, kod Sauromata su i žene bile ratnice: jahale su zajedno s muškarcima u lov i boj, isto se oblačile, čak imale isto oružje. Herodot izveštava i o tome da sauromatske žene nisu smele da se udaju pre nego što u borbi ubiju neprijatelja. Ta okolnost je za Skite bila tako zaprepašćujuća da su jednom sopstvenom pričom pokušavali da objasne sebi neobičnu ulogu žene među svojim susedima. Prema toj priči su mitske ratnice zavodile skitske mladiće i odlazile s njima na istok. Iz njihovih veza nastao je narod Sarmata. Takve bajkovite ratnice Skiti su nazivali *Oiorpatama,* što je na njihovom jeziku značilo ubice muškaraca. Herodot ih izjednačava sa Amazonkama iz grčkog mita.

U međuvremenu više ne moramo da se oslanjamo samo na Herodota jer su moderna arheologija i istorijska nauka saznale mnogo toga o stepskim narodima starog veka.[14] Skiti su, kao i Sauromati, pripadali porodici iranskih naroda koji su u ta vremena bili rasprostranjeni po celoj Srednjoj Aziji i južnoj Rusiji. Nisu imali nikakve veze s (mnogo kasnijim) Hunima, Turcima i Mongolima. Njihov jezik je bio srodan praindoevropskim jezicima i ličili su na današnje stanovnike Evrope. Skiti su bili zapadna grana iranske porodice naroda, ali su ih ipak tih prvih prehrišćanskih milenijuma istisnuli Sauromati, koji su verovatno poticali iz kazahstanskih stepa. U trećem prehrišćanskom milenijumu sauromatska kraljica Amak pobedila je Skite u odlučujućoj bici na poluostrvu Krimu. Na prekretnici novog razdoblja doseljenici su ovladali celokupnom oblašću severno od Crnog mora i došli u dodir s Rimljanima, koji su ih nazvali *Sarmatima,* a njihovu zemlju *Sarmatijom.* U sledećim vekovima su već imali suštinsku ulogu u seobi istočnogermanskih naroda i tek je s napadima Huna (375. godine n.e.) uništeno njihovo carstvo.

O ulozi žene kod Sarmata imamo veoma malo dokaza, jer ni ovi nomadi, kao ni ostali stepski narodi, nisu imali pismo i nisu ostavili za sobom nikakve zapise. Njihova jedina zaostavština jesu brežuljkaste grobnice njihovih kneževa, kurgani[15], koje se od pre nekoliko decenija intenzivno istražuju. U skitske kurgane sahranjivali su muškarce poglavare, pri čemu su najčešće ubijali i njihove žene jer su ih morale pratiti u grob; u sarmatskim grobnicama su se našla otkrića druge prirode: naoružane žene. Posebno upečatljivo otkriće jeste nekropola (skupina grobnica) Pokrovsk, mesto gde su Sarmati vekovima sahranjivali mrtve. Za istraživanje te nekropole možemo zahvaliti pre svega

[14] Neka od važnijih izdanja: Menghin, Wilfried; Hermann Parzinger (izd.): *Im Zeichen des goldenen Greifen. Königsgräber der Skythen.* München: Prestel 2007. Parzinger, Hermann: *Die Skythen.* München: Beck 2004. Rolle, Renate; Michael Müller-Wille; Kurt Schietzel (izd.): *Gold der Steppe. Archäologie der Ukraine.* Neumünster: Wachholz 1991. Schiltz, Véronique: *Die Skythen und andere Steppenvölker.* München: Beck 1994. [Prim, aut]

[15] Skitske grobnice, veštačke kamene humke sa odajama u kojima su, pored balsamovanih tela kralja, velikodostojnika, posluge, naložnica, čak i konja, polagani skupoceni ćilimi, kipovi, dragulji i brojne rukotvorine kujundžija. (Prim, prev.)

Amerikanki Dženin Dejvis-Kimbol i ruskom arheologu Leonidu Jablonskom[16]. Oni su pronašli sahranjene žene, a pomoćne grobnice ukazuju i na njihove ratničke odlike i na visok društveni položaj pokojnica. Istrošenost kostiju govori i da su one, pre više od dve hiljade godina, vrlo često jahale. Sve ukazuje na to da ih možemo zamisliti kao ratnice na konjima.

U kasnijim vremenima izgleda da su ženske ratnice iz sarmatske kulture nestale, vrlo verovatno pod uticajem drugih naroda. Ipak, još u jednoj alanskoj (kasnosarmatskoj) grobnici iz hunskog doba pronašli su naoružani kneževski par: muški i ženski skelet, a pokojnici su se držali za ruke; oboje su bili naoružani. Žena je za pojasom imala posrebreni dugi mač i kopče koje ukazuju da je nosila pantalone.[17]

Kći stepe se odigrava oko 700. godine pre nove ere u stepama između Volge i Aralskog jezera. U to vreme su Skiti bili najmoćniji stepski narod i upravo su bili osvojili oblast današnje Ukrajine. Sauromati, koje sam jednostavnije nazvao kasnijim imenom Sarmati, živeli su u to vreme još u pograničnim oblastima istočno od Volge, gde im je po svoj prilici bila pradomovina. Njihov odnos sa Skitima je bio, uprkos uskom srodstvu, zategnut. Znamo da se vekovima kasnije taj odnos menjao, od otvorenih ratova do povremenih prinudnih saveza protiv zajedničkih neprijatelja. U vreme kad se ono o čemu pripovedam događa, Sarmati su tek izrastali u ozbiljnog suparnika Skitima i počeli su da privlače njihovu pažnju na sebe. (Uostalom, predistoriju – slavni skitski pohod i priču Manjinih roditelja – ispripovedao sam već u romanu *Dete stepe.*)

Pri opisivanju života i običaja nomada potrudio sam se da budem što bliži istini. Uticala su na to pre svega saznanja o ovim narodima koja su nam ostavili grčki istoričari, ali takođe i otkrića moderne arheologije. Sve ličnosti su izmišljene, jer iz tih epoha ne poznajemo nijednu istorijsku ličnost verodostojnog imena. Sami nazivi pojedinih sarmatskih plemena zasnivaju se na pretpostavkama, jer je za stepske narode bilo tipično da stvaraju promenljive, labave saveze, da se povezuju s poraženim neprijateljem i povremeno ujedinjuju, ako su okolnosti tako zahtevale. Ime nekog naroda – i to važi podjednako i za Skite i za Sarmate – bilo je zato često tek naziv jednog vodećeg sloja ili nekog posebno moćnog plemena pod kojim se ujedinio čitav niz različitih plemena.

O kulturi stepskih naroda, naprotiv, znamo relativno mnogo. Poznajemo njihovo oružje, opremu za konje, nakit i odeću, koji su sačuvani kao grobni prilozi u humkama. Preneli su nam čak i svoje verske predstave i imena mnogih bogova. Tamo gde su podaci nedostajali i gde sam bio upućen na svoju

---

[16] Upor. Davis-Kimball, Jeannine; Vladimir Bashilov, Leonid Yablonsky (izd.): *Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age.* Berkeley: Zinat Press 1995. [Prim, aut.]

[17] Istvan Bona: *Das Hunnenreich.* Stuttgart: Theiss 1991; str. 82. i dalje i str. 246. i dalje. [Prim, aut.]

sopstvenu maštu, stalno sam pokušavao da iz već poznatog razaznam i ono nepoznato. Primer za to je prsten s likom vuka koji je Manja pronašla u sarmatskoj grobnici. Sam prsten je izmišljen, ali vuk zapravo ima vrlo istaknutu ulogu u sarmatskoj umetnosti i srećemo ga kao motiv na mnogom oružju i na komadima nakita. Verovatno je za Sarmate vuk bio magijsko biće s kojim su osećali bliskost jer je bio biće stepe i lovac, lutao je kroz ista široka travnata prostranstva i hranio se istim zverima.

Ali kako da predstavimo sebi ove amazonke, sarmatske ratnice? Prema onome što znamo, nosile su istu odeću kao i muškarci – dakle tuniku i jahaće pantalone – i borile se na konju lukom i sekirom. To da su odsecale sebi grudi – kako su tvrdili Grci – prema mišljenju mnogih istraživača jeste samo legenda. Verovatnije je da su desnu dojku nekim posebnim komadom odeće pritiskale da bi ih spljoštile zarad veće pokredjivosti pri gađanju lukom. Zamislivo je i to da su razvoj grudi neprestano suzbijale kožnim remenom. Stranci koji su ih viđali mogli su imati utisak da ratnicama sasvim nedostaje jedna dojka, i to je izgleda izvor legende.

Kako sarmatska devojka postaje ratnica? To nam nijedan mit ne kazuje, tako da sam bio upućen na pretpostavke. Obred inicijacije, na primer, jeste izmaštan, iako sam ga razvio prema inicijaciji među drugim narodima. Da je neka starija ratnica redovno podučavala mlađe ratničkim veštinama jeste samo pretpostavka, premda vrlo verovatna, jer je način borbe stepskih naroda – pre svega zasnovan na jahanju i vladanju takozvanim kompozitnim lukom – zahtevao bez sumnje dugogodišnju vežbu.

Što se tiče ličnih imena i jezika Sarmata, morao sam isto tako da se držim pretpostavki. Kako su skitski i sarmatski pripadali iranskoj grupi jezika, bilo je razumljivo da upotrebim nekoliko poznatih imena i delove staroiranskog. Tamo gde to nije bilo moguće, orijentisao sam se prema poznatim indoevropskim korenskim rečima. Ostale su, ipak, neke praznine koje sam na kraju morao rešiti pomoću sopstvene mašte.

O autoru

Volfgang Jetke je rođen 1967. godine u Lineburgu. Diplomirani je muzikolog i pisac. Živi u jednom mestu u Donjoj Saksoniji. Posebno ga zanimaju preistorija i rana istorija.

Osim ovog, napisao je još jedan roman o Skitima, *Dete stepe*.